

Х. МУҲАББАТОВ, М. РАҲИМОВ

Ш. ҒАФҒОРОВ

ГЕОГРАФИЯИ ИҚТИСОДӢ ВА ИҶТИМОӢИ ҶАҲОН

**Китоби дарсӣ барои синфи 9-уми
мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ**

**Вазорати маорифи
Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия кардааст**

Душанбе
«ЭР-граф»
2013

Х. МУҲАББАТОВ, М. РАҲИМОВ, Ш. ҒАФҒОРОВ.

М-91 Географияи иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷаҳон. Китоби дарсӣ барои синфи 9-уми мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ. – Душанбе: «ЭР-граф», 2013. – 352 с.

Истифодаи китоб

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли хониш	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
				Аввали сол	Охири сол
1					
2					
3					
4					
5					

Омӯзгорони муҳтарам!

Хоҳишмандем фикру мулоҳизаҳои худро оид ба мазмунӣ китоби мазкур ба нишони ҷ. Душанбе, кӯчаи Н.Қарабобов, 17 «а», Муассисаи нашриёти «Маориф ва фарҳанг»-и Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ирсол намоед.

МУҚАДДИМА

Географияи иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷаҳон ба гурӯҳи фанҳои ҷамъиятшиносӣ дохил мешавад. Он қонуниятҳои инкишоф, ҷойгиршавии хоҷагӣ, аҳолии ҷаҳон ва мамлакатҳои алоҳидаро меомӯзад. Дар ин замина ба баъзе масъалаҳои умумии ҷаҳонӣ дахл намуда, аз ҷумла дар бораи масъалаҳои глобалии инсоният, беш аз ҳама алоқаи мутақобилаи ҷамъият ва табиат маълумоти мушаххас медиҳад. Ин барои амиқтар дарк намудани марҳалаи кунунии тараққиёти иқтисодӣ ва вазъияти сиёсӣ экологии ҷаҳон, минтақаҳо ва мамлакатҳои алоҳидаи он кумак мерасонад.

Давраи ҳозира давраи дигаргунсозии азими илмӣ-техникӣ, иҷтимоӣ-сиёсӣ мебошад. Хусусияти ҳосил он барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ, сохти ҷаҳони сотсиалистӣ ва дар харитаи сиёсӣ ҷаҳон ба вучуд омадани як қатор давлатҳои соҳибистиклол (дар Аврупо ва Осиё) аст, ки аз ғояи сохтмони сотсиалистӣ даст кашида, барои барпо намудани давлати ҳуқуқбунёди демократӣ ва дунявӣ ҷаҳд доранд. Баробари тағйир ёфтани сохти сиёсӣ сохти иқтисодии ин давлатҳо ҳам тағйир ёфт. Ҳоло аксари онҳо барои ба шакли иқтисодиёти бозоргонӣ гузаштан қадамҳои аввалин гузошта истодаанд, ки асоси онро ғуногунҷабхагии моликият ташкил менамояд. Чунин ҳодисаҳои сиёсӣ-иҷтимоӣ ҳар сари чанд вақт дар ҷаҳон рух медиҳанд. Аз ин лиҳоз, омӯзиши тарафҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии географияи мамлакатҳои ҷаҳон аҳамияти ниҳоят калон дорад. Дар шароити гузариши Тоҷикистон ба иқтисодиёти бозоргонӣ ва вусъат ёфтани робитаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, илмӣ-техникӣ бо мамлакатҳои ҷаҳон ҳар як шаҳрванди ҷумҳурӣ, алаҳхусус мутахассисон ҷаҳонбинии сиёсӣ ва иқтисодӣ-географияшонро ҳаматарафа васеъ гардониди, бояд вазъи иқтисодӣ-иҷтимоӣ-давлатҳои бурунмарзиро хуб сарфаҳм раванд. Бо чунин назардошт курси мазкур дар синфи нуҳи мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ омӯзониди мешавад, ки он аз ду қисм иборат аст: тавсифи умумии иқтисодиёти географияи ҷаҳон ва тавсифи мамлакатҳои ҷаҳон. Дар қисми тавсифи умумии иқтисодӣ масъалаҳои баррасӣ шудаанд, ки муносибатҳои иқтисодии умумиҷаҳониро ифода мекунанд. Қисми минтақавӣ курс дар бораи тавсифи иқтисодиёти географияи гурӯҳи мамлакатҳо ва мамлакатҳои алоҳидаи бурунмарзӣ баҳс менамояд. Аз сабабе, ки дар мамлакатҳо ва ноҳияҳои алоҳидаи ҷаҳон тақонҳои сиёсӣ-иқтисодӣ гоҳ-гоҳ рӯй медиҳанд, ба омӯзгорон лозим аст, ки дар ҷараёни таълими ҳар ду қисми географияи иқтисодӣ-иҷтимоӣ ҷаҳон аз хабару маълумоте, ки дар матбуоти даврӣ дарҷ шудаанд ва ё тавассути ойнаи нилгун ва радио пахш мешаванд, пайвасти истифода баранд.

ФАСЛИ I

ТАВСИФИ УМУМИИ ИҚТИСОДИЮ ГЕОГРАФИИ ҶАҲОН

ХАРИТАИ КУНУНИИ СИЁСИИ ҶАҲОН

Нахустин давлатҳо кай дар кураи Замин пайдо шуданд? Марҳалаҳои гуногуни таърихӣ ба ташаккули ҳаритаи ҷаҳонӣ чӣ гуна таъсир расонд? Айни замон дар ҳаритаи сиёсии ҷаҳон чӣ дигаргунӣ ба амал омаданд?

Марҳалаҳои ташаккули ҳаритаи сиёсии ҷаҳонро шумо ханӯз аз омӯзиши фанни география дар синфи VII ва таърих дар синфи IX омӯхтаед. Чараҳои ташаккули он хеле тӯлонӣ буда, тамоми давраҳои таърихӣ ҷамъияти инсониро инъикос менамояд. Ҳаритаи сиёсӣ дар давоми садсолаҳо бо мурури пайдоишу пош хӯрдани давлатҳои алоҳида, тағйирҳои сарҳад, кашфи қитъаю заминҳои нав, авҷгирии сохти мустамликадорӣ, тақсимои ҷаҳон аз ҷониби давлатҳои абаркудрат ҳамеша дигаргун мешуд. Аз ин ҷиҳат, ҳаритаи сиёсии ҷаҳон мавзӯи омӯзиши географияи сиёсӣ буда, он яке аз шохаҳои муҳими географияи иқтисодию иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад.

Умуман, ташаккули ҳаритаи сиёсии ҷаҳонро ба давраи қадим, асрҳои миёна, нав ва навтарин ҷудо мекунанд. Чунин тақсимои шояд ба ҳамаи паҳлуҳои инкишофи ҳаритаи сиёсиро дар бар гирад, вале қонуниятҳои асосии онро инъикос менамояд.

Давраи қадим (асри V то милод) замони сохти ғуломдориро дар бар гирифта, раванку ривоч ва таназзули нахустин давлатҳои дунё—Мисри Қадим, Қарфаген, Юнони Қадим, Рими Қадим ва ғайраро таҷассум менамояд. Ин давлатҳо дар инкишофи тамаддуни ҷаҳонӣ ҳиссаи бебаҳо гузоштаанд, вале дар он замон ягона роҳи тағйир додани сарҳади ҳудуд дар таҳдиди ҷанг ва зӯрварӣ мегиданд.

Дар асрҳои миёна ташаккули ҳаритаи сиёсии ҷаҳон (асрҳои V-XV) ба давраи феодализм алоқаманд аст. Сохтори сиёсии давлатдорӣ феодалӣ нисбат ба давраи ғуломдорӣ хеле мураккабтар буд. Дар асоси раванқи бозори дохилӣ дар ин давра парокандагии хоҷагии ноҳияҳо пешгирӣ карда шуд ва ҳамеша қӯшиши забту васеъкунии ҳудуди давлатҳои феодалӣ ба назар мерасид. Қисмҳои бузурги хушкӣ кураи Замин (ҷунончи,

Аврупо) байни давлатҳои гуногун тақсим шуда буд. Византия, Киеви Рус, империяи Рим, Португалия, Англия, Испания номгӯи нопурраи давлатҳои асрҳои миёна мебошанд.

Давраи нав (аз асри XV то анҷоми Ҷанги якуми ҷаҳон) ба қамони болоравию пойдории капитализм мувофиқ меояд. Ба ҳаритаи сиёсӣ кашфиётиҳои бузурги географӣ, ки дар ҳадди форматсияҳои ҷамъиятию иқтисодии феодализму капитализм меистод, тағйиротҳои ҷиддӣ дохил намуд. Он ба васеъ гардидани доираи мустамликадорӣ давлатҳои Аврупо ва робитаҳои иқтисодии байналмилалӣ дар миқёси тамоми ҷаҳон асос гузошт.

Ҳаритаи сиёсии ҷаҳон дар асрҳои XIX – XX бо сабаби шиддат гирифтани муносибати давлатҳои бузург нисбат ба тақсими ҷаҳон хеле ноустувор гардид. Масалан, агар соли 1876 ҳамагӣ 10 дарсад майдони Африка ба давлатҳои Аврупои Ғарбӣ мансуб буд, пас соли 1900 ин нишондиҳанда ба 90 дарсад расид. Дар ибтидои асри XX чунин тақсимои пурра ба охир расиду минбаъд ин тақсимкунӣ бо роҳи зӯрварӣ анҷом меёфт.

Давраи навабӣ дар ташаккули ҳаритаи сиёсии ҷаҳон, пеш аз ҳама ба оғози анҷоми ду ҷанги ҷаҳонӣ, таъсисёбии системаи ҷаҳонии сотсиализм ва пош ҳӯрдани он алоқаманд мебошад.

Дар мадди аввал, баъди Ҷанги якуми ҷаҳон империяи Австро – Венгрия пароканда шуда, давлатҳои мустақил, аз қабили Лахистон (Польша), Чехословакия, Руминия ва ғайра ташкил ёфтанд ва аз тарафи дигар империяҳои мустамликавии Британияю Фаронса (Франсия) ва Ҷопон (Япония) васеъ гардиданд. Дар Русия бошад, Инқилоби Октябр ғалаба карда, соҳти давлатдорӣ сотсиалистӣ ба вуҷуд омад.

Дар мадди дувум, баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳон Олмон (Германия)-и фашистӣ ва Ҷопон пурра шикаст хӯрда, иқтисоди давлатҳои зиддигитлерӣ мустаҳкам шуд ва аз тарафи дигар он ба парокандашавӣ мустамликадорӣ овард. Баъди як муддати кӯтоҳ зиёда аз 100 давлат дар Осиё, Африка ва Амрикои Лотинӣ мустақил гардиданд.

Хусусан, шикасти Олмон (Германия)-и фашистӣ боиси эътибори баланду минбаъд пурқувват шудани Иттиҳоди Шӯравӣ ва дар ин асно барпо шудани давлатҳои нави соҳти сотсиалистӣ дар Аврупо ва Осиё гардид. Ҳамин тавр, баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳон (аз соли 1945 то 1990) 102 давлат ба истиқлоли сиёсӣ ноил шуданд.

Дар мадди сеюм, пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ, Югославия ва Чехословакия дар аввали солҳои 90-ум боиси дигаргунии навбатӣ дар харитаи сиёсии ҷаҳон гардид. Аз ин лиҳоз, дар охири асри XX дар харитаи сиёсии ҷаҳон аллакай 230 мамлакат ва ҳудудҳои алоҳида ба қайд гирифта шудаанд. Вале дар баробари зиёдшавии миқдор бояд пешравии сифат низ ба эътибор гирифта шавад. Масалан, агар соли 1900 дар ҷаҳон ҳамагӣ 57 давлати соҳибхатиёр вучуд дошта бошад, пас миқдори он пеш аз Ҷанги дуҷуми ҷаҳон ба 71 ва соли 2012 ин нишондиҳанда ба 194 расид.

Давлатҳо бо масоҳат ва миқдори аҳолии худ фарқ мекунанд. Масалан, аз рӯи шумораи аҳоли даҳ давлати калонтарин ба ҳисоб гирифта шудааст, ки ҳар кадом зиёда аз 100 млн аҳоли дошта, дар яққоягӣ аз 3/5 ҳиссаи аҳолии ҷаҳонро дар бар мегиранд.

Дар харитаи сиёсии ҷаҳон бештари давлатҳо аз ҷиҳати ҳаҷми миёна ва нисбатан на он қадар калон бартари доранд. Дар баробари ин, боз давлатҳои аз ҷиҳати масоҳат нисоят хурд низ вучуд доранд, ки аҳолии онҳо аз 10 то 30 ҳазор нафар мерасад. Онҳоро аксар давлатҳои «хурд» ва ё «хурдтарин» меноманд. Ба ин гурӯҳи давлатҳо дар Аврупо—Андора, Лихтенштейн, Монако, Сан-Марино, Ватикан; дар Амрико— Барбадос, Гренада, Сент-Люсия ва ғайра; дар Океания —Тонга, Науру; дар Африка—Маврикий, ҷазираҳои Сейшел ва ғайра дохил мешаванд.

Ҷангоми омӯзиши харитаи сиёсии ин ё он давлати алоҳида, пеш аз ҳама ба мавқеи он дар соҳаи сиёсӣ ва ё иқтисодӣ баҳо дода мешавад. Аз тарафи дигар ин мавқеъ низ гуногун буда, боз ба он ҷиҳатҳои дараҷаи инкишофи иқтисодию иҷтимоӣ, тамоили сиёсӣ, андозаи демократӣ будани сохтори ҳокимият, ҳамкорӣ бо иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва ғайра дохил мешаванд.

То солҳои 90-уми асри XX тамоми давлатҳои ҷаҳонро аз рӯи се навъи асосӣ: сотсиалистӣ, давлатҳои мутараққии капиталистӣ ва рӯ ба инкишоф фарқ мекарданд.

Баъди пош хӯрдани сохти ҷаҳонии сотсиалистӣ чунин навъи тақсимот тағйир ёфт. Ҳоло аксари давлатҳои ҷаҳонро ба се гурӯҳ: мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ инкишофёфта, рӯ ба инкишоф ва мамлакатҳои ба иқтисодиёти бозоргонӣ гузаранда (яъне гузаштан аз сохти банақшагирӣ ба бозоргонӣ) тақсим мекунанд. Ба давлатҳои дар ҳолати гузариш мансуббуда, пеш аз ҳама мамлакатҳои сотсиалистии Аврупои Шарқӣ, Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) ва Ҷумҳурии мардумии Чин (Хитой) дохил карда мешаванд.

Айни замон аз рӯи харитаи сиёсӣ давлатҳоро аслан ба ду ғурӯҳ ҷудо мекунанд: давлатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ инкишофёфта ва ғу ба инкишоф. Меъёри асосии ин тақсимои дараҷаи инкишофи иқтисодию иҷтимоии ин ё он давлат буда, бо ёрии нишондиҳандаи маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) ба сари аҳоли муайян карда мешавад. Мо тасмим гирифтем, ки минбаъд дар китоби дарсӣ тақсимои давлатҳоро бо ҳамин минвол, яъне аз ҷиҳати иқтисодӣ инкишофёфта, ғу ба инкишоф ва ба иқтисоди бозоргонӣ гузаранда ифода намоем.

Давлатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ инкишофёфта. Ба ғуруҳи мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ инкишофёфта қариб 60 мамлақати қитъаи Осиё, Аврупо, Африка, Амрикои Шимолӣ, Австралия ва Океания дохил мегарданд. Ҳамаи ин давлатҳо ҷи аз ҷиҳати дараҷаи инкишофи иқтисодию иҷтимоӣ ва ҷи аз ҷиҳати ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба сари кас нисбат ба дигар давлатҳо фарқи кулӣ доранд. Аз тарафи дигар, дар байни ин мамлакатҳо баробарии иқтисодӣ вучуд надорад ва аз ин лиҳоз онҳо ба ҷор зерғуруҳ тақсим мекунанд.

Зерғуруҳҳои аввалро «ҳафтгонаи бузург» меноманд, ки ба ҳайати он ИМА, Ҷопон, Олмон, Фаронса, Британия, Италия ва Канада дохил мешаванд. Ин давлатҳо дар ҷаҳони имрӯза бо миқёси баланди дараҷаи инкишофи иқтисодӣ ва фаъолияти сиёсӣ фарқ мекунанд. Ба ин мамлакатҳо қариб 50 дарсади ҳиссаи истеҳсоли маҳсулоти ҷаҳонӣ ва бештар аз 25 дарсади маҳсулоти кишоварзӣ рост меояд. Дар байни «ҳафтгона» Иёлоти Муттаҳидаи Амрико аз ҷиҳати ҳаҷми истеҳсолоти саноат ва кишоварзӣ, савдои берунӣ, содироти капитал дар ҷаҳон мавқеи асосиро ишғол менамояд.

Ба зерғуруҳи дуюм, давлатҳои на ҷандон бузург Аврупои Ғарбӣ (Шветсия, Белгия, Голландия, Испания, Португалия, Финляндия ва ғайра) дохил мешаванд. Гарчанде мавқеи иқтисодию сиёсии ин мамлакатҳо ҷандон бузург нест, вале фаъолияти онҳо дар пешрафти иқтисодию равобити берунии ҷаҳон хеле қалон аст. Ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилии (ММД) онҳо ба сари аҳоли қариб ба давлатҳои «ҳафтгона» (аз 20 то 30 ҳазор доллар) баробар мебошад.

Ба зерғуруҳи сеюм, давлатҳои ғайри Аврупоӣ– Австралия, Зеландияи Нав ва Ҷумҳурии Африкаи Ҷанубӣ (ҶАҶ) дохил мешаванд. Ин давлатҳо мустанлиқаҳои собиқи Британия буда, баъзе хусусиятҳои ҳоси тараққиёти иқтисодӣ ва сиёсати берунии худро доранд. Аксар ба ин зерғуруҳ давлати Исроилро

низ номбар мекунад. Зергурӯҳи чорум бошад, дар ҳолати ташаккулёбӣ мебошад. Он соли 1997, баъди ба қатори ин давлатҳои инкишофёфта дохил кардани якҷанд давлатҳои Осиё, аз қабилӣ Ҷумҳурии Кореяи Ҷанубӣ, Сингапур ва Тайван ба вуқӯ пайваст. Давлатҳои мазкур аз ҷиҳати нишондиҳандаҳои муҳими иҷтимоӣ иқтисодӣ ба давлатҳои инкишофёфтаи Аврупо наздик шудаанд. Ин мамлакатҳо соҳтори гуногуни иқтисодӣ дошта, дар муомилоти ҷаҳонӣ мавқеи хеле муҳимро ба уҳда доранд.

Давлатҳои рӯ ба инкишоф. Ба мамлакатҳои рӯ ба инкишоф қариб 150 давлат дохил мешаванд, ки дар якҷоягӣ зиёда аз нисфи масоҳати хушкӣ қураи Замин ва қариб аз 3/5 ҳиссаи аҳолии дунёро ишғол мекунад. Дар ҳаритаи сиёсии ҷаҳон ин мамлакатҳо мавқеи ниҳоят васеъро дар қитъаи Осиё, Африка, Амрикои Лотинӣ ва Океания ишғол менамоянд. Баъзе давлатҳо, аз қабилӣ Эрон, Миср, Ҳабашистон (Эфиопия), Тайланд, мамлакатҳои Амрикои Лотинӣ ва ғайра ҳанӯз то Ҷанги якуми ҷаҳон соҳиби истиқлолият буданд. Вале қисми зиёди онҳо баъди муборизаи тӯлонӣ солҳои баъдичангӣ истиқлолият ба даст оварданд. Инкишофи иқтисодӣ иҷтимоӣ ва соҳтори давлатдорӣ мамлакатҳои рӯ ба инкишоф ниҳоят мураккаб аст (Ҳангоми ба ҷаҳони сотсиалистӣ капиталистӣ тақсимкунии ҷаҳон онҳоро «ҷаҳони сеюм» маънидод мекарданд), ки он боиси як қатор мушкилиҳо шудааст. Бо вучуди ин, бо назардошти якҷанд хусусиятҳои ҳоси иқтисодӣ иҷтимоӣ ва сиёсӣ, онҳоро ба шаш зергурӯҳ тақсим мекунад:

Ба зергурӯҳи якум давлатҳои нисбатан намоёни ҷаҳон, аз қабилӣ Ҳиндустон, Бразилия ва Мексика дохил мегарданд, ки иқтидори бузурги захираҳои табиӣ, аҳоли ва иқтисодиёти нисбатан инкишофёфта дошта, дар бисёр ҳолат давлатҳои пешқадам ба шумор мераванд. Ҳар сеи ин давлатҳо дар якҷоягӣ баробари тамоми мамлакатҳои рӯ ба инкишоф маҳсулоти саноатӣ истеҳсол мекунад. Вале маҷмӯи маҳсулоти дохилии онҳо ба сари аҳоли нисбат ба давлатҳои мутараққӣ хеле кам аст (Масалан, дар Ҳиндустон ин нишондиҳанда ҳамагӣ 350 долларро ташкил медиҳад).

Ба зергурӯҳи дуюм баъзе давлатҳои дохиланд, ки дар инкишофи худ ба дараҷаи баланди иқтисодӣ иҷтимоӣ ноил гаштаанд. Дар Амрикои Лотинӣ ба ин давлатҳо Аргентина, Чили, Уругвай, Венесуэла ва ғайра дохил мешаванд, ки аз рӯйи нишондиҳандаи ММД ба ҳар сари аҳоли зиёда аз 1 ҳазор доллар

рост меояд. Чунин давлатҳо дар Осиё ва шимоли Африка низ мавҷуданд.

Ба зерғуруҳи сеюм давлатҳои нави саноатиро дохил мекунамд. Дар солҳои 80-ум ва 90-ум онҳо дар инкишофи иқтисодиёт ба дараҷаи баланд ноил гардиданд ва бо номи «бабрҳои осӣғӣ» шуҳрат доранд. Ба сафи аввали ин ғуруҳ давлатҳои дар боло номбаршуда, аз қабилӣ Кореяи Чанубӣ, Сингапур, Тайван, Гонконг ва ба сафи дуюм бошад, Малайзия, Таиланд ва Индонезия дохил мешаванд.

Ба зерғуруҳи чорум давлатҳои содиркунандаи нафт дохил мешаванд, ки аз ин ҳисоб ба сари аҳолии ММД аз 10 то 20 ҳазор долларро ташкил медиҳад. Ба ин, пеш аз ҳама давлатҳои халиҷи Форс (Арабистони Саудӣ, Қувайт, Қатар, Аморати Муттаҳидаи Араб, Эрон), инчунин Ливия, Бруней ва як қатор давлатҳои дигар шомиланд.

Ба зерғуруҳи панҷум давлатҳои зиёди мамлакатҳои рӯ ба инкишоф дохил шуда, ба онҳо дараҷаи пасти инкишофи иқтисодӣ иҷтимоӣ хос мебошад. Дар аксарияти ин давлатҳо иқтисодиёти бисёрҷабҳаи бо боқимондаҳои феодалии омезишёфта боқӣ мондааст. Қисми зиёди ин давлатҳо дар Африка ҷойгир буда, сипас дар Осиё ва Амрикои Лотинӣ низ дучор меоянд.

Ба зерғуруҳи шашум қариб 40 давлат дохил шуда, бештар аз 600 млн аҳоли доранд. Ин давлатҳо сохти иқтисодӣ хеле кафомонда дошта, кишоварзӣ дар онҳо соҳаи асосӣ ҳисоб мешавад. Саноати маснуотбарорӣ қариб вучуд надорад ва аз 2/3 ҳиссаи аҳолии калонсол бесаводанд. Дар Осиё ба ин зерғуруҳ Бангладеш, Непал, Афғонистон, Яман; дар Африка – Малӣ, Нигер, Чад, Ҳабашистон (Эфиопия), Сомали, Мозамбик; дар Амрикои Лотинӣ – Гаити дохил мешаванд. Дар ин давлатҳо ММД ба ҳар сари аҳоли аз 100 то 300 долларро ташкил менамояд.

ДАВЛАТҲОИ БА МУНОСИБАТҲОИ НАВИ ИҚТИСОДИЌ ГУЗАРАНДА

Қисми зиёди ин мамлакатҳо ҳангоми гузариш ба иқтисодиёти бозоргонӣ ба мушкилиҳои зиёди иҷтимоӣ иқтисодӣ дучор омаданд. Аз ҷиҳати нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ қисми зиёди давлатҳои Аврупои Шарқӣ - Лаҳистон (Польша), Ҷумҳурии Чех (Чехия), Маҷористон (Венгрия) ва ғайра, инчунин давлатҳои Наздибалтика бешубҳа ҳангоми гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ ба мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ

инкишофёфта мансубанд. Дар байни давлатҳои ИДМ Русия ва Украина ба қатори мамлакатҳои пешқадами иқтисодии Ғарб номбар мешаванд. Баъзе давлатҳо, аз қабили Ҷумҳурии мардумии Чин дар байни давлатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешқадам ва рӯ ба инкишоф муаллақ мондааст, ки хусусиятҳои хоси иқтисодию сиёсии (мамлақати сотсиалистӣ) худро дорост. Солҳои охир Ҷумҳурии мардумии Чин ба суръати баланди инкишофи иқтисодӣ ноил шуда, ба яке аз давлатҳои пешқадами дунё табдил ёфтааст ва дар истехсолоти ҷаҳонӣ саҳми бузург мегузорад.

Дар байни давлатҳои ИДМ ҳангоми гузариш ба муносибатҳои нави иқтисодӣ, хусусан Қирғизистон, Ўзбекистон, Қазоқистон, Туркменистон, Тоҷикистон ва давлатҳои моварои Қافқоз (Закавказия) ба мушкилиҳои зиёди иқтисодию иҷтимоӣ рӯ ба рӯ шуданд. Ба зами ин, дар Тоҷикистон ҷанги шаҳрвандӣ боиси ҳаробшавии бисёр корхонаю муассиса ва ниҳоят паст шудани сатҳи зиндагии аҳоли гардид. Имрӯз бо сабаби камбизоатӣ садҳо ҳазор мардumi Тоҷикистон дар Русия ва дигар кишварҳои собиқ Шӯравӣ кор мекунанд. Онҳо дар кишварҳои бегона аз ҳимояи қонун маҳруманд ва аз ин ҳисоб бештар аз нисфи даромадҳои номиналии мардикорони тоҷик то кишвар омада намерасад.

ХАРИТАИ СИЁСИИ ҶАҲОН БАЪДИ ҶАНГИ ДУЮМИ ҶАҲОН

БЛОКҲОИ ҶАРБӢ. ҶАМҚОРӢ ВА ПАСТ НАМУДАНИ ШИДДАТИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Баъди Ҷанги дуюми ҷаҳон дар харитаи сиёсии дунё як қатор дигаргуниҳои муҳим, аз қабили таъсис ёфтани чандин давлатҳои нави сотсиалистӣ, пароканда шудани системаи мустамликадорӣ пайдо гардидани дахҳо давлатҳои соҳиб-ихтиёр, ҳаракатҳои зиёди ба блокҳои ҷарбӣ дохил нашудан ҳеле қувват гирифт. Вале мазмуни асосии давраи баъдичангиро таъсис ёфтани кутбҳои муқобили сиёсӣ байни Ғарбу Шарқ ва дар ин асос тезу тунд шудани «ҷанги сард» ташкил менамояд. Дар ин давра як қатор блокҳои сиёсӣ ҷарбӣ таъсис ёфтанд, ки калонтарини онҳо блокҳои ҷарбии НАТО, СЕНТО, СЕАТО ва Ташкилоти Шартномаи Варшава (ТШВ) буданд. Дар баробари ин, боз мамлакатҳои низ буданд, ки ба блокҳо дохил нашуда,

сиёсати бетарафиро пеша намуданд (Шветсия, Финляндия, Швейтсария, Австрия, Ирландия ва ғайра).

Чунин сурат гирифтани вазъияти байналмилалӣ боиси дар чандин ғӯшаҳои дунё барпо шудани заминаҳои ҳарбӣ ва сар задани ҷангҳои хурд гардид, ки онҳо дар ҳар лаҳза метавонистанд ба ҷангҳои минтақавӣ табдил ёбанд. Дар айни замон яке аз нуқтаҳои даргирандаи сайёраи мо – Шарқи Наздик ва минтақаи ҳалиҷи Форс ба ҳисоб меравад. Дар ин ҷо на ин ки манфиати давлатҳои арабу Исроил, балки дигар мамлакатҳои атроф ва абаркудрат низ бо ҳам рӯ ба рӯ шуданд.

Дар нимаи якум ва дуҷуми солҳои 80-уми асри гузашта оид ба муносибатҳои байналмилалӣ дигаргуниҳои муҳим ба амал омада, дӯстию ҳамкорӣ хеле авҷ гирифт. Хусусан, беҳтар шудани муносибатҳои ИМА бо Иттиҳоди Шӯравӣ боиси дар тамоми ҷаҳон паст шудани шиддати байналмилалӣ ва инкишоф ёфтани равобити иқтисодию сиёсӣ ва фарҳангӣ гардид.

Дар айни замон муносибатҳои байни Русияю давлатҳои ИДМ ва ИМА, инчунин байни мамлакатҳои Аврупо, Осиё ва минтақаҳои уқёнуси Ором дар сатҳи хеле баланд ривҷ ёфта истодаанд. Муттаҳидшавии Олмон, таъсис ёфтани ИДМ, барҳам ҳӯрдани блоки ҳарбии Ташкилоти Шартномаи Варшава (ТШВ), пешниҳоди барномаи сулҳи давлатҳои аъзои НАТО, ки дар он Русия низ иштирок мекунад, боиси мустақкам гардидани муносибатҳои тарафайн шуд. Воситаи сиёсӣ ягона роҳи пешгирии бисёр задухӯрду кашмокашиҳои минтақавӣ гардид. Масалан, бо роҳи ғуфтушунид дар Амрикои Марказӣ (Салвадор, Никарагуа), дар ҷанубии Африка (Намибия), ҷанубу шарқии Осиё (Камбоҷа) задухӯрдҳои дохилӣ пешгирӣ карда шуданд. Баъди торумор гардидани низоми толибон дар Афғонистон (соли 2003) ва шикаст ҳӯрдани ҳокимияти Садом Ҳусейн дар Ироқ (соли 2003) вазъият дар ин минтақа хеле ором гардид. Бо вучуди авҷ гирифтани задухӯрд байни Исроилу Фаластин (хусусан дар охири соли 2000-ум ва аввали соли 2009-ум) тамоми давлатҳои дунё дар ҷустуҷӯи ҳалли ин масъала мебошанд.

Дар беҳбудии муносибатҳои давлатҳои ҷаҳон ва пешгирии тезтундшавии вазъияти байналмилалӣ саҳми Созмони Милали Муттаҳид (СММ) хеле калон аст. Дар таъсис намудани чунин ташкилоти барӯманди байналмилалӣ саҳми сарварони давлати ИМА ва собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ – Франклин Рузвелт ва Иосиф Сталин ниҳоят бузург аст. Дар айни замон 15 давлат аъзои доимии Созмони Милали Муттаҳид (СММ) мебошанд.

Бо вучуди мусоидати калон дар муносибатҳои байналмилалӣ, ки ба пешгирии ҳаробии сиёсӣ таъсири назаррас дорад, як қатор масъалаҳои асосӣ ҳалли ҳудро интизоранд.

1. Задухӯрдҳои минтақавӣ ва ҷудогона. Асоси чунин ҳодисаҳо муноқишаҳои сарҳадӣ ва ё зиддиятҳои динию этникӣ ташкил медиҳанд, ки аксар ба задухӯрд ва талафи одамон меоварад. Масалан, соли 1991 баъди пош ҳӯрдани Югославия дар ҷойи он панҷ мамлакати соҳибхитӣ ба вучуд омад, ки дар байни онҳо муносибатҳои сиёсӣ милли ҳеле тезу тунд гардид. Ин пеш аз ҳама ба ҷанги байни босниёғҳои мусулмону сербҳо ва баъдтар ба ҳодисаҳои Косово дар Сербия оварда расонд.

2. Пешгирии пахншавии яроқи ядрой. Мувофиқи шартномаи соли 1970 давлатҳои дорой яроқи ядрой танҳо панҷ мамлакат – ИМА, Иттиҳоди Шӯравӣ, Британия, Фаронса ва Ҷумҳурии мардумии Чин (Хитой) шомил буданд. Вале ба таври махфӣ истеҳсоли яроқи ядрой аз ҷониби Ҳиндустон, Покистон, Эрон, Ироқ, Исроил, Кореяи Шимолӣ ва ғайра ба амал бароварда шуд. Соли 1998 Ҳиндустон ва Покистон ба эътирози аҳли олам нигоҳ накарда, озмоиши яроқи ядроиро дар зери замин идома доданд. Умуман, афзоиши яроқи ядрой ва хавфи экологии он ба сайёраи мо ҳеле зиёд аст.

3. Васеъшавии блоки ҳарбии НАТО. Ин блоки ҳарбӣ-сиёсӣ ҳанӯз соли 1949 таъсис ёфта, дар ҳайати худ то солҳои наздик 16 мамлакати Амрикои Шимолӣ ва Аврупои Ғарбиро муттаҳид менамуд. Солҳои 90-уми асри гузашта васеъшавии блоки НАТО ба тарафи шарқ ба он овард, ки соли 1999 ба ҳайати он Лаҳистон (Польша), Ҷумҳурии Чех (Чехия) ва Маҷористон (Венгрия) дохил шуда, боз якчанд давлати дигар (Латвия, Литва ва Эстония) ба ин майлдоранд. Ҳатто дар баъзе машқҳои муштаракӣ он дар Осиёи Марказӣ қушунҳои давлатҳои Ўзбекистон, Қирғизистон ва Қазоқистон иштирок намуданд.

Сохтори давлатдорӣ. Асосан ду шакли сохтори давлатдорӣ: ҷумҳуриявӣ ва монархӣ вучуд дорад.

Шакли сохтори ҷумҳуриявӣ бештар паҳн буда, аз 3/4 ҳиссаи тамоми давлатҳои дунёро муттаҳид мекунад.

Аз тарафи дигар, сохти ҷумҳуриявӣ ба шаклҳои президентӣ ва парламентӣ тақсим мешавад. Дар ҷумҳуриҳои шакли президентӣ (ИМА, Аргентина, Бразилия, Тоҷикистон ва ғайра) ба президент ҳуқуқҳои зиёд дода мешавад ва он ҳукуматро низ сарварӣ мекунад. Дар ҷумҳуриҳои парламентӣ бошад, (Олмон

(Герминая), Италия, Исроил, Ҳиндустон ва ғайра) макоми асосиро на президент, балки сардори ҳукумат мебозад. Вале дар амал бисёр ҷумҳуриҳои парламентӣ, ки дар онҳо роҳбариро сарвазир ба уҳда дорад, дар навбати худ ба президент ҳуқуқҳои зиёдро муҳайё сохтаанд, ки аз тарзи шакли президентӣ қариб фарқе надорад. Масалан, дар Фаронса, Сербия, Миср, Русия ва қисми зиёди ҷумҳуриҳои ИДМ чунин шакл вучуд дорад. Дар мамлакатҳои Чин, Ветнам, Кореяи демократӣ, Куба бо вучуди пош ҳурдани сохти ҷаҳонии сотсиалистӣ шакли сохтори ҷумҳуриҳои сотсиалистӣ боқӣ мондааст. Шакли сохтори монархӣ дар ҷаҳони имрӯза он қадар кудрат надорад. Ҳамагӣ 30 давлат шакли сохтори монархӣ доранд. Монархия чунин шакли сохтор аст, ки сарвари давлат император, шоҳ, герсог, княз, султон ва ғайра ҳисоб мешавад. Ин шакли олии роҳбарӣ ба таври авлодӣ ба якдигар супорида мешавад.

Дар шакли сохтори монархӣ аксар монархияи конститутионӣ бартарӣ дорад, ки ҳокимияти қонунбарорро ба парламент ва ҳокимияти иҷроқунадаро ба ҳукумат итоат мекунонад. Дар чунин шароит монарх аз рӯйи анъанаҳои ҳазорсола роҳбарии давлатро ба уҳда дорад, вале танҳо баъди аз тарафи парламент қабул шудани қонун ба он имзо мегузорад.

Чунин шакли сохтор бештар дар Британияи Кабир ва Ҷопон амал мекунад.

Дар шакли сохтори монархияи ягона ҳокимияти монарх тамоман маҳдуд карда нашудааст. Вале чунин сохти давлатдорӣ дар харитаи сиёсӣ ҳале кам боқӣ мондааст (асосан дар давлатҳои соҳили халиҷи Форс). Масалан, дар Арабистони Саудӣ сардори давлат (шоҳ) тамоми ҳокимият ва дар як вақт вазифаи сарвазир, сарфармондеҳи қувваҳои мусаллаҳ, суди олии ва ғайраро ба уҳда дорад. Ҳукумат аз ҳисоби аъзои оилаи шоҳ таъсис дода мешавад.

Ба қатори монархияи теократӣ давлатҳои Ватикан, Арабистони Саудӣ ва султонати Бруней дар ҷануби шарқии Осиё дохил мешаванд.

Савол ва супориш

1. Кадом тағйирот дар харитаи сиёсии ҷаҳон баъди Ҷанги якуми ҷаҳон ба амал омад?
2. Дар харитаи контурӣ мамлакатҳои навро қайд намоед.
3. Баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳон кадом давлатҳо ба сохти сотсиалистӣ дохил шуданд?

4. Дар харитаи сиёсии ҷаҳон дигаргуниҳои сиёсиро нишон диҳед ва сабабҳои ҷаҳонро фаҳмонед.
5. Сохти мустамликадорӣ баъди Ҷанги дуҷоми ҷаҳон ба кадом ҳолат гирифтанд? Сабаб?
6. Дар харитаи контури давлатҳои мустамликавиеро, ки баъди ҷанг истиқлолият ба даст овардаанд, тасвир намоед.
7. Ҳоло давлатҳои мустамликавӣ чанд дарсадро ташкил ме-диҳанд?
8. Дар харита давлатҳои мустамликавиеро қайд намоед.
9. Баъди ҷангҳои Иттиҳоди Шӯравӣ ва Югославия кадом давлатҳои нави соҳибхотӣ ба вуҷуд омаданд?
10. Дар харитаи контури давлатҳои навро тасвир намоед.
11. Кадом давлатҳоро аз ҷиҳати иқтисодӣ инкишофёфта меноманд? Чаро?
12. Онҳоро дар харита нишон диҳед.
13. Аз ҷиҳати кадом меъёр давлатҳои «ҳафтгона»-ро фарқ ме-кунанд?
14. Дар харитаи контури давлатҳои рӯ ба инкишоф ва давлатҳои ба муносибатҳои нави иқтисодӣ гузаштанд тасвир кунед.
15. Кадом шаклҳои сохтори давлатро медемонанд?

Худатонро санҷед

1. Дар кадом давлатҳои таърихӣ харитаи сиёсии ҷаҳон ба дигаргуниҳои кулӣ ноил гашт?
2. Кашфиёти бузурги географӣ ба харитаи сиёсии ҷаҳон чӣ гуна таъсир расонанд?
3. Аз ҷиҳати кадом меъёр давлатҳои ҷаҳонро ба якҷанд гурӯҳ ҷудо ме-кунанд?
4. Сабаб ҷуст, ки давлатҳои ба муносибатҳои нави иқтисодӣ гузаштанд ба мушкилиҳои зиёде иҷтимоӣ иқтисодӣ дучор омаданд?

Аз нигоҳи шумо

Ба фикри шумо ба гурӯҳ ва зергурӯҳ тақсим на-
муда, омӯхтани давлатҳои ҷаҳон зарур аст ё не?

Роҳҳои паст намудани шиддати байналмилалӣ ва
ҳамкории иқтисодӣ вуҷуд доранд ё не?

ГЕОГРАФИЯИ САРВАТҲОИ ТАБИИИ ҶАҲОН МУҲОФИЗАТИ МУҲИТИ ЗИСТ

Оё байни захираҳои табиӣ ва захираҳои иқтисодӣ тафовут вуҷуд дорад? Кадом давлатҳо аз тамоми навъи сарватҳои табиӣ бойанд? Бо кадом меъёр бойигарии мамлакатро муайян мекунад?

МАФҲУМИ МУҲИТИ ГЕОГРАФӢ ВА МАВҶЕИ ОН ДАР ҲАЁТИ ҶАМӢЯТ

Муҳити географӣ ин қисми табиати рӯи Замин аст, ки тавассути ҳаёт ва фаъолияти хоҷагидорӣ инсон тағйир ёфта, асоси зиндагӣ ва фаъолияти инсониятро ташкил медиҳад. Мафҳумҳои «табиат» ва «муҳити географӣ» қариб бо ҳам монанданд. Вале мафҳуми табиат нисбатан васеътар аст. Муҳити географӣ аслан дар натиҷаи фаъолияти бевоситаи инсон дар тӯли ҳазорсолаҳо вуҷуд дорад, ки дар ин муддат шаҳру қорхонаҳо, иншоотҳои гуногун, азхудкунии замин, нақлиёт ва ғайра пайдо шудаанд. Ба таври дигар ғуём, муҳити географӣ ҳамон қисмати табиати кураи Замин мебошад, ки ҷамъияти инсонӣ дар он ҳаёт ва фаъолияти истехсолии худро пайваста идома медиҳад. Он на ин ки муҳити зиндагӣ, балки ягона манбаи зисту зиндагӣ ва маънавиёту тандурустии одамон ба шумор меравад.

Бо вуҷуди ин, ҳангоми муайян намудани мавҷеи муҳити географӣ дар ҳаёти ҷамъиятӣ нуқтаи назари якхела вуҷуд надорад. Баъзе аз донишмандон мавҷеи онро аз ҳадди имкон зиёд нишон медиҳанд, ғуруҳи дигаре онро қариб инкор мекунанд.

Солҳои охир дар баробари мафҳуми муҳити географӣ боз истилоҳи муҳити зист паҳн гардидааст. Муҳити зист муҳити зисту зиндагонӣ ва фаъолияти истехсолию ҳамаҷонибаи ҷамъияти инсонӣ (таъсири табию антропогенӣ)-ро дар бар мегирад.

Тамоми таърихи инкишофи ҷамъияти инсонӣ ин таърихи ба ҳам алоқамандии он бо табиат, бо муҳити географӣ мебошад. Тадричан гузаштан ба шакли хоҷагии истехсолӣ (зироатчигию чорводорӣ) инқилоби бузурги иқтисодӣ буд, ки он ба пурзӯршавии таъсири инсон ба табиат овард. Муносибати одамон ба табиат, махсусан дар ҳудуди тамаддуни қадимаи паҳншуда, қабл аз ҳама дар водиҳои дарёи Нил, Дачла, Ефрат, Ҳинд, Ганг, Хуанхэ, Янзси, Ому гуногунранг гардид. Баъдтар

таъсири назаррас дар қаламрави Риму Юнони қадим мушоҳида карда мешуд. Одамон обанбору иншоотҳои обёрӣ (канал, коррез) сохта, ботлоқзорҳоро хушконида, ба воситаи дарахтшинонию кабудизоркунӣ дар масофаи чандин километрҳо пеши роҳи ҳаракати биёбоншавиро мегирифтанд.

Аз аввали асри XX дар алоқамандии табиату ҷамъият марҳилаи навсаршуд. Таъсир ва ё «фишор»-и ҷамъият ба табиати атроф ниҳоят авҷ гирифт. Дар ин асно аз ландшафтҳои табиӣ ба антропогенӣ (шаҳру деҳот, қорхонаҳои саноатӣю истихроҷи маъдани кӯҳӣ, хоҷагиҳои ҷангалу минтақаҳои рекреатсионӣ ва ғайра) табдил ёфтанд ҳодисаи муқаррарӣ гардид.

Бо мурури замон қариб дар тамоми ҷаҳон материкҳо инсон аз табиат ба таври васеъ захираҳои онро истихроҷ намуда, ба ивази ин ба муҳити атроф партовҳои зиёдеро боқӣ гузошт. Ҳамин тавр, ду масъалаи бо ҳам алоқаманду муҳим ба миён омад: 1) оқилона истифодабарии захираҳои табиӣ; 2) ҳифзи муҳити зист.

МАВҶЕИ ЗАХИРАҲОИ ТАБИЙ ДАР ҲАЁТИ ҶАМЪИЯТ

Ба зинаи баланди инкишофи иҷтимоӣю иқтисодӣ расидани инсоният, пеш аз ҳама ба истифодаи коркарди захираҳои гуногуни табиӣ алоқаманд аст.

Дар ҳама давру замон талаботи одамон ба захираҳои табиӣ як хел нест. Масалан, бе об инсон ва дигар мавҷудоти зинда дер зиндагӣ карда наметавонанд, ҳол он ки бе истифодаи баъзе навъи ашёҳои маъданӣ вай тули ҳазорҳо сол ҳаёт ба сар бурдааст. Харҷу маблағгузори нисбати истихроҷу коркарди захираҳои табиӣ низ якхела нест. Дар бисёр ҳолат сарфу харчи коркарду истифодабарии намуди сарватҳои табиӣ аз нуқтаи назари иқтисодӣ оқилона буда, дар лаҳзаи дигар маблағгузори калон ва техникаю технологияи мураккабу гаронро талаб мекунад.

Бисёр намуди сарватҳои табиӣ баъди тадқиқу истихроҷ ба ашёи хоми соҳаҳои гуногуни истеҳсоли табдил меёбанд. Аз тарафи дигар, ашёи хоми ба истеҳсолоти ҷамъиятӣ ҷалбшуда дар зинаи дувум ба захираи иқтисодӣ табдил меёбад. Ҳамин тарик, унсурҳои табиӣ ҳангоми сарфи меҳнат ба олотҳои истеҳсоли, бино ба дигар неъматҳои моддӣ мубаддал мешаванд.

Саноати ҳозираи ҷаҳонӣ миқдори ниҳоят зиёди ашёи хом истифода мекунад. Харчи он аксар 70-75 дарсади хароҷоти умумии истеҳсоли маҳсулоти саноатиро ташкил менамояд.

Чунин вазъият аксари давлатҳоро дар ҳолати ноговор мегузорад.

Қисми зиёди захираи сарватҳои табиӣ (махсусан, канда-ниҳои ғоиданок) охишта-охишта баъди истихроҷи босуръат тамои мешаванд. Ин ҳодиса боиси ташвишу изтироб аст. Аз тарафи дигар, на ҳамаи захираи мавҷудаи кураи Замин тадқиқ шудаанд. Бисёр конҳои кашфшуда самаранок истифода бурда намешаванд. Тадқиқоти солҳои охир дар аксари давлатҳои дунё захираҳои калони сарватҳои табииро ошкор намудаанд. Пешрафти илмию техникии оид ба истифодаи имконоти васеи қувваи ядрои дар соҳаҳои мухталиф пешомадҳои боварибахш дорад. Ҳоло дар бисёр давлатҳои мутараққӣ истифодаи қувваи Оғтоб, шамол ва дигар сарчашмаҳои энергетикӣ самарани хуб дода истодаанд. Дар ҳар сурат, бояд комёбиҳои илму техника ба манфиати инсон равона шуда, табиат ва захираҳои боии онро гани гардонанд.

Савол ва супориш

1. Мухити географӣ чӣ маънӣ дорад?
2. Мавқеи мухити географӣ дар ҳаёти ҷамъиятӣ чӣ гуна аст?
3. Мухити географӣ аз мухити зист тафовут дорад ё не?
4. Муносибати одамон дар замонҳои қадим ба табиат ва захираҳои он чӣ гуна буд?
5. Оё захираҳои табиӣ тамоиашавандаанд?
6. Мавқеи захираҳои табииро дар ҳаёти ҷамъият шарҳ диҳед.

Худатонро санҷед

1. Қадом хусусиятҳои хоси мухити географиро медонед.
2. Дар аввали асри XX саршавии марҳалаи нави алоқамандӣ дар байни табиату ҷамъият дар чист?
3. Сабаби мураккабшавии вазъи мухити зист дар чист?
4. Қадом роҳҳои самаранок истифодабарии захираҳои табиӣ вуҷуд доранд?

Аз инҳо ҷи шумо

Оё инсон дар оянда метавонад ба ҳолати мухити географӣ таъсири мусбӣ расонад?

САРВАТҲОИ ТАБИИИ ҶАҶОН ВА ҶОЙГИРШАВИИ ОНҶО

Сатҳи кураи Замин дорои захираҳои беҳамтою гуногуни табиӣ мебошад, вале онҳо дар ҳама қитъаю материкҳо баробар ҷойгир нашудаанд. Шумо аз дарсҳои гузаштаи география медонед, ки захираҳои табиӣ ба навъҳои захираи ашёи минералӣ, Замин, манбаи об, ҷангал ва ғайра тақсим мешаванд. Дар навбати худ онҳоро ба навъҳои барқароршаванда ва барқарорнашаванда ҷудо мекунанд. Нобаробар ҷойгиршавии онҳо дар сатҳи Замин, пеш аз ҳама ба шароитҳои иқлимӣю гуногунии ҷараёни пайдоиши канданиҳои ғоиданок дар давраҳои гузаштаи геологӣ вобаста аст. Ин боиси нобаробар пайдо ва тақсимшавии захираҳои табиӣ дар ҳама ноҳияю мамолики ҷаҳон гардидааст. Масалан, қисми зиёди давлатҳои Осиёю Амрикои Ҷанубӣ бо бешаҳои тропикӣ ва давлатҳои Шарқи Наздик бошанд, бо захираи нафту гази табиӣ фарқ мекунанд.

Дар дунё давлатҳои ҳастанд, ба мисли ИМА, Русия ва Ҷумҳурии мардумии Чин (Хитой), ки қариб бо тамоми навъи сарватҳои табиӣ таъминанд. Ба ин гурӯҳ Ҳиндустон, Бразилия, Австралия ва боз якчанд давлатҳои дигар ҳам (гарчанде бо баъзе навъи сарватҳои табиӣ аз давлатҳои номбурда қафо меистанд, вале онҳоро низ ҳамчун мамлакатҳои бо захираи сарватҳои табиӣ таъминбуда эътироф мекунанд) дохил мешаванд.

Умуман, дар сайёраи мо давлате вуҷуд надорад, ки ин ё он навъи сарвати табиӣ надошта бошад. Ҳангоми кам ва ё набудани ин ё он навъи захираи табиӣ ба дигар давлатҳо муроҷиат мекунанд. Бо вуҷуди дар ҳудуди Ҷопон набудани бисёр навъҳои захираҳои табиӣ бо истифода аз ашёи хом, сӯзишвории кашонда ва комёбиҳои илму техника ба дараҷаи ниҳоят баланди пешрафти иқтисодӣ ноил гардидааст. Бар хилофи Ҷопон давлатҳои зиёде вомехӯранд, ки бо вуҷуди захираҳои зиёди сарватҳои табиӣ дараҷаи инкишофи иҷтимоию иқтисодии онҳо назарнорас аст.

Ҳамин тавр, нобаробар ҷойгиршавии сарватҳои табиӣ дар кураи Замин аз як тараф ба ҷараёни тақсимои байналмилалӣ меҳнат ва муносибатҳои байналмилалӣ иқтисодӣ имконият медиҳад, аз тарафи дигар ба аксари давлатҳои, ки аз норасоии сарватҳои табиӣ танқисӣ мекашанд, мушкилиҳои иловагӣ зам мекунад.

Яке аз роҳҳои оқилонаи истифодаи сарватҳои табиӣ ин баҳои иқтисодӣ додан ба ҳаҷму сифату тарзи истифодабарии онҳо мебошад. Сарфи назар аз давлатҳои мутараққӣ дар аксари мамлакатҳо ба ин масъала диққати ҷиддӣ намедиханд, ки боиси талаф ва гайриоқилона истифодабарии миллионҳо тонна захираи бебаҳои сарватҳои табиӣ мегардад.

Ҳамин тавр, сарватҳои табиӣ яке аз омилҳои муҳими инкишофи ҷамъияти инсонӣ мебошанд ва танҳо истифодаи оқилонаи онҳо дар асоси пешрафти комёбиҳои илму техника боиси пурзӯр гардидани иқтидори иқтисодии ин ё он мамлакат хоҳад гашт.

ЗАХИРАҲОИ АШӢИ МИНЕРАЛӢ

Захираи ҳозираи сарватҳои ашӢи минералӣ барои наслҳои оянда басанда аст? Оё имконияти истифодаи такрории ашӢи минералӣ вуҷуд дорад?

Канданиҳои ғоиданок аз қадимулайём ҳадафи фаъолияти меҳнати инсон буданд. Ин ҳолат дар замони чунин давраҳои таърихӣ тамаддуни ҷамъияти инсонӣ, мисли асри сангин, асри биринҷӣ, асри фулузот таҷассум ёфтаанд. Дар асрҳои миёна инсон аз қари замин 18 номгӯй, асри XVII – 25, асри XVIII – 29, асри XIX – 47, ибтидои асри XX – 54 ва ҳоло бошад, зиёда аз 200 нави гуногуни ашӢи минералиро истифода мебарад. Мувофиқи ҳисоби олимони инсоният дар тӯли тамоми ҳастияш аз қари Замин 180 млрд тонна ангишт, 85 млрд тонна нафт, 40 млрд тонна маъдани оҳан, 280 млн тонна маъдани мис истихроҷ кардааст. Дар айни замон сола аз қари Замин зиёда аз 100 млрд тонна ашӢи гуногуни минералӣ ва сӯзишворӣ истихроҷ карда мешаванд, ки агар ба қатораҳо бор кунем, пас дарозии ин қатораҳо (вагонҳои роҳи оҳан) ба 700 ҳазор километр мерасад ва ин дарозӣ метавонад, ки атрофи хати экваторро 17 маротиба печонад.

Таҳқиқоти геологӣ аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки захираи навиҳои гуногуни канданиҳои ғоиданок дар қураи Замин як ҳел нест.

ЗАХИРАИ ЧАҲОНИИ БАЪЗЕ НАВЪИ КАНДАНИҲОИ ФОИДАНОК

Навъи кандани фоиданок	Меъёри ченак	Захираи умумии геологӣ	Аз он ҷумла захираҳои таҳқиқшуда	Истихроч
Ангишт	млрд тонна	4000	1000	4568 млн тонна
Нафт	млрд тонна	500	190	2949 млн тонна
Гази табӣӣ	трлн м³	400	175	2076 млрд м³
Маъдани оҳан	млрд тонна	350	165	527 млн тонна

Тавре маълум аст, ҷойгиршавии канданиҳои фоиданок дар сатҳи Замин ба қонуниятҳои геологӣ саҳт алоқаманд мебошад.

Захираҳои сӯзишворӣ пайдоиши таҳнишинӣ дошта, аксар дар қабат ва ҷойҳои қатшудаи платформаҳои қадима вомехӯранд.

Муайян карда шудааст, ки дар кураи Замин қариб 4 ҳазор ҳавзаю қони ангишт вучуддорад, ки онҳо дар якҷоягӣ 15 дарсади сатҳи хушқиро дар бар мегиранд. Захираҳои қалонтарини ангишт дар қисмати шимолии қитъаи Осиё, Амриқои Шимолӣ ва Аврупо паҳн гардидаанд. Ҳавзаҳои бузургтарини ангишти ҷаҳонӣ дар Русия (6800 млрд тонна), ИМА (3600 млрд тонна), Чин (1500 млрд тонна), Австралия (700 млрд тонна), Канада (550 млрд тонна) ва ғайра ҷойгир шудаанд.

Микдори ҳавзаҳои қашфшудаи нафту газ дар кураи Замин бештар аз 600 ва истихрочшаванда қариб 460 буда, микдори умумии қонҳои нафт бошад, ба 50 ҳазор мерасад. Захираҳои зиёди нафт дар нимкураи Шимолӣ дар қабати қинсҳои давраи мезозой воқеанд. Аз рӯи микдори ҳавзаҳои бузурги нафт ҳалиқи Форс ва ҳавзаҳои газ Сибири Ғарбӣ фарқ мекунанд.

Уран, ки барои истеҳсоли энергияи атомӣ зарур аст, дар кураи Замин ба микдори зиёд паҳн шудааст. Захираҳои таҳқиқшудаи уран қариб 1,5 млн тонна буда, бештар дар Австралия,

Канада, ИМА, РАЧ, Нигерия, Бразилия, Намибия ва Русия маълум карда шудаанд.

Канданиҳои ғоиданоки маъдани одатан дар ҳудуди шикастаҳои платформаҳои қадимаи қисмати чиндори кураи Замин пайдо шудаанд. Дар чунин ҷойҳо маъданҳо баъзан бо дарозӣ хеле кашол ёфта, минтақаҳои калони маъданиро ташкил кардаанд (минтақаи маъдани Алпу Ҳимолой, Укёкуси Ором ва ғайра). Қаламрави ин минтақаҳо заминаи ташаккули саноати маъдани кӯҳӣ буда, аксар тахассуси хоҷагидорӣ ноҳияҳои алоҳида ва як қатор давлатҳоро муайян мекунанд. Мавҷудияти канданиҳои ғоиданоки маъдани омилҳои муҳими пешрафти иқтисодии ин ё он мамлакат аст. Хусусан, маъдани оҳан дар ҳаёти гузаштаи ҳозираи инсоният мавқеи бағоят бузург дошт. Ҳавзаҳои калони маъдани оҳан дар Русия, ИМА, Чин, Ҳиндустон ва ғайра ҷойгиранд. Кофтуковҳои геологӣ солҳои охир захираҳои калони маъдани оҳанро дар мамлакатҳои Осиёи Африка ва Амрикои Лотинӣ муайян намуданд.

Аз металлҳои ранга бештар алюминий паҳн шуда, захираҳои калони ашӯи хоми он (боксит, нефелин, алунит ва ғайра) дар Фаронса, Италия, Ҳиндустон, ИМА, ғарбии Африка, давлатҳои ҳавзаи баҳри Кариб ва Русия воқеанд.

Мамлакатҳои Замбия, Зоир, Чили, ИМА, Канада аз захираи мис, ИМА, Канада, Австралия аз руҳи сурб, Сингапур, Малайзия, Боливия бошанд, аз қалъагӣ бойянд.

Дар айни замон на ҳамаи мамлакатҳои мутараққӣ микдори кифояи маъдани металлӣ доранд ва ҳамеша муҳтоҷи дигар давлатҳо мебошанд. Масалан, Олмон аз маъдани оҳан, Италия аз мис, Фаронса аз металлҳои ранга ва Ҷопон бошад, аз захираи саноатии қисми зиёди маъданҳо танқисӣ мекашанд. Аз рӯи захираи истихроҷи як қатор маъданҳои металлӣ мамлакатҳои рӯ ба инкишоф мақоми баланд доранд: Габон – марганец, Чили, Замбия, Зоир, Перу, Мексика – мис, Бразилия, Ҳиндустон – оҳан, Гвинея, Ямайка, Суринам – боксит ва ғайра.

Дар ҷаҳони имрӯза аҳамияти ашёҳои хоми минералии химиявӣ – сулфур, фосфоритҳо, намаки калий, инчунин масолеҳи бинокорӣ, графит ва ғайра низ калон аст. Дарачаи паҳншавии онҳо дар кураи Замин як хел нест. Масалан, масолеҳи бинокорӣ қариб дар ҳама ҷо, вале фосфорити сулфур ва графит дар як қатор мамлакатҳо нисбатан кам воমেҳуранд. Чунин ҳолат на ин ки барои барпо кардани саноати истеҳсоли маҳсулоти сохтмонӣ, балки ба тахассуси хоҷагидорӣ ҳар мамлакат таъсири назаррас мерасонад.

Ҳоло дар кураи Замин конҳои хушсифату дастраси сарватҳои зеризаминӣ ҳеле кам шудаанд. Чунончи, коркарди босуръати конҳои маъдани оҳан дар Лотарингия (Фаронса), Урал (Русия), Қўлҳои Бузург (ИМА), конҳои мис дар Замбияю Зоир, фосфорит дар Науру боиси қариб тамомшавии захираҳои онҳо гардидааст.

Аз тарафи дигар, аз миқдори ниҳоят зиёди чинсҳои қўҳӣ, ки аз қарри Замин истихроҷ мешаванд, танҳо каме аз 20 дарсад бештараш барои истеҳсоли маҳсулоти тайёр истифода мешаваду ҳалос. Тавассути чунин истифодаи нооқилона дар таркиби партовҳо солҳои зиёд садҳо миллиард тонна чинсҳои қўҳӣ чамъ шудаанд, ки дар таркибашон миллионҳо тонна металл дигар партовҳои барои саноати химияю масолеҳи бинокорӣ зарур маҳфуз мебошанд.

Самаранок истифодабарии захираҳои минералӣ ба таври маҷмӯъ истифодабарии онҳоро тақозо мекунад. Ин маънои онро дорад, ки дар қараёни истеҳсолот ашёи хом пурра ба маҳсулоти тайёр табдил меёбад.

Аксари донишмандон тақроран истифодабарии захираҳои табииро тавсия додаанд. Яъне, партовҳои саноатӣ як соҳа барои соҳаи дигар ашёи муҳим шуда метавонад. Масалан, хангоми коркарди маъдан дар саноати қўҳӣ аз он партовҳо боқӣ мемонанд, ки онҳо дар назди фабрикаҳои маъдантозакунии гарамҳои бузургро ташкил медиҳанд. Ин ғарами партовҳо барои саноати масолеҳи бинокорӣ ашёи хоси асосӣ буда, аз он ھیшту шағал, сементу оҳак ва ғайра тайёр кардан мумкин аст.

Мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ, ИМА ва Ҷопон дар ҷодаи ба таври маҷмӯӣ истифодабарии ашёи хом ва партовҳои саноатӣ ба дараҷаи баланд ноил гаштаанд. Онҳо аз чунин партовҳо миқдори ҳеле зиёди металлҳои алюминий, мис, металлҳои рангаю нодир ва ғайра истеҳсол менамоянд.

Ҳамин тариқ, захираҳои минералӣ сарчашмаи муҳимми ашёи хоми гуногун барои иқтисодиёти ҷаҳонӣ мебошанд. Онҳо дар сайёраи мо вобаста ба сохти геологӣ он нобаробар ҷойгир шудаанд. Қисме аз захираи канданиҳои ғоиданок дар натиҷаи истифодаи ғайрисамаранок хароб ва ё тамом шуда истодаанд. Комёбии илму техника ба истифодаи тақрории захираи канданиҳои ғоиданок дар оянда мусоидат менамояд.

Савол ва сунориш

1. Кадом навъи захираҳои табииро ба гурӯҳи аз нав барқарорнашаванда дохил мекунад?
2. Кадом давлатҳои дунё бо ҳама навъи сарватҳои табиӣ таъминанд?
3. Дар айни замон инсоният чӣ тавр захираҳои минералиро истифода мебарад?
4. Захираҳои калонтарини ангишт дар кадом қитъа ҷойгир шудаанд?
5. Дар харита минтақаҳои муҳимтарини паҳншавии маъданҳои металлро нишон диҳед.
6. Дар харитаи контурӣ қонҳои асосии металлҳои рангаро дар микёси давлатҳои алоҳида тасвир намоед.
7. Ба таври маҷмӯӣ истифодабарии қанданиҳои ғоиданоки маъдани чӣ маънӣ дорад?

Худатонро санҷед

1. Кадом гурӯҳи давлатҳоро номбар карда метавонед, ки аз тамоми навъи сарватҳои табиӣ таъминанд?
2. Сабаби сол аз сол афзоиш ёфтани истихроҷи ашёҳои минералӣ дар қураи Замин дар чист?
3. Аввалин истихроҷро инсоният аз кадом навъи маъдани зеризаминӣ сар кард ва чаро?
4. Сабаб дар чист, ки бисёр давлатҳо захираҳои зиёди сарватҳои зеризаминӣ доранду сатҳи инкишофи иқтисодияшон ҳале паст аст?
5. Кадом роҳҳои истифодабарии партовҳои саноати маъдани кӯҳӣ ва бартараф кардани ҳавфи заҳролудкунии муҳитро аз ин партовҳо медонед?

Аз нигоҳи шумо

Ба фикри шумо чаро баъзе давлатҳо аз захираҳои маъдани камбағаланду вале ба пешрафти бузурги иқтисодӣ ноил шудаанд?

Оё роҳҳои истифодаи оқилонаи партовҳои саноати маъдани кӯҳӣ вучуд доранд?

ЗАХИРАҲОИ ЗАМИНИ

Зарурияти кишт намудани тамоми заминҳои сайёраи мо вучуд дорад?

Замин яке аз захираҳои муҳимми табиат ва манбаи ҳаёт мебошад. Сатҳи хушкӣ 29 дарсади қабати болоии Заминро ишғол мекунад. Миқдори умумии захираи замини ҷаҳонӣ ба 13, 1 млрд га баробар аст, вале на ҳама қисматҳои он барои истифодабарӣ мувофиқанд. Заминҳои киштшаванда қимати зиёд дошта, 88 дарсади маҳсулоти истеъмолии одамонро медиҳанд. Заминҳои киштшаванда аз 25 то 32 млн км²-ро ишғол карда, боқимондари қўху яхбандиҳои доимӣ, биёбону пирахҳо ва ботлоку бешаҳои касногузар дар бар мегиранд. Ҳазири калони қутбӣ дар Гренландия ва шимолӣи Русияю Канада, Аляска, биёбони Саҳара (Саҳрои Кабир), биёбонҳои Австралия ва ғайра барои кишту қор мувофиқ нестанд. Миллионҳо гектар замин дар зерӣ маҳалҳои аҳолинишини шаҳро деҳот, роҳҳои нақлиёт, қатти қарқ, обанбору заминаҳои қарбӣ ва қигар иншоотҳо банд мебошанд.

Заминҳои киштшаванда асосан дар минтақаи беша, бешадашт ва дашти қураи Замин паҳн шудаанд. Аҳамияти заминҳои қарогоҳу марғзор низ қам набуда, онҳо бештар аз 10 дарсади талаботи ба ҳўроқворӣ доштаи инсониятро таъмин мекунанд.

Замини киштшавандаи ҷаҳон бештар дар нимқураи шимолӣ–қисми қарбию шарқӣи Аврупо, қануби Сибир, қисми шарқӣ, шимолу шарқӣ ва қануби Осиё, қамвориҳои Канада ва ИМА паҳн шудааст.

ЗАХИРАИ ЗАМИНИ ДУНЁ ВА ҚИТЪАҲОИ ҚАЛОН

(бо ҳисоби %)

Қитъаҳо	Фонди умумии замин	Замин-ҳои хоҷагии кишоварзӣ, киштзор	Марғ-зори қарогоҳ	Беша	Замин-ҳои қигар
Ҷаҳон	100	100	100	100	100
Аврупо	20	27	16	10	16

Амрикои Шимолӣ	15	15	10	20	14
Амрикои Ҷанубӣ	15	8	17	22	9
Осиё	25	32	18	27	34
Африка	19	15	24	17	22
Австралия ва Океания	6	3	15	4	5

Таркиби микдори умумии Замин доимӣ нест. Айни замон дар истифодаи замин ду ҳолати бо ҳам муҳолиф ба назар мерасад. Аз як тараф, дар тӯли ҳазорсолаҳо инсоният баҳри зиёдкунии майдони кишт мубориза мебарад. Танҳо дар давоми асри XX майдони кишт ду баробар афзуд. Дар ин давра микёси васеи замини навқорам ба ҳиссаи собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, ИМА, Канада, Чин ва Бразилия рост меояд.

Майдон ва сохтори фонди замини ҷаҳонӣ:

- замини киштшаванда;
- марғзор ва ҷароғох;
- беша ва буттаҳо;
- шаҳру деҳот ва саноату нақлиёт;
- заминҳои камҳосилу беҳосил (ботлок, биёбон, пирияхҳо ва ғайра).

Давлатҳои хурди камзамин, вале сараҳои (Ҷопон, Нидерландия ва ғайра) минтақаҳои назди соҳили баҳрҳоро ишғол намуданд. Дар Нидерландия тӯли садсолаҳо ба воситаи оббанду дарғот аз 1/3 қисми масоҳати мамлакатро аз ҳисоби баҳр васеъ намуданд.

Аз тарафи дигар, ҳоло харобшавии Замин ва аз доираи истеҳсолоти кишоварзӣ баромадани он ҳодисаи доимӣ ғаштааст. Ҳисоб карда шудааст, ки айни замон дар натиҷаи эрозия (шусташавии замин) соле 6-7 млн га замин талаф меёбад. Дар натиҷаи ботлоқшавию афзоиши шӯразамин низ соле то 1,5 млн га замини сайёраи мо аз истифода берун мемонад. Афзоиши аҳоли ва аз ин ҳисоб зиёдшавии сохтмону нақлиёт ва шаҳрҳо боиси кам гардидани майдони замини кишоварзӣ шуда истодааст. Агар солҳои 70-ум ба ҳар сари аҳолии кураи Замин 0,45 га замини кишт ва дар аввали солҳои 90-ум 0,28 га рост меомад, пас ҳоло он ба 0,20 га расида аст.

Яке аз ҳодисаҳои хавфноки сайёраи мо ин таҳдиди биёбоншавии заминҳои кишоварзӣ мебошад. Ҳисоб карда шудааст, ки дар натиҷаи даҳолати антропогенӣ биёбоншавӣ зиёда аз 900 млн га заминро фаро гирифтааст. Ба 3 млрд га замин биёбоншавӣ таҳдид дорад. Дар 30 соли оянда ин ҳодиса метавонад ба тариқи илова боз майдони баробари ними Аврупои Ғарбиро фаро гирад. Хусусан, биёбоншавӣ ба тариқи хеле васеъ дар қитъаи Осиё, Африка, Амрикои Шимолию Ҷанубӣ ва Австралия авҷ гирифтааст. Дар ҳудуди чунин майдонҳо бештар аз 80 млн нафар одамон умр ба сар мебаранд. Яке аз сабабҳои асосии биёбоншавӣ ин аз ҳад зиёд истифодаи заминҳои кишоварзӣ, қоркарди нодурусти замин, несткунии ҷангалзор ва аз меъёр зиёд истифодаи ҷароғоҳ мебошад. Барои пешгирии ин ҳодисаи хавфнок ва барқарор намудани майдони замин маблағи зиёд ва муҳлати дуру дароз лозим меояд.

Мубориза баҳри нигоҳ доштани захираи заминии дунё яке аз вазифаҳои муҳимтарини инсоният аст. Ин талаб мекунад, ки талафи заминҳои ҳосилхез пешгирӣ карда шуда, шаклҳои беҳтарини инкишофи кишоварзӣ ва маданияти зироаткорӣ раванқ дода шаванд. Хусусан, дар шароити ҳозира аз нав барқароркунӣ (рекултиватсия)-и қабати хок дар заминҳои истихроҷи канданиҳои ғоиданок ва қорҳои сохтмонӣ аҳамияти қалон пайдо намудааст.

Савол ва супориш

1. Миқдори умумии замини киштшавандаи ҷаҳон чӣ қадар аст ва майдони он дар қадом минтақаҳо бештар аст?
2. Дар тӯли солҳои охир чӣ қадар майдони заминҳои кишоварзӣ талаф ёфтаанд?
3. Биёбоншавӣ чӣ маънӣ дорад ва дар қадом қисматҳои қураи Замин паҳн шудааст?
4. Оё пеш роҳи биёбоншавиро гирифтани мумкин аст?
5. Қадом усулҳои пеш гирифтани талаф ёфтани заминҳои серҳосилро медонед? Дар харитаи контури майдони заминҳои ҳархелаи қураи Замиро тавсиф намоед.

Ҳудатонро санҷед

1. Сабаби нобаробар тақсимшавии заминҳои ҳосилхези қураи Зами дар ҷист?
2. Сабаби дар сайёраи мо зиёдшавии майдони ботлоқу шӯра-замин дар ҷист?

3. Биёбоншавии заминҳои кураи Замин ба кадом омилҳо вобаста аст?
4. Кадом роҳҳои пешгирии талафи заминҳои ҳосилхез вучуд доранд?

Аз нигоҳи шумо

Оё саросар кишт намудани тамоми заминҳои кураи Замин зарур аст? Магар ғайри зиёд намудани майдони кишт боз дигар роҳҳои афзун намудани захираи хӯрокворӣ вучуд надорад?

ЗАХИРАҲОИ ОБ

Дар кураи Замин чӣ миқдор об ҳаст? Захираи обҳои нӯшокӣ басанда аст? Оё имконияти пешгирии нарасидани оби нӯшокӣ дар сайёраи мо мавҷуд аст?

Об сарчашмаи ҳаёт ва зисту зиндагӣ дар кураи Замин аст. Саҳми он дар таърихи пайдоиши Замин, ҳаёт ва ташаккули иқлим ниҳоят бузург аст. Бе об мавҷудияти организмҳои зинда имконнопазир мебошад.

Қисми зиёди захираҳои об дар Уқёнуси ҷаҳонӣ ҷойгир мебошад, вале таркиби он сермаҳлул буда, барои нӯшокӣ ва корҳои технологӣ мувофиқ нест. Ҳаҷми Уқёнуси ҷаҳонӣ 1338 млн км³ ва ё 96,5 дарсади тамоми обҳои кураи Заминро ташкил медиҳад. Майдони умумии уқёнусу баҳрҳо нисбат ба қаламрави хушкӣ 2,5 баробар зиёд буда, он аз 1/4 ҳиссаи кураи Заминро бо ғафсии 4 метр пӯшондааст. Ба яхҳои Арктикаю Антарктида 24 млн км³ ё ки 65 дарсади ҳамаи обҳои нӯшокии Замин рост меояд.

Захираи обҳои нӯшокӣ маҳдуд буда, ҳамагӣ 2,5 дарсади ҳаҷми умумии гидросфераро ташкил медиҳад. Захираи дастраси он дар сатҳи Замин нобаробар тақсим шудааст. Масалан, агар дар Африка ғайри 10 дарсади аҳоли ба таври доимӣ бо об таъмин бошад, пас дар Аврупо бештар аз 95 дарсад аст. Чунин фарқи таъмини об дар қитъаю мамолик пеш аз ҳама ба омилҳои иқлимӣ, сатҳи релефу ҷойгиршавии маҳал вобастагӣ дорад. Талабот сол то сол дар сайёраи мо ба оби нӯшокӣ зиёд мешавад ва дар соли 2010 зиёда аз 4 ҳазор км³-ро ташкил намуд. Қисми асосии сарфи об ба хоҷагии кишоварзӣ, ки аксар барои обёрӣ харҷ мешавад ва сипас ба соҳаҳои саноату хоҷагии коммуналӣ

рост меояд. Ҳоло ҳар шаҳрванди мамлакатҳои мутараққӣ дар як шабонарӯз аз 300 то 400 литр об сарф мекунад. Ҳол он ки дар замони қадим истеъмоли шабонарӯзии об ба ҳар кас 12-18 литр рост меомад. Ин нишондиҳанда дар асри XIX ба 40-60 литр буд. Айни замон танҳо як шаҳрванди Нью-Йорк дар як шабонарӯз 1045 литр, шаҳрванди Париж 500 литр об сарф мекунад. Олимон муқаррар кардаанд, ки барои тандурустии инсон дар як шабонарӯз 2 литр об кифоя аст.

Ғайр аз миқдор боз ба сифати об диққати ҷиддӣ бояд дод. Истифодаи обҳои ифлос манбаи аз 3/4 ҳиссаи бемориҳои гуногун ва 1/3 ҳиссаи ҳодисаҳои фавти одамон мегардад. Ҳоло дар қитъаи Осиё зиёда аз як миллиард, дар Африка 350 млн ва дар Амрикои Лотинӣ бештар аз 100 млн одамон аз оби тозаӣ нӯшоки маҳрум мебошанд. Аз ин рӯ, дар Африка бештар аз 80 дарсади бемориҳо ба сифати пасти об ва бад будани шароитҳои санитарии гигиенӣ ва набудани иншоотҳои обтозакунии алоқаманд мебошанд. Қисми зиёди иншоотҳои обтозакунии дар аксари давлатҳои ҷаҳон тақмил наёфтаанд, ки боиси ба миқдори зиёд ба обҳои ҷӯю дарёҳо якҷояшавии омехтаҳои ғайриорганикӣ (азот, фосфор, калий, намакҳои захроки металлҳои вазнин ва ғайра) мегардад. Аз ин хотир, Созмони Милали Муттаҳид (СММ) бо таклифи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон соли 2003-ро «Соли оби тоза», солҳои 2005-2015-ро даҳсолаи амалиёти «Об барои ҳаёт» ва соли 2014-ро соли «Ҳамкорӣ оид ба истифодаи об» эълон намуд. Роҳҳои беҳтарини пешгирӣ намудани ифлосшавӣ ва сарфаи оби нӯшоки ин кам намудани хароҷоти об дар соҳаҳои истеҳсолоти металлургӣ, химиявӣ, хоҷагии коммуналӣ ва обёрӣи заминҳои шолӣ ва пахта мебошад. Захираҳои обро бо роҳи истифодабарии тақрорӣ низ сарфа кардан мумкин аст. Яъне, оби дар ҷараёни технологӣ ва коммуналӣ истифодашударо тоза намуда, тақроран ба ҳамон мақсад кор фармудан мумкин аст.

Барои истифодаи оби нӯшоки дар бисёр давлатҳои ҷаҳон, аз он ҷумла дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ якҷанд нақшаҳои азими ба воситаи канал ба ноҳияҳои камоб овардани об дар назар дошта шуда буд. Вале бо сабаби оқибатҳои экологӣ бисёрии ин нақшаҳо амалӣ нагардиданд. Дар давлатҳои атрофи халиҷи Форс, назди баҳри Миёназамин, Туркменистон, ҷанубии ИМА, Ҷопон ва ҷазираҳои баҳри Кариб бошад, кайҳо боз нӯшокикунии оби баҳр гузаронида мешавад. Хусусан, давлати Қувайт яке аз истеҳсолкунандаи асосии ҷунин обҳо мебошад. Оби нӯшоки

аллакай дар бозори тичорат мавкеъ пайдо намудааст. Айни замон як қатор нақшаҳои калони аз соҳилҳои Антарктида ба минтақаҳои беоб кашонидани айсбергҳо дар назар дошта шудааст.

Обро бештар ҳамчун манбаи муҳими истеҳсоли неруи барқ истифода мебаранд. Ҳоло иқтидори ҷаҳонии захираи он ба 10 трлн кВт-соат баҳо дода мешавад, ки қисми зиёди он ба ҳиссаи 6 мамлакат: Русия, Чин, ИМА, Конго, Канада ва Бразилия рост меояд.

Савол ва супориш

1. Об дар ҳаёти сайёраи мо чӣ аҳамият дорад?
2. Гардиши обро дар табиат шарҳ диҳед.
3. Нобаробар тақсим шудани об дар китъаю материкҳо ба кадом омилҳои табиӣ алоқаманд мебошад?
4. Кадом соҳаҳои саноати бештар ба оби нӯшокӣ муҳтоҷанд?
5. Кадом роҳҳои сарфаи оби нӯшокӣ дар соҳаҳои саноату кишоварзӣ вучуд дорад?
6. Дар харита ноҳияҳои аз об бой ва камоби кураи Замиро тасвир намоед.

Худатонро санҷед

1. Сабаби қисми зиёди сатҳи кураи Замиро ишғол кардани оби баҳро укёнусо дар ҷист?
2. Нобаробар тақсимшавии оби нӯшокӣ дар минтақаҳои кураи Замиро ба чӣ вобаста аст?
3. Аз чӣ сабаб талабот ба оби нӯшокӣ сол то сол зиёд мешавад?
4. Ифлосшавии манбаъҳои об дар кадом давлатҳо бештар ба назар мерасад?

Аз нигоҳи шумо

Оё роҳҳои бо оби нӯшокӣ таъминкунии китъаю мамоликҳо вучуд доранд?

Дар кадом мамлакатҳо гузаронидани ҷорабиниҳои тозакунии манбаъҳои об зарурат дорад?

ЗАХИРАҲОИ ҶАНГАЛ

Захираҳои ҷангал ва бешазор дар ҳаёти табиат ва инсон аҳамияти бағоят бузург доранд. Онҳо пай дар ҳам миқдори

оксигенро афзун намуда, танзими обҳои зери заминиро нигоҳ дошта, вайроншавии қабати хокро пешгирӣ менамоянд. Нестшавии бешазор боиси пастшавии сатҳи обҳои зеризаминӣ, камшавии оби қулу дарёҳо ва хушкгардии қабати хок мешавад. Муддати чандин аср боз ҷангалзор сарчашмаи масолеҳи сохтмонию сӯзишворӣ буда, минбаъд яке аз ашёи муҳимми соҳаҳои саноати химияю селлюлоза ва истеҳсоли коғазу спирт ба шумор меравад. Умуман аз ҷӯб бештар аз 200 номгӯи маҳсулот истеҳсол карда мешавад. Ҳисоб карда шудааст, ки ҳар инсон дар давоми умри худ тақрибан 200 дарахтро (барои сохтмон, мебел, коғаз, дафтар, гӯгирд, бозича барои кӯдакон ва ғайра) истифода мебарад. Фақат ба хотири гӯгирд соле 1,5 млн м³ ҷӯб бурида мешавад. Майдони умумии бешазор 4,1 млрд га ё 30 дарсади сатҳи хушкӣи заминро ишғол намуда, он анбӯҳи бузурги гази карбонро фуру мебарад. Ҳеч як экосистемаи Замин аз рӯи маҳсулнокии биологӣ ба бешазор баробар шуда наметавонад. Як гектари ҷангалзори санавбар (сосна) дар як сол 30 тонна ва ҷангали дарахтони шамшод (бук) қобилияти фуру бурдани 68 тонна ҷангро доранд.

Аксари майдони ҷангалзор дар Осиё ва камтар дар Австралия воқеанд. Вале анбӯҳи бешазор дар Амрикои Ҷанубӣ сатҳи хеле зиёдро ишғол намудааст.

ЗАХИРАИ ҶАНГАЛЗОРИ ДУНЁ

Қитъаҳо	Майдони ҷангалзор (млн га)	Ба ҳисоби дарсад нисбати майдони бешазори ҷаҳон	Ҷангалнокӣ ба ҳисоби дарсад
Дунё	4100	100	26
Африка	660	17	22
Амрикои Шимолӣ	790	20	29
Амрикои Ҷанубӣ	845	22	36
Осиё	1050	27	23

Аврупо	380	10	34
Австралия ва Океания	155	4	10

Ҳангоми баҳоиқтисодӣ додан ба ҷангалзорнишондиҳандаи захираҳои он аҳаммияти аввалиндараҷа пайдо мекунад. Аз рӯйи ин нишондиҳанда қитъаи Осиё, Амрикои Ҷанубию Шимоли ва дар байни давлатҳои ҷаҳон Русия, Канада, Бразилия ва ИМА дар мадди аввал меистанд. Баробари мамлакатҳои камҷангал боз давлатҳои волеҳуранд, ки умуман ҳудуди онҳо аз ҷангал холист (Қатар, Баҳрайн, Ливия ва ғайра).

Боигарии муҳимми кураи Замин бешаҳои намноки ҳамешабзӣ тропикӣ мебошанд, ки аксар дар нимкураи ҷанубӣ ҷойгир шуда, дар афзоиши ҳаёти органикии сайёраи мо саҳми бағоят бузург доранд. Аз ҷиҳати географӣ онҳо асосан дар Амрикои Марказию Ҷанубӣ, Африкаи экваториалӣ, инчунин дар ҳудуди Ҳиндустону Шри-Ланка, Малайзия, Индонезия, ҷазираҳои Океания ва ғайра паҳн гардидаанд. Бешазори намноки тропикӣ майдони бештар аз 1 млрд га-ро дар бар мегирад. Ҳоло дар Амрикои Лотинию Осиё қариб 40 дарсад ва дар қитъаи Африка зиёда аз 50 дарсади майдони ҷунин бешазорҳо нобуд карда шудаанд. Ба гуфти олимон то миёнаи асри XXI таҳдиди нестшавии ин бешазорҳо вучуд дорад. Камшавӣ ва нобудшавии майдони бешазор дар сайёраи мо боиси авҷгирии шусташавӣ (эрозия)-и хоки сатҳи Замин ва камшавии захираи оксиген дар атмосфера мегардад. Ҳол он ки тайи 200 соли охир майдони ҷангалзори кураи Замин ҳадди ақал ду баробар кам шудааст. Ҳар сол дар дунё 125 ҳазор км² ҷангалзор нобуд карда мешавад, ки ин ба масоҳати Австрия ва Швейтсария (дар якҷоягӣ) баробар аст.

Яке аз сабабҳои асосии буридани ҷангал ин васеъкунии майдони кишт ва истифодаи он барои соҳаҳои саноат мебошад. Қисми зиёди дарахтонро инчунин барои гузаронидани хатҳои алоқа, роҳҳои автомобилӣ роҳи оҳан мебуранд. Масалан, шоҳроҳи трансмазонкаи Амрикои Ҷанубӣ аз миёни бешаҳои тропикӣ ва роҳи васеи автомобилӣ Хуросон аз миёни анбӯҳи ҷангали Мозандарон гузаронида шудаанд. Одатан қад-қади ҷунин роҳҳо маҳаллаҳои аҳолинишин пайдо шуда, бо мурури замон ба дохили ҷангалзор васеъ мешаванд.

Бешазор бо якҷоягии дигар набототу ҳайвонот биомассаи Заминро ташкил медиҳанд. Дар айнаи замон 98 дарсади тамоми

аз 140 ҳазор навъро муттаҳид менамояд, ки дар якҷоягӣ зиёда аз 35 млрд тоннаро ташкил медиҳанд. Бештар аз 85 дарсади биомассае, ки инсон аз баҳру уқёнус истифода мебарад, ба моҳиҳо рост меояд. Боқимондаи онро молюскаҳо, харчангшаклҳо ва баъзе ҳайвоноти ширхӯри баҳрӣ ташкил медиҳанд. Умуман, ҳар сол то 70-75 млн тонна моҳӣ, харчанг, моллюска ва дигар навъи ҳайвонот аз баҳру уқёнусҳо гирифта мешавад, ки он бештар аз 20 дарсади талаботи бо сафедани ҳайвонот доштаи одамонро таъмин мекунад. Неъматҳои Уқёнусро ҳамчун ашёи хом барои истеҳсоли ҳуҷраи сергизои ҳайвонот низ истифода мебаранд.

Дар айни замон чунин суръати баланди шикори захираҳои баҳру уқёнус боиси ташвиш гардидааст. Аз ин хотир, дар даҳсолаҳои охир усулҳои афзоиш додани бисёр навъи организмҳои оби (хусусан молюскаҳо) хеле паҳн шудааст. Дар муҳити оби баҳр плантатсия ва фермаҳои сунъӣ ташкил дода, барои афзоиши организмҳои зинда шароит муҳайё мекунанд. Чунин ҷойҳоро марикултура меноманд. Ин усул анъанавӣ қадимӣ аст. Масалан, дар Ҷопон 200 сол қабл то милод моҳии устрисро бо ин роҳ афзоиш медоданд. Дар айни замон плантатсияи устрисро гайри Ҷопон дар Чин, ИМА, Нидерландия, Фаронса, Австралия ва ғайра дидан мумкин аст.

Савол ва супориш

1. Аҳамияти иқтисодии обҳои баҳру уқёнусҳоро шарҳ диҳед.
2. Дар кадом мамлакатҳо истихроҷи нафту газро аз қабри уқёнус ба роҳ мондаанд?
3. Бо кадом усул аз баҳру уқёнус неруи барқ ҳосил мекунанд?
4. Захираҳои биологӣ қабри уқёнусро дар харита нишон диҳед.
5. Неъматҳои баҳру уқёнусро одамони кадом қитъаҳо бештар истеъмол мекунанд?
6. Бо кадом роҳ афзоиши захираҳои биологӣ баҳру уқёнус дар назар дошта шудааст?
7. Дар харитаи контурӣ ҷойгиршавии хавзаҳои асосии нафту гази қабри баҳру уқёнусро тасвир намоед.

Худатонро санҷед

1. Дар таркиби оби баҳру уқёнус зиёд будани микдори намакҳои маҳлул ба чӣ алоқаманд аст?
2. Самаранокии истихроҷи маъданҳои қабри баҳру уқёнус ба чӣ вобаста аст?

3. Кадом навъҳои биомасса барои гизои инсон бештар истифода мешаванд?
4. Сабаби эҳтиёҷоти зиёд ба захираи биомассаи бахру укёнус дар чист?

Аз нигоҳи шумо

Ба фикри шумо истихрочи босуръати захираҳои қазри бахру укёнус ташвишовар нест?

Оё роҳи пешгирии хавфи ифлосшавии оби бахру укёнусро вучуд дорад?

ЗАХИРАИ САРВАТҲОИ ИҚЛИМӢ ВА КАЙҲОӢ

Саҳми иқлим дар қураи Замин аз чӣ иборат аст? Дигар гуниавии иқлим ба кадом омилҳо вобаста аст?

Тавассути инкишофи пешравии илмию техники дар арсаи ҷаҳонӣ захираҳои нави неруи барқ мавриди истифода қарор мегиранд. Ин ҷо сухан оид ба истифодаи қувваи Офтоб, шамол, мадду ҷазр, мавҷи баҳр ва қувваи геотермалию термоядрои меравад. Ин захирахоро аксар ғайрианъанавӣ низ меноманд.

Ҳаётро бе қувваи Офтоб тасаввур кардан ғайриимкон аст. Аз рӯйи ҳисоби олимони иқтисодии қувваи Офтоб ҷунун бузург аст, ки он даҳҳо маротиба нисбат ба тамоми қувваи захираҳои таҳқиқшудаи сузишворию ҷаҳонӣ бештар аст. Вале миқдори зиёди қуввае, ки аз Офтоб ба Замин мерасад, мавҷуданд истифода намешавад. Пешомадҳои хуби истифодаи қувваи Офтоб дар мамлакатҳои минтақаи тропикӣ, ки дар онҳо дар як сол миқдори рӯзҳои офтобӣ то 300 рӯз мерасад. Инкишофи гелио-энергетика (аз ҷунонӣ гелио – Офтоб) пешомадҳои бузургро дар минтақаҳои биёбонӣ нимбиёбонӣ дорост. Ин пеш аз ҳама дастгоҳҳои тайёркунии ҳуҷра, ҳаммом, дастгоҳи тозакунии обҳои шӯр, конденсионер ва ғайра мебошанд. Стансияҳои барқии офтобӣ ҳоло дар ИМА, Русия, Фаронса, Ҷопон амал мекунанд. Барои истифодаи қувваи Офтоб дар Италия, Ҳиндустон, Бразилия, Исроил ва ғайра қорҳои зиёде ба ҷо оварда мешаванд.

Қувваи шамол низ ба иқтисоди бузург ноил буда, ба ифлосшавии муҳит роҳ наметаҳад. Қувваи шамол (бод) аз қадим-мулайём дар хизмати инсон аст. Дар Ҳиндустону Чин ва

Миср 2 хазор сол қабл ҳаракатдиҳандаҳои одии бо қувваи бод коркуианда истифода мешуданд. Дар даҳсолаҳои охир вобаста ба мушкилиҳои энергетикӣ экологӣ рағбати инсон нисбат ба қувваи бод аз нав эҳё гардид. Дар Фаронса, Дания, ИМА, Британия, Италия ва ғайра оид ба такмилу истиҳсоли дастгоҳҳои қувваи бод қорҳои зиёд анҷом ёфтаанд. Вале доимӣ набудани самту қувваи шамол дар ин қор мушкилиҳои зиёдеро пеш меорад. Аз ин хотир, истифодаи самти бодҳои доимӣ – пассатҳо, шамолҳои қутбӣ, муссонҳо ва ғайра ба мақсад мувофиқ доништа мешавад.

Дар ҷаҳони имрӯза рағбати истифодаи қувваи дохили замин низ ҳеле зиёд гардидааст. Ин пеш аз ҳама истифодаи имкониятҳои техникӣ дар роҳи қорқарди қувваи гидротермалӣ мебошад. Амалишавии ҷунин нақшаҳо дар ҷойҳои муяссар мегардад, ки захираи обҳои гарми зеризаминӣ ва бӯғҳои тафсон муҳайё бошад. Ҷашмаҳои гейзерии соҳили Исландия, Камчатка, ғарбии ИМА, Мексика ва Зеландияи Нав аз ҳамин қабиланд.

Обҳои геотермалиро дар гармкунии биноҳои хонаҳои истиқоматӣ, гармхонаҳо ва қувваи онро барои истиҳсоли барқ васеъ истифода бурдан мумкин аст. Стансияҳои барқии геотермалӣ дар Камчатка, Италия, Исландия, Зеландияи Нав ва Ҷопон амал қарда истодаанд. Истифодаи васеи ин навъи захираи табиӣ дар Исландия бештар мебошад. Гармкунии пойтахти он – Рейкявик қариб пурра аз ҳисоби қувваи обҳои геотермалӣ ба роҳ монда шудааст.

ЗАХИРАҲОИ РЕКРЕАТСИОНӢ

Захираҳои рекреатсионӣ ҷӣ аҳаммият доранд? Қадом ғӯшаҳои қураи Замин аз захираи рекреатсионӣ бой мебошанд?

Захираҳои рекреатсионӣ ба қатори захираҳои муҳимтарин бо мақсади истифодаи истироҳату туризм ва табобат равона қарда шудаанд. Захираҳои рекреатсионӣ ҳамонро меноманд, ки онҳо ба хизматрасонии аҳоли истифода мешаванд. Ба мафҳуми захираҳои рекреатсионӣ воситаҳои табиӣ ва қисмҳои алоҳидаи онҳо (релеф, иқлим, олами наботот, обанбор), ёдгориҳои таърихӣ-маданӣ, шаҳру диғар нуқтаҳои аҳолинишин, иншоотҳои техникӣ нодир дохил мешаванд. Захираҳои рекреатсионии курортӣ, табобатӣ, варзишӣ ва саёҳатӣ (экскурсионӣ) фарқ мекунанд.

Дар замони ҳозира захираҳои рекреатсионӣ аҳамияти бузург пайдо кардаанд. Махсусан ҷойҳои истироҳату табобати ва сайёҳат. Ин захираҳо пурра табиӣ буда наметавонанд, зеро онҳо пайдоиши антропогенӣ ҳам доранд. Масалан, ёдгориҳои таърихӣ-меъморӣ Петергофи Санкт-Петербург, Версали Париж, Колизей Рим, Акрополи Афина, пирамидаҳои Миср, Тоҷмаҳали Агра (Ҳиндустон), Девори Кабири Чин. Бо вучуди ин, асоси захираҳои рекреатсиониро унсурҳои табиат – соҳили баҳр, бешазор, соҳили дарё, ноҳияҳои кӯҳсор ва ғайра ташкил медиҳанд.

Ҳар як мамлакат дар дохили худ ягон навъи захираи рекреатсиониро дорост. Ҳоло одамонро на ин ки соҳилҳои зебоманзари баҳри Миёназамин, Африкаи тропикӣ, ҷазираҳои Гавай ва Кавказу Қрим, балки қуллаҳои пириҳои Анду Ҳимолой, Помиру Тёншон ва Алпу Кавказ ба худ ҷалб мекунад.

Сайёҳати укёнус низ имкониятҳои калон дорад. Фазаи беканори укёнусҳои Орому Атлантик, Ҳинд ва баҳрҳои сершумор барои одамон шароити хуби тамошову истироҳатро муҳайё карда, ба онҳо имкон фароҳам меорад, ки лаҳзаҳои хастагиро фаромуш сохта, фараҳмандона фароғат намоянд.

Сайёҳонро он давлатҳое, ба монанди Италия, Испания, Фаронса, Швейтсария, Ҳиндустон, Туркия, Мексика, Миср ва ғайра ҷалб мекунад, ки дар баробари захираҳои бойи табиӣ-рекреатсионӣ боз ёдгориҳои бузурги таърихӣ-меъморӣ доранд. Инкишофи туризми байналмилалӣ ба давлатҳои алоҳида даромади зиёд меорад.

Савол ва супориш

1. Кадом захираҳо ба захираи иқлимӣ дохил мекунад?
 2. Стансияҳои барқии офтобӣ дар кадом давлатҳо инкишоф ёфтаанд?
 3. Бартариҳои захираҳои ғайрианъанавӣ дар чист?
 4. Кадом давлатҳои ҷаҳон аз захираҳои гидротермалӣ бойянд?
 5. Кадом навъи захираҳои рекреатсиониро медонед?
 6. Сайёҳонро бештар кадом навъи рекреатсия ҷалб мекунад?
 7. Дар харита ноҳияҳо ва давлатҳои асосии инкишофи рекреатсияро нишон диҳед.
-

Худатонро санчед

1. Сабаби дар замони ҳозира ба сарватҳои иқлимӣ зиёд таваҷҷуҳ намудани одамон дар чист?
2. Имконияти кадом давлатҳо оид ба инкишофи истгоҳҳои офтобӣ, бодӣ ва геотермалӣ бештар аст?
3. Кадом давлатҳо ба инкишофи соҳаи рекреатсия имконият доранд?
4. Барои чӣ ёдгориҳои таърихиву меъморӣ шуҳрати калон пайдо намудаанд?

Аз нигоҳи шумо

Магар сарватҳои иқлимӣ метавонанд, ки дар оянда ба нуруи бузургии истеҳсоли барқ табдил ёбанд? Дурнамои истифодаи захираҳои рекреатсионӣ чӣ гуна аст?

ИФЛОСШАВИИ ТАБИАТ ВА МАСЪАЛАҲОИ ҲИФЗИ МУҲИТИ ЗИСТ

Кадам манбаъҳои ифлосшавии табиат вуҷуд доранд? Дар кадом давлатҳо бештар муҳити зист ифлос карда мешавад? Оё чораҳои пешгирии ифлосшавии муҳити зист мавҷуданд?

Манбаи ифлосшавии муҳити зист ин дар шаклҳои гуногун ба табиат ворид гардидани миқдори ниҳоят зиёди партову ифлосхое мебошанд, ки дар қараёни истеҳсолоту истеъмоли ҷамъияти инсонӣ ҳосил мешаванд. Агар миқдори ин партовҳо солҳои 70-уми асри XX ба 40 млрд тонна расида бошад, дар аввали даҳсолаи асри XXI то ба 300 млрд тонна расид.

Умуман, аз тарафи инсон ифлоскунии табиат таърихи тӯлонӣ дорад. Ҳанӯз сокинони Афина дар Юнони қадим нисбат ба ифлосшавии бандари Пирей изҳори ташвиш намуда буданд. Дар Рими қадим низ шаҳрвандон аз ифлосшавии дарёи Тибр изҳори нигаронӣ намудаанд. Нахустин қонуни ҳифзи муҳити зистро шоҳи англис Эдуарди 1 соли 1273 қабул кард, ки мувофиқи он дар Лондон ба сифати сӯзишворӣ истифодаи ангиштсанг манъ карда мешуд. Соли 1338 шоҳ Эдуарди III ба воситаи парламент қонун оид ба манъи ба дарёи Темза партофтани ҳар гуна ифлосиро қабул кард. Дар асри XV шоҳи Фаронса низ нисбати дарёи Сена чунин қарор қабул намуд.

Ифлосшавии муҳити зист аслан натиҷаи даҳолати антропогенӣ буда, он ҳоло ва дар оянда ба қабатҳои Замин, гидросфера, атмосфера ва умуман ба набототу ҳайвонот ва саломатии инсон метавонад зарару ноҳушиҳои зиёд орад.

Дар қабати Замин ифлосшавии сатҳи он дар натиҷаи ғайриқонунии саноату сохтмон ва соҳаҳои кишоварзӣ ба амал меояд. Сарчашмаи асосии ин ифлосшавӣ партовҳои металлӣ, омехтаҳои он, нуриҳои минералӣ, моддаҳои захираҳои химиявӣ ва моддаҳои радиоактивӣ мебошанд. Ҳолати беҳад зиёд ҷамъшавии ахлотҳои соҳаи маишӣ низ таъшишвар аст. Тӯдаҳои бузурги партовҳои ҷамъшуда аломати характерноки атрофи шаҳрҳо гардидааст. Ба ҳар як шаҳрванди Москва дар як сол 700 кг, Аврупои Ғарбӣ 150-300 кг ва ИМА 700 кг ахлот рост меояд.

Қабатҳои Замин дар натиҷаи коркарди маъдан аз ҷониби соҳаҳои саноати кӯҳӣ хеле хароб мегарданд. Онҳо на ин ки дар чуқуриҳои калон ба қабатҳои хоку ҷинсҳои кӯҳӣ иснод меоранд, балки партовҳои ин соҳа майдони ҳазорҳо гектар заминҳоро аз қор баровардаанд.

Ифлосшавии гидросфера бошад, дар натиҷаи ба оби кӯла дарё ва баҳрҳо рехтани обҳои ифлоси қорхонаҳои саноатӣ, соҳаи коммуналӣ ва хоҷагии кишоварзӣ мебошад. То аввали соли 2010 ҳаҷми умумии партовҳои оби ифлос дар сайёраи мо ба 5 ҳазор км³ дар як сол баробар шуд. Ҳоло аз ҳама дарёҳои ифлостарини кураи Замин Рейн, Дунай, Сена, Темза, Тибр, Волга, Днепр, Дон, Днестр, Нил, Ганг ва ғайра ба ҳисоб мераванд. Ифлосшавии Укёноси ҷаҳонӣ низ меафзояд. Соле ба он бештар аз 100 млн тонна партовҳои гуногун ҳамроҳ мешавад. Олимони амрикоӣ муайян намудаанд, ки танҳо дар қисмати шимолӣ укёноси Ором дар аввали солҳои ҳаштодуми асри XX чандин млн пакети пластикӣ, 70 млн зарфҳои шишагӣ, 35 млн зарфҳои пластикӣ ва 5 млн пойафзоли кӯҳна шино мекард. Аз ҳама бештар баҳрҳои канорӣ – Миёназамин, Шимолӣ, Сиёҳ; баҳрҳои дохилӣ – Япон, Яван, Кариб ва халиҷҳои Бискай, Форс, Мексика ва Гвиней ифлос гаштаанд. Масалан, баҳри Миёназамин, ки дар соҳилҳои он 18 мамлакат ҷойгир аст 130 млн нафар аҳоли зиндагӣ мекунад, 260 бандар дорад. Ба зами ин, баҳри Миёназамин яке аз калонтарин роҳи киштигардӣ ҷаҳонӣ аст. Дар ҳудуди он дар як вақт 2,5 ҳазор киштиҳои дурсафару 5 ҳазор киштии сафари наздикдошта шино карда, ҳар сол ба воситаи ин баҳр 300-350 млн тонна нафт кашонида мешавад.

Ифлосшавӣ қисмҳои марказии сатҳи Укёноси ҷаҳониро

низ фаро гирифтааст. Хусусан, дар пастхамиҳои тағи баҳр гӯр кардани моддаҳои захираку радиоактивӣ ниҳоят хавфнок аст.

Барои Укёнуи ҷаҳонӣ хавфи ифлосшавӣ аз партовҳои нафт беҳад зиёд шуда истодааст. Дар натиҷаи гарқшавии танкерҳои нафтқашонӣ, коркарди нафт соле қариб то 10 млн тонна нафт ва маҳсулоти он ба Укёнус ҳамроҳ мешавад. Аз рӯй таҳқиқотҳои кайҳонӣ аллакай аз 1/3 қисми сатҳи оби Укёнуи ҷаҳонӣ бо пардаи тунуки нафти пушонида шудааст, ки он ба ҳолати бугшавии об ва алоқамандии сатҳи оби укёнусу атмосфера халали ҷиддӣ мерасонад.

Ифлосшавии атмосфера тавассути корхонаҳои саноатӣ ва нақлиёт рӯй дода, онҳо соле дар якҷоягӣ ба ҳавои атмосфера бештар аз 200 млрд тонна ҳар гуна дуду чанг ва газҳои захираку мепартоянд. Қабати атмосфера бештар аз ҳисоби гази карбон ва гази сулфур, ки маҳсули сӯзишвории ҳарҳела мебошанд ва инчунин дигар газу пайвастиҳои металлӣ ифлоскарда мешавад. Газҳои сулфурдор асоси пайдошавии боронҳои кислотагӣ дар китъаи Аврупо ва Амрикои Шимолӣ гардидаанд. Ин боронҳо натиҷаи хушкшавии бешазор, пастшавии ҳосилнокии зироат, зарар дидани биноҳои хонаҳои истиқоматӣ ва дигар ҳодисаҳои нохуш мегарданд. Масалан, мукаррар намудаанд, ки дар натиҷаи боронҳои кислотагӣ дар 20 ҳазор қӯли давлатҳои Скандинавия нави беҳтарини моҳиҳо набуд гаштаанд. Ғайри давлатҳои Аврупои Ғарбӣ аз ин ҳисоб нестшавии бешазор дар Русия низ мушоҳида мешавад.

Агар дар асри ХХ ҳаҷми партовҳои гази карбон ба атмосфера ҳамагӣ 6 млрд тоннаро ташкил меод, ҳоло ин нишондиҳанда қариб ба 27 млрд тонна расидааст. Ба ин ҳодиса саҳми давлатҳои мутараққӣ ва як қатор давлатҳои рӯ ба инкишоф хеле зиёд аст. Чунин суръати баланди партовҳои гази карбон (CO_2) боиси ҳодисаи «эффекти парникӣ» ва тағйирёбии иқлиму зиёдшавии ҳарорати сайёраи мо хоҳад гашт. Ин ҳодиса боиси хавотиру ташвиши аҳли башар мегардад. Ифлосшавии муҳити зист дар назди инсон як қатор роҳҳои муҳимми пешгирӣ ва тоза нигоҳдорӣ унсурҳои табиатро мегузорад. Аз ҷумла:

– роҳи якум, ин сохтмони ҳар гуна иншоотҳои тозакунондаи ифлосҳо, истифодаи сӯзишвории ҳе, ки дар таркибашон микдори ками сулфур доранд, коркарду несткунии ҳар гуна ахлот, сохтмони трубаҳои дудбарояшон баланд, рекултиватсия (аз нав барқароркунии)–и Замин ва ғайра. Вале иншоотҳои беҳтарини ҳозиразамон ҳоло қудрати то охир тозакунии партову ифло–

сихоро надоранд. Трубаҳои дудбаро бошанд имконияти дар маҳал кам кардани концентратсияи моддаю газҳои зарарнокро доранд. Онҳо метавонанд газу ифлосихоро ба масофаи дур паҳн намоянд. Масалан, трубаи баландии 250 метр дошта моддаҳои захролудро то 70-75 километр паҳн менамояд;

– роҳи дуҷум, ин коркарду истифодаи технологияи пешқадам, ки асоси онро истеҳсолоти бепартов ташкил менамояд. Бо ин усул аслан истифодаи такрории об ва дар ин асос ба оби ҷӯю дарёҳо кам ва ё худ тамоман нарезтани обҳои ифлос ба амал бароварда мешавад. Вале усули мазкур бо вучуди самаранокӣ худ хароҷоти зиёдеро талаб мекунад ва на ҳар мамлакат ба ин қудрат дорад;

– роҳи сеюм, оқилона ҷойгиркунии корхонаҳои ба муҳити зист зараррасонро дар назар дорад. Ба ин корхонаҳои соҳаҳои саноати химия, нафту химия, металлургияи ранга, когазу селлюлоза, истеҳсоли масолеҳи бинокорӣ дохил мегарданд.

Аз ин хотир, ҳанӯз солҳои 1970-80-ум қисми зиёди давлатҳои мутараққӣ фаъолияти ҳифзи муҳит ва сиёсати экологиро пеш гирифтанд. Як қатор қонунҳои ҷиддии ҳифзи табиат ва барномаҳои дарозмуддати беҳтаркунии муҳит пайдо шуд. Дар аксари давлатҳо вазорату мақомотҳои махсуси ҳифзи табиат ташкил ёфта, ҳаракатҳои оммавии ҷамъиятӣ оид ба ҳифзи муҳит авҷ гирифт. Дар бисёр мамлакатҳо ҳизбу ҳаракатҳои ҳифзи табиат фаъолият намуданд, ки дар байни онҳо «ҳизби зелённых» (сабзҳо) эътибори зиёд пайдо кард. Дар натиҷаи як қатор ҷорабиниҳои солҳои навадуми асри бист сатҳи ифлосшавии муҳити зист дар бисёр давлатҳои мутараққӣ камтар гардид, вале бояд гуфт, ки дар аксари давлатҳои рӯ ба инкишоф ҳолати экологӣ ҳале мураккаб аст.

Дар айни замон фаъолият оид ба ҳифзи табиат ва сиёсати экологӣ дар қисми зиёди давлатҳо мувофиқи табъ нест. Ин масъала ҳатман ҷидду ҷаҳди яққоии ҳамаи давлатҳоро зери сарвари Созмони Милали Муттаҳид ва дигар ташкилотҳои байналмилалӣ ба миён мегузорад. Соли 1972 дар Стокгоlm нахустин конференсияи СММ оид ба масъалаи ҳифзи муҳити зист баргузор гардид. Ин рӯзро (5-уми июн) рӯзи умумиҷаҳонии ҳифзи табиат эълон намуданд. Баъдан бо ташаббуси СММ боз як ҳуҷҷати муҳим – «Стратегияи умумиҷаҳонии ҳифзи табиат» қабул шуд, ки дар он барномаи васеи ҳамкории ҳамаи давлатҳои дунёро оид ба ҳифзи табиат нишон дода шудааст. Соли 1992 дар Рио-де-Жанейро конференсияи махсуси ҳифзи табиат даъват

шуд, ки он «Рӯзномаи асри XXI» ва дигар ҳуҷҷатҳои муҳимро нисбат ба ин масъала қабул намуд. Ҳоло дар назди СММ мақомоти махсус – Барномаи СММ оид ба ҳифзи муҳит (ЮНЕП) таъсис ёфтааст, ки он қору таҷрибаи тамоми давлатҳои дар ин ҷода бударо ҷамъбасту роҳнамоӣ мекунад. Инчунин, нисбат ба масъалаи ҳифзи табиат фаъолияти Иттифоқи байналмилалӣ муҳофизати табиат (МСОП), Иттиҳоди байналмилалӣ географҳо ва ғайра назаррас аст. Солҳои 1980-90-ум бо ташаббуси ин ташкилотҳо як қатор шартномаҳои байналмилалӣ оид ба кам кардани партовҳои гази карбон, фреонҳо ва ғайра қабул шудаанд. Охири солҳои 90-уми асри XX дар сайёраи мо қариб 10 ҳазор нуқтаҳои ҳифзи табиат амал мекарданд. Қисми зиёди ин ҳудудҳои зарурӣ дар ИМА, Австралия, Канада, Чин ва Ҳиндустон воқеъ гаштаанд. Микдори умумии паркҳои миллии дунё ба 2 ҳазор ва мамнӯъгоҳҳои биосферӣ бошанд, ба 350 расидааст.

Асри XXI дар назди ҳар фарди сайёраи мо, аз он ҷумла дар назди ҳар хонанда масъулияти бениҳоят калонро нисбат ба ҳифзи табиати дилангез, муҳити он талаб менамояд.

Савол ва супориш

1. Бо кадом сабабҳо муҳити зист ифлос мегардад?
 2. Аввалин қонунҳои ҳифзи табиат кай ва дар кучо қабул шуда буданд?
 3. Сарчашмаи асосии ифлосшавии сатҳи Замин дар чист?
 4. Ифлостарин дарё ва бахрҳои дунёро номбар кунед ва дар харитаи контури тасвир намоед.
 5. Кадом навъи партовҳо барои Укёнузи ҷаҳонӣ хавфнок гардидааст?
 6. Боронҳои кислотагӣ чӣ оқибате доранд?
 7. Кадом солҳо дар сайёраи мо ҳаракатҳои ҳифзи муҳити зист авҷ гирифтанд?
 8. Сиёсати экологӣ гуфта чиро мефаҳмед?
 9. Саҳми СММ ва дигар ташкилотҳои байналмилалиро оид ба ҳифзи муҳити зист шарҳ диҳед.
-

Худатонро санчед

1. Сабаби ба масъалаи ҳифзи муҳити зист эътибори зиёд додани аҳли башар дар чист?
2. Кадом манбаъҳои хавфноки ифлосшавии обҳои равонро медонед?
3. Сабаби зиёдшавии партовҳои саноатӣ дар чист?
4. Кадом роҳҳои пешгирии ифлосшавии ҳавои атмосфера, об, Замин ва олами наботот мавҷуданд?

Аз нигоҳи шумо

Оё инсоният қобилияти пешгирии хавфи бухрони экологиро дар тамоми қитъаю мамолиқҳо дорад?

Кадом тадбирҳои пешгирии хавфи бухрони экологиро медонед?

ГЕОГРАФИЯИ АҲОЛИИ ҶАҲОН

Афзоиши аҳоли дар марҳалаҳои гуногуни таърихӣ чӣ гуна мебошад? Оё барои пешгирии афзоиши суръатноки аҳоли имконият ҳаст?

Аҳоли қувваи асосии истеҳсолкунандаи ҷамъият буда, бе иштироки он дар ҷараёни меҳнат ва истеҳсолот тараққиёти илму техника ғайри имкон аст. Дар баробари ин, аҳоли истеҳсолкунандаи асосии маҳсулоти саноат, соҳаи кишоварзӣ ва истифодабарандаи воситаҳои нақлиёту навъҳои мухталифи хизматрасонӣ мебошад. Аз ин сабаб, шумораи аҳоли яке аз омилҳои муҳимми тараққиёти ҳар як мамлакат ва умуман тамоми ҷамъияти инсонист. Афзоиши аҳоли ба вазъияти таҷдидшавии он вобаста аст.

Таҷдидуни аҳоли (афзоиши табиӣи аҳоли) гуфта ҳамаи ҳолатҳои тавлид, фавт ва афзоиши доимии онро меноманд, ки тавассути онҳо доимо азнавбарқароршавӣ ва ивазшавии насли инсон ба вуҷуд меояд.

Ҳолати тавлиду фавт вазъи ҳаракати табиӣи аҳолиро нишон медиҳад ва фарқи байни онҳоро афзоиши табиӣи аҳоли меноманд.

Дарачаи тавлиду фавт дар мамлакатҳои ҷаҳон ҳар хел буда, онҳо асосан ба шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодии ҳаёти одамон вобастагӣ доранд. Дарачаи тавлид ба таркиби иҷтимоӣ-

иктисодии чамъият, шароити зиндагии одамон, дараҷаи ғавт ва шароити моддии ҳаёти онҳо (хӯрок, шароитҳои санитарӣ-гигиенӣ, меҳнат, маишат, дараҷаи нигоҳдории тандурустӣ) вобастаанд. Инро ба инбат гирифта, таҷдиди аҳолиро ба ду навъ чудо кардаанд:

Навъи якум, ба мамлакатҳои тараққикарда алоқаманд буда, ба онҳо нишондиҳандаи нисбатан ками тавлид, ғавт ва афзоиши табиӣ ҳос аст. Дар баъзеи ин мамлакатҳо тақрористеҳсолшавии васеъ нигоҳ дошта шудааст. Дар ин навъ афзоиши табиӣ одатан ба ҳар 1000 кас 5-10 нафарро ташкил медиҳад.

Навъи дуҷуми афзоиш, тавлиди зиёд ва аз ҳад зиёд ва ғавти нисбатан кам мебошад. Ин навъ ба мамлакатҳои рӯ ба тараққии Осиё, Африка ва Амрикои Лотинӣ ҳос аст ва сабабҳои гуногун дорад: дараҷаи пасти инкишофи иқтисодӣ, бартарии соҳаи кишоварзии бештар ба меҳнати дастӣ асосёфта, камсаводӣ ва риоя накардани меъёрҳои санитарияи гигиенӣ дар байни аксари аҳоли, никоҳи бармаҳал ва бартарии урфу одатҳои динӣ. Дар баробари ин, аксари мамлакатҳои рӯ ба инкишоф тавассути бехтаркунии хизматрасонии тиббӣ солҳои охир ба паस्तкунии ҳолати ғавт ноил гардиданд, ки ин боиси зиёдшавии афзоиши табиӣ гардид. Афзоиши табиӣ ба ҳар 1000 кас аз 20 то 30 нафарро ташкил медиҳад.

Миёнаи солҳои 80-уми асри XX аз рӯи нишондиҳандаи тавлид (54 нафар ба ҳар 1000 кас) ва афзоиши табиӣ (40 кас ба ҳар 1000 нафар) дар ҷаҳон Кения дар ҷойи аввал буд. Чунин суръати баланди афзоиш аҳолии мамлакатро дар тӯли 17 сол дучанд мекунад. Ҳол он ки барои дучандшавии аҳоли дар Англия 360 сол лозим мебуд.

Айни замон 9/10 қисми афзоиши аҳолии ҷаҳон ба ҳиссаи мамлакатҳои рӯ ба инкишоф рост меояд.

Афзоиши аҳоли. Маълумотҳо нишон медиҳанд, ки 35-40 ҳазор сол қабл аз ин аҳолии кураи Замин қариб 1 млн нафар будааст. Аз он давр инҷониб шумораи одамизод ҳазор бор афзудааст. Соли 1900 аҳолии сайёра 1,6 млрд, соли 1960 – 3 млрд нафар буд. Моҳи июни соли 1987 писарчаи дар Югославия тавлидшуда шумораи аҳолии ҷаҳонро ба 5 млрд расонд. Ҳоло миқдори аҳолии ҷаҳон аз 7 млрд нафар гузаштааст.

Дар таърихи демографӣ ду давраро чудо кардаанд. Давраи аввалро тамаддуни аграрӣ номидаанд, ки ба он афзоиши пасти аҳоли ҳос аст. Тавлиду ғавт хеле зиёд буданд. Ин давра то нимаи дуҷуми асри XVII давом намуд.

Ба давраи дуҷуми инкишофи демографӣ афзоиши баланди табиӣ аҳоли хос аст.

Суръати аз ҳама баланду бемисли афзоиши аҳоли аз ибтидои солҳои 60-уми асри XX оғоз ёфт, ки он қариб 20 дарсадро ташкил менамуд.

СУРЪАТИ СОЛОНАИ АФЗОИШИ АҲОЛИ

(ба ҳисоби дарсад)

Солҳо	Дунё	Мамлакатҳои мутараққӣ	Мамлакатҳои рӯ ба инкишоф
1960–1965	20	9	25
1975–1980	17	6	20
2000	15	5	18
2025 (пешгӯӣ)	9	3	11

Агар дар нимаи аввали асри XX афзоиши мутлақи солонаи аҳолии дунё 10-15 млн нафар, дар миёнаи аср 40-50 млн нафарро ташкил дода бошад, пас дар охири асри XX ба 80-85 млн нафар расид.

Чунин афзоиши суръатноки аҳолиро, ки боиси пайдоиши пешгӯйҳои воҳиманоки зиёднофусшавии кураи Замин гардид, «таркиши демографӣ» номидаанд. Сабабҳои асосии он натиҷаи якбора пастшавии дараҷаи фавт дар тамоми ғуруҳҳои синну сол, дар як дараҷа истодан ё камшавии на он қадар назарраси тавлидшавӣ мебошанд.

Дар айни замон дар дунё тамоили пастшавии суръати афзоиши аҳоли мушоҳида карда мешавад. Вале мамлакатҳои ҳастанд, ки дар онҳо вазъияти демографияшон номусоид гардида, боиси тезу тундшавии вазъи иҷтимоии одамон шудааст.

СИЁСАТИ ДЕМОГРАФИЌ

Дар замони ҳозира аксари мамлакатҳои ҷаҳон кушиш до-ранд, ки вазъи демографии худро танзим намоянд. Бо ҳамин мақсад онҳо сиёсати давлатии демографӣ меғузaronанд. Сиё-сати демографӣ ин сохти ҷорабиниҳои маъмурӣ, иқтисодӣ, ташвиқотӣ ва ғайраҳо мебошанд, ки бо ёрии онҳо давлат ба

ҳаракати табиӣ аҳолӣ, қабл аз ҳама ба вазъи демографии мамлакати худ таъсир мерасонад. Фаҳмост, ки ҳадафи сиёсати демографӣ қабл аз ҳама ба вазъи демографии мамлакат вобаста аст.

Дар мамлакатҳои навъи якуми таҷдидшавӣ аҳолӣ сиёсати демографӣ ба зиёдкунии тавлидшавию афзоиши табиӣ нигаронида шудааст. Дар мамлакатҳои тараққикарда ин сиёсат бештар дар Фаронса ва Ҷопон гузаронида мешавад.

Аксари мамлакатҳои ру ба инкишоф даҳсолаҳои охир ба гузаронидани сиёсати демографӣ шурӯъ намуданд, ки ҳадафи он кам кардани тавлиду афзоиши табиӣ аҳолӣ аст. Ва дар ин бора давлатҳои Чину Ҳиндустон кӯшиши зиёд ба харҷ додаанд.

Масалан, Ҳиндустон аввалин шуда, соли 1951 барномаи миллии банақшагирии оиларо ба сифати сиёсати расмӣ давлатӣ қабул намуд. Тавассути болобардории синну соли ақди никоҳӣ, ташвиқотҳо оид ба доштани фарзанд иборат аз чор кас ва ғайраҳо тавлиду афзоиши табиӣ аҳолӣ кам шуд. Бо вучуди ин, ҳоло қариб 1/5 ҳиссаи навтавлидшудагони дунё кӯдакони хиндӣ мебошанд.

Дар Конститутсияи Чин навишта шудааст, ки оила бояд нақшаи тавлидкунӣ дошта бошад. Кумитаи банақшагирии тавлидкунӣ таъсис дода шуда, муҳлати дери ақди никоҳ муқаррар карда шудааст. Ақди никоҳ дар давраи таҳсил дар мактаби олии манъ аст. Шиори асосии сиёсати демографии давлат: - «Як оила – як фарзанд» аст. Ба амалбарории ин сиёсат натиҷаи назаррас дод.

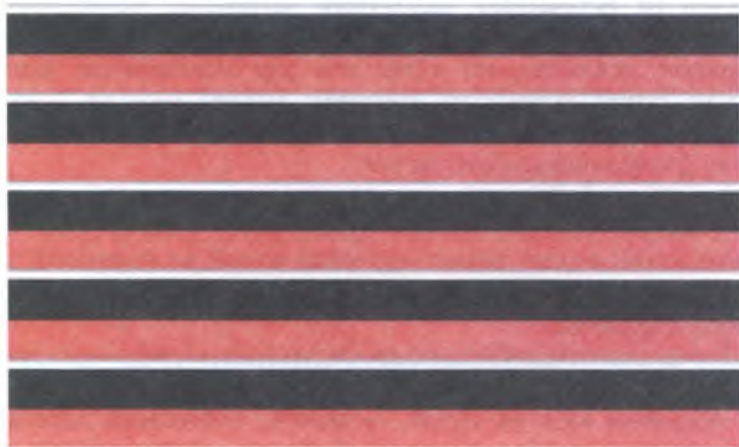
ҲАЙАТИ ЧИНСӢ ВА СИННУ СОЛИ АҲОЛӢ

Дар дунё тавлиди писарҳо нисбат ба духтарон зиёдтаранд. Ба ҳисоби миёна ба 100 нафар духтар тақрибан 104-107 нафар писар рост меояд. Мушоҳида шудааст, ки дар синни 15-солагӣ шумораи писарону духтарон баробар мешаванд. Вале дар гуруҳҳои минбаъдаи синнусолӣ ташкилҳои ҳайати чинсӣ дар мамлакатҳои ҷаҳон ҳар хел ба амал меояд.

Дар бисёр мамлакатҳои ҷаҳон шумораи занҳо нисбат ба мардҳо зиёд аст. Ин аз он сабаб аст, ки давомнокии умри занҳо нисбат ба умри мардҳо 5-8 сол бештар мебошад.

Дар баъзе мамлакатҳо зиёд будани шумораи занҳо ба талафҳои мардон дар ҷангҳои якуму дуюми ҷаҳон алоқаманд

аст. Вале баробари ба ҳаёт воридшавии насли нав фарқият дар шумораи марду занҳо тадричан кам мешавад.

Расми 1. Таркиби синнусолии аҳолии ҷаҳон

Зиёд будани шумораи мардҳо нисбат ба шумораи занҳо дар мамлакатҳое ҷой дорад, ки дар он ҷо мавқеи занҳо таърихан аз нигоҳи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ (никоҳи бармаҳал, серфарзандӣ дар шароити кашшоқӣ) паст буд ва мардони зиёде баҳри суроги кор ба ин мамлакатҳо меомаданд. Зиёд будани шумораи мардон нисбат ба занҳо аз ҳама беш дар Чину Ҳиндустон ба назар мерасад. Агар аз ҳисоби умумиҷаҳонӣ ин ду мамлакат берун карда шаванд, он гоҳ дар дунё шумораи занҳо бештар мешавад.

Ҳайати синнусоли. Дар замони ҳозира олимон дар хусуси ҷавонӣ, камолот (ба балоғатрасӣ) ва пирии демографӣ сухан меронанд. Мансуб будани ин ё он мамлакат ба ин ё он ҳолати мавҷудияти ҷомеа ба нишондиҳандаҳои тавлиду фавт ва афзоиши табиӣ аҳоли вобаста мебошад. Барои ҳамин ҳам вазъи синну соли аҳоли ба навъҳои тақрортавлидшавии он мувофиқат дорад.

Дар мамлакатҳои тараққикарда ҳиссаи кӯдакон ба ҳисоби миёна 23 дарсад, калонсолон 15 дарсад, мамлакатҳои рӯ ба инкишоф бошад, кӯдакон 43 дарсад, калонсолон 6 дарсадро ташкил менамояд. Ташаккули захираҳои меҳнатӣ маҳз ба таносуби ҳамин гурӯҳҳо вобаста мебошад. Захираҳои меҳнатӣ гуфта қисми аҳолии қобилияти меҳнатӣ доштаро меғуянд.

Аснон муайянкунии захираҳои меҳнатӣ қисми қобилияти меҳнатӣ доштаи аҳоли ва синну сол ченаки асосӣ мебошад. Дарачаи ба истехсолот ҷалбкунии захираҳои меҳнатиро нишондиҳандаи аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол (ҳамон қисми захираҳои меҳнатие, ки айни ҳол дар истехсолоти моддию соҳаҳои ғайри истеҳсоли иштирок дорад) муайян мекунад. Шумораи қисми аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъоли аҳолии тамоми дунё аз 2 млрд нафар бештар аст.

Фарқияти байни мавҷудияти захираҳои меҳнатӣ ва истифодаи навъи онҳо дар мамлакатҳои ҷаҳон ниҳоят калон аст. Мамлакатҳои навъи якуми афзоиши аҳоли аз норасоии захираҳои меҳнатӣ ва навъи дууми он бошад, аз зиёд будани онҳо ташвиш мекашанд.

Дар шароити имрӯза дар баробари шуморасифати захираҳои меҳнатӣ низ аҳаммияти калон пайдо кардааст. Мафҳуми «сифат» шароити ҳаёт ва ҳӯрок, саломатӣ, қобилияти дарккунии навигариҳоро дар бар мегирад. Дарачаи маълумотноки, маълумотҳои умумию касбӣ низ яке аз аломатҳои муҳими сифатнокӣ мебошад.

Савол ва супориш

1. Омилҳои асосии ба афзоиши табиӣ аҳоли таъсиркунандаро шарҳ диҳед.
2. Дар мамлакати шумо кадом навъи таҷдидшавии аҳоли ҷой дорад? Сабабҳои ҷаҳонро баён кунед.
3. Мазмуни мафҳумҳои «таркиши демографӣ» ва «сиёсати демографӣ»-ро кушод.
4. Тафовути самти сиёсати демографӣ дар мамлакатҳои алоҳида дар ҷустуҷӯи? Ақидаи шумо оид ба гузаронидани сиёсати демографӣ чӣ гуна аст? Оё ин сиёсат ҳуқуқи шахсиро намекоҳонад?

Худатонро санҷед

1. Кадом аломатҳо ба навъҳои 1 ва 2-юми таҷдиди аҳоли хосанд?
2. Сабаби бо як забон гуфтугӯ кардани халқҳои дар қисмҳои гуногуни дунё зиндагӣ мекардагиро дар чӣ медонед?
3. Сабаби дар мамлакатҳои мутараққӣ паст ва дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф баланд будани таҷдиди аҳоли дар ҷустуҷӯи?
4. Суръати баланд афзудани аҳолии ҷаҳон ба тараккии тамаддуни ҷаҳонӣ чӣ вобастагӣ дорад?
5. Дар кадом ҳолат будани таҷдиди аҳолии кишвари шумо ба чӣ вобаста аст?

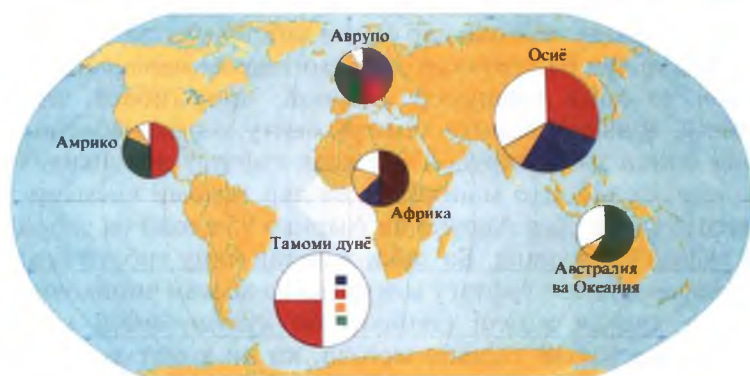
Оё муҳлати барвакти аҳди никоҳ ба таҷдиди аҳоли таъсир мерасонад? Оқибатҳои мусбӣю манфии он чӣ гунаанд?

ҲАЙАТИ СИНФӢ, МИЛЛӢ ВА НАҶОДӢ

Аз рӯйи кадом нишонаҳо тақсими тоҷикон ба амал бароварда мешавад? Кадом гурӯҳи забонҳо дар сайёраи мо беиштар паҳн гардидаанд? Сабаби паҳншавии забонҳои англисӣ ва испанӣ дар тамоми дунё дар чист?

Ҳаёти синфӣ аҳолиро сохти ҷамъиятӣ муайян мекунад. Дар мамлакатҳои тараққиқарда дар ҳаёти сиёсӣ иқтисодӣ мавқеи ҳалқунандаро буржуазияи калон мебозад, аммо он ҳиссаи ками аҳолиро ташкил медиҳад. Қисми зиёди аҳолии қобили меҳнатро (45/5) дар ин мамлакатҳо коргарони кироӣ ташкил менамоянд. Дар мамлакатҳои рӯ ба инкишофи Осиё, Африка ва Амрикоӣ Лотинӣ шумораи коргарони кироӣ нисбатан кам буда, қисми зиёди аҳолиро синфи деҳқон ташкил медиҳад. Қисми наҷандон нуфузнокӣ онро буржуазияи миллий ва заминдорони калон ташкил менамоянд. Дар ҳар ду гурӯҳи мамлакатҳо зиёиёну хизматчиён мавҷуданд.

Ҳаёти наҷодӣ. Аз курси ибтидоии география ба шумо маълум аст, ки аҳли башарро ба се наҷоди асосӣ: аврупоӣ, мугулӣ ва зангӣ ҷудо кардаанд. Баъзе олимони наҷоди ҷорумро низ ҷудо

Расми 2. Шумора ва таркиби аҳолии ноҳияҳои ҷаҳон аз нигоҳи оилаи забонӣ ва гурӯҳҳо

карда, онро нажоди австралоидӣ номиданд. Намояндагони камшумори он дар ҷанубу шарқии Осиё, Океания ва Австралия зиндагӣ мекунанд.

Аҳолии дунё асосан мансуби ин се нажод мебошанд, ки 70 дарсади тамоми аҳолии сайёро ташкил медиҳанду 30 дарсади боқимондари гурӯҳҳои нажодии омехта ва мобайнӣ мисли ҳабашҳо, малагайсҳо, полинезӣҳо, меланезӣҳо ва ғайра ташкил менамоянд.

Намояндагони гурӯҳи нажодии омехта бештар дар Амрико (тавассути омехташавии аврупоиёни муҳоҷир ва ҳиндуҳои маҳаллӣ, зангиҳои аз Африка омада) зиндагӣ мекунанд.

Ҳаёти милли (этникӣ). Аҳолии ҷаҳон аз гурӯҳҳои зиёди этникӣ иборат (беш аз се ҳазор) буда, он натиҷаи ҳолати таърихан дуру дароз аст. Дарачаи поёни ин умумият қабила, миёнааш халқият ва оилаш миллат мебошад. Аз чунин миқдори зиёди халқҳо аксарияташон камшумор буда, 18-тои халқҳои бузург (чиниҳо, ҳиндустониҳо, амрикоӣҳои ИМА, русҳо, банголаҳо, ҷопонҳо, бразилиҳо, итолиёвӣҳо, олмониҳо ва дигарҳо) ҳар кадоме аз 50 млн нафар зиёданду аз нисф зиёди аҳолии ҷаҳонро ташкил менамоянд.

Халқҳои дунёро аз рӯи шумора ва забонҳо тасниф карданд.

Тасниф аз рӯи шумора ва фарқияти калони байни онҳо шаҳодат медиҳад, яъне чиниҳо аз 1,3 млрд зиёданду қабилаи веддҳо ҳамагӣ 1 ҳазор нафар. Қисми асосии аҳолии кураи Замин халқҳои сершумор буда, ҳиссаи садҳо халқҳои камшумор ҳамагӣ якчанд дарсади аҳолии дунёро ташкил додаанд.

Халқҳоро аз рӯи забон ва ҳеш будани онҳо асосан тасниф мекунанд. Ҳамаи забонҳо дар оилаи забонӣ муттаҳиданду онҳо дар навбати худ ба гурӯҳҳои забонҳо тақсим мешаванд. Оилаи халқҳои аз ҳама сершумор аврупоӣ, чину-тибетӣ, малай-полинезӣ, дравидӣ, самито-хамитӣ, банту, олтой мебошанд. Ба забони оилаи ҳиндуаврупоӣ 150 халқ гуфтугӯ мекунанд. Онҳо ба 11 гурӯҳи забонҳо мансубанд ва дар тамоми қисмҳои дунё зиндагӣ доранд. Дар Аврупо ва Амрико 95 аҳоли ба забони ин оила гуфтугӯ мекунанд. Ба забони оилаи чину тибетӣ беш аз 1 млрд нафар одамон гуфтугӯ мекунанд ва асосан чиниҳо янд.

Агар ҳудуди милли (этникӣ) бо ҳудуди сиёсӣ мувофиқ ояд, давлати милли ташкил меёбад, ки ин ҳолат дар Аврупо, Амрикои Лотинӣ, Австралия, Океания ва Шарқи Наздик хубтар мушоҳида мегардад. Давлатҳои думиллата (Белгия, Канада

ва ғайра) ва бисёрмиллата (Ҳиндустон, ИМА, Русия, Испания ва ғайра) низ мавҷуд буда, онҳо соҳти федеративии маъмурӣ-худудӣ доранд.

МАСЪАЛАҲОИ МИЛЛӢ ВА ҲАЛЛИ ОНҲО

Дар мамлакатҳои ду ва бисёрмиллатии ҷаҳон ҳоло ҳам муаммои муносибатҳои миллӣ вучуд дорад. Ҳодисаҳои миллатчиғӣ, дискриминасия (пасткунии ҳуқуқи гурӯҳи одамон бо сабаби ба ин ё он наҷод, дин ва миллати дигар мансуб будан)-и наҷодӣ аз байн нарафтаанд. Ин боиси пайдоиши зиддиятҳо ва муноқишаҳои дохили мамлакатҳо мегардад. Дар миёнаи солҳои 70-уми асри XX дар баъзе мамлакатҳои тараққиқарда (Британияи Кабир, Канада, Белгия, Испания) масъалаи миллӣ тезу тунд гардид. Дар Канада ду миллати асосӣ – англо-канадаҳо ва фаронса-канадаҳо, ки забони давлатиашон англисию фаронсавист, зиндагӣ мекунанд. Англо-канадагӣҳо сатҳи баланди иҷтимоӣ доранд ва дар иқтисодиёт мавқеи асосиро ишғол мекунанд, ки ин бисёр вақт боиси тезу тундшавии муносибатҳои миллӣ мегардад. Фаронса-канадагӣҳо, ки дар ноҳияи Квебек зиндагӣ мекунанд, шиори «Квебеки мустақил»-ро ба миён гузоштаанд, ки маънояш ташкил додани давлати мустақили Фаронса-канадагист.

Дар Ҷумҳурии Ҷануби Африка давлати ақаллияти сафедпӯстон сиёсати апартеидӣ (маҳрумкунӣ ё маҳдудкунии ҳуқуқи сиёсӣ, иқтисодӣ ва шахрвандии гурӯҳи аҳоли то ба ҷудокунии худудӣ дар ҷойи махсус) мегузаронад. Барои аҳолии беш аз 20 млн нафараи африқоӣ фақат 13 дарсади қаламрави мамлакат ҷудо карда шудаасту ҳалос.

Дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф низ зиддиятҳои байни-қабилавӣ, ҳалқиятҳо, миллатҳо вучуд доранд.

Таъмин намудани тараққиёти озодона ва баробарҳуқуқонаи тамоми миллатҳо ва ҳалқиятҳо яке аз вазифаҳои хайрхоҳонаи башарият мебошад. Зеро ҳоло ҳам дар дунё нуктаҳои «тафсон» ба вучуд омада меистанд, ки онҳо сабабҳои миллӣ ва ноҳиявӣ доранд. Задухӯрдҳои байни давлати Исроил ва фаластинҳо, баромадҳои баскҳо дар Испания, турку юнониҳо дар Кипр, задухӯрдҳо дар собиқ Югославия ва ғайраҳо аз ҳамин қабиланд.

Савол ва супориш

1. Асоси фарқияти нажодҳо дар чист?
2. Омилҳои пайдоиши ин фарқиятҳо кадомҳоянд?
3. Умумияти этникӣ чист?
4. Аз рӯи маълумотҳои матбуоти даврагӣ ба зиддиятҳои миллӣ мисол оварда, сабабҳои онҳоро шарҳ диҳед. Роҳҳои ҳалли онҳо кадомҳоянд?
5. Халқҳои ҷаҳонро асосан аз рӯи чӣ тасниф мекунанд?
6. Миллатҳои сершумори дунё кадомҳоянд?

Ба ақидан шумо

Оё алоқа байни шароити табиӣ ва пайдоиши нажодҳо вучуд дорад?

Оё пайдоиши муноқишаҳои миллию ноҳиявӣ имрӯзро ба тараққиёти тамаддун алоқаманд кардан мумкин аст?

Ба ақидаи шумо вазифаҳои наҷибонаи инсоният дар қори барҳам додани муноқишаҳо кадомҳоянд?

ҲАЙАТИ ДИНӢ

Дар шароити имрӯза дин ба шуури одамон таъсири зиёд дорад. Вобаста ба паҳншавӣ ва мавқеи динҳо онҳоро ба динҳои ҷаҳонӣ ва миллӣ ҷудо кардаанд. Имрӯз дар дунё се дини ҷаҳонӣ – насронӣ, ислом ва буддоӣ вучуд доранд. Аз ҳама паҳншудатаринашон дини насронист, ки беш аз 1 млрд нафар аҳолии дунё ба он эътиқод дорад. Таъсири он дар мамлакатҳои Аврупо, Амрико, Австралия зиёд аст. Эътиқодмандони ин дин дар Осиёю Африка низ ҳастанд. Шохаҳои дини насронӣ – православӣ, протестанӣ, католикӣ буда, онҳо асосан дар Юнон, Австралия ва Амрикои Лотинӣ ҳукмронанд.

Дини дигари ҷаҳонӣ – ислом (мусулмонӣ) буда, дар Осиё, Африка (Арабистони Саудӣ), Туркия, Эрон, Ироқ, Афғонистону Покистон, Алҷазоир, Банғоладеш, Марокко, Миср ва ғайра, Осиёи Миёнаю Қазоқистон, Тотористону Бошқирдистон, Индонезия паҳн шудааст. Шумораи умумии мусулмонони дунё қариб 1 млрд аст.

Расми 3. Паҳниавии дини насронӣ

«Гаҳвора»-и дини ислом шаҳрҳои Маккаю Мадина буда, ин дин ду шоҳаи асосӣ дорад: суннӣ ва шиа. Сунниҳо аксариятро ташкил дода, шиаҳо асосан дар Эрону Ироқ маскан гирифтаанд.

Расми 4. Паҳниавии дини ислом

Имрӯз ҳам дини ислом қисми таркибии тарзи ҳаёти халқҳои машриқзамин буда, аксари мамлакатҳо дар Конститутсияи худ онро дини давлатӣ донистаанд ва баъзе хизбҳои сиёсӣ дар барномаҳои ҳуҷҷатии худ онро сармашқ кардаанд.

Дини буддой аз нигоҳи географӣ маҳдуд буда, эътиқодмандони он дар Непал, Мянма, қисман дар Ҳиндустон, Шри-Ланка, Чин, Мугулистон мебошанд. Шумораи умумии буддоиҳо қариб 300 млн нафаранд.

Ба динҳои миллӣ индуизм, канфусианӣ, синтоизм, иудай мансуб буда, дар Ҳиндустону Чин, Ҷопону Исроил ва дигар мамлакатҳо амал мекунанд. Дар маҳалҳои қафомондаву дурдасти Африкаи Тропикӣ, Осиё ва Амрикои Лотинӣ намуди эътиқодҳои маҳаллӣ боқӣ мондаанд, онҳо чизҳои табиӣ ва руҳиро мепарастанд.

ДИН ВА ТАМАДДУНИ ҶАҲОНӢ

Чӣ тавре ки дидем, аксари аҳолии сайёра динпарастанд. Онҳо дар ҳалли бисёр масъалаҳои ҷаҳонӣ саҳмгузоранд. Махсусан, вақте ки сухан аз боби муҳофизати сулҳ, яроқпартоӣ ва ҳифзи муҳити атроф меравад. Мавқеи дин дар инкишофи бойгардонии худшиносии миллӣ, ҳифзи боигариҳои умумибашарӣ назаррас аст. Донишмандони мансубияти динии аҳоли ба дурустфаҳмии хусусиятҳои географияи иқтисодию иҷтимоии ноҳияҳои ҷудогонаи дунё ёрӣ мерасонад. Анъанаҳои динӣ, алаҳхусус дини ислом дар речаи такрористеҳсолшавии аҳоли, дараҷаи шугли меҳнатии занон ифодаи худро меёбанд.

Ҳамин тавр, географияи динҳои ҷаҳон чараёнҳои мураккаби азхудкунии сайёра, тараққи маданияти маънавии инсониятро ифода мекунад.

Савол ва супориш

1. Кадоме аз динҳо паҳншудатарин аст?
2. Кадом дин дар давлати шумо таъсири асосӣ дорад? Динҳои дигар чӣ?
3. Таъсири динҳо дар фаъолияти хоҷагию иҷтимоии одамон дар чӣ ифода меёбад? Аз рӯи маълумотҳои иловагӣ ва матбуоти даврагӣ вазъи таъсири динҳои ҷаҳониро дар шароити имрӯза шарҳ диҳед.

Худатонро санҷед

1. Динҳои ҷаҳонӣ ба рафтори одамон таъсир доранд ё не?
2. Географияи динҳоро донишмандон чӣ ҷоида дорад?
3. Дин ба сиёсати давлат таъсир мерасонад ё не? Дар соҳаи истеҳсолоти неъматҳои моддӣ чӣ?

Ба фикри шумо

Чаро ҳиссиёти эътиқодмандии одамонро ҳурмат кардан лозим аст?

Ба фикри шумо чаро бутпарастиро динҳои ҷаҳон тадриҷан танг карда бароварданд?

ЧОЙГИРШАВИИ АҲОЛӢ

Кадам омилҳо сабаби асосии паҳншавии аҳоли дар кураи Замин гардидаанд? Дар кадом давлат ва ноҳияҳо зичии зиёди аҳоли ба назар мерасад?

Чойгиршавӣ ва зичии аҳоли. Аҳолии ҷаҳон дар сатҳи хушкӣ хеле нобаробар чойгир шудааст. Қариб 70 дарсади он дар 7 дарсади қаламрави Замин, қариб 80 дарсад дар нимкураи Шарқӣ ва камтар аз ин дар нимкураи Ғарбӣ чойгир буда, аҳолии нимкураи Шимолӣ нисбат ба Ҷанубӣ (фақат 10 дарсад) зиёдтар аст. Қисми зиёди аҳоли дар минтақаҳои иқлимашон муътадил, субтропикию субэкваторӣ дар баландҳои то 500 м аз сатҳи баҳр маскан гирифтаанд. Қариб нисфи сатҳи хушкӣ маскунгоҳ (ба ҳисоби миёна) дар як км² 25 нафар аҳоли дорад. Зичии аҳолии Замин (дар ҳар км²) ба ҳисоби миёна беш аз 48 нафарро ташкил мекунад. Майдони тамоман бе аҳоли 15 дарсади сатҳи хушкиро ташкил медиҳад.

Ба чойгиршавии аҳоли бешубҳа муҳити географӣ таъсир мерасонад. Вале аҳаммияти онро аз будаи зиёд нишон додан норавоост. Зеро чойгиршавии аҳолиро, қабл аз ҳама чойгиршавии истеҳсолот муайян мекунад. Баробари тараққиӣ истеҳсолот таъсири омилҳои табиӣ сузтар гардида, мавқеи шароитҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ баланд мешавад. Ба чойгиршавии аҳоли омилҳои демографӣ низ таъсир мерасонад. Дараҷаи баланд ва ё пасти афзоиши табиӣ аҳоли аз қабилҳои он омилҳоянд.

Аз сабаби он, ки афзоиши табиӣ аҳоли дар қисматҳои рӯйи Замин гуногун аст, чойгиршавии он низ дар қитъаю мамлакатҳои дунё тафовути калон дорад. Масалан, зичии аҳоли дар Аврупо ва Осиё аз зичии ҳисоби миёнаи дунё қариб се баробар беш асту дар шимолу ҷануби Амрико ду баробар ва дар Австралияю Океания 10 баробар кам. Мамлақати аз ҳама зичаҳолии ҷаҳон Банғоладеш аст, ки дар 1 км² масоҳаташ 1000 нафар рост меояд. Ҷойҳои аз ҳама зичаҳолии дунё имрӯза ноҳияҳои шарқи осӣғӣ (Чин, Ҷопон, Корея) мебошанд, ки дар он ҷо беш аз 1,3 млрд аҳоли истиқомат мекунад. Ҷойи дувумро ноҳияи ҷануби осӣғӣ – Ҳиндустон, Банғоладеш, Шри-Ланка (қариб 1 млрд), баъд ҷанубу шарқӣ – Индонезия, Малайзия, Таиланду Филиппинҳо (қариб 400 млн), ноҳияҳои соҳили Атлантикаи Аврупо ишғол менамоянд.

АҲОЛИИ ШАҲР ВА ДЕҲОТ

Пайдоиши шаҳрҳо таърихи қадима дорад. Онҳо маркази маъмурӣ, савдо, ҳунармандӣ ва мудофияи ҳарбӣ буданд. Баробари ривочи индустрияи калони мошинӣ, нақлиёт ва бозори ҷаҳонӣ дар онҳо соҳаҳои гуногуни саноат тараққи карда, бисёрашон ба маркази маъмурӣ, нақлиёту савдо ва муомилот табдил меёфтанд. Дар асри XX вазифаи шаҳрҳо боз ҳам мураккаб шудан гирифт. Нуфузи онҳо ҳамчун марказҳои маъмурию маданий афзуд. Тараққи соҳаҳои ғайриистехсолии мавқеи шаҳрҳо хеле баланд намуд.

Шаҳрҳои имрӯза одатан бисёрвазифаанд. Вале шаҳрҳои яқвазифа низ мавҷуданд ва онҳо асосан шаҳри саноатӣ, бандарӣ, илмию курортӣ ва ҳатто пойтахтӣ мебошанд.

Дар замони ҳозира ҷойгиришавии аҳолиро географияи шаҳрҳо муайян мекунад. Миқдори онҳо даҳҳо ҳазор аст. Ибтидои асри XX дар дунё 300 шаҳр, охири солҳои 80-ум 2,5 ҳазор шаҳри калон вучуд дошт, ки дар онҳо 30 дарсади аҳолии ҷаҳон сокин буд. Дар байни ин шаҳрҳо бо ном шаҳрҳои «Миллионер»-ро фарқ мекунанд, ки аҳолии онҳо аз 1 млн нафар беш аст, миқдори «Миллионер»-ҳо ҳоло ба 400 расидааст. 38 шаҳри ҷаҳон аз 5 млн нафар зиёд аҳоли доранд.

Дар аксари мамлакатҳои тараққиқарда ҳиссаи аҳолии шаҳр 75-80 дарсад аст. Шаҳрҳо торафт ба маҳалҳои гирду атрофашон таъсири ҳамаҷониба мерасонанд.

Расми 5. Ҳиссаи аҳолии шаҳру деҳот дар мамлакатҳои алоҳидаи ҷаҳон

МАҲҲУМИ УРБАНИЗАТСИЯ

Яке аз ҷараёнҳои муҳими иҷтимоӣ-иқтисодии ҳозира урбанизатсия мебошад.

Урбанизатсия (калимаи лотинӣ урб – шаҳр) афзоиши шаҳру аҳолии он, пурзӯршавии мавқеи он, васеъ паҳншавии тарзи ҳаёти шаҳрӣ буда, ҳамчун чараёни умумичаҳонӣ се аломати умумӣ дорад ва онҳо ба аксари мамлакатҳо хоссанд:

Аломати аввал, афзоиши тези аҳолии шаҳрҳо аст. Соли 1900 аҳолии шаҳрҳо қариб 14 дарсад, соли 1950-29 дарсад, соли 1990-46 дарсад ва ҳоло қариб нисфи аҳолии ҷаҳонро ташкил дод.

Аломати дуюм, ҷамъшавии аҳоли ва хоҷагии ҷаҳон дар шаҳрҳои калон, ки ба ин пешравии илму истехсолот сабаб шудааст. Пайваста ба ин шаҳрҳои калон хоҳишҳои маънавии одамонро пурратар ба ҷо оварда, талаботи гуногуну фаровони мардумро оид ба истифода аз молу хизматрасониҳои ҳархела беҳтар қонеъ мегардонанд.

Аломати сеюм, васеъшавии ҳудуди шаҳрҳо мебошад. Шаҳрҳои ба ҳам наздик бо ҳам якҷоя шуда, ба доираи шаҳри калон – «ядро» қашида мешаванду агломератсияро ба вучуд меоранд, ки аҳолии онҳо 5-8 млн нафар ва аз ин ҳам зиёд аст.

Дар замони ҳозира бо ном мегаполисҳо (калимаи юнонӣ: мега – калон, полис – шаҳр) пайдо шудаанд, ки онҳо звенҳои олиии урбанизатсияанд, яъне якҷояшавии бузурги агломератсияҳои шаҳрӣ ба амал омадааст. Ташкилҳои мегаполиси Бостон – Вашингтон (Босван) дар ИМА (аҳолиаш беш аз 45 млн) мисоли он аст. Ин мегаполис дар соҳили уқёнуси Атлантик ҷойгир буда, аз қаламрави 7 иёлот ва округи Колумбия мегузараду ба ҳайати он чунин шаҳрҳои калон, мисли Нью-Йорк, Филадельфия, Вашингтон, Бостон ва дигар шаҳрҳо шомиланд.

Ҷамъшавии саноату нақлиёти автомобилӣ дар шаҳрҳо шароитҳои экологии онҳоро номусоид гардониду ин боиси субурбанизатсия (ба атрофи шаҳр кӯчидани аҳолии шаҳрҳо) шудааст. Ҳоло ИМА-ро «мамлакати назди шаҳрӣ» номидаанду дар он ҷойҳо 60 дарсади аҳолии агломератсия зиндагӣ мекунад. Аҳолии шаҳрҳои мамлакатҳои тараққикарда умуман хеле кам меафзоянд.

Дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф ҳолати урбанизатсия босуръат аст. Аҳолии шаҳрҳо дар Амрикои Лотинӣ зиёд асту (2/3) дар Осиё 27 дарсад.

Урбанизатсияи мамлакатҳои нафтьдор хусусияти хос дорад. Дар ин мамлакатҳо шаҳрҳои ҳозиразамони дорои шароити хуби зиндагӣ ба вучуд омадаанд. Аҳолии шаҳр дар Аморати муттаҳидаи Араб (АМА) ба 90 дарсад, дар Қатар ба 87 дарсад, дар Кувайт ба 90 дарсад расидааст.

Дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф дараҷаи урбанизатсия ба ҳисоби миёна 72 дарсадро ташкил медиҳад.

АҲОЛИИ ДЕҲОТ

Бо вучуди бо суръати тез афзудани шаҳрҳо ҳоло ҳам қариб нисфи аҳолии ҷаҳонро деҳотиён ташкил медиҳанд. Шумораи умумии деҳот 15-20 млн буда, онҳо аз ҷиҳати ҳаҷм, шакл, бартарии касби одамонашон, дараҷаи тараққиёт ва таҳассуси хоҷагӣ тафовут доранд.

Ду шакли асосии сокиншавии деҳотӣ мавҷуд аст: гурӯҳӣ ва парокандагӣ.

Дар мамлакатҳои Аврупо, Ҷопон деҳоти калон ба шаҳракҳо ҳамроҳ шуда, шакли сокиншавии гурӯҳиро пайдо кардаанд. Ба ин шакл шаҳракҳои дачагӣ, хонаҳои маҳсуси берунишаҳрии одамони обрӯманд (виллаҳо), посёлкаҳои наздишаҳрӣ ҳамроҳ мекунанд. Аксари аҳолии деҳоти ин мамлакатҳо касби ғайридеҳотӣ доранд.

Шакли пароканда дар ИМА, Канада, Австралия, Зеландияи Нав паҳн шудаасту он дар намуди фермаҳо, шаҳракҳои наздишаҳрии дорои муассисаи ба гурӯҳи фермаҳо хизматрасон дошта мавҷуд аст. Аксари аҳолии онҳо ба кори ғайридеҳотӣ машғул аст (дар ИМА – 85 дарсад).

Дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф шаклҳои сокиншавӣ хеле мухталиф буда, онҳо ба шароитҳои табиӣ, таҳассус, дараҷаи камолоти хоҷагии кишоварзӣ вобастаанд. Дар онҳо деҳоти калон, бозорҳои марказии маҳаллӣ, дар ноҳияҳои плантатсиягӣ – шаҳракҳои ҳозиразамон зиёд буда, дар ноҳияҳои чорводорӣ шабакаи сокиншавӣ умуман вучуд надорад. Шакли омехтаи сокиншавиро низ дар ин мамлакатҳо дидан мумкин аст.

Ҳамин тавр, хусусияти асосии ҷойгиршавии аҳоли дар замони ҳозира тафовутнок будани он асту онро баҳамтаъсиррасонии чунин омилҳо муайян мекунад: табиӣ, таърихӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва ғайра. Ҳиссаи аҳолии шаҳру деҳот қариб баробар аст. Ҳолати урбанизатсия то ба пайдоиши агломератсия ва мегаполисҳо омада расидаасту идоракунии он яке аз масъалаҳои муҳимми замони ҳозира гардидааст.

Савол ва супориш

1. Омилҳои асосии ба ҷойгиршавии аҳоли таъсиррасон кадомҳоянд?

2. Дар кадом ноҳияҳои мамлакатҳои ҷаҳон аҳолии зиёдтар сокин шудааст? Сабабҳои зичаҳолии ҷамаҳолии будан кадомҳоянд?
3. Мавқеи шароитҳои табиӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар ҷойгиршавии аҳолии ҷи гунааст?
4. Мафҳумҳои «агломератсия», «мегаполис» ва «субурбанизатсия»-ро шарҳ диҳед.
5. Вобаста ба афзудани шаҳрҳо ҷи гуна мушкилот ба миён омадаанд ва роҳҳои ҳалли онҳо кадомҳоянд?

Худатонро санҷед

1. Ҷаро нақши шароитҳои табиӣ дар ҷойгиркунии аҳолии тадричан суст ва нақши шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ зиёд мешаванд?
2. Сабаби қафомондагии як қатор ноҳияҳои зичаҳолиро дар ҷи мебинед?
3. Ҷаро дар шаҳрҳои сараҳолии мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ зиддиятҳои иҷтимоӣ тезу тунданд?
4. Урбанизатсия аз деҳот ба шаҳр магар танҳо фоида меорад?

Ба ақидаи шумо

Оё мушкилоти ҳозираи шаҳрҳои сараҳолии ҳалшавандаанд? Агар ҳа, пас бо кадом роҳҳо?

Ба фикри шумо пайдоиши мегаполисҳо ба тараққиёти хоҷагӣ фоиданок аст ё зиёновар?

ҲИҶРАТИ (МИГРАТСИЯИ) БАЙНАЛМИЛАЛИИ АҲОЛӢ

Ҳиҷрати аҳолиро ҳаракати механикии аҳолии ҳам меғӯянд ва он сабабҳои муҳталиф дорад. Сабабҳои асосиаш омилҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, динӣ ва ғайра мебошанд.

Ҳиҷрати аҳолии (калимаи юнонӣ мигратиио – муҳочират) – ҷойивазкунии одамон, ки ба ивазкунии доимӣ, муваққатӣ ва мавсимии ҷойи истиқоматашон вобаста аст.

Ҳиҷрат дохилӣ ва берунии шуда метавонад. Ҳиҷрати дохилӣ ду ҳел аст: эмигрантсия (барои доимӣ ва ё муҳлати дароз зиндагӣ кардан аз мамлакати худ ба дигар ҷо рафтани одамон) ва иммигрантсия (омадани одамон ба мамлакати дигар баҳри истиқомати доимӣ ва ё ба муҳлати дароз).

Ҳичрати дохилӣ таърихан қадима буда, дар даврони капитализм авҷ гирифтааст. Макони асосии эмигрантсия Аврупои Ғарбӣ буд, сабаби он муфлисшавии деҳқонону ҳунармандони хурд ва зиёдшавии бекорӣ аст. Тули солҳои 1815-1915 аз Аврупо ба дигар қисмҳои дунё 35-40 млн нафар одамон ҳичрат кардаанд. Аз ибтидои ҳичрат то Ҷанги якуми ҷаҳон аз Аврупо 60 млн нафар ҳичрат кардаанд. Қисми зиёди онҳо ба ИМА, Канада, боқимондашон ба Амрикои Ҷанубӣ, Австралия, Зеландияи Нав ва мамлакатҳои алоҳидаи Африка сокин шуда, ҳолати забту мустамликакуниро ба амал оварданд. Дузабонӣ дар Канада (англисӣю фаронсавӣ), паҳншавии забонҳои испонию португалӣ дар Амрикои Ҷанубӣ натиҷаи ҳичрат мебошанд.

Рисми 6. Муҳоҷирати аҳолии ҷаҳон дар охири асри XX

Макони дигари эмигрантсия Осиё буду эмигрантҳои асосӣ коргарони чину ҳиндӣ буданд.

Баъди Ҷанги якуми ҷаҳон ҳаҷми ҳичрати берунӣ кам шуда, симо ва географияи он дигар шуд. Ҳичрати байниқитъавӣ каму ҳичрати дохилию қитъагӣ зиёд шуд. Макони асосии ҳичрати қувваи корӣ Аврупои Ғарбӣ гардид, ки ба он ҷо 13-14 млн нафар коргарон аз ҷануби Аврупо ва шимоли Африка, Туркия омада, ба корҳои «сиёҳ»-у каммузд машғуланд. Дар Швейтсария ҳиссаи коргарони хориҷӣ 1/4, дар Олмон 10 дарсади аҳолии фаъолро ташкил доданд.

Шарқи Наздик ба яке аз ноҳияҳои калони ҳичрат табдил ёфтааст. Истихроҷи нафт дар Арабистони Саудӣ ва Қувайт ба коргарони хориҷӣ асос ёфтаанд.

Дар Чин 30 млн нафар коргарони эмигрантсияшуда мавқеи

калони иқтисодӣ доранд. Аксари онҳо ба азнавсозӣҳои иқтисодии мамлакати худ ёрии моддӣю илмӣ мерасонанд. Мутахассисони ба ватани худ баргашта аз 1/4 ҳиссаи профессорону дотсентҳои мамлакатро ташкил додаанд.

Солҳои охир дар олами капиталистӣ шакли нави ҳичрат пайдо шуда, номи «ихроҷи хирад» (утечка умов)–ро гирифтааст. Моҳияти он аз ҷалбкунӣю олимон, муҳандисон, духтурҳо ва дигар мутахассисони баландихтисос иборат аст. Манбаи асосии ин намуи ҳичрат мамлакатҳои рӯ ба инкишоф мебошанд. Ин ҳолат ба ин мамлакатҳо зиёни иқтисодӣю маданӣ ва ба мамлакатҳои тараққикарда ғайрифаида меорад.

Ҳичрати дохилӣ. Ин шакл асосан аз ҳаракати аҳолии деҳот ба шаҳр, ҳаракати байнишаҳрии аҳоли иборат буда, барои тамоми давлатҳо хос аст. Ҳичрати дохилӣ дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф пуравч аст.

Чун мигратсияи кӯчманчигӣ (чорводорон) низ ҳаракати аҳоли аст, вале он шакли махсуси ғайриқонунии ҳаҷри ва тарзи ҳаёти ба он алоқаманд аст. Кӯчманчиёни ҳозира асосан чорводорони биёбону нимбиёбонҳо мебошанд. Бисёр мамлакатҳо сиёсати ҳичраткунонӣ мегузаронанд, ки ҳадафи он идоракунии ҳичрати берунӣю дохилӣ аст.

Ҳамин тавр, ҳолати ҳичрат ба таркиби аҳоли, соҳаҳои иҷтимоӣю ҳаҷри таъсир расонида метавонад. Хусусият ва самтҳои ҳичрати берунӣ дар давраҳои таърихӣ гуногун буданд. Баҳисобгирии ҳолатҳои ҳичрат барои афзоиши иҷтимоӣю иқтисодии ҳар як мамлакат ҳам муҳим аст.

Савол ва супориш

1. Ноҳияи асосии ҳичратро дар гузаштаю имрӯза ҷудо кунед.
 2. Рафти ҳичрати дохилӣ ба кадом тараф аст?
 3. Фарқи байни ҳичрати дохилию берунӣ дар чист?
 4. «Ихроҷи хирад» чист ва зиёну ғайрифаидаи онро кӣ мебинанд?
 5. Кӯчманчигӣ аз дигар шаклҳои ҳичрат чӣ тафовут дорад?
-

Худатонро санҷед

1. Кӯчманчигӣ чист?
2. Фарқи байни сабабҳои водоркунандаи ин ё он шакли ҳичратро дар чӣ мебинед?
3. Сабабҳои зиёдшавии ҳичрат дар ҷумҳуриҳои ИДМ дар чист?
4. Аз ҳичрати «аклу хирад» киро ғайрифаида аст киро зиён? Ғайрифаидаи асосиаш чист?

Бо кадом роҳҳо ҳолати хичрати мардуми Тоҷикистонро муътадил гардонидан мумкин аст?

ГЕОГРАФИЯИ ХОҶАГИИ ҶАҶОНӢ

Тақсимои байналмилалии меҳнати ҷаҳонӣ ба кадом омилҳои асосӣ вобаста аст? Кадом ҳолат ба ҳампайвастагии ягонаи хоҷагӣ кумак мерасонад? Сохтори хоҷагии ҷаҳонӣ чӣ гуна аст?

ХОҶАГИИ ҶАҶОНӢ. МАРҶАЛАҶОИ ТАШАККУЛ ВА ИНКИШОФИ ОН

Мафҳуми хоҷагии ҷаҳонӣ. Хоҷагии ҷаҳонӣ маҷмӯи хоҷагии миллии ҳамаи мамлакатҳои дунё буда, онҳоро муносибатҳои иқтисодии умумиҷаҳонӣ ва тақсимои байналмилалии меҳнат алоқаманд кардааст. Он тамоми мамлакатҳои дунёро фаро гирифтааст ва ба он зиддиятҳои дохилӣ ҳос мебошад.

Пайдоиши хоҷагии ҷаҳонӣ аҳаммияти таърихӣ дорад ва қариб тамоми таърихи инсониятро фаро мегирад.

Қашфӣҳои бузурги географӣ боиси дар қитъаҳои Аврупою Осиё ва Амрико ривож гирифтани соҳаи қорводорӣ гардид. Муомилоти мол дар байни қитъаҳои олам боиси ташкилҳои бозори ҷаҳонӣ шуд. Васеъшавии минбаъдаи ин бозорро тараққии нақлиёт таъмин намуд. Нақлиёти баҳрӣ ва нақлиёти роҳи оҳан алоқаи доимии байниқитъавию дохилиқитъавиро васею устувор намуданд. Барқароршавии алоқаҳои доимии тичоратӣ-молиявӣ ва истехсолӣ дар байни мамлакатҳо, ноҳияҳо ва қитъаҳо ҷудоҳои бисёрқарнаи миллий-хоҷагиро, ки садди роҳи пешравиҳои иҷтимоӣ-иқтисодии ҷаҳон буданд, аз байн бардошт.

Ибтидои пайдоиши хоҷагии ҷаҳонӣ аз давраи мануфактураи тараққии капитализм (асрҳои XVI-XVII) оғоз ёфта, дар овони асрҳои XIX-XX ташкилҳои он ба охир расидааст. Дар ин давра дар мамлакатҳои Аврупо индустрияи қалони мошинӣ инкишоф ёфта, он овардани ашёи хоми зиёдеро талаб мекард. Пайдоиши сохтори мустанлиқдорӣ иқтисодиёти аксари мамлакатҳои мустанлиқро ба манбаи ашёи хоми давлатҳои империалистӣ табдил дод.

Сармоядорӣ ҳокими ягонаи хочагии ҷаҳонӣ гардид. Вале ин ҳолат дер давом накард. Аз олами сармоядорӣ берун шудани Россия дар соли 1917 ва гузаштани ба сохти сотсиалистӣ бо минтақаҳои тобеаш, сонитар гузаштани як қатор давлатҳои Аврупои Шарқӣ ва Осиё ба ин шакли давлатдорӣ хочагии ҷаҳониро ба ду сохтор ҷудо намуд. Вале он ягонагии мавҷудияти худро гум накард. Зеро ба муносибатҳои иқтисодии ҷаҳонӣ монеаҳои иҷтимоӣ бегонаанд.

Робитаҳои иқтисодии мамлакатҳои Шарқ ва Ғарб то рафт мухталиф мегарданд, ки муҳимтаринаш савдои тарафайн, таъсиси корхонаҳои муштарак, алоқаҳои илмӣ-техникӣ ва ғайраҳо мебошанд. Ғарб барои маҳсулотҳои худ бозори фуруш, Шарқ бошад, ба ивази молҳои ба бозори ҷаҳонӣ баровардаи худ технологияи нав ва таҷҳизоти дигари зарурӣ мегиранд. Табиати инсоният ягона аст. Аз ин ҷиҳат, ҷамъияти инсонӣ ҳатман ба ташкил додани сохтори иқтисодии барои ҳаёташ беҳтарин мекушад. Бегунагонӣ ба пешрафти иқтисодии ҷаҳонӣ боиси қафомонӣ дар ҳама гуна мамлакат мегардад.

ТАҚСИМОТИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ГЕОГРАФИИ МЕҲНАТ ВА ИНТЕГРАТСИЯИ (ҲАМГИРОИИ) ИҚТИСОДИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Тақсими географии меҳнат қисми таркибии тақсими ҷамъиятии меҳнат аст. Он ҳолати махсусгардонии ҳудуд ва муомилоти маҳсулоту таҳассусбӣ дар байни онҳо мебошад. Тақсими меҳнат натиҷаи тараққиёти ҳатмии ҷамъияти инсонӣ мебошад. Ҳатмӣ будани он аз он сар мезанад, ки байни каламравҳои алоҳида ҳамеша тавофут вучуд дорад (дар мавқеи географӣ, дар шароити истифодаи захираҳои табиӣ, дар шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ). Чунин фарқиятҳо боиси он мешаванд, ки бисёре аз истеҳсолотҳои саноатӣ кишоварзӣ гуё ба ҳудуди муайян вобаста карда мешаванд, яъне ин каламравҳо ҳар кадоме ба истеҳсоли навъи алоҳидаи маҳсулот махсус гардонидани мешаванд.

Барои пайдоиши чунин таҳассуси шароитҳои зарурӣ лозиманд. Ин шароитҳо инҳоянд: 1) мамлакате, ки дар тақсими меҳнат иштирок дорад, бояд ягон бартарие дошта бошад (масалан, аз ҷиҳати боигарӣҳои табиӣ); 2) бояд мамлакати ба ин маҳсулот ниёзманд мавҷуд бошад; 3) хароҷоти кашонидани

маҳсулот то ҷойи фурӯш ба мамлакати фурӯшанда бояд Ҷоидоавар бошад.

Тақсимои байналмилалии географии меҳнат бо мурури замон тағйир меёбад.

Маҳусусгардонии мамлакатҳои алоҳида ба навъи истеҳсоли муайяни маҳсулот ва хизмат ҳаминро дар назар дорад, ки ин навъҳо на фақат барои қонеъгардонии талаботи худ, балки инчунин барои фурӯш дар бозори ҷаҳонӣ истеҳсол карда мешаванд. Ин ҳолат дар ташкилҳои соҳаҳои байналмилалии таҳассус ифода меёбад, яъне ҳамон соҳаҳо, ки ба истеҳсоли маҳсулоти содиротӣ машғуланд. Беҳуда нест, ки симои хоҷагии аксари мамлакатҳоро таҳассуси байналмилалиашон муайян мекунад. Масалан, Ҷопон аз рӯи истеҳсоли автомобилҳо дар ҷаҳон дар ҷойи аввал буда, тақрибан нисфи онҳоро ба бозори ҷаҳон мебарорад. Канада аз ҷиҳати истеҳсоли ғалладона, Булғористон аз ҷиҳати истеҳсоли маҳсулотҳои маҷмӯи агро-саноатӣ, Замбия аз ҷиҳати истеҳсоли мис дар ҷаҳон дар ҷойи авваланд. Яъне, ин соҳаҳо соҳаи таҳассуси байналмилалии ин мамлакатҳо ба ҳисоб мераванд.

Дарачаи ба тақсимои байналмилалии меҳнат (ТБМ) воридшавии ҳар қадом мамлакат ба дараҷаи қамолоти қувваҳои истеҳсолкунандаи он вобаста аст. Аз ин рӯ, мамлакатҳои тараққиқардаи индустриявӣ дар тақсимои байналмилалии меҳнат маъқеи асосӣ дошта, давлатҳои ҷавони Осиё, Африка ва Амрикои Лотинӣ маъқеи ҳудро дар ТБМ аз ҳисоби бо захираи ашёи хом таъмин кардани мамлакатҳои мутараққӣ баланд мебардоранд. Ин таҳассуси мероси давраи мустанлиқавист. Ба иштироки мамлакатҳо дар ТБМ омилҳои географӣ низ таъсири назаррас доранд. Ин омилҳо маъқеи географӣ, маъҷудияти боигарихи бойи табиӣ ва гайра мебошанд. Масалан, Англия таваассути дар сари рохҳои баҳрӣ ҷойгир буданаш дар гузашта «фабрикаи ҷаҳонӣ» гардиду захираҳои бузурги нафт бошад, мамлакатҳои Шарқи Наздикро заминаи қалони сӯзишворӣ-энергетикии ҷаҳон гардонд.

Вале, омили асосии ҳалкунанда дар ТБМ шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ мебошанд.

ТБМ ҷараёни пешқадаму ҳатмии ташкилҳои хоҷагии ҷаҳон ва асоси объективи байналмилалгардонии ҳаёти хоҷагӣ мебошад.

ИНТЕГРАТСИЯИ ИҚТИСОДИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Хочагии ҷаҳонӣ ва тақсимои байналмилалӣи географии меҳнат имрӯз тамоми мамлакатҳои дунёро фаро гирифта, онҳо торафт васею чуқуртар, ҳам мураккабу ҳам нав шуда истодаанд. Васеъшавии таҳассуси байналмилалӣ ва муомилот боиси боз ҳам зич бо ҳам алоқаманду вобасташавии хоҷагиҳои миллии як қатор мамлакатҳо ва пайдоиши зинаи нави тақсимои байналмилалӣи географии меҳнат гардид, ки ин шакл интегратсияи иқтисодии байналмилалӣ ном гирифтааст. Вай ҷараёни объективии тараққиёти устувори алоқаи тарафайни гурӯҳи мамлакатҳо буда, ба гузаронидани сиёсати барои мувофиқ асос ёфтааст.

Ҷараёни интегратсияи иқтисодии пурра ташкилёфта панҷ зинаи тараққиётро аз сар мегузаронад: ташкили минтақаи озоди савдо, иттиҳоди гумрукӣ, бозори умумӣ, иттиҳоди асҷорӣ ва фазои ягонаи иқтисодӣ.

Дар хоҷагии ҷаҳони имрӯза якчанд гурӯҳҳои иқтисодии ноҳиявӣ ва соҳавӣ ташкил ёфтаанд. Муҳимтарин гурӯҳҳои интегратсияи ноҳиявӣ Иттиҳоди Аврупоӣ, Ассотсиатсияи Шимолӣ Амрикоии савдои озод (НАФТА), Ассотсиатсияи давлатҳои ҷанубу шарқии Осиё (АСЕАН), Бозори умумии мамлакатҳои конуси Ҷанубӣ (МЕРКОСУР) ва гурӯҳҳои соҳавӣ – Ташкилоти мамлакатҳои содиркунандаи нафт (ОПЕК) ва ғайраҳо мебошанд.

Дар замони нав интегратсия нахустин бор соли 1957 дар Аврупои Ғарбӣ огоз ёфта, зинаҳои зиёдеро тай намуд. Ҳоло пурра ташкил ёфтаасту ба худ номи «Иттиҳоди Аврупо»-ро гирифтааст ва ба ҳайати он 15 мамлакати Аврупои Ғарбӣ шомиланд. Шумораи умумии аҳолии иттиҳод беш аз 350 млн нафар аст. Иттиҳоди мазкур иттиҳоди иқтисодию асҷори ягона ва иттиҳоди сиёсиро эълон намуд. 1-уми январӣ соли 1999 пули ягона – «евро» ба муомилот бароварда шуд.

Савол ва супориш

1. Омил ва шароитҳои пайдоиши хоҷагии ҷаҳонӣ кадомхоянд? Онҳоро шарҳ диҳед.
2. Шароитҳои табиӣ-географӣ ба таҳассуси хоҷагӣ чӣ гуна таъсир мерасонанд?

3. Оё мафҳуми «тақсимои ҷамъияти меҳнат» аз мафҳуми «тақсимои географии меҳнат» фарқ дорад?
4. Таҳассуси хоҷагӣ ба мамлакат чӣ фоида меорад?
5. Таҳассуси хоҷагии мамлакати худро муайян карда, шароити омилҳои онро шарҳ диҳед. Асоси интегратсияи иқтисодии байналмилалӣ чист?
6. Шароити вазъи иштироки мамлакати худро ба гурӯҳи интегратсионӣ шарҳ диҳед.

Худатонро санҷед

1. Асоси хоҷагии ҷаҳонро чӣ ташкил медиҳад?
2. Микёси иштироки мамлакат дар тақсимои байналмилалӣ меҳнат ба чӣ вобаста аст?
3. Хоҷагиро кадом омилҳо ба организми ягона пайваст кардааст?
4. Оё боигарии табиӣ боиси таҳассуси хоҷагӣ шуда метавонанд?
5. Таҳассуси байналмилалӣ мамлакатҳои тараққикарда ва рӯ ба тараққӣ аз якдигар фарқ дорад ё не? Агар фарқ бошад, сабабаш чист?

Ба фикри шумо

Ибораҳои таркиби соҳавӣ, таркиби иҷтимоӣ, таркиби минтақавӣ хоҷагии ҷаҳон ба ҳам монанданд ё гуногунмаъно?

Чаро хоҷагии ҷаҳонро мо як сохти том (ягона) меномем, ҳол он ки ба он мамлакатҳои ба сохтори гуногуни иҷтимоӣ иқтисодӣ мансуббуда шомиланд?

Мамлакати шумо дар хоҷагии ҷаҳонӣ иштирок дорад? Чӣ гуна?

ХОҶАГИИ ҶАҲОН ДАР ДАВРАИ ИНҚИЛОБИ ИЛМИЮ ТЕХНИКӢ

Инқилоби илмию техникӣ чӣ маънӣ дорад? Вай ба сохтори хоҷагии ҷаҳонӣ чӣ таъсир мерасонад?

Мафҳуми инқилоби илмию техникӣ (ИИТ). Комебиҳои инсониятро бе пешрафти илму техника тасаввур кардан ғайри имкон аст.

Инқилоби илмию техникӣ (ИИТ) давраеро меноманд, ки дар тӯли он дар тараққиёти илму техника ҷаҳиши сифатӣ ба амал омада, ин ҷаҳиш қувваҳои истеҳсолкунандаро ба кулӣ нав месозад, илм ба қувваи бевоситаи истеҳсолӣ табдил меёбад. ИИТ аз миёнаи асри XX оғоз ёфта, минбаъд васеъ шудан гирифт. Аломатҳои он хеле мухталиф буда, ба тамоми қисмҳои таркибиаш (илм, техникаю технология, истеҳсолот, иҷоракунӣ) мансубият доранд.

Дар давраи ҳозира дар инқилоби илму техника чор хусусияти асосиро ҷудо кардаанд:

1. ИИТ ҳодисаи универсалӣ буда, тамоми соҳаҳо, симони меҳнат, маишат, маданият ва рӯҳияи одамонро дигар месозад. Ҷиҳати географии он дар пахншавиаш (дар ин ё он дараҷа) дар тамоми дунё, сатҳи географии Замин ва фазои кайҳонӣ зоҳир мегардад.

2. Тезшавии азнавсозӣҳои беҳадди илмию техникӣ. Ҳоло фосилаи кашфиётҳои илмию техникӣ ва дар амалия ҷорикунии онҳо хеле ҷӯтоҳ шуда, азнавкунии маҳсулот босуръат ва доимӣ гардидааст. Номгуӣи маҳсулотҳои баъзе соҳаҳо дар давоми 15-20 сол пурра нав карда мешавад.

3. Мавқеи инсон дар ҷараёни истеҳсолот ба кулӣ дигар шудааст. Инсон ҳоло на ҳамчун «узви иловаи мошин», балки ҳамчун омили ғайрӣ асосии истеҳсолот гардидааст. Талабот ба дараҷаи касбии он низ зиёд шудааст.

4. Хусусияти муҳимми ИИТ дар солҳои Ҷанги дувуми ҷаҳон ҳамчун инқилоби ҳарбӣ-техникӣ пайдо шудани он аст. Таркиши гулӯлаи атомӣ соли 1945 дар шаҳри Хиросимаи Ҷопон ибтидои пайдоиши он буд.

ИИТ имрӯза ҳодисаи хеле мураккаб буда, ҷамаи қисмҳои таркибиаш (илм, техника, истеҳсолоту идоракунӣ) ба якдигар таъсиррасонанд.

Илми ҳозиразамон ба маҷмӯи мураккаби дониш табдил ёфтааст. Дар дунё беш аз 8 млн нафар коркунони илмӣ амал мекунанд. Имрӯз истеҳсолотро бе илм тасаввур кардан амри муҳол аст, ки он дар илмталабии истеҳсолот зоҳир мегардад. Дар олами мутараққӣ 2-3 дарсади даромади солона дар соҳаи илм харҷ карда мешавад. Маҳсулоти илмталаб (маҳсулоти саноати дастгоҳсозӣ, мошинсозии электротехникӣ, саноати кайҳонӣ ва ғайра) дар савдои берунаи ИМА, Ҷопон, Олмон, Англия, Фаронсаю Италия мавқеи муҳим пайдо кардааст. Техникаю технологияи ҳозира бо ду роҳ инкишоф меёбад:

Эволюсионӣ ва революсионӣ (инқилобӣ). Роҳи якум дар такмили минбаъдаи техникаю технологияи амалкунанда (зиёдшавии иқтидори истехсолии мошину дастгоҳҳо ва баробарии воситаҳои нақлиётӣ) падидор мегардад. Зиёдшавии иқтидори истехсолии печи домнагӣ дар Ҷопону Русия (5,5 млн тонна), борбардории киштиҳо дар Ҷопону Фаронса (500-550 ҳазор тонна) мисоли равшананд.

Роҳи инқилобӣ техникаю технологияро ба таври кулӣ нав месозад. Пайдоиши истехсолоти техникаи электронӣ мисоли он аст. Беҳуда нест, ки ҳоло дар хусуси «асри электронӣ» сухан меронанд.

Роҳи асосии ҳозираи тараққиёти илму техника роҳи инқилобӣ аст ва ҳоло он бо шаш самти асосӣ тараққӣ меёбад.

Самти аввал, электронии истехсолот буда, тамоми фаъолияти инсон бо техникаи электронӣ – ҳисоббарорӣ (МЭХ) мусаллаҳ карда шудааст. Ҷараёнҳои технологияи истехсолот такмил ёфтаанд. Таҷҳизоти электрониро дар соҳаи маориф, тандурустӣ ва хизмати маишӣ аҳоли ба таври васеъ истифода мебаранд. Шумораи мошинҳои электронии ҳисоббарор ба даҳҳо млн расида, истехсоли роботҳо, манипуляторҳо хеле зиёд шудааст ва онҳоро дар истехсолоти меҳнатталабу зарарнок васеъ истифода менамоянд. ИМА, Ҷопону Олмон анбори калони МЭХ доранд.

Солҳои 50-уми асри XX автоматикунории маҷмӯӣ оғоз ёфта, ин самт барои истифода дар аксари соҳаҳои истехсолию ғайриистехсолӣ «роҳхат» гирифт.

Самти сеюм, азнавозии хоҷагии энергетикӣ буда, ба қувва - таъминкунӣ, васеътар истифодабарии сарчашмаҳои нави қувва (атом, қувваи Офтобу обҳои геотермалӣ ва ғайра) нигаронида шудааст.

Самти чорум, истехсоли зиёди навъҳои мухталифи масолеҳи нав (нимноқилҳо, нахи оптикӣ, масолеҳи сафолӣ ва истифодаи васеи металлҳои нодиру камёфт) мебошад.

Самти панҷум, тезшавии суръати биотехнологӣ аст, ки он дар соҳаи истихроҷи металлҳо, нобудкунии ҳашаротҳои зараровари кишоварзӣ, ҳосилкунии энергия аз партови истехсолии соҳаҳои гуногун истифода мешавад ва яке аз самтҳои ояндаш калон ба ҳисоб меравад. Ин самт ҳам дар ИМА, Ҷопону Олмон, Фаронсаю Русия дар инкишоф аст.

Самти шашумро самти кайҳонӣ меғуяндӯ тараққии он соҳаи саноати нав – аэроқайҳониро ба дунё овард. Истехсоли

аксари мошинҳо, дастгоҳҳо, ҳуллаҳои нав маҳсулоти ин соҳа буда, кайҳоншиносӣ боиси пайдоиши технологияи кайҳонӣ ва заминшиносии кайҳонӣ гардид.

Дар замони ҳозира аҳаммияти иқтисодии истифодабарии ҳамсафарони телевизионӣ ва навигатсиониро кӣ намедонад? Дар индустрияи кайҳонӣ имкониятҳои зиёди ҳалли проблемаҳои ахборӣ, энергетикӣ ва табиӣ маҳфузанд.

Идоракунии истеҳсолот дар замони ИИТ аҳаммияти хосса пайдо кардааст. Зеро мураккабшавии истеҳсолотро ба усули кухна идора кардан амри муҳол аст. Тайёрии маҳсули касбӣ мебояд.

Пайдоиши илми маҳсус – кибернетика талаби замонавии соҳаи идоракунии ва илми ахборӣ аст. Ҳаҷми донишҳои илмӣ ва миқдори сарчашмаҳои ахборотӣ торафт зиёд гардида, аз ахбори одии коғазӣ ба ахбори мошинӣ гузаштанро тақозо намуд. Тавассути он истеҳсоли техникаи мухталифи компютерӣ тавлид ёфт. Барои идоракунии он мутахассисони барнома ва операторони маҳсус тайёр карда мешаванд.

Автоматикунони торафт на танҳо соҳаи меҳнати ҷисмонӣ, балки инчунин соҳаҳои фаъолияти фикрию интеллектуалӣ, илм, маориф, молия, хизматрасонӣ, маиширо фаро гирифтааст ва ташкили системаи идоракунии автоматикӣ ифодаи он мебошад. Ин системаҳо ҳаҷми зиёди ахборҳои мухталифро ҷамъ оварда, кор карда мебароянд.

Пайдоиши системаи идоракунии автоматикӣ дар қори ҷойгиркунии истеҳсолот низ бетаъсир намондааст. Аксари соҳаҳои истеҳсолии илмталабро шахрҳои калону агломератсияҳои шахрӣ ба худ кашидаанд. Зеро онҳо марказҳои асосии ташкили сарчашмаи ахборанд.

Ҳамин тариқ, ИТТ дар сохтори соҳавӣ ва ҷойгиркунии соҳаҳои хоҷагии ҷаҳонӣ таъсири назаррас гузоштааст. Ҳолати пастшавии мавқеи баъзе соҳаҳо, ки муддати тӯлонӣ иқтисодии бузурги мамлакатҳо буданд, паст шуда, болоравии соҳаҳои баландтехнологияи маҳсулоти илмталаб истеҳсолкунанда ба амал омадааст. Муттаҳидкунии соҳаҳои гуногуну пайдоиши маҷмӯаҳои байнисоҳавӣ рух додааст.

Таносуби байни соҳаҳои истеҳсолию ғайриистеҳсолӣ ба қуллӣ тағйир ёфтааст. Электроникунӣ автоматикунони истеҳсолот, зиёдшавии талабот ба молҳои истеъмолӣ, афзоиши қорқунони соҳаи тақмили интеллектуалии ҷамъият (мактаб, системаи маълумоти оӣ, фаъолияти нашриёт, радио, телевизион

ва ғайра) боиси афзоиши мавқеи соҳаҳои ғайриистеҳсоли гардиданд.

Таъсири ИТТ-ро ба таркиби қаламрави хоҷагӣ дар тағйирёбии хусусияти таъсири омилҳои ҷойгиркунии қадима, мазмуни нава пайдокунии онҳо, пайдоиши омилҳои нава (экологӣ, илмталабӣ ва ғайра) мебинем.

1. Омили ҳудуд – яке аз қисмҳои муҳими муҳити географӣ буда, ҷӣ қадаре, ки ҳаҷми он калон бошад, захираҳои табиӣ он ҳамон қадар зиёду муҳталифанд ва роҳҳо (вариантҳо)-и гуногуни ҷойгиркунии истеҳсолоту аҳолиро тақозо мекунад.

2. Омили мавқеи иқтисодӣ-географӣ, ки аломатҳои гуногун (мавқеи марказӣ, дохилӣ, ҳамсоғӣ, наздибаҳрӣ) дорад. Мавқеи дохилӣ ба тараққиёти суғ ва мавқеи наздибаҳрӣ тараққиёти суръатнок боис шуда метавонад.

3. Омилҳои захираҳои табиӣ, ки дар аввалҳои соҳаҳои истеҳсолот дар ноҳияҳои ашӯи ҳам (мисли саноати металлургӣ, сӯзишворӣ-энергетикӣ ва ғайра) ҷойгир қарда мешуданд. Дар даврони ИИТ чунин ҷалбкунӣ суғ гардид. Ин бештар ба соҳаҳои наватарини илмталаб хос аст.

Вале барои соҳаҳои саноати истихроҷ омили захираҳои табиӣ то ҳол ҷизи асосӣ аст. Он ҷиро низ қайд қардан лозим аст, ки қисми зиёди захираҳои ҳавзаҳо ва қонҳои ҷаҳон тамош шудаанду саноати истихроҷ ба ноҳияҳои нави мушқилгузару зериобӣ майл дорад ва ин ҳам тавассути ИИТ ба амал омад.

4. Омили нақлиётӣ то замони ИИТ, ки дар ҷойгиркунии қариб мавқеи ҳалқунандаро мебоғид. Тақмили нақлиёт ҳароҷати боркашониро қам қарда, барои фуруши маҳсулоти қорхонаҳои таҳассусӣ ба масофаҳои ҳеле дур ва ҳаракатнокии зиёди аҳоли, барои ҳаракати истеҳсолот ба ноҳияҳои наздибаҳрӣ ва ташқилёбии ноҳияҳои нави азҳудкунӣ имқоният ба вуҷуд овард. Аз ин нигоҳ, омили нақлиётӣ дар даврони ИИТ ҳам ба ҷойгиркунии истеҳсолот, маҳсусан дар масоҳатҳои бузург таъсири қалон дорад.

5. Омили захираҳои меҳнатӣ. Ба шумо аён аст, ки ин омил ҳамеша дар ҷойгиркунии истеҳсолот таъсир дошт ва дорад. Зеро мавҷудияти қувваи қории озод фаъолияти хоҷагиро ба худ «меқашад»-у набуданаш «тела» медиҳад. Ин ҳолат аз ҳама беш ба соҳаҳои меҳнатталаб хос аст.

6. Омили мутамарказонии ҳудудӣ, ки таъсири онро мо дар қалоншавии ҳаҷми қорхона, зиёдшавии самаранокии он, ҷамъшавии аҳоли дар марказҳои қалони саноатӣ, гиреҳҳои

наклиётӣ ва агломеротсияҳои шахрӣ мебинем. Ин марказу гиреҳҳо ва ноҳияҳои ҷамъиятии истеҳсолоту аҳолии маркази ба худ хоси тамоми ҳаёти хоҷагии ин ё он мамлакатро ба вучуд овардаанд. Масалан, дар ноҳияи саноатии Рури Олмон ҳазорҳо заводу шахтаҳо, истгоҳҳои барқӣ ва дигар муассисаҳо ҷамъ оварда шудаанд. Вале набояд фаромӯш кард, ки дар замони ҳозира акси концентратсия, яъне ҳолати пароканда (ҷудо-ҷудо)-гии истеҳсолот ба расми анъана даромадааст. Яъне сохтани корхонаҳои ҳаҷман хурду миёна шиори замонавӣ шудааст. Зеро ин амалиёт барои иқтисодиёт фоидаовар, воситаи ҳифзи муҳити атроф ва урбанизатсияи оқилона аст.

7. Омили илмталабӣ дар замони ИИТ, ки омили муҳимми ҷойгиркунии истеҳсолот гардидааст. Соҳаҳои нави илмталаб дар марказҳои калони илмӣ ва шахрҳои калон ва агломератсияҳои шахрӣ ҷойгир карда шудаанд ва шахрҳои махсуси илмӣ ва техникаи ташкил ёфтаанд. Дар Фаронса нисфи кормандони илмӣ ва техникаи дар Париж, дар Ҷопон – дар Токио ҷамъ омадаанд. Дар тамоми ҷаҳон интегратсияи илм бо истеҳсолот пайдо шудаасту натиҷаи он ташкилҳои маҷмӯаҳои илмӣ ва техникаи (паркҳои илмӣ ва тадқиқотӣ, технополисҳо) мебошанд ва шиори онҳо «аз идеяи илмӣ ва техникаи то маҳсулоти тайёр» аст. Мисоли аввал ва равшани он водии Силикони ИМА мебошад.

8. Омили экологӣ дар замони ИИТ аҳамияти махсус пайдо кардааст, ки зуҳуроти он норасогиҳои қаламрави оби нӯшоқӣ, зиёдшавии хароҷот барои тозакунии обу партовҳои саноатӣ, бадшавии вазъи муҳити атроф ва пайдоиши дигар масъалаҳо янд.

Ҳамин тавр, ИИТ ба тамоми ҷабҳаҳои ҳастии имрӯзаи башарият ва ҳуди инсонӣ муҳити зиндагии он таъсир мерасонад. Хоҷагии ҷаҳонӣ ба организми ягона табдил ёфтаасту берун аз он ҳеҷ ягон давлати ҷаҳон муътадилона инкишоф карда наметавонад.

Савол ва супориш

1. Тафовути мафҳумҳои «инкишофи илмӣ-техникаи» ва «инкилоби илмӣ-техникаи» -ро шарҳ диҳед.
2. Ба қувваи бевоситаи истеҳсолӣ табдил ёфтани илм чӣ маъно дорад?
3. Чаро нақши омилҳои ҷойгиркунии истеҳсолот тағйир ёфтааст?
4. Вазъи ИИТ-ро дар мамлақати худ таҳлил намуда, аз таъсири он ба ҷойгиркунии соҳаҳои истеҳсолот мисолҳо оред.

Соли 1960 Ташкилоти мамлакатҳои содиркунандаи нафт (ОПЕК) таъсис дода шуду аъзои он тадриҷан истихроҷи нафтро ба ихтиёри худ гирифтанд. Ба монополияҳо лозим омад, ки ба нархи дар бозори ҷаҳон муқарраркардаи мамлакатҳои ин ташкилот розӣ шуда, пули зиёд диҳанд. Ин ҳолат онҳоро ба ҷустуҷӯ ва ҷорикунии технологияи қувваи сарфакунонда водор намуд.

Солҳои 70-уми асри XX дар тараққиёти саноати сӯзишворӣ-энергетикӣ ҷаҳон тағйирот ба амал омад, ки он ба номусоидҳои шароитҳои кӯҳӣ – геологӣ, ба ноҳияҳои шароиташон мураккаб ру овардани истихроҷи сӯзишвориҳо, зиёдшавии талаботҳои экологӣ ва ғайраҳо вобаста аст.

Пайваста ба ин, дар ин давра зиддиятҳои хоҷагии ҷаҳони капиталистӣ тезу тунд гардида, муборизаи мамлакатҳои ру ба инкишоф баҳри захираҳои худ афзуд, ки ин боиси боз ҳам зиёдшавии нархи нафт (15-20 дарсад) гардид. Таъминкунии хоҷагии ҷаҳон бо энергия ба яке аз масъалаҳои муҳимми рӯз табдил ёфт.

САНОАТИ НАФТ

Нафтро қариб 100 мамлакати ҷаҳон истихроҷ мекунад. Хосияти географии ин соҳа симои мамлакатҳои асосии истихроҷкунандаи нафтро муайян мекунад. Барои аксари ин мамлакатҳои саноатӣ нафт, соҳаи муҳимми таҳассуси хоҷагӣ аст. Мамлакатҳои асосии истихроҷи нафт Русия, ИМА ва Арабистони Саудӣ мебошанд.

1/3 қисми нафти истихроҷшуда ба бозори ҷаҳонӣ бароварда мешавад. Содиротчиёни асосӣ мамлакатҳои ОПЕК мебошанд. Дар байни онҳо мамлакатҳои халиҷи Форс бартарӣ доранд. Дар ин ноҳия беш аз 2/3 қисми захираҳо ва 1/3 қисми истихроҷи нафти ҷаҳонӣ ҷойгиранд.

Умуман, дар саноати нафт номувофиқатии байни ноҳияҳои истихроҷу истеъмол мавҷуд аст, ки ин ҳолат боиси ба масофаҳои хеле дароз кашонидани он гардидааст.

Кашонидани нафт аз бандарҳои калони нафтии халиҷи Форс сар шуда, он ба Аврупои Ғарбӣ ва Ҷопон бурда мешавад. Танкерҳои калон масофаи гирди Африка, танкерҳои хурд Канали Суэтро тай менамоянд. Аз мамлакатҳои Амрикои Марказӣ (Венесуэла, Мексика) нафт ба ИМА ва Аврупои ғарбӣ, аз Аляска ба ИМА кашонида мешавад.

САНОАТИ ГАЗ

Истихроҷи гази табиӣ танҳо дар нимаи дуҷуми асри XX инкишоф ёфт. Истихроҷикунандагони асосӣ Русия, ИМА, Канада, Нидерландия мебошанд. Солҳои охир истихроҷи газ дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф зиёд шудааст. Самтҳои асосии газгузаронӣ дар ИМА аз ҷануб ба шимолу шарқ, аз Нидерландия ба дигар давлатҳои Аврупо буда, ба воситаи кубурҳои зерин об аз баҳри Шимолӣ ба Англия, Норвегия, Дания, Олмон, аз Алҷазоир ба ҷазираи Ситилияи Италия фиристода мешавад.

Содиркунандагони асосии газ Русия, Нидерландия, Канада ва Норвегия буда, воридкунандаи асосӣ Ҷопон мебошад.

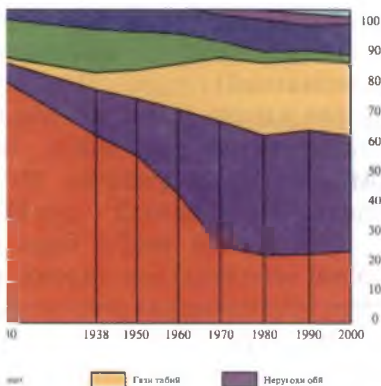
Қариб 85 дарсади газро худӣ мамлакатҳои истихроҷкунанда истеъмол мекунанд.

САНОАТИ АНГИШТ

Дар давраҳои истеъмоли нафти арзон ин соҳа қафо монда, баъдтар бо суръати тез тараққӣ кард. Ангистро беш аз 60 мамлакати ҷаҳон истихроҷ мекунанд. Вале аломати географияи ин соҳа мамлакатҳои пешсафро муайян менамояду барои онҳо саноати ангишт соҳаи муҳимми таҳассуси байналмилалӣ аст. Захираҳои бузурги ангишт низ дар ҳамин мамлакатҳо ҷойгиранд (Чин, ИМА, Русия, Лаҳистон).

Дар Чин қисми зиёди қонҳои истихроҷи ангишт дар ноҳияҳои шарқи мамлакат, дар ИМА дар ҳавзаи Аппалач (бо усули қушод), дар Русия дар шарқ ҷойгиранд.

Содиркунандагони ангишт мамлакатҳое мебошанд, ки дар онҳо истихроҷи он арзон аст (Австралия, ИМА, Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ (ҶАҶ). Воридкунандагони асосии ангишт Ҷопон ва мамлакатҳои Иттиҳоди Аврупо буда, истихроҷкунандаи асосии ангишти сиёҳтоб Олмон аст.

Расми 7. Истеҳсоли ҷаҳонии захираҳои ангишт

Хусусияти асосии географияи саноати ангишт: қисми зиёди истихроҷи он ба ҳиссаи мамлакатҳои тараққиқарда меафтад, вале онҳо 9/10 ҳиссаи захираҳои ангиштро доранд. Дар байни мамлакатҳои рӯ ба инкишоф Ҳиндустон зиёдтар ангишт истихроҷ менамояд.

Аз даҳ як ҳиссаи ангишти истихроҷшуда ба бозори ҷаҳонӣ асосан бо роҳи баҳрӣ бароварда мешавад.

Электрэнергетика. Ин соҳаро яке аз қисмҳои асосии «авангарди сегона» меноманд. Неруи барқро дар истгоҳҳои олавӣ (аловӣ, оташӣ), обӣ ва атомӣ истеҳсол мекунанд. Қисми асосии истеҳсолаш ба ҳиссаи истгоҳҳои олавӣ рост меояд. Ҳиссаи истгоҳҳои обӣ низ назаррас аст, алаҳусус дар олами рӯ ба инкишоф, ки қувваи обии онҳо 65 дарсади қувваи обии ҷаҳонро ташкил медиҳад. Вале ин захираҳо ҳоло кам истифода шудаанд (дар Африка 5 дарсад, дар Амрикои Ҷанубӣ 10 дарсад). Дар истифодаи қувваи обӣ ИМА, Норвегия ва Русия аз ҷиҳати истеҳсоли он ба ҳар сар аҳоли дар ҷаҳон дар ҷойи авваланд.

Ба ҳиссаи энергетикаи атомӣ 17 дарсади ҳиссаи истеҳсоли ҷаҳонии неруи барқ рост меояд. Истгоҳҳои барқии атомӣ дар 31 мамлақати дунё амал мекунанд. Аз рӯи миқёси мутлақ истеҳсоли неру дар истгоҳҳои атомӣ ИМА, Фаронса, Ҷопон, Олмон, Русия пешсаф мебошанд. Солҳои охир энергетикаи атомӣ дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф низ пайдо шуда, инкишоф меёбад.

Афзудани талабот ба неруи барқ дар замони ИИТ боиси ба истифодабарӣ ҷалбкунии сарчашмаҳои ғайрианъанавӣ (альтернативӣ) гардид. Инҳо қувваи Оғтоб, шамол, мадду ҷазр, гармии дохили Замин ва ғайраҳо буда, истгоҳҳои қувваи Оғтоб (гелиостансия) дар ИМА, Фаронса, Русия; геотермалӣ дар ИМА, Русия, Филиппин, Италия; мадду ҷазрӣ дар Фаронса, Канада, Чин; шамолӣ – дар ИМА, Дания амал мекунанд.

Географияи неруи барқ фарқиятнок аст. Ба 20 дарсади аҳолии мамлакатҳои тараққиқарда беш аз 75 дарсади тамоми неруи истеҳсолшуда рост меояд.

Энергетика соҳаи ҳаётан муҳимми хоҷагии ҷаҳон буда, дараҷаи тараққиёти он ба ИИТ, сифати ҳаёти одамони мамлақату қаламравҳои гуногун вобаста аст.

Савол ва супориш

1. Чаро дар давраи ИИТ истеҳсоли истеъмоли энергия зиёд гардид?

2. Сабабҳои дар нимаи дуоми асри XX пастшавии ҳаҷми истифодаи ангишт ва охири аср боз зиёдшавии он дар чист?
3. Соҳаҳои асосии истеҳсолию ғайриистеҳсолии истифодаи энергия кадомҳоянд?
4. Оё мамлакати шумо дар айни ҳол ба истифодаи захираҳои ғайрианъанавии энергия эҳтиёҷ дорад? Агар не, пас чаро?

Ба фикри шумо

Кадам соҳаҳои истеҳсолию ғайриистеҳсоли аз ҳама беш энергияталабанд ва чаро?

Дар Тоҷикистон имконияту воситаҳои аз энергияи Оғтобу бод истифодабарӣ вучуд доранд?

Мисоли мушаххас оред ва бигӯед, ки чаро мо ба ин тарзи истеҳсоли барқ эҳтиёҷ дорем?

САНОАТИ МАСНУОТБАРОРӢ

Соҳаҳои саноати маснуотбарорӣ металлургия, мошинсозӣ, химия, саноати ҷӯбкоркунӣ, сементбарорӣ, саноати сабук, хӯрокворӣ ва дигарон мебошанд.

САНОАТИ МЕТАЛЛУРГИЯ

Металлургия хоҷагии ҷаҳонро бо металлҳои сиёҳу ранга таъмин менамояд. Муддати тӯлонӣ ҳаҷми гудозиши металлҳо иқтидори иқтисодии мамлакатро муайян менамуд. Вале суръати афзоиши металлургия дар солҳои 70-уми асри XX суст гардид, зеро пластмасса дар истеҳсолот ҷой гирифта, металлро иваз намуд. Бо вучуди ин, бисёр навъҳои металлҳо ҳоло ҳам масолеҳи беҳтарини иқтисодиёти ҷаҳон ба ҳисоб мераванд.

Истеҳсоли солонии пӯлод аз 1300 млн тонна гузаштаасту 80 дарсади он ба ҳиссаи мамлакатҳои рӯ ба инкишоф рост меояд. Истеҳсолчиёни асосии пӯлод Ҷопон, ИМА, Чин, Олмон буда, аксари мамлакатҳои рӯ ба таракқӣ маъдани оҳанро аз хориҷа меоранд. 50 дарсади маъдани оҳани истихроҷшударо ба бозори ҷаҳон мебароранд.

Ҷойгиршавии металлургияи сиёҳ дар бисёр мамлакатҳо ба ноҳияҳои соҳилӣ ҳаракат дорад (дар аксари мамлакатҳои

Аврупои Ғарбию Ҷопон). Танҳо дар ИМА ва Олмон марказҳои дохилии ин соҳа бартарӣ доранд. Дар ИМА онҳо дар атрофи қўлҳои Бузург (Чикаго, Детройт), дар Олмон дар ноҳияи саноатии Рур ва Саара ҷойгиранд.

Пайдоишу тараққии корхонаҳои металлургияи сиёҳ дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф дар солҳои 80-уми асри XX (дар беш аз 30 мамлакат) дар географияи ин соҳа тағйирот ба амал овард. Ҳоло Бразилия аз рӯи истеҳсоли пўлод аз Англия ва Фаронса, Ҳиндустон бошад, аз Белгияю Нидерландия пеш гузаштаанд.

Металлургияи рангаи ҷаҳон ҳар сол беш аз 40 млн тонна металлҳои гуногун истеҳсол менамояд, ки дар байни онҳо алюминий мавқеи асосӣ дорад. Ин металл дар соҳаҳои авиатсия, ракетасозӣ, автомобилсозӣ ва истеҳсоли масолеҳи сабуки конструксионӣ васеъ истифода бурда мешавад. Мамлакатҳои асосии истихроҷи боксит (ашёи хоми алюминий) Австралия, Гвинея, Ямайка, Бразилия; истеҳсолкунандаи металлҳои алюминий ИМА, Русия, Ҷопон, Канада, Олмон мебошанд. Дар ҳамаи ин мамлакатҳо мавзеи истеҳсоли металл дар ноҳияҳои истилоҳи калони барқидошта ҷойгир аст.

Маркази калони саноати мис дар ҷаҳон Африкаи Марказӣ (Зойр, Замбия) мебошад. ИМА, Ҷопону Олмон низ мис зиёд истеҳсол мекунанд.

Аз дигар металлҳои ранга зиёдтар сурбу руҳ истеҳсол карда мешаванд. Истихроҷкунандагони асосии маъдани ин металлҳо Австралия, ИМА, Канада, Перу, Мексика буда, истеҳсоли онҳо дар ИМА ва мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ беш аст.

МОШИНСОЗӢ

Аз рӯи таркиби худ ин соҳа аз ҳама мураккабу сершохатарини саноати ҷаҳон аст. Аз ин сабаб, дар ин соҳа 100 млн нафар коргарони фаъол шугл доранд (ҷойи якум) аз ҷиҳати нархи маҳсулот ҳам дар байни тамоми соҳаҳои саноати ҷаҳон дар ҷойи якум меистад. Вобаста ба маҳсулоти истеҳсолмекардагӣ мошинсозии энергетикӣ, нақлиётӣ, кишоварзӣ, дастгоҳсозӣ ва истеҳсоли таҷҳизот (барои дигар соҳаҳои саноат) фарқ мекунанд.

Мамлакатҳои тараққикардаи ҷаҳон, инчунин Русияю Чин қариб тамоми навъҳои мошинсозиро доранд. Мамлакатҳои Аврупои Ғарбию Шарқӣ ва баъзе мамлакатҳои рӯ ба инкишоф

(Бразилия, Сингапур, Корея, Ҳиндустон ва дигарон) одатан ба истеҳсоли ин ё он навъи маҳсулоти мошинсозӣ махсус гардонида шудаанд. Дар аксари мамлакатҳои ҷаҳони 3-юм мошинсозӣ дар маънои ҳақиқӣ вучуд надошта, корхонаҳои металлкоркунӣ (устохонаҳои таъмири) амал мекунанд ва онҳо хизматрасони нақлиёт, саноати кӯҳӣ, кишоварзӣ ва ғайра мебошанд.

Корхонаҳои металлталаби ин соҳа дар назди саноати химия, металлургияи сиёҳ, энергетика (шимолу шарқи ИМА, Рури Олмон, Донбасси Украина, Силезияи Болои Лахистон), соҳаҳои дастгоҳсозӣ, радиоэлектроника, асбобҳои дақиқ дар ноҳияҳои захираҳои меҳнатии баландхаттисос, корхонаҳои истеҳсоли мошину асбобҳои маишӣ бошанд, дар ноҳияҳои серхаридор ҷойгир карда мешаванд. Мамлакатҳои тараққикарда 9/10 қисми маҳсулоти ин соҳаро истеҳсол менамоянду дар ҳудуди онҳо се ореали мошинсозӣ ҷойгир аст: ИМА, Аврупои Ғарбӣ, Ҷопон.

Мамлакатҳои рӯ ба инкишоф аз ҷаҳи яки ҳиссаи маҳсулоти саноати мошинсозиро истеҳсол менамоянд. Дар байни онҳо Ҳиндустон, Бразилия, Аргентина, Мексика, Кореяи Ҷанубӣ пешсафанд. Аксари заводҳои ин мамлакатҳо ба сармояи хориҷӣ вобастаанд.

Яке аз соҳаҳои асосии саноати мошинсозӣ автомобилсозӣ аст. Ҳар сол дар ҷаҳон зиёда аз 60 млн мошинҳои боркашу сабукрав истеҳсол карда мешаванд, ки дар ин ҷода ИМА ва Ҷопон дар ҷойи аввал буда, ҳар яки онҳо бештар аз 10 млн автомобил истеҳсол мекунанд. Ширкати калонтарини дунё «Ҷенерал моторс», «Форд», «Крайслер» (ИМА), «Тоёта», «Хондо», «Нисан», (Ҷопон), «Фолксваген» (Олмон), «Фиат» (Италия) ва дигаронанд.

Дар истеҳсоли ҷаҳонии киштиҳои калонҳаҷм Фаронса, Ҷопон, Корея, Британия, Олмон ва Чин пешсафанд.

САНОАТИ ХИМИЯ

Дар замони мо ин соҳаест, ки дараҷаи азнавсозии иқтисодии ҳама гуна мамлакатро нишон медиҳад. Аврупои Шарқӣ, ИМА ва Чин 1/5 қисми маҳсулоти химияро истеҳсол мекунанд. Дар ин мамлакатҳо коркарди ашёи хоми гуногуни минералӣ ва нафту химиявӣ инкишоф ёфтааст. Дар мамлакатҳои тараққикарда химияи илмталаб, полимерҳо, истеҳсоли нуриҳои минералӣ инкишоф ёфтаанд. Дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф дар ибтидо саноати кӯҳӣ-химиявӣ, ки маҳсулотааш содиротӣ

буд, инкишоф ёфта буд. Аз ибтидои солҳои 70-уми асри XX сар карда, онҳо соҳаҳои нурибарор, полимерҳо, химияи нафтиро инкишоф медиҳанд. Дар Арабистони Саудӣ, Қувайт, Эрон, Индонезия, Алҷазоир, Мексика, Венесуела, Бразилия маҷмӯи калони нафту химия ба қор даромадаанд.

САНОАТИ САБУК

Саноати сабук соҳаи қадима буда, дигаргуниҳои географиро бештар дар шоҳаи пешсафи он – саноати бофандагӣ мебинем. Ҳоло дар ҷаҳон беш аз 130 млрд м² газвор истеҳсол карда мешавад, ки қариб нисфи он ба ҳиссаи Чин ва мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ рост меояд. Аз мамлакатҳои тараққиқарда дар ин ҷода ИМА ва Ҷопон пешсаф мебошанд.

Дар мамлакатҳои ру ба инкишоф истеҳсоли газвор торафт меафзояд (Шарқ ва Ҷануби Шарқии Осиё, Амрикои Лотинӣ). Ба ин меҳнатталабии ин соҳа сабаб шудааст. Дар мағозаҳои ИМА, Аврупои Ғарбӣ, Ҷопон газворҳои арзони Кореяи Ҷанубӣ, Гонконг, Ҳиндустон, Колумбияро хеле зиёд мефурушанд.

САНОАТ ВА МУҲИТИ АТРОФ

Ҷаъолияти саноатии инсон ба муҳити атроф зич алоқаманд аст, зеро саноат истеъмолкунандаи асосии захираҳои табиӣ, ба вучуд оварандаи ландшафтҳои антропогенӣ (саноати маъдани кӯҳӣ, шахрӣ) буда, дар баробари ин афзоиши саноат бисёр масъалаҳои истифодаи табиатро мураккаб гардонидаст. Дар ин бора истеҳсолоти бо ном «ифлос» ҳиссаи зиёд дорад.

Иншоотҳои асосии ифлоскунандаи муҳити атроф саноати истихрочи маъдани кӯҳӣ, истгоҳҳои барқии сӯзишворӣ, металлургия, химия, нақлиёт, муассисаҳои коммуналӣ ва ғайраҳо мебошанд. Инкишофи саноати истихроҷ манзараҳои табииро вайрон мекунанду азнавбарқароркунии онҳо маблағи зиёдро металабад. Истгоҳҳои барқӣ, корхонаҳои саноати химия, нақлиёт, металлургия ба ҳавои атмосферӣ моддаҳои захрнокро дар шакли газ, ҷангу губор мебароранд, обҳои саноатиро коммуналӣ дар таркибашон унсурҳои зиёновар доранду обҳои равони рӯйзаминӣ хокро захролуд мегардонанд. Неругоҳҳои барқии обӣ майдони калони заминҳои қоршоямро ишғол мекунанд.

Оқилона истифодабарии сарватҳои табиӣ масъалаҳои экологии саноат ба вучуд овардари ба таври мусбат ҳал мекунанд.

Се роҳи асосии ҳалли масъалаи ҳифзи муҳити атроф мавҷуд аст: ба вучуд овардани иншоотҳои тозакунанда, ҷорикунии технологияи кампартову бепартов, оқилона ҷойгиркунии истехсолоти «ифлос».

Савол ва супориш

1. Моҳияти мафҳумҳои «меҳнатталаб», «масолехталаб», «илм-талаб»-ро кушоед. Ба ҳар кадоми онҳо аз маҳсулотҳои гуногуни саноатӣ мисол оред.
2. Мамлакатҳои асосии захираҳои маъдани оҳан, ангишт, металлҳои ранга ва истеъмолкунандагони онҳоро номбар кунед.
3. Сабабҳои номувофиқии ноҳияҳои ашъи хом ва истехсолу истифодаи металлҳо дар ҷист?
4. Аз рӯйи атлас ҷойгиркунонии саноати химия, нуриҳои минералӣ ва самтҳои асосии нафткашонии ҷаҳонро таҳлил намоед.
5. Оид ба вазъи муҳити атрофи мамлакати худ ҷиҳо медонед? Ҳиссаи шумо – ҳонандагон дар ҳифзи муҳити атроф аз ҷӣ иборат аст?

Худатонро санҷед

1. Оё соҳаҳои мошинсозӣ кооператсияро металабанд?
2. Дар нимаи дувуми асри XX бисёре аз соҳаҳои саноати вазнини мамлакатҳои тараққикарда дар ноҳияҳои наздисохилӣ ҷойгир карда шудаанд. Сабаб ҷист?
3. Ҷаро дар харитаи ҷаҳонии мошинсозӣ ва химия қисмати мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ қариб тамоман бе аломат аст?

Ба ақидаи шумо

Афзоиши соҳаҳои металлургияи сиёҳу ранга, химия ва коркарди нафт дар мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ аз ҷӣ шаҳодат медиҳад?

Оё расми ҳозираи географии соҳаҳои саноат дар оянда дигаргун мешавад? Ҷаро?

Оё ҷунин гуфтаҳо дурустанд, ки қисми зиёди нафти истихрочшуда дар ҷаҳон истифода бурда мешавад; дар ҷаҳони тараққикарда Ҷопон калонтарин истехсолкунандаи пӯлод аст; дарозии умумии роҳҳои азими ҷаҳонӣ бо суръат меафзояд?

КИШОВАРЗӢ

Саҳми соҳаи кишоварзӣ дар истеҳсолоти моддӣ чӣ гуна аст? Тараққиёти соҳаҳои зироаткорӣ ва чорводорӣ ба кадом омилҳо вобаста мебошад?

Кишоварзӣ соҳаи муҳимми иқтисодиёт аст. Дар дунё мамлакате нест, ки аҳолии он дар кори кишоварзӣ машғул набошад. Аинӣ ҳол қариб нисфи аҳолии қобили меҳнати ҷаҳон дар соҳаи кишоварзӣ машғули кор аст. Вале ин рақам барои тамоми мамлакатҳои дунё як хел нест. Дар мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ дар соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоби миёна 9 дарсад, дар ИМА-7,0 дарсад, дар Канада-6 дарсад, дар Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил қариб 20 дарсади аҳолии қобили меҳнат шугл дорад. Дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф ин нишондиҳанда 70-80 дарсад ва аз ин ҳам зиёдтар аст. Ин ҳолат қабл аз ҳама ба дараҷаи механиконикии ин соҳа, инчунин тахассуси он ва шароитҳои табиӣ вобаста аст. Яке аз хусусиятҳои хоси соҳа бештар ба табиат вобаста будани он аст ва ин вобастагӣ дар замони ИИТ низ боқӣ мемонад.

Кишоварзӣ аз ду соҳаи калони (рустанипарварӣ ва чорводорӣ) бо ҳам алоқаманд иборат буда, таносуби онҳо аз мамлакат ба мамлакат (вобаста ба меҳнатталабӣю маблағталабӣ, хусусияти шароитҳои табиӣю маҳаллӣ) тағйир меёбад. Дар мамлакатҳои тараққиқарда, ки комёбиҳои нави илму агротехникаро васеъ истифода мебаранд, маҳсулоти чорводорӣ нисбат ба маҳсулоти рустанипарварӣ бартарӣ дорад. Чунин ҳолатҳо дар баъзе мамлакатҳои рӯ ба инкишоф низ мушоҳида карда мешавад (баъзе мамлакатҳои Шарқи Наздику Миёна), вале сабаби ин норасоии замин (камқувватиҳои хок, иқлими хушк) ва маҳдуд будани зироатчиӣ аст.

Чорводорию зироатчиӣ замони ҳозира ба соҳаҳои саноати ба онҳо техникадиҳанда ва маҳсулоташонро кор карда бароянда алоқаи устувору мухталиф доранд. Ин ҳолати алоқамандӣ боиси ташкилҳои маҷмӯаҳои агросаноатии гуногуниқтидор гардида, дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф бошад, ин маҷмӯаҳо дар ҳолати ташкилҳоианд. Дар ин мамлакатҳо тараққиҳои ИИТ ба пайдоиши «инкилоби сабз» оварда расонд. Моҳияти он чунин аст, ки тавассути ҷорикунӣҳои кишти навҳои баландмаҳсули зироатҳо, ҳолатҳои механиконию электрикони, химикони, мелиоратсияи Замин ва истифодаи биотехнология ҳосилнокии

зироатҳо баланд бардошта мешавад. Вале «инқилоби сабз» танҳо дар баъзеи ин давлатҳо (Мексика, Ҳиндустону Покистон, Филиппинҳо) ва заминҳои сарватмандони калону ширкатҳои хориҷӣ қорӣ карда шуд.

ИИТ дар соҳаи қорводорӣ боиси гузаронидани баъзе навъҳои истехсолот (фабрикаҳои парандапарварию фермаҳои қорвои калони шохдор) ба технологияи индустриявӣ гардид. Дар ин соҳаҳо механиконию автоматикунонӣ ба амал омадааст.

ЗИРОАТЧИГӢ

Дар ин соҳа қариб нисфи майдони кишти ҷаҳонӣ банд буда, паҳншавии он ба қойгиршавии аҳоли қариб пурра мувофиқ меояд.

Дар ин соҳа ғалладонаҳо (гандум, шолӣ, ҷуворимакка) мавқеи асосӣ доранд.

Гандум барои инсоният ҳӯроки асосӣ аст. Вай рустании дашӣ буда, ноҳияҳои асосии кишти он шимоли Амрико, Пампаи Аргентина, Австралия мебошанд. Ҷамъовариҳои солонаи ҳосили гандум дар ҷаҳон аз 500 млн тонна гузаштааст.

Шолӣ низ барои қариб нисфи аҳолии ҷаҳон нони асосӣ буда, майдони кишти он нисбат ба майдони кишти гандум ду баробар кам асту миқдори ҳосилаш қариб як ҳел. Сабаб он аст, ки бисёр мамлакатҳои шоликор (Чин, Ҷопон, Индонезия, Миср ва дигар) ҳар сол ду маротиба ҳосил мегиранд. 9/10 ҳисса ҳосили ҷаҳонии шолиро мамлакатҳои Осиё медиҳанд.

Ҷуворимакка аз сабаби зироати ҳӯроки инсонун хайвонот буданаш географияи васеъ дораду дар ИМА, Аргентина ва мамлакатҳои Аврупоӣ бештар ба сифати ҳӯроки қорво ва дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф ба сифати ҳӯроки инсон парвариш карда мешавад. Ноҳияи асосии ҷуворимаккапарварӣ минтақаи ҷуворимаккаи ИМА (махсусан Иёлоти Айова) мебошад.

10-15 дарсад ғалладонаҳои истехсолшуда ба бозори ҷаҳонӣ бароварда мешаванд (асосан гандуму ҷуворӣ). Содиротчиёни асосӣ ИМА, Канада, Австралия, Фаронса ва Аргентина буда, Канадаю Австралия то 80 дарсад ҳосили солонаи гандум, Аргентина ҷуворимаккашро содир мекунанд. Воридкунандагони асосии гандум мамлакатҳои рӯ ба инкишоф, ҷуворимаккаи ҳӯроки қорво мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ мебошанд.

Ғайри галладонаҳо баҳри таъмини одамон бо хӯрок, рустаниҳои техникӣ, беҳмевагӣ, қанддеҳ, сабзавоту мева парвариш карда мешаванд.

Минтақаи асосии рустаниҳои техникӣ (оғтобпараст, арахис, лӯбиёи равғандеҳ, кунҷит) минтақаҳои муътадил ва тропикӣ мебошанд. Онҳо асосан манбаи истеҳсоли равған буда, аз 2/3 қисми равғани истеъмоли ба ҳиссаашон рост меояд. Аз рӯи ҳосили оғтобпараст Русия, лӯбиёи равғандеҳ ИМА, арахис Ҳиндустон, зайтун Итолиё дар ҷойи авваланд. Аз рӯи ҷамъовариҳои картошка (ватанаш Амрикои Лотинӣ) Ҷумҳурии мардумии Чин (Хитой), Лахистон (Польша) ва Русия пешсафанд.

Истеҳсоли солонаи ҷаҳонии қанд тақрибан 145-150 млн тонна буда, 60 дарсади онро аз найшакар, 40 дарсадашро аз лаблабуи қанд истеҳсол менамоянд. Аҷоибот он аст, ки ҳар дуи ин рустанӣ як хел маҳсулот медиҳанду макони парваришашон минтақаҳои гуногуни иқлимӣ (найшакар – минтақаи тропикӣ, лаблабу – минтақаи муътадил) аст.

Чой, қаҳва, какао рустаниҳои рӯҳафзо буда, пахншавии нисбатан маҳдуд доранд. 4/5 ҳиссаи ҷамъовариҳои чой ба мамлакатҳои Осиё (Ҳиндустону Чин, Шри-Ланка), 2/3 қисми қаҳва ба ҳиссаи Амрикои Лотинӣ (Бразилия ва Колумбия), ҳамин миқдор какао ба ҳиссаи мамлакатҳои Африка (ва дигарон) рост меояд.

Содиркунандагони асосии рустаниҳои рӯҳафзо давлатҳои рӯ ба инкишоф, воридотчӣ мамлакатҳои тараққикарда мебошанд.

РУСТАНИҲОИ ҒАЙРИХҶҶОКА

Дар байни рустаниҳои ғайрихҷҷока пахта аҳаммияти махсус дорад (аз чигити он равғану кунҷора ҳам мегиранд). Истеҳсоли солонаи нахи пахта 25 млн тонна буда, аз ҷиҳати ҳосилгундорӣ дар ҷойи якум мамлакатҳои Осиё, дар ҷойи дувум Амрико, дар ҷойи сеум Африка меистанд.

Майдони кишти зағири нахдеҳ нисбатан маҳдуд буда, 3/4 ҳиссаи ҳосили ҷаҳонии зағирро Русия, каучуки табииро 85 дарсад мамлакатҳои ҷанубу шарқии Осиё медиҳанд. Ин рустаниҳо моли муҳимми бозори ҷаҳонианд.

ЧОРВОДОРӢ

Ин соҳаи муҳиму пешсафи аксар мамлакатҳои тараққикардаи ҷаҳон аст (мамлакатҳои Аврупо, Амрикои Шимолӣ, Австралия, Зеландияи Нав ва баъзеи мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ). Дар ин мамлакатҳо чорводорӣи интенсивӣ ривоч ёфтааст. Қариб нисфи истеҳсоли ҷаҳонии гӯшту шир ба мамлакатҳои тараққикарда, 1/5 ҳиссааш ба мамлакатҳои рӯ ба инкишоф рост меояд.

Чорводорӣ имрӯз аз парвариши чорвои калони шохдор, бузу ғусфанд, аспу маркаб, кутосу говмеш, паранда, занбӯри асал, моҳӣ ва гайраҳо иборат аст.

Географияи ин соҳаро ҷойгиркунии саршумори он, ки ҳоло ба 4,5 млрд сар расидааст, муайян мекунад. Соҳаи парвариши чорвои калони шохдор нисбатан ҷойгиршавии баробар дошта, вале саршумори зиёдаш дар мамлакатҳои Осиё ва Амрико ҷойгир аст 1/3 қисми маҳсулоти гӯштӣ ва шири ҷаҳониро медиҳад. Шумораи ин чорво қариб 1,5 млрд сар аст. Вилояти Пампаи Аргентинаро «фабрикаи гӯшт» меноманд. Ин ҷо ба ҳар 100 га замини кишоварзӣ 50-100 сар чорво рост меояд. Чунин «фабрикаҳо» дар ИМА, Канадаю Австралия низ дида мешаванд.

Хукпарварӣ сарчашмаи гирифтани 2/5 қисми маҳсулоти гӯштии ҷаҳонӣ буда, шумораи онҳо қариб 1,1 млрд аст. Бештар дар маҳаллаҳои сараҳолӣ, марказҳои саноатӣ, ноҳияҳои парвариши картошка ҷойгир шудааст. Аз рӯйи шумора давлатҳои Осиё (алалхусус Чин) дар ҷаҳон дар ҷойи авваланд.

Парвариши бузу ғусфанд низ аҳаммияти ҷаҳонӣ дораду ин соҳа дар ноҳияҳои биёбону нимбиёбон ва кӯҳӣ ҷойгир аст. Аз рӯйи шумораи ғусфанд Австралия дар ҷаҳон дар ҷойи аввал аст. Ин ҷо дастгоҳҳои калони ғусфандпарварӣ («шипстейшнз») ташкил дода шудаанд, ки дар онҳо ғусфандон дар тамоми сол заминаи ҳӯрокии табиӣ доранд.

Қисми зиёди маҳсулоти чорво ба бозори ҷаҳонӣ бароварда мешавад, ки соҳиби он мамлакатҳои тараққикардаанд. Моҳидорӣ яке аз шуглҳои қадимаи инсон аст 16 млн (дар як сол) нафар одам дар ин соҳа шугл дорад. Моҳидорӣ истихроҷи дигар ҳайвонҳои обӣ ба 125 млн (дар як сол) расидааст. Ин соҳа талаботи инсонро бо сафеда коней мегардонад ва ҷойгиршавии он ҳамачоя буда, нисфи моҳидорӣи ҷаҳонӣ ба ҳиссаи Ҷопон, Чин, ИМА, Чили, Перу ва Русия рост меояд.

КИШОВАРЗӢ ВА МУҲИТИ АТРОФ

Фаъолияти хоҷагии инсон дар соҳаи кишоварзӣ чун дар саноат ба вазъи муҳити атроф бе таъсир намондааст. Зухуроти он пайдоиши манзараҳои антропогении саҳроӣ ва ҷароғоҳӣ аст, ки онҳо дар минтақаҳои гуногуни табиӣ масоҳатҳои калонро ишғол кардаанд. Таъсири соҳа ба табиат дар аввалҳо ба воситаи шудгори замину ҷангалбурӣ мегузашт ва ҳоло ҳам ин роҳ дар аксари мамлакатҳои Осиё, Африқо ва Амрикои Лотинӣ вучуд дорад. Дар мамлакатҳои тараққиёти интенсивӣ роҳи асосии таъсир ба муҳит химиконии соҳаи кишоварзӣ аст. Кишоварзӣ ҷаҳон ҳоло қариб 100 ҳазор номгӯи маҳсулотҳои химиявӣ, 110 млн тонна нури ва 3,5-4 млн тонна моддаҳои заҳрноки зидди ҳашаротҳои зараррасонро истифода мебарад.

Ба аҳаммияти иқтисодӣ доштани химиконии кишоварзӣ шубҳае нест. Вале ба таври аз ҳад зиёду беназоратона истифодабарии нуриҳо ва моддаҳои заҳрноки химиявӣ ба олами набототу ҳайвонот ва инсон зарарноканд. Зеро ба инсон моддаҳои химиявӣ ба воситаи обу ҳаво ва аз тарафи дигар истеъмоли маҳсулоти набототию ҳайвонотӣ таъсир расонданишон мумкин.

Имрӯзҳо истифодаи моддаҳои химиявӣ дар аксари мамлакатҳо маҳдуд гашта, усулҳои нави муборизаи зидди зараррасонандагони кишоварзӣ ба роҳ монда шудаанд.

Савол ва супориш

1. Маҷмӯаи агросаноатӣ кадом соҳаҳоро дар бар мегирад?
2. Роҳҳои тараққиёти интенсивӣ чӣ тафовуте доранд?
3. Шаклу самтҳои истифодабарии Замин ба ҷиҳе вобастагӣ доранд?
4. Оё дар мамлақати шумо қисмҳои таркибии маҷмӯаи агросаноатӣ пурра инкишоф ёфтаанд? Пас, мамлақати худро ба яке аз мамлакатҳои тараққикарда муқоиса кунед.

Худатонро санҷед

1. Дар хусуси нақши бузургии соҳаи кишоварзӣ кадом нишондиҳандаҳо гувоҳанд?
2. Дар олами тараққикарда нақши рустанипарварӣ зиёд аст ё ҷорводорӣ?
3. Ҷаро дар баъзе мамлакатҳои ҷаҳон ба инкишоф ҳам нақши ҷорводорӣ зиёд аст?

4. Таносуби байни чорводорию зироаткорӣ ба кадом омилҳо вобаста аст?
5. Кадоме аз ин мамлакатҳо аз рӯи саршумори ғусфанд дар ҷойи авваланд: Мугулистон, Австралия, Зеландияи Нав?

Ба фикри шумо

Оё сохти релеф ба ҷойгиркунии соҳаи чорводорӣ таъсир мерасонад? Онро шарҳ диҳед.

Рустаниҳои тропикиро дар минтақаҳои иқлимаш муътадил парвариш кардан мумкин аст?

НАҚЛИЁТ ВА РОБИТАҲОИ ИҚТИСОДИИ БЕРУНА

ИИТ ба инкишофи нақлиёт чӣ таъсир мерасонад? Аз чӣ сабаб нақлиёти баҳрӣ дар кашонидани бор мавқеи асосиро ишғол мекунад?

Нақлиёт асоси тақсмоти географии меҳнат, образнок карда ғуём, сохтори «гардиши хун»-и организми хоҷагии ҷаҳон аст. Аз рӯи нишондиҳандаҳои ҳаҷму таркиби боркашонӣ дараҷаю таркиби иқтисодиёт ва аз рӯи географияи шабакаи нақлиётӣ ҷойгиркунии қувваҳои истеҳсолкунандаро муайян кардан мумкин аст. Нақлиёт ба ҷойгиркунии таъсир расонида, ба махсусгардонию кооператсиякунии корхонаҳо, соҳаҳо, ноҳияю мамлакатҳо таъсир мерасонад. Аз ин ҷиҳат, нақлиётро давоми ҳама гуна ҷараёни истеҳсолот меноманд.

Ҳамаи роҳҳои нақлиётӣ, муассисаҳои нақлиётӣ ва воситаҳои нақлиёт дар якҷоягӣ шабакаи нақлиёти ҷаҳониро ташкил медиҳанду ҳаҷми он бузург аст.

Дар нақлиёти ҷаҳонӣ беш аз 100 млн нафар одамон шуғл доранд. Дарозии умумии шабакаи нақлиётӣ ҷаҳон аз 50 млн километр зиёд буда, ҳар сол тамоми навіҳои нақлиёт беш аз 100 млрд тонна бор ва қариб 1 трлн одам мекашонанд.

Мисли дигар соҳаҳо ИИТ ба нақлиёт таъсири назаррас расонидааст, ки мо онро дар якбора зиёдшавии суръати ҳаракат, борбардорӣ, мураккабшавии таркиби боркашонӣ мебинем. Имрӯз роҳҳои ҳавоӣ аз Қутби Шимолӣ мегузаранд, тунеллҳои зериобӣ ҷазираҳои ҷудогонаи Ҷопонро бо ҳам пайвастаанд,

кубурҳои газу нафткашон, симҳои телефонӣ аз қабри уқёнуи бахрҳо мегузаранд, суръати ҳаракати қатораҳо дар як соат ба 200 километр расидааст, киштии бахрии мусофиркашон уқёнуи Атлантикро дар 3,5-4 шабонарӯз тай мекунад, танкерҳо (киштиҳои бузург) ба қойи 40-50 ҳазор тонна ҳоло 200-500 ҳазор тонна борро мегуноҳанд.

Хусусияти ҳоси нақлиёти мамлакатҳои алоҳида ба ҳаҷм ва азхудкунии қаламрав, дараҷаи қамолоти иқтисодӣ ва дохилшавӣ ба тақсимои байналмилалӣ меҳнат вобаста аст. Нақлиёти мамлакатҳои тараққикардаю рӯ ба инкишоф тафовутдор мебошанд. Нақлиёти мамлакатҳои тараққикарда сохтори мураккаб дошта, тамоми навҳои ҳозира (обӣ, хушкӣ, ҳавоӣ, қанатӣ, кубурӣ)-ро дорад. Ин мамлакатҳо аз рӯи ҳамаи нишондиҳандаҳои қори нақлиётӣ низ пешсафанд. Дараҷаи аз ҳама болои нақлиётро ИМА, Чопон, Олмон, Фаронсаю Британиё, Италия ва Канада доро мебошанд.

Нақлиёти мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ ва ИДМ аз рӯи зичии роҳҳо, сифатнокӣ ва боркашонӣ нисбатан суст тараққӣ кардааст.

Дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф системаи нақлиётӣ акнун дар ҳолати ба шаклдарой аст. Дараҷаи таҷҳизонии техникаи нақлиёт паст буда, дар баъзеи онҳо (Афғонистон, Непал, баъзе мамлакатҳои Шарқи Наздик, давлатҳои қазиравии Океания ва баҳри Кариб) роҳи оҳан мавҷуд нест.

Дар байни тамоми навҳои нақлиёти имрӯза аз рӯи боркашонӣ нақлиёти баҳрӣ дар қойи аввал аст. Ҳисоби миёнаи масофаи боркашонӣ аз ҳама зиёд (8-10 ҳазор километр) аст.

НАҚЛИЁТИ ХУШКИГАРД

Асоси ин навъро нақлиётҳои роҳи оҳан, автомобилӣ ва кубурӣ ташкил медиҳанд.

Нақлиёти роҳӣ оҳан дар беш аз 140 мамлакат сохта шуда, нисфи он ба ҳиссаи даҳ мамлақату минтақаҳо: ИМА, мамлакатҳои ИДМ, Канада, Ҳиндустон, Чин, Австралия, Аргентина, Фаронса, Олмон ва Бразилия рост меояд. Аз рӯи зичии роҳ ба ҳар км² мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ пешсафанд.

Нақлиёти автомобилӣ аз ҷиҳати қойгиршавӣ ба нақлиёти роҳи оҳан шабоҳат дорад. Нисфи дарозии роҳҳои рӯйпуш ба ҳиссаи ИМА, ИДМ, Чопон рост меояд. Зичии ин роҳҳо дар

Аврупо ва Ҷопон зиёд буда, аз рӯи дарозӣ роҳҳои магистрали фарк доранд.

Нақлиёти кубурӣ дар мамлакатҳои истихроҷу истеъмолкунандаи нафту газ инкишоф кардааст. Аз рӯи дарозии умумии кубурҳо аввал ИМА, баъд ИДМ ва аз рӯи боркашонӣ бошад, ИДМ дар ҷойи авваланд.

НАҚЛИЁТИ ОБӢ

Нақлиёти баҳрӣ 80 дарсади боркашонии байнидавлатиро иҷро намуда, дар тақсимои географии меҳнат ва пешрафти хоҷагии ҷаҳонӣ нақши асосиро бозидааст.

ДАРӢИ РОӢӢИ ОӢАНУ НАҚЛИЁТ ДАР МАМЛАКАТӢИ ҶАӢОН

(ҳазор километр)

Мамлакатҳо	Роҳҳои оҳан	Роҳҳои автомобили (рӯйпӯши саҳт)
ИМА	245	5640
ИДМ	146	1196
Ҳиндустон	61	832
Чин	53	840
Фаронса	35	717
Олмон	31	426
Ҷопон	27	1127

Дар боркашонии баҳрӣ Ҷопону ИМА бартарӣ доранд. Гардиши боркашонии ин навъи нақлиётро флоти баҳрӣ идора мекунад. Ҳаҷми умумии боркашонии он 600 млн тонна аст. Киштиҳои баҳрӣ зери парчами 160 мамлакат шино мекунанд. Рақобати байни мамлакатҳо ва кӯшиши онҳо баҳри кам кардани хароҷоту зиёдкунии ғоида боиси гузаронидани садҳо киштиҳои калон зери парчами мамлакатҳои рӯ ба инкишоф гардида, ин парчамҳо номи парчами «арзон» ё «муфид» -ро гирифтаанд. Барои он арзон, ки дар ин киштиҳо имтиёзҳои андозӣ, қувваи кории арзон, набудани қонуни ҷиддии меҳнат ва бехатарии кишти амал мекунанд. Аз ҳамин сабаб, ҳоло давлатҳои Либерия, Панама ва Юнон ба қатори пешсафони флоти баҳрӣ дохиланд. Ҷопон, Англия, Норвегия, ИМА низ флоти баҳрӣ доранд.

Шумораи умумии бандарҳои баҳрии ҷаҳон аз 2,5 ҳазор зиёд буда, роҳҳои асосӣ аз уқёнусҳои Атлантик, Ором ва Ҳинд мегузаранд. Нисфи боркашонии баҳрӣ ба ҳиссаи Атлантик рост меояд. Дар ҳар ду соҳили он бандарҳои калонтарини дунё – Роттердам (Голландия), Нью-Орлеан (ИМА), Марсел (Фаронса), Гамбург (Олмон) ҷойгиранд.

Аз рӯйи боркашонии баҳрӣ дар ҷойи дуҷум уқёнуси Ором буда, бандарҳои калони он Кобе, Нагоя, Иокогама (Ҷопон), Сингапур мебошанд.

Уқёнуси Ҳинд аз ҷиҳати боркашонӣ ҳиссаи нисбатан маҳдуд дошта, боркашонӣ бештар ба соҳили халиҷи Форс рост меояд.

Каналҳои ҷаҳонии баҳрӣ низ дар боркашонии баҳрӣ мавқеи назаррас доранд асоситарини онҳо каналҳои Суэтс ва Панама мебошанд. Онҳо роҳҳои байни бандарҳои Аврупою Осиёро 2-3 баробар ҷӯтоҳ мегардонанд. Гулӯғоҳҳои Ламанш, Гибралтар, Ормуз, Малак, Зунд ва ғайра низ роҳи обии боркашониянд. Аз ин ҷойҳо дар як шабонарӯз киштиҳои зиёде (Ламанш – 500 киштӣ, Гибралтар – 140, Зунд – 175) мегузаранд.

Қадимтарин навъи нақлиёт роҳҳои обии дохилӣ – дарёӣ мебошанд, ки асосан талаботи боркашонии дохилиро қонеъ мегардонанд. Калонтарин дарёҳои киштигарди дунё Рейн, Дунай, Одер, Элба (дар Аврупо), системаи Мисисипи – кӯлҳои Бузург (ИМА) буда, 5 дарсад боркашонии обии дохилии ҷаҳонӣ ба ҳиссаи обҳои дохилӣ рост меояд.

Борҳои асосии нақлиёти обӣ нафт, ангишт, маъдан, галла, фосфоритҳо ва ғайраҳо мебошанд.

НАҚЛИЁТИ ҲАВОЙ

Соҳаи ҳавону тезтаракқибандаи нақлиёт аст. Дар дунёи имрӯза мамлакате нест, ки ин соҳа дар он хизмат нарасонад. Агар соли 1950 ба воситаи нақлиёти ҳавой дар тамоми олам қариб 30 млн нафар одам кашонида шуда бошад, пас ин рақам ҳоло аз 2,5 млрд гузашта аст. Нуктаҳои тақягоҳи ин нақлиёт 30 ҳазор фурудгоҳҳои калони ҳавой (аэропорт) буда, калонтарини онҳо ҳар сол даҳҳо млн. нафар мусофирро мегузаронанд. Дар фазои Атлантик дар як вақт на кам аз 100 тайёра парвоз мекунад. Тайёраҳои тамғаи «Боинг-474» (ИМА), «Ил-86» (Русия), «Аэробус» (Олмон-Фаронса-Англия) ғунҷоиши то 500 нафарро доранд. Барои баъзе ноҳияҳои дунё нақлиёти ҳавой ивазнашаванда аст.

Давлатҳои калонтарини ин нақлиёт ИМА, Ҷопон, Англия, Фаронса, Канада, Русия буда, дар бисёр мамлакатҳои рӯ ба инкишоф он нави муҳими нақлиёт гаштааст.

НАҚЛИЁТ ВА МУҲИТИ АТРОФ

Нақлиёт ҳам аз бисёр ҷиҳатҳо ба шароитҳои табиӣ вобастагӣ дорад. Баробари тараққиӣ ИИТ ин вобастагӣ тақозои нав пайдо кардааст. Барои тараққиёти нақлиёти хушкигард ҳоло кӯҳу дарёҳо, биёбону ҷангалҳои тропикӣ, ҳатто гулӯгоҳҳои баҳрӣ монеа шуда наметавонанд. Иншоотҳои калони сунӣ ба тараққиӣ нақлиёти обӣ мусоидат мекунад.

Дар баробари ин, таъсири нохуши нақлиёт ба вазъи муҳити атроф зиёд шудааст. Ифлоскунандаи зиёди табиат нақлиёти автомобилист (парки ҷаҳонии автомобилӣ беш аз 500 млн мошин дорад). Нақлиёти ҳавоӣ ва роҳи оҳан низ бо воситаи дуду газ ҳаворо ифлос мегардонанд. Обҳои ҷаҳониро ифлос намудани киштиҳои калони нафтakashон, заминҳои коршоямро ишғол намудани нақлиёти хушкӣ ба кӣ маълум нест?!

Имрӯҳо бисёр мамлакатҳои ҷаҳон баҳри ҳифзи муҳити атроф аз ифлосшавиҳои нақлиёти ҷораҳои ҷиддӣ андешида истодаанд, ки тавассути онҳо миқдори сурб дар сӯзишвории автомобилӣ кам мегардад. Истифодаи электромобилу сӯзишвории газӣ ва гидрогенӣ оғоз ёфтааст, дар Укёнуи ҷаҳонӣ «минтақаҳои санитарӣ»-и махсус таъсис дода мешаванд.

Савол ва пурсиш

1. Барои хусусиятҳои хоси нақлиёти ноҳияҳои алоҳида мисолҳо оред.
2. Хусусиятҳои хоси нақлиёти мамлакати худро шарҳ диҳед.
3. Сабабҳои тараққиёти нақлиёт дар мамлакатҳои тараққиқарда дар ҷист?
4. Ҳисоб кунед, ки ба ҳар 100 км² майдони давлатҳои ИМА, ИДМ, Ҷопон, Ҳиндустону Чин чанд километр роҳи оҳану автомобилӣ рост меояд.
5. Моҳияти мафҳуми «байрақи арзон» дар ҷист? Бартарию норасоии ҳар нави нақлиёт кадомҳоянд?
6. Вобастагии байни дараҷаи тараққиёти мамлакат ва хусусияти системаи нақлиёти он дар ҷӣ зоҳир мегардад? Дар мисоли давлати муайян шарҳ диҳед.

7. Ба акидаи шумо кадоме аз навъҳои нақлиёт дар ташкилёбии хоҷагии ҷаҳонӣ мавқеи бештар дорад?

Ба фикри шумо

Тараққиёти имрӯзаи нақлиёт ба ИИТ алоқамандӣ дорад?

Чаро дар боркашонии ҷаҳонӣ нақлиёти баҳрӣ пешсаф аст?

Чаро дар мамлакатҳои собиқ мустамлика нақлиёти хушкигард дар ноҳияҳои соҳилӣ мушоҳида карда мешавад?

Тараққиёти ин ё он навъи нақлиёт ба соҳаи релефу мавқеи географӣ вобастагӣ дорад ё не?

АЛОҚАҲОИ ИҚТИСОДИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Алоқаҳои иқтисодии байни мамлакатҳои ҷаҳон яке аз омилҳои асосии инкишофи иқтисодию маданияти онҳо мебошад. Бо боварии том гуфта метавонем, ки имрӯз ҳеҷ ягон мамлакати дунё, ҳатто тараққиқардатарини онҳо ҳам барои истехсоли самараноки ҳама навъи маҳсулотҳо қодир нест. Қатъи назар аз нооромии душвориҳои замона, алоқаҳои иқтисодӣ беш аз пеш ривоч меёбанду на танҳо боиси қамолоти иқтисодӣ, балки инчунин боиси мустаҳкамшавии сулҳу амонӣ мегарданд.

Шаклҳои муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ хеле зиёданду муҳимтаринашон инҳоянд:

1. Савдои байналмилалӣ, ки таърихи аз ҳама қадима дорад. ИИТ ба вай тақони нав дод. Ҳоло суръати афзоиши он аз суръати афзоиши истехсолоти ҷаҳонӣ пеш асту ба ҳиссаи он 80 дарсади тамоми муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ рост меояд. Ин ҳолат аз васеъшавии тақсимои географии меҳнат дарак медиҳад. Зери таъсири ИИТ дар таркиби молии савдои байналмилалӣ дигаргунӣҳо ба амал омадаасту зиёдшавии ҳиссаи молҳои илмталаб яке аз зухуроти он аст.

2. Сармоябарорӣ (ҳаракати сармоя). Моҳияташ аз он иборат аст, ки сармоя аз мамлакате, ки соҳиби он аст, ба мамлакати дигар барои гирифтани даромад бароварда мешавад. Мамлакатҳои асосии сармоябарори имрӯза ИМА, Ҷопон, Англия, Фаронса

ва дигаронанд. Хусусияти хоси сармоябарории имрӯза он аст, ки мамлакатҳои сармоябарор низ капитал ворид мекунанд.

3. Муносибатҳои қарзӣ молиявӣ, ки аз додани қарз иборатанд.

4. Ҳамкории илмӣ техникаӣ, ки онҳо ба ҷорикунӣ қомеъҳои илмӣ техника, оқилона истифодабарии боигарии табиат, саноат ахбор (патентӣ, литсензия)-и илмӣ техника мусоидат мекунанд.

5. Пешниҳоди навҳои гуногун хизматрасонӣ, ки онҳо «содироти ноаён» ҳам меноманд. Хизматрасонии сохтмонӣ, молиявӣ, нақлиётӣ (хизмат ба киштиҳои ба бандари мамлакат дохилшуда) аз қабиле онҳо мебошанд.

6. Сайёҳии байналмилалӣ (туризм). Шакли аз ҳама серхарафат буда, солҳои 1950-1990 шумораи сайёҳони хориҷӣ аз 25 то ба 750 млн нафар расидааст. Сабабҳои асосии ин ҳолат тараққиёти қувваҳои истеҳсолкунанда, тақмили воситаҳои нақлиёт, зиёдшавии урбанизатсия, болоравии сатҳи зиндагии фарҳанги аҳоли аст, ки чунин ҳолатҳо дар одамон ҳиссиёти донишмандони дигар халқҳо бедор кардаанд. Дар баробари ин, имрӯзҳо «индустрия туризм» («индустрияи меҳмоннавозӣ») – шабакаи меҳмонхонаҳо, мотелу фирмаҳои сайёҳӣ, ташкилотҳои нақлиётӣ, хизматҳои ахборотию намоишӣ, муассисаҳои истеҳсоли молҳои савдо (туҳфа) низ бо суръат инкишоф меёбанд. Нохияи асосии туризм Аврупо буда, сарчашмаи хеле муҳими даромади як қатор мамлакатҳо мебошад. Ин ҳолат барои баъзе мамлакатҳои рӯ ба инкишоф аҳамиятноктар аст ва сайёҳӣ барояшон соҳаи асосии таҳассуси байналмилалӣ гардидааст.

Савол ва супориш

1. Кадоме аз шаклҳои муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ қадимаанду кадомашон нав?
 2. Сармоябарорӣ ба кадом мамлакатҳо бештар хос аст?
 3. Сабаби афзоиши тези муносибатҳои хизматрасонӣ сайёҳӣ дар чист?
 4. Вазъи ин соҳаҳо дар мамлақати шумо чӣ гуна аст?
 5. Аҳамияти иқтисодии соҳаи туризм (сайёҳӣ)-ро барои мамлақати худ шарҳ диҳед.
-

Алоқаҳои иқтисодии байналмилалиро мизони (барометри) иқтисодиёт номидан чӣ маъно дорад?

Чаро савдои байналмилалиро «системаи гардиши хун»-и хоҷагии ҷаҳон меноманд?

Чаро навъҳои хизматрасониро «содироти ноаён» номидаанд?

Дар мамлакати шумо дар давраи бозсозии механизми хоҷагӣ кадом шакли муносибати иқтисодии байналмилалиро бештар тараққӣ додан зарур аст?

МАСЪАЛАҲОИ УМУМИҶАҲОНИИ ИНСОНИЯТ

Аз чӣ сабаб марҳалаи ҳозираро марҳалаи масъалаҳои глобалӣ меноманд? Кадом масъалаҳо инсониятро имрӯз ба таъвиш овардаанд? Яроқпартоӣ ба инсоният чӣ гуна нафъи иқтисодӣ меоварад?

Мафҳуми масъалаҳои умумиҷаҳонӣ. Охирҳои асри XX дар назди аҳли башар масъалаҳое пайдо гардиданд, ки ҳалли онҳо на ба як ё гурӯҳи алоҳидаи мамлакатҳои ҷаҳон, балки ба тамоми аҳли башар, қатъи назар аз гуногунии дин, миллат, шакли ҳокимиятдорию хоҷагидорӣ дахл дорад. Аз ин ҷиҳат, ин масъалаҳо номи умумиҷаҳонӣ (глобалӣ) гирифтаанд.

Масъалаҳои умумиҷаҳонӣ (глобалӣ) ҳамон масъалаҳое номида мешаванд, ки тамоми оламо фаро гирифта, ҳалли онҳо барои имрӯзу фардои инсоният муҳим ба шумор меравад. Ин муттаҳид намудани қувва ва амалиёти яққояи ҳама давлатҳоро талаб менамояд.

Тамоми масъалаҳои умумиҷаҳонӣ бо таъсири муттақобилаи худ як секунҷаи томо ба вучуд меоранд: аҳоли, иқтисодиёт ва муҳити атропо.

Аз рӯи хусусияти худ масъалаҳои умумиҷаҳонӣ мухталифанд, ки муҳимтаринашон инҳоянд: 1) яроқпартоӣ ва муҳофизати сулҳ; 2) масъалаи экологии муҳити табиӣ; 3) масъалаи демографӣ; 4) масъалаи ҳӯрокворӣ; 5) масъалаҳои ашёи хом ва энергетика; 6) барҳам додани кафомонӣ; 7) масъалаи Уқёнуси ҷаҳонӣ.

1. Ярокпартой ва муҳофизати сулҳ. Аз рӯи ҳисоботҳои олимон дар дунё 15 ҳазор ҷанг шуда гузаштааст, вале ҳеҷ гоҳ мисли имрӯза чунин миқдор яроқи қатли ом ҷамъ нашудааст. Ҳоло ба ҳар сари аҳолии дунё ҳамон қадар моддаи тарканда рост меояд, ки ба воситаи онҳо мавҷудоти зиндари якҷанд маротиба нобуд кардан мумкин аст. Ҷанги имрӯза ҷанги ядроист. Оқибати вай пайдо шудани «зимистони ядрой» буда, иқлими кураи Замин тағйир меёбад. Дар он иқлим ягон мавҷудоти зинда ҳаёт ба сар бурда наметавонад. Дар арафаи асри XXI масъалаи яроқи кайҳонӣ ба миён омад ва он «ҷанги ахтарӣ» ном гирифтааст.

Ярокпартой, инчунин барои инсон зарур аст боз аз он ҷиҳат, ки хароҷоти соҳаи ҳарбӣ дар як сол аз 1 трлн доллар зиёд аст. Дар қўшунҳои ҳарбӣ беш аз 30 млн нафар аҳолии дунё ва дар тамоми соҳаҳои ба ҳарбӣ тааллуқдошта қариб 100 млн аҳоли банд аст. Тасаввур кардан душвор нест, ки агар ин миқдор воситаю захираҳо ба соҳаҳои иҷтимоию иқтисодӣ равона карда мешуданд, тамаддуни имрӯза то ба кадом дараҷа мерасид. Ҳамаи ин ярокпартоии умумиро талаб менамояд.

Барои он ки ба ин мақсад ноил шавем, бояд сиёсати ҳамзиштии озоиштаро пеш гирем.

2. Масъалаҳои экологӣ. Асоси ин масъаларо муносибати инсон ба табиат ва муҳофизати муҳити атроф ташкил менамояд. Ҳанӯз академик В.И.Вернадский гуфта буд, ки таъсири ғайриҷабрӣ ҳаҷми инсон ба муҳити географӣ нисбат ба таъсири ҳодисаҳои геологӣ дар кураи арз рухдиҳанда афзалият пайдо намудааст. Аз ҷумла «Мубодилаи модда»-ҳо байни табиату инсон пайдо гаштааст. Инсон соҳиби техникаю технологияи пуриқтидор гардида, ба табиат чунон зиён овард, ки мувозинат ҳеле коста гашта, хусусияти глобалӣ табиатро ҳалалдор намуд. Аз нимаи дуюми асри XX сар карда, дар муносибати мутақобилаи инсон ба табиат ҷаҳиши нава ба вуҷуд омад. Зиёдшавии аҳоли, индустриякунонию урбанизатсияи босуръат қобилияти худтозакунии системаҳои экологиро суст намуданд. Тавассути ин давргардии табиӣ моддаҳо дар биосфера тағйирёфта, саломатии насли имрӯзаю ояндаи инсонро зерӣ хатар гузоштааст. Уқёнуси ноҳамаи фаронсавӣ Жак де Кусто гуфтааст, ки пеш табиат инсонро ба воҳима меандоخت, ҳоло бошад инсон табиатро. Ин гуфтаҳо асос доранд. Дар баъзе мамлақату ноҳияҳо вазъи экологӣ ҳатто ба дараҷаи «бухрони экологӣ» расидааст. Ин аз ифлосшавии муҳити атроф гувоҳӣ медиҳад. Имрӯзҳо зиёни он ба миллиардҳо доллар баробар аст.

Самтҳои асосии бадшавии сифати муҳити атроф кадом-ҳоянд? Пеш аз ҳама нобудкунии бешазор, биёбоншавии заминҳо, ифлосшавии об, атмосфера ва дигарҳо мебошанд. Ҳар сол бештар аз 11 млн га ҷангалҳои тропикӣ бурида шуда, қариб 8 млн га заминҳои кишоварзӣ аз маҳсулдиҳӣ мебароянд. Аксар мамлакатҳои дунё аз норасоии обҳои нӯшокӣ танқисӣ мекашанд. Дарёҳои Дунай, Рейн, Сена, Мисисипи, Волга, Днепр, кӯлҳои Ладога, Балхаш ва ғайра хеле ифлос шудаанд. Миқдори партовҳо ва моддаҳои захронокӣ ба муҳити атроф зиёнрасон зиёда аз 40 млрд тоннаро ташкил медиҳад. Ифлосшавӣ бо гази дуокиси сулфур боиси «боронҳои кислотагӣ» шуда, хок, обанбор, олами набототро захролуд мегардонад. Чунин боронҳо дар ИМА ва Аврупои Ғарбӣ қариб ба 30 млн га дар майдони ҷангалзор сироят кардааст.

Хатари дигари табиӣ пайдоиши «эффекти парникӣ» – вайроншавии қабати озонии стратосфера мебошад. Сабаби асосӣ зиёд истеҳсолкунию истифодабарии фреонҳо (моддаҳои фтор, хлору углерод) буда, онҳо қабати озониро сӯрох менамоянд, ки тавассути он нурҳои ултрабунафш зиёдтар ба сатҳи Замин расида, ба организмҳои зинда зарар мерасонанд. Конфронси байналмилалӣ дар шаҳри Вена (соли 1985) ва Рио-де-Жанейро (соли 1992) мамлакатҳои ҷаҳонро ба камтар истеҳсол ва истифодабарии моддаҳои химиявӣ ба ҳаёт зиёновар даъват намуд. Созмони Милали Муттаҳид низ оид ба масъалаҳои экологӣ ҳуҷҷатҳои мувофиқ тартиб додааст, ки муҳимтарини он «Стратегияи умумичаҳонии ҳифзи табиат» мебошад. Ин ҳуҷҷат барномаи амалиёти ҳамаи мамлакатҳои ҷаҳонро оид ба ҳифзи табиат ифода намудааст.

3. Масъалаи демографӣ. Пайдоиши ин масъала ба афзоиши зиёди аҳолии кураи Замин ва таъмин намудани он ба воситаи зиндагӣ вобаста аст.

Роберт Малтус дар охири асри XVIII назарияи барзиёднуфузии аҳолиро пешниҳод карда буд. Мувофиқи он афзоиши аҳоли нисбат ба воситаҳои зиндагӣ бештар меафзояд, ки ин сабаби паст шудани сатҳи зиндагӣ ва қашшоқии одамон мегардад.

Ин аз вазъияти демографияи кунунию норасоии воситаҳои зиндагии аҳолии мамлакатҳои рӯ ба инкишоф гувоҳӣ медиҳад. Воҳимаи барзиёднуфузиро ҳуди афзоиши демографӣ не, балки шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодии ҳозира (пеш аз ҳама дар мамлакатҳои рӯ ба таракқӣ) ба миён овардаанд. Бо мақсади ҳалли масъалаи демографӣ СММ «Нақшаи умумичаҳонии

соҳаи нуфузнокӣ»-ро қабул намудааст. Чунин барномаҳо барои ба танзим овардан ва муътадил гардонидани афзоиши аҳолино бехтар намудани сатҳи зиндагӣ мусоидат мекунад.

4. Масъалаи ҳӯрокворӣ. Ҳоло дар сайёраи мо беш аз 1 млрд одамон аз гуруснагӣ нимсерӣ азият мекашанд. Аз ин сабаб, масъалаи бо ҳӯрок таъминкунии аҳоли яке аз масъалаҳои муҳими глобалӣ мебошад.

Аз он ҷумла вазъияти ҳӯрокворӣ дар мамлакатҳои рӯ ба инкишофи Африка, Ҷануби Шарқии Осиё ва Амрикои Лотинӣ мураккаб аст.

Аҳолии мамлакатҳои, ки гуруснагӣ нимгуруснагиро аз сар мегузаронанд, ҳамагӣ 1/3 ҳиссаи ғалладонагӣ ва танҳо 15 дарсади ғуштуру шир ва тухми ҷаҳонро истеҳсол менамоянд.

Моҳияти масъалаи ҳӯрокворӣ на дар он аст, ки дар дунё озукаворӣ нокифоя аст, балки дар он аст, ки географияи истеҳсолу истеъмоли ҳӯрокворӣ бо ҳам мувофиқ нестанд.

Аз он ҷумла ИМА, Канада, Австрия, Русия, Аврупои Ғарбӣ аз талаботи худ хеле зиёд ҳӯрокворӣ истеҳсол менамоянд. Мамлакатҳои рӯ ба инкишоф бошанд, аз норасоии он душворӣ мекашанд.

Сабаби он дар муддати тӯлонӣ зери мустамлика қарор ёфтани қисми мамлакатҳои рӯ ба инкишоф мебошад, ки он ба тарзи хоҷагидорӣ онҳо таъсири калон расонидааст.

Ин дар норасоии нуриҳои минералӣ, техника ва усули хоҷагидорӣ мамлакатҳои рӯ ба инкишоф мушоҳида қарда мешавад. Дар ҷаҳон инчунин усулҳои пешқадами рустанипарварӣ ва ҷорводорӣ вучуд доранд, ки онҳо низ барои давлатҳои рӯ ба инкишоф дастрас нестанд. Аз ин ҷиҳат барои ҳалли ин масъала истифодаи усулҳои пешқадами истеҳсолот зарур аст. Пеш аз ҳама агротехникаи пешқадам ва селекцияи ҳозиразамонро истифода бояд бурд.

5. Масъалаҳои энергетикӣ ва ашёи хом. Ин масъалаҳо ба маҳдудияти сарватҳои минералӣ алоқаманд буда, оқилона истифода бурдани онҳо талаб менамоянд. Дар акси ҳол, дар муддати начандон тӯлонӣ инсоният ба камшавӣ ва норасоии ашёи хом ва сарватҳои энергетикӣ дучор мегардад. Барои аз ин вазъият баромадан сарватҳои минералиро бояд бо технологияи бепартов истифода бурд. Инкишофи энергетикаро барои истифода бурдани сарватҳои энергетикӣ тамомнашаванда равон намуд. Аз ин нигоҳ, ҳоло дар бисёр мамлакатҳои ҷаҳон баҳри сарфаю сариштаи энергия ва ашёи хом ҷорабиниҳои зиёдеро мегузаронанд. Ҳоло 1/3 ҳиссаи металлҳои истифодашаванда, ба

монанди алюминий, мис, сурб ва қалъагӣ аз партовҳо ва ашёи хом тақроран истеҳсол карда мешаванд.

Дар баъзе давлатҳо ба истифода бурдани энергияи Офтоб, шамол, мадду қазр, обҳои гарми геотермалӣ асос гузоштанд.

6. Барҳамдиҳии қафомонии мамлакатҳои рӯ ба инкишоф.

Микёси қафомонии мамлакатҳои ҷаҳони сеюм хеле бузург аст. Барои муайянкунии дараҷаи қафомонӣ асосан нишондиҳандаи даромад ба ҳар сар аҳолиро истифода мебаранд. Мисол, таносуби ин нишондиҳанда байни ИМА ва Ҳабашистон (Эфиопия) 100:1 баробар аст. Аҳолии мамлакатҳои рӯ ба инкишоф бошанд, нисбат ба мамлакатҳои тараққикарда 3 баробар зиёд аст, вале онҳо 6 баробар кам маҳсулоти саноатӣ истеҳсол мекунанд. Ин ба ҳисоби ҳар сар аҳоли аз давлатҳои мутаракқӣ 15-16 баробар кам аст. Чаду Камбоҷа бошанд, аз Норвегия ҳазорҳо маротиба неруи барқ кам истифода мебаранд. Дарозумӣ дар ҷаҳони тараққикарда 70-75 сол, дар олами рӯ ба инкишоф: дар Ҳабашистон (Эфиопия) – 42, дар Сомалӣ – 44, дар Ҳиндустон – 55, дар Сера Леоне – 32 солро ташкил медиҳад.

Қафомонии мамлакатҳои рӯ ба инкишофро масъалаи қарзи берунии онҳо афзунтар намудааст, ки он ҳоло аз 1 трлн доллар зиёд аст.

Қафомониҳои иҷтимоӣ иқтисодии мамлакатҳои рӯ ба инкишоф бори гаронест, ки барҳам додани он маблағгузориҳои зиёдро талаб менамоянд, ки он барои мамлакатҳои рӯ ба инкишоф ниҳоят мушқил аст. Ин аз он мамлакатҳо гузаронидани бозсозӣҳои иҷтимоӣ иқтисодиро талаб менамояд.

Шарти дигари барҳам додани қафомонии давлатҳои рӯ ба инкишоф, ин дар ҷаҳон ба миён овардани тартиботи нави муносибатҳои одилонаи иқтисодӣ байни мамлакатҳо, кам кардани хароҷотҳои соҳаи ҳарбӣ ва истифодаи онҳо барои пешрафти иқтисодиёти мамлакатҳои рӯ ба инкишоф мебошад.

7. Масъалаи истифода бурдани Уқёнуси ҷаҳонӣ. Уқёнуси ҷаҳонӣ ҳамеша барои инсоният аҳамияти бузург дошт. Алалхусус, дар алокаи мамлакатҳо ва халқҳои сайёра воситаи муҳимме ба ҳисоб меравад. То миёнаҳои асри XX Уқёнус фақат 1-2 дарсади даромади умумии хоҷагидорӣ инсониятро медод. Баробари тараққиёти инқилоби илмӣ-техникӣ таҳқиқот ва азҳудкунии Уқёнуси ҷаҳон тамойули дигарро гирифт.

Аз ҷумла, тезу тундшавии талаботи ҷаҳонӣ ба энергияю ашёи хом боиси пайдоиши истихроҷи маъдани кӯҳӣ, коркарди химиявии баҳрӣ ва истеҳсоли энергияи он гардид. Пешравихои ИИТ боиси боз ҳам зиёдшавии истихроҷи нафту газ, охан ва

дигар ашёҳои минералӣ мегардад. Инчунин, барои сохтани иншоотҳои бузурги барқӣ (мадду қазрӣ), истифодаи қувваи ҷараёнҳои баҳрӣ ва ширинкунии оби баҳрӣ имконият медиҳад. Дар қатори ин аз Уқёнуси ҷаҳон инсоният тақрибан 12-15 дарсади сафедаи ҳайвонотро мегирад. Доираи ба хоҷагӣ ҷалбкунӣ сарватҳои уқёнусӣ васеъ гардида, истифодаи он хусусияти глобалӣ пайдо намуд. Ин боиси торафт ифлосшавии оби сатҳи Уқёнуси ҷаҳонӣ ва паст гардидани ҳаҷми истеҳсоли ашёи хоми биологӣ гардида истодааст.

Солҳои охир ҳаҷми боркашонии баҳрӣ ниҳоят зиёд гардида, боргунҷонии киштиҳо то ба 200-500 ҳазор тонна расид. Ин ба зиёд гардидани хоҷагии баҳрӣ мусоидат намуд. Дар як вақт барои бештар ифлосшавии қисми соҳилии Уқёнуси ҷаҳон замина гардид.

Ба зами ин, солҳои охир дар ҷойҳои хушманзари баҳру уқёнус сохтани муассисаҳои рекреатсионӣ (истироҳатӣ табо-батӣ) хеле авҷ гирифт, ки ин ҳам сабаби бештар гардидани ифлосшавии обҳои қисми соҳилӣ гардид. Ҳодисаҳои ифлосшавӣ бештар дар баҳрҳои канорӣ: баҳрҳои Шимолӣ, Балтика, Миёназамин, халиҷи Форс ва ғайраҳо хеле ба ҷашм мерасанд.

Пешгӯӣ ва ба низом овардани ин ҳодисаҳо ҳамкориҳои мамлакатҳои баҳрро талаб менамояд. Барои ба амал баровардани ин гоя конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид (соли 1982), ки ҳамчун «Ҳартияи баҳрҳо» эътироф шудааст, аҳамияти калон дорад.

8. Азхудкунии кайҳон. Кайҳон ҳамчун муҳити глобалии умумиинсонӣ барои ҳамаи мамлакатҳо дастрас доништа шудааст. Азхудкунии он қори на чандон осон аст. Ин ҳамкориҳои техникӣ, иқтисодӣ, ақлии бисёр мамлакатҳои ҷаҳонро тақозо менамояд. Аз ин нигоҳ, азхудкунии кайҳон яке аз масъалаҳои муҳимми умумиҷаҳонӣ гардидааст.

Ин аз давлатҳои ҷаҳон истифодаи осоиштаи кайҳонро талаб менамояд, яъне фазои кайҳонӣ бояд аз ҳама гуна яроқ ва озмоишҳои он соқит бошад.

Ғайр аз масъалаҳои дар боло номбаргардида дар назди инсоният ҳифзи саломатӣ ва зарурати фаҳмиши бо ҳам алоқамандӣ барин масъалаҳои глобалӣ истодааст.

Савол ва пурсиш

1. Моҳияти масъалаҳои умумиҷаҳонӣ ва рузмарра будани онҳо дар чист?

2. Чаро ҳалли масъалаи ҷанг ва муҳофизати сулҳ вазифаи аввалиндараҷа аст?
3. Чаро ифлосшавии муҳити атроф дар нимаи дуюми асри XX пурзӯр гардид ва роҳҳои асосии пешгирии он кадомҳоянд?
4. Вазъи экологии мамлакатҳои ҳудро баён намоед.
5. Модоме, ки масъалаи демографӣ мансуби мамлакатҳои рӯ ба инкишоф бошад, пас мамлакатҳои мутараққӣ ба он чӣ муносибате доранд? Роҳҳои ҳалли ин масъала чӣ гунаанд?
6. Бартарии захираҳои нави энергетикӣ дар чист?
7. Сабабҳои зиёдшавии фарқияти қафомонии иҷтимоию иқтисодии байни мамлакатҳои тараққикардаю рӯ ба инкишоф дар чист?
8. Таъсири ИИТ дар азхудкунии Уқёноси ҷаҳонӣ дар чӣ заҳир меёбад?
9. Чаро азхудкунии кайҳон ба масъалаи умумиҷаҳонӣ табиӣ ёфтааст?

Худатонро санҷед

1. Чаро давраи ҳозираро замони проблемаҳои глобалӣ номидаанд?
2. Ҳал нашудани масъалаҳои глобалӣ барои инсоният чӣ гуна душворихоро ба миён меорад?
3. Оё назарияи Малтус дуруст аст?
4. Саҳми илм дар ҳалли масъалаҳои ҳуҷуқворӣ чӣ гуна заҳир мегардад?
5. Самтҳои асосии истифодабарии имрӯзаи Уқёноси ҷаҳонӣ кадомҳоянд?

Ба фикри шумо

Аз масъалаҳои глобалии инсоният кадоми онҳо бештар ташвишоваранд?

Ба Уқёноси ҷаҳонӣ кадом таъсирҳои экологӣ таҳдид менамоянд?

Зухуроти табиӣ ҷаҳон талаботи ояндаи инкишофи ҷамъиятро таъмин карда метавонад?

Барқарор кардани муносибатҳои боадолатонаи иқтисодӣ барои давлатҳои рӯ ба инкишоф чӣ аҳамият дорад?

ФАСЛИ II ТАВСИФИ МАМЛАКАТҲОИ ҶАҶОН АВРУПО

Тамоми сайёраи имрӯзаро мо дар намуди ноҳия (регион)-ҳои калони таърихию географӣ тасаввур карда метавонем. Инҳо қисматҳои қаламраве мебошанд, ки мо онҳоро дар алоҳидагӣ омӯхта, донишу тасаввуроти худро дар бораи олами ягона васею пурра менамоем.

Дар бораи ноҳияҳои таърихию географии Африка, Амрикои Лотинӣ, Аврупои Ғарбӣ ва Шарқи Наздик шумо аз географияи материкҳо ва уқёнусҳо бохабаред. Ин ноҳияҳо аз ҷиҳати мавқеи географӣ, шароити таърихӣ, ҷойгиршавии аҳоли ва ташаккулёфтани соҳаҳои хоҷагии халқ фарқ мекунад.

МАМЛАКАТҲОИ АВРУПО ДАР ҲАРИТАИ ҶАҶОН

Мавқеи давлатҳои Аврупо дар хоҷагии ҷаҳонӣ чӣ гуна аст? Кадом соҳаҳои sanoat сатҳи асосӣ доранд? Кадом давлатҳои Аврупо дар минтақаи мавқеи мустаҳками иқтисодӣ доранд?

Аврупо яке аз марказҳои инкишофёфтаи ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад. Ҳоло дар қаламрави он зиёда аз 40 мамлакати хурду калон воқеъ гардидаанд, ки онҳо аз ҳамдигар бо хусусиятҳои хоси таърихӣ, табиӣ, этникӣ, иқтисодию иҷтимоӣ ва маданияшон тафовут доранд.

Дар нимаи аввали асри XX Аврупо давраи вазнини таърихро аз сар гузаронд. Дар қаламрави он ҷангҳои якумдуҷуми ҷаҳон гузаштанд, ки ба талафоти зиёди одамон ва харобшавии иқтисодиёт оварда расонданд. Дар натиҷа, мавқеи пешсафии худро дар инкишофи хоҷагии ҷаҳонӣ аз даст дод. Пешсафӣ насиби ИМА гардид. Қатъи назар аз ин, имрӯз ҳам қитъаи Аврупо яке аз марказҳои тавоноии иқтисодии ҷаҳон мебошад. Ба ин мавқеи географияи иқтисодии он мусоидат менамояд. Ба он хотир, ки роҳҳои тиҷоратии баҳрӣ ва ҳавоии байналмилалӣ онро ба тамоми ғушаю канори дунё пайваст мекунад. Чунин мавқеи географӣ боиси пешрафти ҳама соҳаҳои иқтисодиёти Аврупо гардид.

Мамлакатҳои Аврупо бо шароит ва сарватҳои табиӣ худ аз якдигар фарқ мекунанд. Ин дар гуногунии релеф, иқлим инъикос ёфтааст. Аз қанданиҳои ғоиданок бошад, нисбатан камбағал аст.

Ба ин нигоҳ нақарда, дар мамлакатҳои алоҳида захираҳои на қандон қалони нафту газ, ангишт, маъдани оҳан, маъданҳои металлҳои ранга, намак ва ғайра вомехӯранд, ки дар натиҷаи ба таври тӯлонӣ истифода бурдан захираи онҳо ҳеле қам шудаанд. Дар баъзе мамлакатҳои Аврупо манбаҳои сӯзишворӣ-энергетикӣ қифоя нест. Масалан, истифодаи умумии манбаҳои сӯзишворӣ-энергетикӣ аз истеҳсоли онҳо дар Дания, Швейтсария ва Финляндия 10 баробар, Италия ва Шветсия – 5, Фаронса – 2 баробар зиёд аст. Манбаҳои оби нӯшокӣ дар қаламрави Аврупо ба таври қифӣ мавҷуданд, вале нобаробар қойгир шудаанд. Аз оби нӯшокӣ бехтар қисматҳои шимолу ғарб ва шарқи он таъмин мебошанд. Дарёҳои қалони Аврупо – Дунай, Рейн, Луара, Таҳо, Элба ва ғайра мебошанд, ки ба мақсадҳои гуногун истифода бурда мешаванд. Дарёҳои қўҳии Скандинавия, Алп ва Пиреней ғарҷанде хурд бошанд ҳам, дорои захираи зиёди барқӣ мебошанд. Масалан, Норвегия қисми зиёди неруи барқро аз истеҳсоли барқии оби истеҳсол мекунанд. Ҳоки ин қо ҳеле гуногун аст, дар ҳолати истифодаи нуриҳои минералӣ ҳосили баланд медиҳад. Қаламрави Аврупо пурра аз худ қарда шудааст. Бинобар ин, дар он ландшафтҳои табиӣ қам дуҷор мешаванд. Онҳоро ландшафтҳои антропогенӣ иваз қардаанд. Майдони қангалҳо қакат 30 дарсади қаламрави онро ишғол намудааст. Бешазори онро дарахтони паҳнбарг ва сӯзанбарг ташиқл менамояд.

Аз сарватҳои рекреатсионӣ давлатҳои Испания, Фаронса, Юнон, Швейтсария бой мебошанд.

Аз сабаби муддати зиёд ва васеъ истифодабарии сарватҳои табиӣ ваъзияти экологии Аврупо нисбатан ноустувор ғардидааст. Ин аз нобудшавии қангалзор, ифлосшавии оби дарёҳо, қабати ҳосилхези ҳок, ба охиқрасии захираҳои баъзе навъи қанданиҳои ғоиданок гувоҳӣ медиҳад.

Айни замон вобаста ба ин барои ҳифзи табиат диққати қиддӣ дода мешавад. Дар баъзе мамлакатҳо ба ин мақсад ҳизбу ҳаракатҳои гуногун таъсис ёфтаанд. Масалан, «Ҳизби сабз» дар Олмон бо барномаи ҳифзи табиат баромад мекунанд.

Шумораи умумии аҳолии мамлакатҳои Аврупо қариб 500 млн нафарро ташкил менамояд. Қисми зиёди аҳолии он ба оилаи ҳинду аврупоӣ мансуб аст. Дар Аврупои Марказӣ ва Шимолӣ халқҳои гурӯҳи забони олмонӣ ва дар Аврупои Шарқӣ бошад, халқҳои славянӣ паҳн гардидаанд. Инҳо асосан мардумони олмонӣ, австриягӣ, голландӣ, шведӣ, шотландию англисӣ, романӣ, албанӣ, маҷорӣ ва ғайра мебошанд.

Барои аҳолии Аврупо ҳодисаи «пиршавӣ»-и аҳоли хос буда, сабабаш камшавии афзоиши табиӣи аҳоли мебошад. Аз дигар тараф, «пиршавӣ» ин сабаби кам шудани захираҳои меҳнатӣ ва дарозумрии миёнаи аҳоли гардидааст. Норасогии захираҳои меҳнатӣ аз ҳисоби мигратсияи бурунмарзӣ хал қарда мешавад. Инчунин, дар байни мамлакатҳои хурди Аврупо шартномаҳо баста шудаанд, ки мувофиқи он аз давлатҳои захираҳои меҳнати изофа дошта ба мамлакатҳое, ки захираҳои меҳнатӣ намерасанд, коргар фиристода мешавад. Масалан, Сербия, Маҷористон, Албания ва Лаҳистон ба давлатҳои тараққиёфтаи Аврупо қувваи корӣ муҳочир менамоянд.

Қисми аксари аҳолии Аврупо дар шаҳрҳо зиндагӣ мекунаманд. Ҳиссаи аҳолии шаҳр дар баъзе мамлакатҳои Аврупо, ба монанди Белгия, Олмон, Нидерландия, Чехия ва ғайра аз 80 дарсад зиёд аст. Аз ҳамин сабаб, Аврупоро қитъаи аз ҳама бештар урбанизатсияшудаи ҷаҳон медонанд. Аввалин шакли агломератсияҳои шаҳрӣ маҳз дар ҳамин ҷо ба миён омадааст.

Аз ҷумла, агломератсияи Париж ва Лондон яке аз калонтарин агломератсияҳои ҷаҳонӣ ба шумор меравад.

Ҳаёати миллии аҳолии Аврупо гуногун аст. Ин дар ҳаёати миллии аҳолии давлатҳои Фаронса, Англия, Лаҳистону Венгрия, Албания ва дигарон инъикос ёфтааст.

Дар қитъаи Аврупо дини паҳншударин насронӣ буда, он аз шохаҳои динҳои католикӣ, православянӣ ва протестантӣ иборат аст. Шохаи охирин дар Юнон паҳн гардидааст. Шохаҳои дини насронӣ дар ин ҷо он мамлакат паҳн шуда, баъзан боиси шиддатнокии вазъияти сиёсии ҳамон мамлакатҳо мегарданд. Масалан, дар Ирландияи Шимолӣ муддатҳои тӯлонист, ки байни этнокодчиёни дини католикӣ ва протестантӣ ошӯбҳо ба амал меоянд.

Китъаи Аврупои имрӯзаро яке аз марказҳои калону пур-иктидори ҳоҷагии ҷаҳонӣ мешуморанд. Мамлакатҳои Аврупо беш аз 1/3 ҳиссаи маҳсулоти саноатро медиҳанд. Аврупо маркази калонтарини савдои ҷаҳон буда, ба он нисфи муомилоти берунаи ҷаҳон рост меояд. Дар баробари маркази калони тичоратии ҷаҳонӣ буданаш дар содироти молҳои саноатии илмталаб мавқеи хосро ишғол кардааст.

Аз нигоҳи дараҷаи камолоти қувваҳои истеҳсолкунанда дар байни ноҳияҳои алоҳидаи Аврупо тафовутҳо вучуд доранд. Аз ҷиҳати пешрафти иқтисодӣ ин мамлакатҳо ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: «Ҳафтгонаи бузург» ва мамлакатҳои хурди Аврупо.

Сатҳи аз ҳама пасти ҳоҷагӣ дар Аврупои Шарқӣ мушоҳида карда мешавад. Ин мамлакатҳо камтар аз 11 дарсади маҳсулоти саноати ҷаҳонро истеҳсол менамоянд.

Дар назди ин мамлакатҳо зарурати бозсозии иқтисодӣ ба миён омадааст. Сохтори ҳоҷагии аврупоӣ қабл аз ҳама тараққиёти саноатӣ муайян мекунад.

Ҳоҷагии энергетикӣ ин мамлакатҳо ба захираҳои дохилӣ ва воридшуда таъя мекунад. Дар мамлакатҳои Аврупои Шимолӣ ва ҷанубӣ неруи барқ дар неругоҳҳои барқии обӣ ва атомӣ истеҳсол карда мешаванд.

Дар сохтори таркиби саноат мавқеи асосиро соҳаҳои металлургия, мошинсозӣ, химия ишғол мекунад.

Металлургияи сиёҳ дар Британия, Олмон, Фаронса, Белгия, Лахистон ва Чехия инкишоф ёфтааст.

Металлургияи ранга нисбат ба металлургияи сиёҳ камтар тағйир меёбад. Ин соҳа дар заминаи ашёи хоми аз хориҷ воридшаванда кор мекунад. Баъзе мамлакатҳо, ба монанди собиқ Югославия, Венгрия, Лахистон дорои заминаи нисбатан мустаҳками алюминий, мис, сурбу рух мебошанд.

Ҳусусияти индустриявии Аврупоӣ соҳаи саноати мошинсозӣ муайян менамояд. Ин соҳа бештар дастгоҳҳои металл-коркунӣ, асбобҳои дақиқу оптикӣ, воситаҳои нақлиётӣ, алоқа, техникаи саноати истихроҷи маъдани кӯҳӣ мебарорад. Ба ин соҳа 1/3 ҳиссаи коргарон ва арзиши маҳсулоти саноатӣ рост меояд. Аврупо дар ҷаҳон калонтарин истеҳсолкунанда ва содиркунандаи мошину дастгоҳҳо ба ҳисоб меравад.

Географияи мошинсозӣ хеле мураккаб аст. Қисми асосии маҳсулоти ин соҳаро Олмон, Англия, Фаронса истеҳсол мена-

мояндр. Дар баробари мошинсозӣ дар Аврупо саноати химия низ хуб тараққӣ кардааст.

Ин соҳаи саноат таҳассуси аниқ дорад. Маҳсулотҳои рангубор, пластмасса, каучуки синтетикӣ, нуриҳои химиявӣ, сода, дорусозӣ, химияи чангал шухрати ҷаҳонӣ доранд. Марказҳои асосии саноати химия дар Олмон, Фаронса, Белгия, Швейцария, Венгрия ва Булғория воқеъ ғардидаанд.

Саноати сабуку ҳӯрокворӣ мавқеи хоси таърихӣ доранд. Саноати сабук айни замон рӯ ба таназзул дорад. Зеро аксари бозорҳои фуруши ашёи хомро дар олами рӯ ба инкишоф аз даст додааст. Бо вучуди он, аз ҷиҳати сифати баланди маҳсулоти саноати бофандагӣю пойафзолдӯзӣ ҳоло ҳам шухрати ҷаҳонии худро аз даст наводаанд. Саноати сабуку ҳӯрокворӣ, ки аз давраҳои қадим ташаккул ёфта буданд, географияи худро то имрӯз кам тағйир додаанд.

КИШОВАРЗӢ

Аврупо дорои маҳсулнокии баланди кишоварзӣ аст. Вай талаботи мардумро бо маҳсулоти асосии ҳӯрока қариб пурра таъмин менамояд. Дар таркиби кишоварзӣ мавқеи ноҳияҳои алоҳида гуногун аст. Дар мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ соҳаи чорводорӣ, дар Аврупои Шарқӣ зироаткорӣ бартарӣ дорад. Баъзе мамлакатҳо (Дания, Нидерландия) бо маҳсулоти чорвои худ дар ҷаҳон шухрат доранд. Дар чорводории Аврупо ҳиссаи чорвои тамоили гӯшту ширдеҳ бартарӣ дорад.

Ғалладона (гандум) асосан дар Дания, Олмон, Фаронса, рус-таниҳои субтропикӣ дар соҳилҳои баҳри Миёназамин парвариш меёбанд. Сабзавоту меваҳо асосан дар мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ, Марказӣ, соҳили баҳри Миёназамин паҳн шудаанд. Аз рӯи истеҳсоли ангуру рағани зайтун мамлакатҳои ҷануби Аврупо дар ҷаҳон дар ҷойи аввал меистанд.

Мавқеи мамлакатҳои Аврупо дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, аз ҷумла ғалладонаҳо (гандум, ҷуворимаққа, шолӣ) як хел нест. Ба гурӯҳи даҳ мамлақати ҷаҳонии истеҳсолкунандаи гандум – Фаронса, Олмон, ҷуворимаққа – Фаронса, Италия дохил мешаванд.

Умуман, ҳиссаи кишоварзӣ дар таркиби истеҳсоли маҳсулоти дохилӣ майли пастравӣ дорад. Вале ин нишонаи қафомонӣ ва бухрон нест. Зеро истифодаи қомебиҳои илмию тех-

никий ба мамлакатҳои Аврупо имконият додааст, ки маҷмӯи агросаноати ро инкишоф диҳад. Дар мамлакатҳои пешқадам вай торафт шакли агробизнесро гирифтааст, ки ин васеъшавии назорати сармоя болои кишоварзӣ мебошад. Агробизнеси мамлакатҳои тараққиқардаи Аврупо дар баробари истеҳсолоти кишоварзӣ, инчунин коркарди маҳсулот, нигоҳдорӣ, кашонидан, фурӯш, истеҳсоли техникаи кишоварзӣ, нуриҳои минералиро дар бар мегирад. Кишоварзӣ дар Аврупо торафт хусусияти индустриявӣ гирифтааст.

НАҚЛИЁТ

Аврупо нақлиёти тараққиёфта дорад, дар он тамоми навіҳои нақлиёти ҳозиразамон амал мекунанд.

Дар ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодии Аврупо нақлиёти автомобилӣ саҳми калон дорад. Аз рӯи дарозии роҳҳои автомобилгард Фаронса (0,9 млн километр), Олмон (0,65 млн километр) ба қатори даҳ мамлақати тараққиқарда дохиланд. Дар ин ҷо, хусусан инкишофи нақлиёти автомобилӣ назаррас аст. Аз ҷумла дар Олмон 42 млн, Италия 31 млн, Фаронса 28 млн, Англия 24 млн, Испания 16 млн автомобил дида мешавад. Дар Аврупо роҳҳои автомобилӣ аҳамияти байналмилалӣ дошта мавқеи хоса доранд. Масалан, роҳи байналмилалӣ Лондон-Франкфурт-Вена-Белград-Истамбул.

Дар ҳаёти халқҳои назди соҳилии Аврупо нақлиёти обӣ аз қадим боз мавқеи муҳим дорад. Дар Фаронса, Нидерландия, Ирландия, Англия, Норвегия, Дания аз 4/5 то 9/10 ҳиссаи боркашонӣ ба ин навіи нақлиёт рост меояд. Дар Аврупо калонтарин бандаҳои ҷаҳон (Роттердам, Марсел, Гавр, Антверпен, Гамбург, Шветсия ва ғайраҳо) ҷойгир шудаанд. Мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ (ғайр аз Маҷористон (Венгрия)-ю Ҷумҳурии Чех (Чехия) аз роҳи оби баҳрӣ дуранд. Роҳи оби Дунай аҳамияти муҳим дорад.

Нақлиёти роҳи оҳан дар ҳаёти иқтисодӣ иҷтимоӣ мамлакатҳои Аврупо ҳоло ҳам аҳамияти калон дорад. Аз рӯи электрикони роҳҳои оҳан мамлакатҳои Олмон, Фаронса, Италия, Лаҳистон дар ҷаҳон баъди Русия ҷойи дуюмро ишғол менамоянд. Аз нигоҳи зичии роҳи оҳан ба ҳар 1000 км² масоҳат Швейтсария ва Олмон дар ҷойи аввал меистанд. Ҷумҳурии Чех (Чехия), Белгия, Маҷористон (Венгрия), Лаҳистон (Польша) ва

Словакия, Нидерландия бошанд, ба шабакаи зичи роҳи оҳан дошта дохил мешаванд.

Дар таркиби боркашонӣ ҳиссаи нақлиётҳои ҳавоӣ ва қубурӣ торафт меафзояд. Марказҳои калонтарини боркашонии ҳавоӣ Лондон, Париж ва Франкфурти лаби Майн мебошанд.

АЛОҚАҲОИ ИҚТИСОДИИ БЕРУНА

Қариб тамоми ғуноғуниҳои алоқаҳои иқтисодии беруна ба мамлакатҳои Аврупо ҳос буда, қадимтарин ва паҳншудатарину серҳаракаттарини онҳо савдои берунаи молу хизмат мебошанд. Суръати афзоиши тиҷорати берунаи ин мамлакатҳо аз суръати афзоиши истеҳсолоташон пеш аст. Қитъаи Аврупо маркази калонтарини тиҷорати хориҷӣ буда, ба ҳиссаи он беш аз 40 дарсади тиҷорати ҷаҳонӣ рӯст меояд.

Қисми асосии тиҷорати мамлакатҳои Аврупо аҳамияти дохилиқитъавӣ дорад ва хусусияти ҳоси он баланд будани ҳиссаи маҳсулоти тайёри саноатӣ мебошад. Дар содироти мамлакатҳои мутараққии қитъа (Олмон, Фаронса, Англия) маҳсулотҳои тайёр 1/3 ташкил менамоянд. Тиҷорати байни мамлакатҳои шарқи Аврупо ва Аврупои Ғарбӣ солҳои охир тамоюли дигар гирифтааст. Ҳиссаи давлатҳои мутараққӣ дар содироти ҷаҳонӣ чунин аст: Олмон 9,4 дарсад, Фаронса 6,3, Италия 5,4 дарсад, Англия 5,0 дарсад. Олмон дар қитъаи Аврупо мамлакати асосии содиркунандаи молҳои технологияи баланд мебошад. Мамлакатҳои тараққикардаи Аврупо асосан ашёи хоми саноатӣ ворид намуда, маҳсулотҳои тайёри саноатӣ, пеш аз ҳама, маҳсулотҳои мухталифи саноати мошинсозӣ содир менамоянд. Мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ бошанд, бештар маҳсулоти мошинсозӣ ворид намуда, ашёи хому маҳсулоти нимтайёр содир мекунанд.

Дар алоқаҳои берунаи мамлакатҳои Аврупо солҳои охир ҳамкориҳои илмӣ-техникӣ, сармоябарорӣ ва муносибатҳои пулиро қарзӣ мавқеи назаррасро ишғол менамояд.

Солҳои охир тиҷорати тарафайни мамлакатҳои Аврупо бо мамлакатҳои тараққикардаи ҷаҳон суръат гирифта, бо мамлакатҳои рӯ ба инкишоф бошад, андаке суст шудааст.

МАМЛАКАТҲОИ МУТАРАКҶИИ АВРУПОИ ҒАРБӢ

Мавқеи географӣ. Дар қаламрави ин ноҳия гурӯҳи мамлакатҳое ҷудо шуда меистанд, ки ҳоло ҳам дар хоҷагии ҷаҳонӣ мавқеи назаррас доранд.

Аз нигоҳи географӣ ва хусусиятҳои ҳоси таърихӣ, табиӣ, хоҷагӣ дар Аврупои Ғарбӣ се зерноҳияро ҷудо кардаанд: Марказӣ, Шимолӣ ва Ҷанубӣ, ки онҳо аз рӯи масоҳат қариб баробар буда, аз рӯи шумораю зичии аҳоли аз ҳамдигар фарқ доранд. Мамлакатҳои ин ноҳия якҷоя қаламрави яклухтро ташкил медиҳанд. Қаламрави онҳо аз соҳилҳои баҳри Норвегия то баҳри Миёназамин (аз шимол ба ҷануб 5 ҳазор километр) кашол ёфтааст. Масоҳати умумии ноҳия 3, 7 млн км² (2,5 дарсад майдони хушкӣ) буда, дар 24 давлати мустақил ҷойгир шудааст ва давлатҳои минтақаро умумияти таърихӣ, муносибатҳои сиёсӣю иқтисодӣ бо ҳам алоқаманд кардааст. Аз нигоҳи ҳудудӣ ин мамлакатҳо он қадар калон нестанд. Як қатори онҳо бо ном давлатҳои «пакана» (микродавлат)-ро ташкил менамоянд (Андора, Ватикан, Лихтенштейн, Монако, Сан-Марино). Аз ҳама хурдтарини онҳо Ватикан – дар миқёси ҷаҳон вазни хос дорад. Дар мавқеи географӣ-иқтисодии мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ се аломатро бармало ҳис кардан мумкин аст: 1) нисбатан яклухт будани қаламраву бо ҳам ҳамсоягии наздик; 2) мавқеи наздибаҳрӣ доштан ва наздикӣ ба роҳҳои баҳрии серҳаракат; 3) мавҷудияти ҳуқуқи васеи баҳрӣ бо мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ, ки барои тараққии ҳамкорихои умумӣ мусоидат мекунад.

Мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ аз ҷиҳати сохти давлатӣ яхела набуда, онҳо давлатҳои буржуазии ҷумҳуриявӣ, монархия, конститусионӣ, унитарӣ ва федеративӣ мебошанд.

Аҳоли. Шумораи умумии аҳолии Аврупои Ғарбӣ аз 390 млн нафар зиёд буда, афзоиши он суст аст. Вазъияти демографии ноҳия нисбатан номусоид аст. Дар баъзеи мамлакатҳо ҳолати депопулятсия (камшавии аҳоли) мушоҳида карда мешавад. Тавлидшавӣ фақат дар қисми ҷануби ноҳия (махсусан дар Испаниё) зиёдтар аст, ки онро ба таъсири зиёди дини насронӣ алоқаманд менамоянд.

Ҳиссаи ноҳия дар системаи ҷаҳонии мигратсияи берунаи аҳоли тағйир ёфтааст. Яъне Аврупои Ғарбӣ дар гузашта (давраҳои кашфиётҳои бузурги географӣ) сарчашмаи мигратсия

буда, аини замон ба маркази асосии эмигрантсия табдил ёфтааст. Ҳоло дар ин ҷо шумораи коргарони хориҷӣ аз 15 млн нафар зиёд аст, онҳо ҳукуки шаҳрвандӣ надоранд, коргарон меҳмон («гастарбайтерҳо») ҳисоб меёбанд.

Аҳолии ноҳия аз нигоҳи ҳайати миллий нисбатан якхела аст, бо вучуди ин, аз ҷиҳати этникӣ ҳархела мебошад. Ин ҳолат дар давлатҳои ду ва бисёрмиллата боиси муноқишаҳои миллий мегардад. Чунин нооромиҳои миллию этникиро дар Британия, Белгия ва Испания мушоҳида кардан мумкин аст.

Ба ноҳияи Аврупои Ғарбӣ ҷойгиршавии нисбатан зичи аҳоли хос аст. Ба ҳисоби миёна дар 1 километри мураббаъ 1000 нафар буда, дар миқёси дунё ҷойи якумро ишғол менамояд. Вале дар қисмҳои ҷудогонаи ноҳия (байни шимолу марказ) зичии аҳоли фарқ мекунад.

Аз ҳамин сабаб, ба ин ноҳия дараҷаи баланди урбанизатсия хос мебошад. Аз се ду ҳиссаи аҳоли (дар баъзе мамлакатҳояш 4/5) дар шаҳрҳо зиндагӣ мекунад. Шумораи умумии шаҳрҳо чандин ҳазор буда, пайдоиши онҳо аз замонҳои Империяи Рими қадим ва асрҳои миёна сарчашма мегирад.

Хусусияти хоси агломератсияи шаҳрӣ дар шаҳрҳои калон аз ҳад зиёд ҷамъ омадани аҳоли мебошад. Шаҳрҳои Лондон, Париж, Рейн, Рур аз қабилӣ чунин шаҳрҳои калон мебошанд, ки ҳар яки онҳо зиёда аз як млн аҳоли доранд.

Агломератсияи Рур яке аз калонтаринҳои дунё буда, дорои 9 ҳазор километри мураббаъ майдон мебошад. Он қариб 13 млн нафар аҳоли, қариб 100 шаҳр, аз ҷумла 25 шаҳри калонтаринро дар бар мегирад. Дар баъзе қисмҳои ин агломератсия зичии аҳоли дар 1 километри мураббаъ то ба 5 ҳазор нафар расидааст.

Солҳои 70-80-уми асри XX, баъди афзоиши хеле зиёди шаҳрҳои калон дар Аврупои Ғарбӣ ҳам зерурбанизатсия оғоз ёфт, ки он на танҳо шаҳрҳои бо ҳам наздик, балки шаҳрҳои нисбатан дур ва ҳатто деҳотро муттаҳид намуд. Пайваста ба ин, васеъшавии агломератсияҳои мегополиси ба миён омадаанд, ки онҳо дорои 30-35 млн нафар аҳоли мебошанд.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Аксар мамлакатҳои ноҳияи Аврупои Ғарбӣ ба ғурӯҳи давлатҳои мутараққӣ мансубанд. Тавассути инқилоби саноатӣ дар Аврупои Ғарбӣ он пешсафи капитализми ҷаҳонӣ гардид ва ҳоло ҳам аз ҷиҳати иқтисодӣ иқтисодӣ яке аз пурқувваттарин ноҳияҳои ҷаҳон ба ҳисоб меравад.

Симои хоҷагии Аврупои Ғарбиро дар бозори ҷаҳонӣ маҳсулоти саноат муайян мекунад. То Ҷанги якуми ҷаҳон Аврупои

Ғарбӣ бо истехсоли маҳсулотҳои босифати аз ҳад мураккаб машҳур буд, ҳоло ба истехсоли маҳсулотҳои начандон мураккаб буда, ба монанди автомобил, дастгоҳу киштиҳои баҳрӣ, таҷҳизоти идоравӣ, маҳсулотҳои электротехникӣ машғул мебошад. Ҳоло баъзе соҳаҳои технологияи мураккаб низ тараққӣ карда истодаанд.

Географияи саноати Аврупои Ғарбӣ зери таъсири географияи сарватҳои табиӣ шароитҳои табиӣ шакл гирифтааст. Дар қисми шимолӣ он мавҷуд будани канданиҳои ғоиданоки металлӣ, сӯзишворӣ, дар ҷануб бештар ҷойгир шудани захираи металлҳо ба саноати вазнин ва географияи он асос гузоштанд.

Саноати сӯзишворию энергетикӣ дар ибтидо пурра ба манбаъҳои ангишти маҳаллӣ таъя мекард. Дар миёнаҳои асри XX истихроҷу истеъмоли ангишт кам шуда, ҷойи онро нафту газ ва атом гирифтанд. Мақони бузурги истихроҷи нафт акваторияи баҳри Шимолӣ мебошад, ки аз он ҷо зиёда аз 180 млн тонна нафт ва 100 млрд м³ гази табиӣ истихроҷ карда мешавад. Дар ин ҷо бештар аз 250 кон кашф карда шудаанд, ки бузургтаринашон Статфорд мебошад.

Яке аз конҳои калонтарини гази ҷаҳонӣ Слохтеран дар Нидерландия воқеъ гардидааст.

Аврупои Ғарбӣ талаботи худро бо нафт 1/3 ҳисса, бо газ 2/3 ҳисса қонеъ мегардонад. Боқимондаашонро аз хориҷа (аз мамлакатҳои рӯ ба инкишоф) мегирад. Вобаста ба воридкунии нафт қорхонаҳои нафтоқоркунӣ асосан дар шаҳрҳои бандарӣ ва қисман дар шаҳрҳои дохилӣ сохта шудаанд.

Географияи истехсоли энергияи барқӣ ба географияи ҳавзаҳои ангишт, шаҳрҳои қалону бандарҳо мувофиқ буда, неругоҳҳои барқии олаві бартарӣ доранд. Иншоотҳои атомӣ аз 70 зиёданд. Дар аксари мамлакатҳои ноҳия (ғайр аз Норвегия ва Швейтсария) истгоҳҳои барқии обӣ аҳаммияти дувумдараҷа доранд. Дар Италияву Исландия аз энергияи гидротермалӣ (обҳои гарми зеризаминӣ) низ истифода мебаранд.

Саноати металлургияи Аврупои Ғарбӣ ҳанӯз аз огози ИИТ пеш пайдо шуда, ба ашёи ҳоми дохилӣ таъя мекард. Металлургияи сиёҳ дар Англия, Олмон, Фаронса, Испания, Белгия, Шветсия ва Люксембург тараққӣ кардааст. Баъди Ҷанги якуми ҷаҳон марказҳои қалони ин соҳа дар шаҳрҳои бандарӣ сохта ва васеъ карда шуданд. (Сабабашонро шарҳ диҳед.)

Ноҳияи калонтарини металлургияи сиёҳи Аврупои Ғарбӣ ҳавзаи Рур буда, дар он ҷо ҳар сол 25 млн тонна пӯлод ғудохта

мешавад. Калонтарин комбинати металлургии он дар шаҳри Дойсбург чойгир буда, дар як сол 10 млн тонна пӯлод истеҳсол менамояд.

Дигар комбинати калону ҳозиразамон дар шаҳри Тарантои Италия чойгир шудааст, ки он 10 млн тонна иқтидори истеҳсоли дорад.

Саноати металлургияи ранга асосан дар мамлакатҳое чойгир шудаанд, ки ашёи хом ва энергияи барқии зиёд доранд. Соҳаи муҳимтарину инкишофёфтаи он саноати алюминий мебошад.

Мошинсозӣ. Географияи ин соҳаи авангард ба географияи шаҳрҳои калон ва агломератсияҳои онҳо мувофиқ меояд. Дигаргуниҳо дар географияи мошинсозӣ дар солҳои охир хусусияти нави чойгиркунии пайдо кард ва ин хусусият дар ҳамаҷо ғардидани он зоҳир мегардад (дар шаҳрҳои хурду миёна чойгиркунии соҳаҳои илмталаби мошинсозӣ). Дар чойгиркунии он хусусиятҳои хоси ҳар як зерсоҳа ба ҳисоб гирифта мешаванд. Масалан, дар Англия соҳаҳои электротехника, электроника, дастгоҳсозӣ, рекетию кайҳонӣ асосан дар шаҳри Лондон, автомобилсозӣ дар Бирменгем, таҷҳизоти бофандагӣ дар Манчестер, киштисозӣ дар Глазго чойгир карда шудаанд.

Саноати химия. Географияи ин соҳаро то Ҷанги якуми ҷаҳон чойгиршавии ҳавзаҳои ангишт муайян мекард. Баъди ба яке аз ашёҳои хоми муҳими саноати химия табдил ёфтани нафт ва газҳои табиӣ корхонаҳои онро дар соҳили баҳр ва дарё, дар шаҳрҳои бандарӣ сохтани шуданд. Марказҳои калони саноати химия дар соҳилҳои Темза, Сена, Рейн, Элба ва Рона пайдо шудаанд.

Саноати ҷангал. Хусусияти хоси ин соҳа дар заминаи ашёи хом чойгир намудани корхонаҳо мебошад. Бинобар ин, дар Шветсия ва Финляндия корхонаҳои ҷӯбкоркунии дар мавзёҳои серҷангал сохта шудаанд. Ин мамлакатҳо аз қадим боз макони асосии истеҳсоли содироти селлюлозаю коғаз мебошанд.

Саноати сабук. Яке аз шартҳои чойгиркунии корхонаҳои ин соҳа дар маҳалҳои серкоргар ва ноҳияҳои истеъмолӣ чойгиркунонии онҳо мебошанд. Барои ҳамин, корхонаҳои ин соҳа дар тамоми мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ паҳн шудаанд. Солҳои охир корхонаҳои соҳаҳои саноати сабук бештар дар ноҳияҳои қувваи кории арзондоштаи ҷанубии Аврупо (Португалия) сохта шудаанд.

Ноҳияҳои саноатӣ. Дар Аврупои Ғарбӣ то ҳол бартарӣ доштани ноҳияҳои кӯҳнаи саноатӣ мушоҳида карда мешавад.

Масалан, ноҳияи саноатии Рур ба ноҳияи кухнатарин буданаш нигоҳ накарда, ҳоло ҳам яке аз ноҳияҳои калонтарини ин ноҳияи саноатии Аврупо ба ҳисоб меравад.

Кишоварзӣ. Шароити табиӣи Аврупои Ғарбӣ барои тараққиёти кишоварзӣ нисбатан мусоид мебошад. Қатъи назар аз ин, ноҳияҳои алоҳидаи он ба шароити хоси худ аз якдигар фарқ мекунанд. Дар қисми марказии Аврупо зироатҳои минтақаи муътадил, дар ҷануби он зироатҳо ва дарахтони мевадихандаи субтропикиро парвариш мекунанд.

Соҳаҳои асосии кишоварзӣ дар Аврупои Ғарбӣ зироаткорӣ ва чорводорӣ мебошанд. Ҳосилнокии гандум ба 60-70 ст/га мерасад, ки он дар ҷаҳон нишонаи баландтарин аст. Чорводорӣ дар аксари мамлакатҳо соҳаи таҳассусёфта ба ҳисоб меравад.

Соҳаи чорводорӣ дар Дания ба дараҷаи баланд инкишоф ёфтааст ва он соҳаи таҳассуси байналмилалӣ мамлакат ҳисобида мешавад. Дания дар миқёси ҷаҳон яке аз макони асосии истеҳсол ва содироти равғану шир, паниру тухм ва ғӯшти хук ба ҳисоб меравад. Соҳаи зироаткорӣ талаботи аҳолиро пурра таъмин менамояд ва дар як вақт заминаи мустаҳками хӯроки чорво ба ҳисоб меравад.

Ҳоло дар зерӣ таъсири зиёди табиӣю таърихӣ дар ин ҷо се навъи асосии кишоварзӣ ташаккул ёфтааст: 1) навъи шимолӣ Аврупоӣ; 2) навъи миёнаи Аврупоӣ; 3) навъи ҷануби Аврупоӣ. Барои ду навъи аввал дараҷаи баланди маҳсусгардонӣ ва барои навъи сеюм бартарӣ доштани зироаткорӣ ва боқимондаи заминдорӣи феодалӣ хосанд.

Соҳаи моҳидорӣ чун пештара дар иқтисодиёти Норвегия, Дания, Исландия нақши назаррас дорад.

Дар ноҳияҳои кӯҳӣ чорводорӣи чарогоҳӣ тараққӣ кардааст.

Дар тараққӣ кардани кишоварзӣи Аврупо шароити табиӣи мусоид, дараҷаи баланди молии маҳсулот, шабакаи зичи нақлиёт ва истифодаи комёбиҳои илму техника мусоидат намудааст.

НАҚЛИЁТ

Дар Аврупои Ғарбӣ тамоми соҳаҳои нақлиёт амал мекунанд. Шабакаи географии нақлиёти ин ҷо хеле мураккаб аст, асоси онро шохроҳҳои самти арзӣю тӯлидошта ташкил медиҳанд ва онҳо дорои аҳаммияти байналмилалӣ мебошанд.

Роҳҳои обӣ низ самти тӯлию (Рейн) арзӣ (Дунай) доранд. Боркашонӣи солони дарёи Рейн 250-300 млн тоннаро ташкил

ва Колумбия нисбатан тараққӣ кард. Ин боиси афзудани маҳсулоти кишоварзӣ гардид. Давлатҳои Перу, Боливия, Эквадор, Салвадор, Гватемала қафомонда буда, муносибатҳои нифеодалии ва афзоиши босуръати аҳолии сабаби қафомонии кишоварзӣ гардидааст.

Дар Амрикои Лотинӣ аз замони мустамликавӣ боз ҳолати хоҷагидории калони помешикӣ (латифундияҳо) боқӣ мондаанд, ки заминҳои зиёдро нигоҳ дошта, барои самаранок истифодабарии он монеъ мешавад. Миллионҳо деҳқонон камзамин ва ё тамоман безамин мебошанд.

Зироаткорӣ дар аксарияти давлатҳои Амрикои Лотинӣ соҳаи асосии кишоварзӣ ба шумор меравад. Дар заминҳои киштшаванда зироатҳои галладона, пеш аз ҳама гандум ва чуворимакка бартарӣ доранд. Чун давлатҳои Африқо зироатҳои содиротӣ ва истеъмоли фарқ мекунанд. Ҳосили асосии зироати муҳими содироти қаҳваро плантатсияҳои калони Бразилия, Колумбия, Гватемала, Салвадор, Коста-Рика ва Гаити медиҳанд. Какао, найшакар, пахта, тамоку, банан, дарахтони каучукдор ҳам зироатҳои содиротӣ мебошанд. Давлатҳои Колумбия, Коста-Рика, Эквадор, Гондурас, Панама калонтарин дар дунё истеҳсолкунандаи банан буда, онро ба ИМА ва Аврупо ба воситаи киштиҳои калони рефрижераторӣ содир мекунанд. Зироати муҳимтарини кишоварзии Гайана, Куба ва Чумхурии Доминикан бошад, найшакар ба ҳисоб меравад. Ҳоло дар Куба бештар аз 50 дарсад заминҳои киштро найшакар ташкил медиҳад. Дар ин ҷо зиёда аз 150 завод сола бештар аз 5 млн тонна қанд истеҳсол мекунад. Дар Мексика дар сарҳади ИМА пахта, гандум, шолӣ ва зироатҳои дигарро, ки ба содирот мераванд, парвариш мекунанд. Дар байни зироатҳои содиротии Пампаи Аргентина гандум ва чуворимакка мавқеи махсусро ишғол мекунанд.

Дар хоҷагиҳои майдаи ноҳияҳои дохилӣ ба сифати зироатҳои истеъмоли чуворимакка ва лубиё парвариш менамоянд. Картошка, маниок ва рустаниҳои рағандор низ мекуроранд.

Ба соҳаи чорводорӣ аз 1/3 қисми маҳсулоти кишоварзии ноҳия рост меояд. Чорводорӣ дар Аргентина, Уругвай ва Парагвай соҳаи муҳим мебошад. Вобаста ба шароитҳои табиӣ чорводорӣ дар Амрикои Лотинӣ тамоилҳои хос пайдо кардааст. Масалан, дар Пампаи Аргентина ва Бразилия чорвои калони шохдор, дар Патагония гӯсфанд ва дар чарогоҳҳои баландкӯхи

саноат дар Англия ва Олмон сабаби пайдоиш ва паҳншавии боронҳои кислотагӣ гардиданд. Он ба майдони васеи ҷангалҳо сироят кард, миқдори зиёди моҳиҳо ва дигар организмҳои кӯлу баҳрхоро (маҳсусан, дар Шотландияю Норвегия, Шветсия) маҳв кард. Дарёи ифлостарини дунё Рейн мебошад, ки дар соҳилҳои он 25 млн нафар аҳоли зиндагӣ мекунанд. Дар ин ҷо аз 2/3 ҳиссаи иқтисодии истеҳсоли саноати химия ва силсилаи неругоҳҳои барқии атомӣ сохта шудаанд. Онҳо ба берун миқдори зиёди оби партовӣ (ифлосшуда) мебароранд, ки ҳаво, об, Заминаро ифлос месозанд. Қатъи назар аз ҷорабиниҳои бисёри ғифзии муҳити атроф, ки солҳои охир аксари мамлакатҳои ноҳия ба амал мебароранд, вазъи экологии ин ҷо ҳоло ҳам мураккаб аст.

Давлатҳои Аврупои Ғарбӣ аз ҷиҳати тараққиёти иқтисодӣ аз якдигар кам фарқ мекунанд. Вале дар байни онҳо давлатҳои ҳастанд, ки на танҳо ба вазъи иқтисодию сиёсии Аврупои Ғарбӣ, балки дар бобати ҳалли масъалаҳои сиёсӣ иқтисодии ҷаҳон таъсири калон доранд. Инҳо Олмон, Фаронса, Англия ва Италия мебошанд.

Савол ва пурсиш

1. Аз рӯи харитаи сиёсии Аврупои Ғарбӣ ва маълумотҳои рақамӣ масоҳату аҳоли, таркиби сиёсӣ географии ноҳияро тавсиф диҳед. Мамлакатҳои аз нигоҳи майдон, шумораи аҳоли, соҳти идоракунӣ бо ҳам монанду фарқиятдорро ҷудо кунед.
2. Чаро ҳиссаи Аврупои Ғарбӣ дар шумораи умумии аҳолии ҷаҳон кам шудааст?
3. Сабабҳои дигаргуниҳои дар ҷойгиршавии соҳаҳои саноати Аврупои Ғарбӣ баамаломата дар ҷист?
4. Сабабҳои асосии мураккабшавии масъалаҳои экологӣ чӣ?
5. Оид ба ландшафтҳои антропогенӣ ва ёдгориҳои таърихӣ Аврупои Ғарбӣ чӣҳо медонед?
6. Тафовутҳои ноҳиявӣ ва сиёсати ноҳиявии давлатҳои Аврупои Ғарбӣ дар чӣ зоҳир мегарданд?

Худатонро санҷед

1. Чаро мамлакатҳои Аврупо дар асри XX пешсафии худро аз даст додаанд?
2. Симои хоҷагии мамлакатҳои тараққикардаи Аврупо ро кадом соҳаҳо муайян мекунанд?

вазъияти хавфноки экологӣ дар шаҳрҳои калони саноатӣ ва агломератсияҳои бузург боиси хавотирӣ шудааст. Масалан, дар Мехико 3,5 млн автомобил вучуд дорад. Онҳо дар якҷоягӣ бо корхонаҳои саноатӣ вазъи ҳавои атмосфераро дар ҳолати нугувор нигоҳ дошта, ифлосии ҳаво аз ҳолати муқаррарӣ панҷ-шаш маротиба зиёд аст. Ифлосшавии обҳои кӯлу дарёҳо низ ташвишвар мебошад. Ба ин хотир ҳукуматҳои аксари давлатҳои минтақа солҳои охир ба масъалаи ҳифзи табиати атроф диққати ҷиддӣ медиҳанд.

Савол ва супориш

1. Чаро ин минтақаро Амрикои Лотинӣ меноманд?
2. Аз рӯйи харита қисмат (субрегион)-ҳои асосии Амрикои Лотиниро ҷудо кунед.
3. Аз кадом намуди захираҳои табиӣ Амрикои Лотинӣ бой аст?
4. Дар харитаи контурӣ қонҳои калонтарини нафту газ, ангишт, маъдани оҳан ва металлҳои рангаро тасвир намоед.
5. Таркиби этникии аҳолии Амрикои Лотинӣ чӣ гуна аст?
6. Дар харитаи контурӣ тарзи ҷойгиршавии аҳолиро вобаста ба омилҳои пайдоиши этникӣ тасвир намоед.
7. Афзоиши агломератсияҳо дар Амрикои Лотинӣ ба кадом сабабҳо алоқаманд аст?
8. Кадом соҳаҳои саноатӣ дар Амрикои Лотинӣ бештар инкишоф ёфтаанд?
9. Аз рӯйи харита марказҳои муҳимми саноатиро нишон диҳед ва дар харитаи контурӣ тасвир кунед.
10. Соҳаи кишоварзии минтақа ба кадом намуди зироат таъсис ёфтааст?
11. Дар харитаи контурӣ ноҳияҳои асосии зироаткорӣ қорводорӣ ва намуди зироатҳои содиротшавандаро бо ранги баланд тасвир кунед.
12. Бо кадом давлатҳо рабобити хориҷии Амрикои Лотинӣ ривҷ ёфтааст? Сабаб?

Худатонро санҷед

1. Бартарӣ доштани забонҳои аврупоӣ дар Амрикои Лотинӣ дар ҷист?
2. Сабаб дар ҷист, ки се давлати бузурги Амрикои Лотинӣ – Аргентина, Бразилия ва Мексика ҳиссаи асосии истеҳсолоти саноатиро дар минтақа ташкил медиҳанд?

парлумони мулкдориҳо ба ҳукумати федератсия итоат менамоянд.

Мавқеи иқтисодию географии Олмон дар маркази Аврупо симои онро ҳамчун чорроҳаи роҳҳои оҳану автомобил ва ҳавоӣ ифода кардааст. Муҳимтарини онҳо роҳи самти арзидошта буда, роҳи кӯтоҳтарин аз Аврупои Ғарбӣ ба тарафи шарқ аст. Баромади бевоситаи Олмон ба баҳри Шимолӣ нақши махсусро мебозад, зеро дар соҳили ин баҳр бандарҳои аҳамияти ҷаҳонидашта ҷойгир шудаанд. Аз бандари Роттердами Нидерландҳо низ истифода мебаранд. Дарёҳои Рейн ва Рона воситаи муҳими боркашонӣ аз баҳр ба дохили мамлакат ва баръакс мебошанд.

Ҳама давлатҳои ҳамсояи Олмон давлатҳои тараққикарда мебошанд.

Аҳоли. Аз рӯйи шумораи аҳоли Олмон дар Аврупои Ғарбӣ яке аз пешсафҳо буда, вале афзоиши табиӣи аҳоли нисбатан паст аст.

Баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳон дар натиҷаи аз дигар давлатҳо, аз ҷумла аз Аврупои Шарқӣ баргаштани немисҳо миқдори аҳоли афзуд.

Ҷойгиршавии аҳоли, таркиби шугл ва ҳайати синфӣи он симои индустриявӣ доштани мамлакатро ифода менамоянд. Зичии миёнаи аҳоли ба ҳар як километри мураббаъ бештар аз 230 нафар буда, дар ноҳияҳои саноатӣ (махсусан дар ноҳияи Рур) ин нишондиҳанда ба 1000-2000 нафар мерасад. Аз рӯйи дараҷаи урбанизатсия Олмон дар миқёси ҷаҳон яке аз аввалин ҷойҳо (бештар аз 80 дарсад)-ро ишғол менамояд. Агломератсияи шаҳрии ҳавзаи Рур аз калонтаринҳо буда, дар гирду атрофи Эссен, Дортмунд ва дигар марказҳои калон дахҳо шаҳру маҳалҳои коргарнишин бо ҳам якҷоя шудаанд. Онҳо агломератсияи хеле бузургро ташкил намудаанд, ки дахҳо километр кашол ёфта, бештар аз 5 млн нафар аҳоли доранд. Мавҷудияти корхонаҳои калони зиёди саноатӣ ва аҳолии зиёд масъалаҳои мураккаби экологиро ба миён овард. Махсусан, ҳаво ва обҳои дарёҳои Рейну Рур ифлос шудаанд.

Таркиби шугли аҳоли бо он фарқ мекунад, ки аз панҷ ҷаҳонӣ ҷиссаи аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол дар саноат, сохтмон ва касоби машғули коранд. Ин нисбат ба соҳаи кишоварзӣ қариб 8 баробар зиёд аст. Солҳои охир ҷиссаи аҳолии дар соҳаи хизмат шуглдошта бо суръати хеле баланд меафзояд.

Коргарону хизматчиён ва ашхоси музди ками меҳнатгиранда, оммаи деҳқонону касибон 95 дарсади аҳолиро ташкил

Хочагӣ. Бразилия яке аз мамлакатҳои пешсафи олами рӯ ба инкишоф аст. Вай ба мамлакатҳои нави саноатӣ мансуб буда, аз ҷиҳати ҳаҷми маҳсулоти дохилӣ ба ҳар сари аҳоли дар Амрикои Лотинӣ дар ҷойи аввалу дар олами рӯ ба инкишоф дар ҷойи дуюм (баъди Ҳиндустон) буда, дар қатори даҳ маркази хоҷагии ҷаҳонӣ қарор гирифтааст.

Бразилия пеш мустамликаи португалиҳо буд. Дар ибтидо мустамликадорон ба истифодаи ҷангалҳо шурӯъ намуданд (барои тайёр кардани рангу бор). Баъдтар найшакарпарварӣ сар шуд. Ин соҳа дар қисми шимолу шарқии мамлакат ба роҳ монда шудааст, ки ба тараққиёти он шароитҳои табиӣ мусоидат менамоянд. Тамоми асри XVII даври азхудкунииҳои қонҳои тило буд. Ин соҳа асосан дар Минас-Жейрас инкишоф ёфт. Миёнаи асри XIX ташкил намудани плантатсияҳои қаҳва оғоз ёфта, мавзеи Сан-Паулуро дар бар гирифт. Баъди ин ҷорабиниҳо васвасаи каучуку какао сар шуд. Ҳамин тариқ, дар тӯли як аср соҳаи таҳассуси ҷаҳонии хоҷагии Бразилия ҳамеша дигар мешуд.

Ҳоло Бразилия мамлақати тараққиқардаи ҷаҳони сеюм буда, ҳар сол зиёда аз 2 млн автомобил мебарорад ва истеҳсоли навъҳои маҳсулоти электротехникӣ, электроника ва дигар навъҳои дараҷаи баланди тараққиёт ба роҳ монда шудааст. Саноати калони ҳарбии тараққиқарда ва неругоҳҳои обию барқии дар ҷаҳон калонтарин бунёд кардааст. Аз рӯйи истеҳсоли қаҳва, найшакар, банан дар ҷаҳон ҷойи аввал ва аз рӯйи истеҳсоли рағғани лубӣӣ ва афлесун (баъди ИМА) ҷойи дуюмро ишғол мекунад.

Бо вуҷуди ин, таркиби соҳавии иқтисодиёти мамлакат ҳоло ҳам ба таври кофӣ тақмил наёфтааст. Ин ҳолат, қабл аз ҳама ба хоҷагии кишоварзии он хос асту майдонҳои хеле фаррохро зироатҳои камҳосил банд кардаанд. Ба иқтисодиёти Бразилия бӯҳрони молиявии соли 1998 ва минбаъд солҳои 2008-2009 таъсири манфӣ расонид (аз кучо сар задани ин бӯҳронро ба хотир оред).

Бразилия ҷойгиршавии хоҷагию аҳолии навъи наздиқуёнуӣ дошта, аз 9/10 ҳиссаи соҳаҳои истеҳсолоту аҳоли дар 300-350 километр паҳнии назди қуёнус ҷойгир шудаанд. Қисми дохилии мамлакат камаҳоли ва суст азхудкардашуда аст. Зичии аҳоли дар Рио-де-Жанейро нисбат ба Амазония 800 баробар зиёд аст. Нохияи байни Рио-де-Жанейро, Сан-Паулу, Белу-Оризонтиро «секунҷаи саноатӣ» меноманд ва ҳар кадом «қулла»-и ин ноҳия таҳассусу симои хоси худро доранд.

Саноат. Бештар аз сад сол қабл аз ин захираҳои табиӣи Олмон, ба монанди ангишт, намакҳои калий, ошӣ, маъдани оҳан ба тараққиёти соҳаҳои энергетикаю химия, саноати металлургия ва мошинсозӣ асос гузошта буданд.

Энергетикаи он то миёнаи солҳои 60-уми асри XX асосан ба ангиштсанг таъя мекард, барои он ки захираи ангишти он хеле калон аст. Ҳоло $\frac{3}{4}$ ҳиссаи истихроҷи он ба ҳавзаи Рур рост меояд. Дар ноҳияи Кёльн ангишти сиёҳтоб бо усули кушод истихроҷ карда мешавад. Он ашӯи хоми саноати химия ва сӯзишворӣ ба ҳисоб меравад. Қисми зиёди неругоҳҳои барқии олаві дар ҳавзаҳои ангишт ҷойгиранд. Вале дар шароити ИИТ истихроҷи ангишт якбора кам шуда, ҳиссаи нафту газ дар баланси энергетикӣ афзуд. Дар айни замон он 60 дарсадро ташкил менамояд. Дар Олмон неругоҳҳои барқии атомӣ (дар заминаи маъдани урани маҳаллӣ) амал мекунад. Бо қарори нави ҳукумати Олмон минбаъд фаъолияти неругоҳҳои атомӣ дар мамлакат қатъ карда мешавад.

Металлургияи сиёҳ асосан дар заминаи маъдани оҳани аз хориҷ кашондашуда (воридотӣ) амал мекунад. Қисми зиёди истеҳсоли ҷӯяну пӯлод ва кироя ба заводҳои Рур, Айзенхюттенштадт ва ҳавзаи Саара рост меояд. Ин корхонаҳо сикли пурраи истеҳсоли доранд. Аз солҳои 60-уми асри XX инчониб ин соҳа ба бандарҳо майл пайдо намудааст. Аз соҳаҳои металлургияи ранга саноати алюминий, мис фарқ карда меистад ва он асосан ба ашӯи хоми воридотӣ кор мекунад. Ҷойгиркунии корхонаҳои ин соҳаҳо ба географияи неругоҳҳои барқӣ (Кёльн, Рур) мувофиқат менамоянд.

Мошинсозӣ соҳаи инкишофёфтаи саноат буда, аз рӯи истеҳсоли мошинҳо Олмон танҳо аз ИМА қафо меистад, аммо аз рӯи содирот дар миқёси ҷаҳон ҷойи якумро ишғол мекунад.

Аксари ширкатҳои мошинсозӣ аз доираи мамлакат берун фаъолият менамоянд. Масалан, ширкати «фолксваген», ки яке аз калонтарин ширкатҳои мошинсозӣ ба ҳисоб меравад, дар як қатор мамлакатҳо корхонаи муштарак дорад ва зиёда ба сад мамлакат автомобил мефурӯшад. Маҳсулоти мошинсозии вазнин, муҳаррикҳо, локомотиву тачхизотҳо ва техникаи нави ҳарбӣ дар Ҷануби Ғарб истеҳсол карда мешаванд. Марказҳои асосии мошинсозӣ дар Дюсселдорф, Кёльн, Штутгарт, Мюнхен, Дрезден, Карл Маркс-штадт воқеъ гардидаанд. Мақоми асосии киштисозӣ шаҳри Гамбург мебошад.

Саноати химия яке аз тараққиёфтатарин соҳаи саноат буда, аз рӯйи ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти он Олмон баъди ИМА ва Чопон дар ҷойи сеюм ва аз рӯйи содироти он дар миқёси ҷаҳон дар ҷойи аввал меистад. Ноҳияҳои калони саноати химия Рур, Галле, Гамбург, Бавария мебошанд. Маҳсулоти асосии он рангубор, нуриҳо, дорувор, маҳсулоти нафту химия мебошад.

Кишоварзӣ. Аз ҷиҳати истеҳсоли маҳсулоти ин соҳа Олмон аз Фаронса ва Италия қафо меистад, вале аз рӯйи суръатнокӣ ва маҳсулноки аз дараҷаи миёнаи мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ пеш меистад. Олмон аз рӯйи дараҷаи таъминоти мошинҳои кишоварзӣ ва истифодаи химикатҳо яке аз ҷойҳои аввалро ишғол менамояд.

Иқлими Олмон аз иқлими уқёнусӣ ба континенталӣ гузаранда буда, имконият медиҳад, ки дар мамлакат тамоми зироатҳои минтақа муътадил парвариш карда шаванд. Хокаш дорои хусусияти ҳосилхезии миёна мебошад. Дар заминҳои кишт аз нуриҳои химиявӣ васеъ истифода мебаранд.

Дар заминдорӣ Олмон шакли иҷорай сармоядорӣ (пулӣ) ва заминдорӣ сармоядорӣ хос аст. Заминдорони калон низ ҳастанд. Дар натиҷаи рақобат хоҷагиҳои калону миёна хоҷагиҳои хурди деҳқониро танг намуда, барҳам медиҳанд.

Дар таркиби кишоварзии Олмон соҳаи чорводорӣ афзалиятнокӣ дорад. Аз панҷ чор ҳиссаи арзиши маҳсулоти кишоварзӣ ба чорводорӣ рост меояд. Саршумори ҳук ва чорвои калони шохдор зиёд буда, хоҷагиҳои ширчӯш даромади зиёд мегиранд. Дар тамоми ноҳияҳо чорводорӣ бо зироаткорӣ омезиш ёфта, зироаткорӣ ба чорводорӣ хизмат мекунад. Шудгор 1/3 заминҳои киштро ташкил менамояд. Зироатҳои асосӣ гандум, рож, ҷав, сулӣ буда, гандуму рож ҳамчун хӯрокворӣ, ҷав барои истеҳсоли пива, сулӣ барои хӯроки чорво истифода мешаванд. Картошка ва лаблабупарварӣ дар аксари ноҳияҳо паҳн гардидааст. Истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии ватанӣ аз панҷ чор қисми талаботи мамлакатро қонеъ мегардонад, аз ҷумла бо гандум, қанд, гӯшти гов, панир ва равгани маска аҳоли пурра таъмин мебошад.

Нақлиёт. Қаламрави Олмонро шабакаи зичи роҳҳои нақлиётӣ фаро гирифтааст. Махсусан ноҳияи саноатии Рур бо шабакаи зичи роҳҳо фарқ мекунад.

Аз рӯйи боркашонии роҳи оҳан Олмон аз Фаронса қафо, аз Англия ду баробар, аз Италия чор баробар пеш аст. Боркашонии аз ҳама зиёд дар ноҳияи Рур ба назар мерасад.

Расми 8. Харитаи иқтисодии Олмон

Нақлиёти автомобилӣ ҳоло нисбат ба нақлиёти роҳи оҳан бештар бору мусофир мекашонад. Нақлиёти обӣ ҳам дар ҳаёти хоҷагии Олмон аҳаммияти калон дорад.

Аз панҷ як ҳиссаи борҳои дохилӣ ба воситаи дарёҳо ва каналҳо кашонида мешаванд. Гирехҳои асосии нақлиётӣ Гамбург, Мюнхен, Кёln мебошанд.

Тафовутҳои иқтисодию географӣ. Солҳои охир тавассути якҷоякунии ду давлати немисӣ нобаробариҳои қаламравии тараққиёт мушоҳида карда мешаванд. Мутобиқшавии хоҷагии заминҳои шарқӣ ба шароити ғарбӣ сабаби дар шарқ камшавии истехсолоти саноатӣ гардид. Қисми ғарбии мамлакат нисбатан тараққиёфта мебошад. Ноҳияҳои ғарб, ҷануб ва шимолу шарқ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Қисми ғарб аз ҳама тараққиқарда буда, ноҳияи саноатии Рур дар ҳамин ҷо ҷойгиранд. Он танҳо 1/25 қисми масоҳати мамлакатро дар бар гирифтааст. Дар он 1/5 ҳиссаи аҳоли истиқомат мекунад ва 1/3 қисми корхонаҳои саноатии мамлакат ҷойгир карда шудаанд. Шаҳрҳои калони он Эссен, Дуйсбург, Дюсселдорф мебошанд.

Дар қисми ҷануб соҳаҳои электротехника, мошинсозии дақиқ, дастгоҳсозии электронӣ, саноати химия, бофандагӣ, ҳӯрокворӣ тараққӣ кардаанд. Шаҳри аз ҳама калонтаринаш Мюнхен аст. Шимолу шарқи қисми ғарби мамлакатро ноҳияи кишоварзӣ номидан мумкин аст. Дар ҳамвори Олмони Шимолӣ ҷорводории тамоили ширӣ ва қисман ғушгӣ парвариш карда мешаванд. Аксари майдонро ҷароғоҳу марғзор, алафдарав, кишти зироатҳои ҳӯроки ҷорво ташкил медиҳанд. Дар ин ҷо, инчунин истихроҷи ашёи хоми минералӣ низ вучуд дорад. Шаҳрҳои калонаш Гамбург, Волфсбург буда, ба воситаи онҳо тиҷорати берунии Олмон ба амал бароварда мешавад. Заводҳои калони «Фолксваген» дар ҳамин ҷо мебошанд. Қисми шарқии Олмон (собиқ Олмони демократӣ) низ ноҳияҳои тафовутнок дорад. Дар қисми ҷанубу ғарб ва ҷануб маҷмӯаи мураккаби хоҷагӣ ташкил ёфтааст. Дар ин ҷо саноат бартарӣ дошта, кишоварзии интенсивӣ тараққӣ кардааст. Агломератсияҳои калони шаҳрӣ дар атрофи Лейпциг, Галле, Дрезден ба вучуд омадаанд. Дар қисми марказ ва шарқ истихроҷи ангишт, истехсоли неруи барқ, металлҳои сиёҳ, истехсоли маҳсулоти электронӣ, радиотехникӣ, химиявӣ, дастгоҳсозӣ, полиграфӣ, дӯзандагӣ тараққӣ кардаанд. Пойтахти Олмон шаҳри Берлин дар ҳамин ҷост. Оқруғҳои шимолӣ ин ҷо «дарвозаи баҳрӣ» ба ҳисоб мераванд.

Алоқаҳои иқтисодии хориҷӣ. Олмон қариб бо тамоми мамлакатҳои алоқаи тиҷоратӣ дорад. Аз рӯйи содирот дар ҷаҳон дар ҷойи дуюм меистад. Бештар аз 56 дарсади содироташ ба ҳиссаи автомобилсозӣ, мошинсозии умумӣ, молҳои химиявӣ ва электроникӣ рост меояд. Аз рӯйи содироти маҳсулоти бофандагӣ дар ҷаҳон пешсаф буда (11 дарсад содироти ҷаҳонӣ), аз рӯйи содироти либоси тайёр баъди Чину Италия дар ҷойи сеюм, аз рӯйи маҳсулоти кишоварзӣ баъди ИМА, Фаронса, Ғолландия дар ҷойи чорум меистад. Олмон мамлақати воридотчи калони дунё аст. Шарикони калони тиҷоратии Олмон Фаронса, Италия, Англия, ИМА, Австрия, Ғолландия, Дания, Белгия ва Люксембург мебошанд.

Савол ва пурсиш

1. Ба мавқеи иқтисодию географии Олмон баҳо диҳед.
2. Таркиби шугли аҳолии Олмонро бо яке аз мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ муқоиса намоед.

3. Тафовуташ дар чист?
4. Ноҳияҳои зичаҳоли ва агломератсияҳои калони шаҳриро чудо кунед.
5. Ноҳияҳои асосии металлургия, мошинсозӣ, химияро муайян намоед. Хусусияти ҷойгиркунии ин соҳаҳо дар чист?
6. Ҳиссаи Олмонро дар истеҳсолоти саноати «Ҳафтгона» муқоиса намоед.
7. Соҳаҳои асосии саноати ҳавзаи Рур ва шаҳрҳои атрофи он кадомҳоянд?
8. Тафовутҳои иқтисодию географии қисмҳои мамлакатро номбар кунед. Сабаби ин тафовутҳо дар чист?
9. Рӯйхати молҳои содиротию воридоти Олмонро тартиб дода, онро шарҳ диҳед.

Худатонро санҷед

1. Мавқеи Олмонро дар ҷаҳони имрӯза чӣ муайян мекунад?
2. Мавқеи он дар иқтисодиёт ва сиёсати ҷаҳон чӣ гуна аст?

Аз нигоҳи шумо

Чаро Олмон баъди ҷанги ҳаробиовар ба зудӣ ба қатори мамлакатҳои ҳафтгона дохил гардид? Сабабашро шарҳ диҳед.

Оё дар оянда мавқеи сиёсӣ, иқтисодӣ ва ҳарбии Олмон тағйир меёбад ё не?

АНГЛИЯ

Масоҳаташ – 244,1 ҳазор км².

Аҳолиаш – 60,7 млн. нафар.

Пойтахташ – ш. Лондон.

Забони давлатӣ – англисӣ.

Воҳиди пулӣ – фунт-стерлинг.

Ҳаёти каламрав ва мавқеи иқтисодию географӣ. Англия дар ҷазираҳои Британӣ ҷойгир буда, ба ҳаёти он Англия,

Шотландия, Уэлс ва Ирландияи Шимолӣ дохиланд. Номи Британияи Кабир аз номи қазираи калонтарини он, Англия аз ҳисоби таърихи давлат гирифта шудааст.

Мавқеи қазиравии он ва ҳамдигарро бурида гузаштани роҳҳои байналмилалӣ обию ҳавоӣ барои мамлакат шароити мусоид ба миён оварданд. Хусусан роҳҳои баҳрӣ ба Англия имконият медиҳанд, ки бо бисёр мамлакатҳои ҷаҳон равобити иқтисодӣ дошта бошад. Алоқаҳои бисёртарафаи берунаро муҳайё кардаанд.

Аҳоли. Шумораи аҳолии Англия то асри XX босуръат меафзуд. Солҳои охир пастшавии суръати афзоиши аҳоли ба назар мерасад. Меѓуянд, ки дар Англия ҳолати пиршавии миллат фаро расидааст. Сабаби он камшавии таваллуди табиӣ ва афзоиши ҳиссаи аҳолии калонсол аст.

Барои Англия дараҷаи ҳеле баланди урбанизатсия хос аст. Аз панҷ чор ҳиссаи аҳоли сокини шаҳр буда, аз нисф зиёди он дар шаҳрҳои калону агломератсияҳои шаҳрӣ зиндагӣ мекунанд. Калонтарини онро Лондони Калон ба вуҷуд овардааст, ки шумораи аҳолии он зиёда аз 12 млн нафар аст. Вобаста ба зиёдшавии урбанизатсия вазъи экологӣ тезу тунд гардидааст.

Шакли асосии сокиншавии деҳот маҳалҳои ҷудогонаи фермерӣ мебошанд.

Ҳайати синфӣи аҳоли бо ҳиссаи ҳеле баланди коргарони кироя фарқ мекунад. Аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ ғаёл аз 90 дарсад бештар аст. Аз ин камтар аз як дарсад ба кишоварзӣ рост меояд. Дар байни зиёиён шумораи коркунони соҳаи бонкӣ ва идоравӣ зиёд буда, онҳоро клеркҳо ё «гиребонсафед»-ҳо меноманд. Табақаи буржуазия ва фермерҳо каманд, зиёда аз 3 дарсади аҳолии мамлакатро буржуазияи калон ва лендлордҳо ташкил додаанд, ки ҳокимияти сиёсӣ ва нисфи даромади миллий дар ихтиёри онҳо мебошад.

Англия нисбатан мамлакатаи якмиллата мебошад, 4/5 қисми аҳолиро англисҳо, боқимондари шотландӣҳо, ирландӣҳо, уэлсҳо ташкил менамоянд. Ин халқиятҳо урфу одат, маданияти қаблӣи худро нигоҳ доштаанд. Онҳо дину мазҳабҳои гуно-гунро парастид (ирландӣҳо асосан католикӣ, шотландӣҳо протестантӣ, англисҳо пайрави калисои англичанӣ) мекунанд. Ғайр аз халқҳои муқимӣ инчунин 1800 ҳазор коргарони хориҷӣ – ҳиндуҳо, покистониҳо, арабҳо, чинӣҳо ва африқоӣҳо зиндагӣ менамоянд.

Соҳти давлатии Англия монархияи конституционӣ буда, сардори давлат шох мебошад, аммо дар амал ҳокимият

дар дасти сарвазир мебошад, ки онро интихоб менамоянд. Англия роҳбари бо ном «Иттиҳодия»-и собиқ доминианҳо ва мустамликаҳо мебошад, ки ҳоло мустақил гардидаанд.

Тавсифи умумии хочагӣ. Ҷанги дуҷониба ҷаҳон ба хочагии Англия бетаъсир намонд. Як қатор шахрҳои саноатӣ вайрон шуда, алоқаҳои тиҷоратии берунӣ қанда шуданд. Тули солҳои баъдичангӣ он аз тамоми мустамликаҳоиаш маҳрум гардид. Мухтоҷии иқтисодию молиявӣ ба ИМА афзуд. Ҳоло Англия мамлакати мутараққии дунявӣ буда, дар таркиби хочагии саноат барқарор дорад. Дар истеҳсоли маҳсулоти саноати ҷаҳон маҷрои муҳимро ишғол менамояд. Аз се ду ҳиссаи тамоми маҳсулоти саноатии он ба саноати вазнин рост меояд. Дар солҳои охир соҳаҳои анъанавии саноат – истеҳсоли ангишт, боғандагӣ, киштисозӣ тамоюли пастравӣ пайдо кардаанд. Суръати таҷҳизонии корхонаҳо бо техникаи нав суғайра гардид, ки ин сабаби пастшавии суръати афзоиши саноат гардид.

Соҳаҳои, ки пешрафти онҳо ба ИИТ алоқаманданд, бо суръати нисбатан баланд тараққӣ мекунаанд. Ба ин соҳаҳои саноати атомӣ, электронӣ электротехникӣ ва нафтохимиявӣ дохил мешаванд.

Хусусияти хоси тараққии иқтисодии баъдичангии Англия дар зерини таъсири давлатӣ-монополистӣ гузаштани он аст. Давлат дар ширкатҳои калон иштирок намуда, шахтҳои ангишт, нақлиёт, неругоҳҳои барқии калонро дар ихтиёри худ доштааст. Харочотҳои аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ ҷаҳл дар соҳаи кишоварзӣ аз ҳама кам аст, вале ин соҳа симои интенсивӣ дошта, нисфи талаботи мамлакатро бо ҳуҷровӣ таъмин менамояд.

Хусусияти дигари иқтисодии Англия ба савдои беруна вобаста будани он мебошад. Саноати мамлакат асосан ба ашёи хоми воридотӣ таъйин мекунад, вале қисми зиёди маҳсулоти тайёр содир карда мешавад.

Саноат. Заминаи табиӣ саноати мамлакат мустақам нест (ғайр аз захираи ангишт). Солҳои охир дар баҳри Шимолӣ захираи калони нафту газ кашф карда шуда, ба истифода дода шуд ва мамлакат дар ин ҷода дар Аврупои Ғарбӣ дар ҷойи аввал меистад. Захираҳои намак, каолин низ зиёданд. Захираҳои маъдани оҳан талаботи мамлакатро қонеъ мегардонанд. Захираҳои обӣ аҳамияти энергетикӣ надоранд. Манбаи асосии энергия ангишт, нафту газ мебошад, як қисми онҳо аз Алҷазоир оварда мешавад. Ҳиссаи энергияи атомӣ низ назаррас аст.

Англия дар байни давлатҳои мутараққӣ аз ҷиҳати истехсоли неруи барқ (12,5 дарсад) мавқеи калонро ишғол менамояд, фақат аз ИМА ва Чопон қафо мемонад.

Металлургияи сиёҳи Англия дар заминаи ангишти коксдиҳандаи маҳаллӣ ва маъдани оҳани воридотӣ (аз Канада, Либерия, Шветсия) кор мекунад. Марганетс ва дигар металлҳои лозимӣ оҳанпораро низ аз хориҷа меоварад. Марказҳои асосии металлургия ноҳияҳои наздисоҳилӣ (Уэлси Чанубӣ, Шимолу Шарк) мебошанд.

Металлургияи ранга бештар ҷойгиршавии наздисоҳилӣ дорад.

Дар таркиби саноати Англия машинасозӣ ҷойи аввалро ишғол менамояд. Хусусан соҳаҳои ба содирот нигаронидашуда ҳеле тараққӣ кардаанд. Ба ин дастгоҳсозӣ, истехсоли таҷҳизоти электроникаю электротехникӣ, автомобил, тракторҳо дохил мешаванд. Барои содирот солҳои охир моделҳои нави мошинҳои сабукрав истехсол карда мешаванд. Дар ин ҷода Чопон рақобатчи пурзӯри Англия мебошад. Дар мошинсозии мамлакат мавқеи сармояи ИМА пурзӯр аст. Аз панҷ як ҳиссаи дастгоҳсозиро фирмаҳои амрикоӣ дар ихтиёри худ медоранд. Солҳои охир ҳиссаи сармояи Чопон ва мамлакатҳои Араб зиёд шудааст.

Саноати химия дар заминаи коркарди нафт бештар нахи синтетикӣ истехсол менамояд. Маҷмуаҳои нафту энергохимиявӣ дар шаҳрҳои бандарӣ – Лондон, Ливерпул, Шотландия, Шимолу Шарк ҷойгир карда шудаанд.

Саноати сабуку (бофандагӣ) ҳӯрокворӣ дар ҳаёти иқтисодии мамлакат низ нақши назаррас доранд.

Кишоварзӣ. Шароити табиӣ Англия бештар барои ҷорвопарварӣ мусоидат мекунад. Иқлими баҳрии муътадил на дар ҳама ҷо имконияти парвариши гандумро мусоидат менамояд. Дар маҳалҳои аз 600 м аз сатҳи баҳр баландбуда ва ғарбии Англия аз сабаби зиёд будани намнокӣ гандум пухта намерасад. Вале марғзорҳои табиӣ қариб дар ҳама ҷо дар тӯли тамоми сол ҳамеша сабзанд.

Дар кишоварзӣ заминдорӣ калони помешикӣ бартарӣ дорад. Лендлордҳо, баъзе саноатчиёни бой ва савдогарон қисми зиёди заминҳоро, ки қисман барои шикор, паркҳо ва майдонҳои варзиш истифода мешаванд, дар ихтиёри худ доранд. Помешикон аслан дар соҳаи кишоварзӣ меҳнат накарда, заминро ба иҷора медиҳанд. Қисми зиёди маҳсулоти

кишоварзиро хочагиҳои калони фермерию иҷоравӣ, ки онҳо қисми зиёди саршумори чорворо низ соҳибанд, истехсол менамоянд.

Соҳаи асосии кишоварзӣ чорводорӣ буда, заминаи мустаҳкамӣ ҳуҷра дорад. Ба ҷароғоҳҳо нуриҳои минералӣ дода, алаф медараванд, ба ҷорво ҳуҷроҳои омехта, бехмеваҳо дода, фақат дар мавсими кӯтоҳи зимистон дар оғил нигоҳ медоранд. Хочагиҳои ба истехсоли шир махсусгардонидашуда бартарӣ доранд.

Ҳадафи асосии зироатчию чорводорӣ аҳолиро бо ҳуҷра таъмин кардан аст. Аз 2/3 қисми майдони киштро зироатҳои ҳуҷроки ҷорво ишғол менамоянд.

Аз галладонагиҳо ҷав, гандум, сулӣ, аз рустаниҳои техникӣ лаблабуи қанд кишт менамоянд. Талаботи аҳолии шаҳр сабаби таракқи ёфтани сабзавоткорию боғдорӣ гардидааст.

Моҳипарварӣ ҳам дар хоҷагии Англия аҳамияти калон дорад. Бандарҳои асосии моҳидорӣ дар соҳили шарқии мамлакат ҷойгиранд. Истихроҷи нафт дар баҳри Шимоли ӯро ифлос намуда, ба захираҳои мавҷудоти биологӣ баҳр, аз ҷумла ба моҳиён зиёни калон овардааст.

Нақлиёт. Дар боркашонии дохилӣ мавқеи нақлиёти автомобилӣ бештар буда, тавассути рақобати он қисми роҳҳои оҳан бекор мемонанд. Шоҳроҳҳои асосии нақлиётӣ дар Лондон, Бирменгем, Манчестер пайваست мешаванд. Англия соҳиби флоти баҳрии тичоратӣ ва мусофиркашон аст. Флоти баҳрӣ ҳаракати каботажӣ низ дорад. Нақлиёти ҳавоӣ низ хеле таракқи кардааст.

Тафовутҳои иқтисодию географӣ. Аз ҷиҳати тафовути иқтисодӣ қаламрави Англияро ба ҷор ноҳияи калон тақсим кардаанд:

1. Ҷанубу шарқӣ, ки онро Англияи Сабз ҳам номидаанд. Дар ин ҷо нури Офтоб бештар меафтад ва миқдори боришот кам аст. Ин барои ба ноҳияи асосии кишти зироатҳои техникӣ ва галладонагӣ табдил ёфтани он мусоидат намудааст. Дар мавзеъҳои ба Лондон наздик боғу обҷорӣ, дар назди Ла-Манш чорводорӣ бартарӣ доранд. Ин ҷо ҷорво қисман таҳти назорати «электрочӯпон» ҷаронида мешавад (симҳои қувваи ками ҷараёndoшта барои ба дигар тараф гузаштани ҷорво монеа мешаванд). Солҳои охир дар ин ҷо корхонаҳои саноатӣ қомат рост кардаанд. Дар соҳил заминаҳои ҳарбӣ, бандарҳо, курортҳо ҷойгиранд. Калонтарин бандари одамкашонӣ Саутгемитон низ дар ҳамин ҷо воқеъ гардидааст.

2. Қисми марказӣ. Дар ин ҷо аввалин бор дар ҷаҳон саноати ангишт ва фабрикаю заводҳои металлургӣ, металлкоркунӣ, бофандагӣ пайдо шуда буданд. Имрӯз ҳам дорои соҳаҳои кухнаю нави саноатӣ мебошад. Шаҳри Бирменгем ва шаҳрҳои гирду атрофи он бо гуногун будани мошинсозии худ фарқ мекунанд. Соҳаи бофандагӣ то имрӯз тахассуси асосии Манчестер, истеҳсоли пӯлоди хушсифат тахассуси Шеффолд ба ҳисоб мераванд. Киштисозӣ низ тараққӣ кардааст. Шаҳри Ливерпул баъди Лондон бандари дуҷуми боркашонии Англия ба ҳисоб меравад.

3. Уэлс. Дар қисми кӯҳии он заминҳои нокорам доман афканда, дар ҷануби он бошад, ноҳияҳои саноатӣ ташаккул ёфтаанд. Дар ин ҷо соҳаҳои кухнаи саноатӣ бартарӣ дошта, гирифтори таназзул мебошанд.

Шаҳри Глазго нисфи киштиҳои Британияро истеҳсол менамояд.

Дар қисми кӯҳии он ғусфандпарварӣ, дар назди соҳил ҷорвои ширдеҳ парвариш мекунанд. Солҳои охир аз тунукобаи баҳри шимолӣ нафту газ истеҳсол мекунанд. Шаҳри калони ин қисм Эдинбург мебошад.

4. Олстер қисми аз ҳама суствараққикардаи Англия аст. Асоси иқтисодӣташ соҳаи кишоварзӣ буда, заминҳо дар ихтиёри англисҳо мебошанд.

Маркази асосии маъмурӣ, саноатӣ ва маданияи ин қисм бандари Белфаст мебошад.

Алоқаҳои иқтисодии беруна. Англия баъди солҳои 80 асри ХХ ба мамлакати баланси савдои ғаёлодшта табдил ёфт. Нисфи воридоти онро ашёи хоми саноатӣ ва хӯрокворӣ ташкил медиҳад. Содироташ аз молҳои тайёр ва нимтайёр иборат буда, қариб 40 дарсади он ба мошину таҷҳизотҳо рост меояд. Шарикони асосии тичоратии он мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ, ИМА, мамлакатҳои «Иттиҳод» мебошанд.

Савол ва супориш

1. Ба мавқеи географии Англия баҳо диҳед.
2. Аз рӯи харитаи аҳоли зичии он ва ҳафт агломератсияи шаҳрии онро муайян кунед.
3. Қадом соҳаҳои саноатро анъанавии англисӣ номидаанд ва чаро? Чаро онҳо дар ҳолати қарахтӣ мондаанд?
4. Қойгиркунии ноҳияҳои асосии саноатиро бо қойгиршавии агломератсияҳои шаҳрӣ муқоиса намоед.

5. Иқтисодиёти қисматҳои ҷанубу марказро муқоиса намуда, омилҳои ба тараққи онҳо таъсиррасонро шарҳ диҳед.
6. Сабабҳои қафомондагии Уэлс, Шотландия ва Олстер қадомҳоянд?

Худатонро санҷед

1. Ҳаёти аҳолии Англия бо чӣ фарқ мекунад?
2. Чаро шугли аҳолии қобили меҳнат дар кишоварзӣ кам аст?
3. Таъсири Ҷанги дуҷуми ҳафтон ба Англия дар чӣ зоҳир гардид?
4. Хусусияти ҳоси тараққиёти иқтисодии баъдичангии Англияро дар чӣ мебинед?
5. Мавқеи Англия дар Иттиҳоди Аврупо чӣ гуна аст?
6. Расми 20. Харитаи иқтисодии Англия

Ба ақидаи шумо

«Иттиҳод»-и дӯстие, ки Англия сарварӣ мекунад, чӣ аҳаммияти сиёсӣ ва иқтисодӣ дорад?

Чаро шароити табиӣи Англия бештар ба инкишофи ҷорводорӣ мусоидат мекунад?

Захираҳои сарватҳои зеризаминӣ ниҳоят кам аст, дар оянда саноати инкишофёбандаи худро аз ашёи хом бо қадом роҳ таъмин мекунад?

Ин ҳолат ба пешрафти ояндаи саноати Англия таъсир мерасонад ё не?

ФАРОНСА

Масоҳаташ – 551,0 ҳазор км².

Аҳолиаш – 63,6 млн. нафар.

Пойтахташ – Париж.

Забони давлатӣ – фаронсавӣ.

Воҳиди пулӣ – франки фаронсавӣ.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Мавқеи иқтисодию географии Фаронсаро ду омил асосӣ муайян мекунанд. Омил якум аз

он бар меояд, ки Фаронса ба мамлакатҳои Иттиҳоди Аврупо бевосита ҳамсарҳад мебошад ва дар наздикии сарҳади он ноҳияҳои саноатии тараққиқардаи он мамлакатҳо ҷойгир шудаанд. Фаронсаро аз Англия гулӯгоҳи танги Паде-Кале ҷудо менамояд. Хусусияти дуум аз он иборат аст, ки мамлакатро соҳилҳои баҳрҳои уқёнуси Атлантика аз шимол ва ҷануб ихота кардаанд. Ин имконият медиҳад, ки Фаронса дар алоқаи тичорати берунӣ бо мамлакатҳои ноҳияҳои гуногуни ҷаҳон ва Аврупои Ғарбӣ нақлиёти баҳрии арзонро истифода барад.

Аҳоли. Баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳон афзоиши табиӣи аҳоли дар Фаронса хеле паст буд. Сабаби ин бинобар ҷанг баланд ғаштани дараҷаи ғавт, паст гардидани дараҷаи афзоиши табиӣи мебошад. Солҳои минбаъда беҳбудии иҷтимоӣи иқтисодӣ ба миён омада, давлат сиёсати демографиро, ки мақсади он ба баланд намудани дараҷаи афзоиши табиӣи аҳоли равона шуда буд, пеш гирифт. Ба ин нигоҳ накарда ҳоло дар Фаронса дараҷаи афзоиши табиӣи аҳоли хеле паст аст.

Иммигрантсия воситаи муҳимми зиёдшавии захираҳои меҳнатӣ гардид. Бештари иммигрантҳо коргарон ва деҳқонони камбағали Африкаи шимолӣ, италиянӣ, испанию португалӣ ташкил медоданд, ки онҳо дар шароити вазнину музди кори паст кор мекарданд. Солҳои баъдичангӣ ба шумораи аҳоли ҳолати реэмигрантсия (эмигрантҳои ба ватан бозгашта) низ таъсир расонд. Онҳо аҳолии фаронсавӣҳои аз мустамликаҳо баргашта буданд. Салдои мигрантсияи беруна дар мамлакат мусбат мебошад.

Дар ҷойгиршавии аҳоли мигрантсияи дохилӣ (аз деҳот ба шаҳр) таъсир расонидааст. Қатъи назар аз афзоиши доимии урбанизатсия шумораи шаҳрҳои калони Фаронса нисбат ба Англия ва Олмон ду баробар кам мебошанд. Хусусияти асосии ҷойгиршавии аҳоли концентратсияи хеле зиёди аҳолии агломератсияи Париж (1/4 қисми тамоми шаҳриён) мебошад. Берун аз Париж дар се агломератсияи дигар (Лион, Марсел, Лилл) бештар аз як млн аҳоли зиндагӣ мекунад. Дар қисмҳои боқимондаи мамлакат миқдори зиёди шаҳрҳои хурду миёна, пойтахтҳои музофотҳо (шаҳрҳои калони ноҳияҳои иқтисодӣ)-ро ҷудо кардаанд, ки онҳо шаҳрҳои гуногунвазифаанд.

Дар таркиби синфӣи аҳолии Фаронса ҳиссаи аҳолии миёнаҳол (байни буржуазияи калону коргарони кироӣ) зиёд аст, ки ба ин гурӯҳ деҳқонони соҳибмулки каме заминро корхонаи хурд дошта, соҳибкорони майдаю тоҷирон шомиланд. Аксари

онҳо дар рақобат шикаст хӯрда, гурӯҳи коргарони кирояро зиёд мекунанд.

Фаронса ҷумҳурии буржуазӣ мебошад. Сардори давлат президент буда, ваколати зиёд дорад. Аз ҷиҳати маъмурий мамлакат ба департаментҳо тақсим мешавад, дар як вақт номи қисмҳои қадимии он (Лотарингия, Элзас, Бретан, Нормандия) то ҳол васеъ истифода бурда мешавад.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Солҳои Ҷанги дуҷуми ҷаҳон қисми зиёди қаламрави Фаронсаро Олмони фашистӣ забт карда буд, ки ин ба хоҷагии мамлакат зиёни калон расонид. Баъди ҷанг Фаронса на фақат харобиҳои хоҷагиро аз нав барқарор намуд, балки инчунин ҳаҷми истеҳсолоти саноатиро кишоварзиро аз дараҷаи то даври ҷангӣ ҳам баланд бардошт. Қариб дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт ҷоннокшавии заминаи кухнаи техникӣ ба назар мерасид. Баъди ҷанг соҳаҳои наватарин, ба монанди соҳаи саноати радиоэлектроника, нафту химия, аэроқайҳонӣ тараққӣ карданд.

Дар соҳаи саноат ширкатҳои миллию трансмиллӣ ҳукмронӣ менамоянд. Дар як қатор соҳаҳо монополияҳои ИМА мавқеи пурзӯр доранд. Барои иқтисодиёти Фаронса сармоядорӣ давлатӣ-монополистӣ хос аст. Давлат ба саноати ҳарбӣ ва ба бисёр ширкатҳои хусусӣ маблағи зиёд мегузорад. Саноати ангишт, неругоҳҳои барқӣ, роҳи оҳан, заводи калонтарини автомобилсозии «Рено» миллӣ кунонида шуданд. Давлат барномаҳои тараққиёти истеҳсолотро тартиб дода, сиёсати ноҳиявӣ мегузаронад, аммо барои ҳал намудани масъалаҳои мураккаб қудрат надорад.

Аз рӯйи ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ Фаронса дар миқёси ҷаҳон дар ҷойи панҷум меистад, аз ҷиҳати мутамарказонии минтақавию истеҳсолӣ, дараҷаи мусаллаҳонии техникӣ ва ҳосилнокии меҳнат аз баъзе давлатҳои мутараққӣ қафо меистад. Қисми бисёри маҳсулотро корхонаҳои хурду миёна истеҳсол менамоянд. Саноати сабуку ҳӯрокворӣ ҳамчун соҳаҳои аъҷибанавӣ ҳоло ҳам аҳаммияти худро гум накардаанд.

Дар даромади миллӣ ҳиссаи кишоварзӣ он қадар калон нест. Вай ҳамагӣ даҳ дарсади даромади миллии мамлакатро медиҳад.

Саноат. Саноати энергетика қисман ба захираҳои дохилӣ таъя менамояд. Истеҳсоли ангишт кам буда, истихроҷи он душвор аст. Ба қадри наҷандон зиёд дар Фаронса нафт ва газ истеҳсол карда мешавад. Қисми зиёди онҳоро аз дигар мамлакатҳо, аз

ҷумла Нидерландия, Алчазоир ворид менамоянд. Аз нури оби дарёҳо ва атом низ васеъ истифода бурда мешавад. Заминаи металлургияи сиёҳ ҳавзаи кони оҳани Лотарингия мебошад. Маъданро тавассути шахтаҳо истихроҷ менамоянд. Ҳоло ду маркази қадимаи металлургияи сиёҳ амал мекунанд: Лотарингия ва Шимолии Фаронса. Заводҳои металлургияи Лотарингия дар заминаи маъдани маҳаллӣ, аз он Шимол бошад, дар заминаи маъдан ва оҳанпораи воридотӣ кор мекунанд. Дар заминаи маъдани оҳану кокс воридотӣ дар соҳил ду комбинати нави металлургӣ – Марсел ва Дюнкерка кор мекунанд. Дар доираи Иттиҳоди Аврупо Фаронса бештар прокат истеҳсол менамояд.

Металлургияи ранга ба захираҳои калони боксити маҳаллӣ таъа менамояд, ки кони он дар соҳили баҳри Миёназамин воқеъ гардидааст. Заводҳои алюминий дар назди нуруғҳои барқии Алпу Пиреней амал мекунанд.

Мошинсозӣ дар иқтисодиёти мамлакат мақоми хоса дошта, дар он қисми зиёди коргарони соҳаи саноат машғуланд. Ба он 1/3 ҳиссаи маҳсулоти саноат ва қисми асосии содироти мамлакат рост меояд. Заводҳои истеҳсоли дастгоҳҳои электронӣ, автомобил, тайёрасозӣ ба дараҷаи баланди техникаи таҷҳизонида шудаанд. Соҳаҳои мошинсозии нақлиётӣ ва кишоварзӣ низ тараққӣ кардаанд. Маркази асосии мошинсозии мамлакат Париж ба ҳисоб меравад.

Саноати химия яке аз соҳаҳои бо суръат тараққиқунанда буда, дар бисёр ноҳияҳо ҷойгир шудааст. Заводҳои дар назди сарчашмаҳои ашёи хом (конҳои ангишт, газ, намаки калий), бандарҳо (маҷмуаҳои нафту химия), наздикии нуруғҳои барқӣ (электрохимия дар Алп) ва шаҳрҳои калон (Париж, Леон) сохта шудаанд.

Саноати бофандагӣ (пахтагӣ ва пашмӣ) мавқеи хурд аз даст додааст. Аммо ба ин нигоҳ накарда баъзе маҳсулоти он, ба монанди нахҳои синтетикӣ дар бозори ҷаҳон талаботи калон дорад.

Кишоварзӣ. Шароити табиӣ Фаронса барои раванги кишоварзӣ мусоид мебошад. Релефи ҳамвор сабаби зиёд будани замини шудгоршаванда гардидааст. Гуногунии иқлим ба тахассуси кишоварзӣ мусоид гардида, ба муҳлати вегетатсияи зироатҳо таъсир расонидааст. Масалан, дар шимол гандумро нисбат ба ҷануб як моҳ дертар ҷамъоварӣ мекунанд.

Барои сохтори аграрии Фаронса ду навъи асосии хоҷагидорӣ хос аст. Қариб нисфи маҳсулоти кишоварзиро хоҷагҳои

калони хуб механиконидаи махсусгардонида ва коргарони кироҷро васеъ истифодабаранда медиҳанд. Хочагиҳои хурди деҳқонӣ зироатҳои гуногун: ғалладона, сабзавоту ангур парвариш мекунанд. Ҳар сол ҳазорон хочагиҳои деҳқонӣ касод мешаванду деҳотро тарк намуда, ба шаҳр рӯ меоваранд, замини онҳоро хочагиҳои калон аз худ мекунанд.

Дар хочагиҳои калон истифодабарии васеи Замин сабаби ташкилёбии маҷмӯаҳои агросаноатӣ гардидааст. Кишоварзии Фаронса бисёрсоҳа аст. Аз рӯи истеҳсоли ғушт, шир, чамъоварии гандум, лаблабуи қанд Фаронса дар Аврупои Ғарбӣ дар ҷойи аввал меистад. Аз рӯи истеҳсоли винои ангурӣ ва миқдори навъҳои панир (бештар аз 300 навъ) бошад, дар ҷаҳон ҷойи якумро мегирад. Аз уқёнуси Атлантик садафак (як навъи моллюск) мегиранд.

Чорводорӣ аз се ду ҳиссаи маҳсулоти моли кишоварзиро медиҳад. Соҳаи асосии он парвариши чорвои калони шохдор буда, хеле паҳн шудааст. Аксари деҳқонон ҳук, харгӯш, паранда, аз ҷумла, кабӯтар ҳам парвариш мекунанд.

Дар соҳаи зироаткорӣ аз рӯи майдони кишт ва чамъоварӣ гандум дар ҷойи аввал меистад. Гандумро қариб дар ҳама ҷо, алалхусус дар Шимоли мамлакат зиёдтар парвариш мекунанд. Ҷуворимаққаро дар қисми ҷанубу ғарб мекоранд.

Дар заминҳои обёришаванда ва резингоҳи дарёи Рона шолӣ парвариш мекунанд. Рустании асосии техники лаблабуи қанд мебошад.

Аз рӯи чамъоварии ангур баъди Италия дар ҷойи дуюм меистад. Ҳамвории қад-қад соҳили баҳри Миёназаминро пурра майдони ангур ишғол намудааст. Масоҳати калони он дар водии Шампан воқеъ гардидааст. Дар хандаҳои зеризаминӣ винои шампаниро нигоҳ медоранд. Коняку виноҳо (кагор)-и фаронсавӣ дар ҷаҳон машҳуранд. Дар бисёр ҷойҳои мамлакат ноҳияҳои махсусгардонидашудаи боғу обҷақорӣ мавҷуданд. Дар ҷануб, дар ноҳияи Нитс гулпарварӣ тараққӣ ёфтааст, онро дар саноати атторӣ истифода мебаранд.

Нақлиёт. Боркашонии дохилӣ бештар ба нақлиёти роҳи оҳан рост меояд. Қисми зиёди роҳҳо электронида шудаанд. Бо роҳи оҳан нақлиёти автомобилӣ рақобати сахт дорад. Аз шабакаи васеи дарё ва кӯлҳо ба таври пурра истифода бурда намешавад. Зеро аксари онҳо ба талаботи имрӯзаи киштигардӣ пурра ҷавоб дода наметавонанд. Газу нафтро бо нақлиёти

қубурӣ мекашонанд. Шабакан нақлиётӣ Фаронса навъи радикалӣ дорад. Тавассути нақлиёти обӣ асосан содирот ва воридот ба амал бароварда мешавад.

Нақлиёти ҳавоӣ (одамкашонии байналмилалӣ) низ тараққӣ кардааст, танҳо се фурудгоҳ: Париж – Орли, Бурже, Шарл-де Голл ҳар сол зиёда аз 30 млн мусофир мекашонанд.

Тафовутҳои иқтисодию географӣ. Фаронсаро ба се қисмати калон ҷудо кардаанд: қисми шимолӣ, ҷанубу шарқӣ ва ғарбӣ. Дар шимол ва ҷанубу шарқи мамлакат қариб тамоми саноат ва шаҳрҳои калон ҷойгир шудаанд. Дар қисми ғарбии он асоси иқтисодиётро кишоварзӣ ташкил медиҳад.

Қисми шимолӣ ноҳияи тараққикарда мебошад. Дар ин ҷо пойтахти мамлакат – шаҳри Париж воқеъ гардидааст. Вай нисбат ба дигар шаҳрҳо бартарӣ дорад, зеро ки дар он ҷо корхонаҳои калони саноатӣ, бонкҳо воқеъ гардидаанд. Зиёд будани коғарони баландихтисос ва зиёиёни илмӣю техникӣ онро маркази асосии радиоэлектроника, атом ва дигар соҳаҳои нави саноатӣ гардонидаст. Либосдӯзӣ, пойафзол, чарчинворӣ низ тараққӣ кардаанд. Париж ба тақсимои географии байниноҳиявии меҳнат таъсири калон расонида, бозори калони истеъмоли ашёи хом, ҳуруқворӣ ва маҳсулоти тайёр аст.

Фурудгоҳи баҳрии шаҳри Париж шаҳри Гавр аст, ки дар он саноати мухталиф тараққӣ ёфтааст.

Дар шимолӣ Фаронса ноҳияи калони саноати вазнӣ субк ташкил ёфтааст. Дар Лотарингия маҷмӯаи саноатии тамоили саноати кӯҳӣ ва металлургӣ дошта ташаккул ёфтааст. Дар ҷануби Лотарингия ва Элзас саноати бофандагӣ тараққӣ кардааст.

Ҷанубу шарқи Фаронса ноҳияи саноати бисёрсоҳа мебошад. Марказҳои калони саноатии он шаҳрҳои Лион ва Марсел мебошанд. Лион бо истеҳсолоти қадимаи газвори шохӣ машҳур аст. Марсел ҳамчун шаҳри бандарӣ тараққӣ кардааст. Дар ин ҷо дар заминаи ашёи хоми воридгардида металлургия ва нафту химия инкишоф ёфтаанд.

Ғарби Фаронса ноҳияи асосии кишоварзӣ мебошад. Дар ин ҷо ду шаҳри калони саноатӣ: Тулуза ва Бодҳо ҷойгир шудаанд. Баробари аз шимол ба ҷануб ҳаракат кардан таҳассуси соҳаи кишоварзӣ тағйир меёбад. Нормандия ва Бретан ба парвариши чорвои калони шохдор таҳассус пайдо кардаанд. Ҷанубтар аз ин музофотҳо тамоку, ҷуворимақка ва ангур парвариш мекунад.

Алоқаҳои иқтисодии беруна. Таркиби воридоти Фаронса аз ашёи хому сӯзишворӣ, молҳои тайёр ва маҳсулотҳои кишоварзӣ иборат аст. Аз 3/4 қисми содироташро молҳои тайёр ва маҳсулоти кишоварзӣ ташкил медиҳад. Тиҷорати хориҷӣ асосан дар доираи Иттиҳоди Аврупо мегузарад. Берун аз Аврупо шарикони калони тиҷорати Фаронса ИМА мебошад.

Савол ва супориш

1. Хусусиятҳои хоси мавқеи иқтисодию географии Фаронсаро муайян намоед.
2. Аз рӯи харитаи аҳолии агломератсияҳои асосиро ҷудо кунед.
3. Нохияҳои асосии истеҳсоли энергияи обии барқиро ҷудо намуда, таркиби энергобаланси Фаронсаро бо Англия муқоиса намоед.
4. Нохияҳои асосии саноати вазнин ва сабукро номбар кунед.
5. Кадом соҳаҳои саноат Марселро ҳамчун бандар муайян кардаанд?
6. Саноати Фаронса аз ҷиҳати таъминот бо ашёи хом ва ҳаҷми истеҳсолот аз саноати Англия ва Олмон бо чӣ фарқ мекунад?
7. Нохияҳои асосии кишоварзии Фаронсаро муайян намоед. Соҳаи кишоварзии Шимол ва Ҷанубро муқоиса кунед.
8. Хусусиятҳои хоси шабакаи нақлиёти Фаронса кадомҳоянд?

Худатонро санҷед

1. Бо кадом роҳҳо захираҳои меҳнати Фаронса меафзоянд?
2. Сабаби нисбат ба Англия ва Олмон гуногун будани самтҳои кишоварзии Фаронса дар чист?
3. Сабабҳои дар ҷаҳон аз ҷиҳати истеҳсоли виноӣ ангурӣ ва шумори навъҳои панир ҷойи якум гирифтани Фаронса дар чист?
4. Чаро ноҳияи Шимоли Фаронса аз дигар қисмҳои он бештар таракқи кардааст?

Ба фикри шумо

Барои чӣ дар шаҳри бандарӣ – Марсел саноати металлургӣ ва нафту химия инкишоф ёфтааст?

Мавқеи Фаронса дар оянда нисбат ба Иттиҳоди Аврупоӣ тағйир меёбад ё не?

ИТАЛИЯ

Масоҳаташ – 301,0 ҳазор км².

Аҳолиаш – 61,2 млн. нафар.

Пойтахташ – Рим.

Забони давлатӣ – итолиявӣ.

Воҳиди пулӣ – лири итолиявӣ.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Италия дар қисми Ҷанубии Аврупо ҷойгир буда, онро мувофиқи шароити табию таърихӣ, инкишофи хоҷагӣ ба се қисм чудо кардаанд: қисми материкӣ, қисми нимҷазиравӣ ва қисми ҷазиравӣ. Сарҳади обиаш аз сарҳади хушкиаш чор маротиба зиёд аст. Нохияҳои дохили хушкӣ аз баҳр 200-300 километр дур воқеъ гардидаанд.

Баҳри Миёназамин Италияро бо Шарқи Наздик, шимолӣ Африка ва мамлакатҳои ҷанубӣ Аврупо пайваست менамояд. Ин ба тараққиёти хоҷагии Италия мусоидат мекунад. Роҳҳои ҳавоии трансконтиненталӣ аз фазои Италия мегузаранд.

Аҳоли. Аз рӯйи шумораи аҳоли Италия дар Аврупои Ғарбӣ баъди Олмон дар ҷойи дуюм меистад. Барои мамлакат эмигрантсияи доимӣ хос аст. Сабабҳои асосии ин ҳолат шароити вазнини зиндагии деҳқонон, бекорӣ ва дараҷаи пасти музди кори коргарон мебошад. Дар Италия нисбат ба Аврупои Ғарбӣ паस्तтарин дараҷаи зиндагии меҳнаткашон мушоҳида карда мешавад. Солҳои охир эмигрантсия ба мамлакатҳои Иттиҳоди Аврупо зиёд гардид. Дар ҷойгиршавии аҳоли урбанизатсия таъсири калон расонидааст. Қисми зиёди аҳолии шаҳр дар шимолӣ мамлакат сокин шудааст. Аксари шаҳрҳои Италия дорои таърихи қадима мебошанд. Онҳо ҳамчун осорхонаҳои таърихӣ аз ёдгориҳо бой мебошанд. Дар байни онҳо шаҳрҳои Рим, Флоренсия, Венетсия, Милан, Генуя, Болония бо ёдгориҳо ва санъати тасвирии худ фарқ мекунанд.

Ҳаёти миллии аҳолии Италия яхела буда, 98 дарсади онро италянҳо ташкил менамоянд. Дини онҳо католикӣ мебошад. Он дар ҳаёти сиёсӣ фаъолона иштирок мекунад ва ба доираи васеи аҳоли таъсири зиёде мерасонад. Дар қисми ғарбии Рим давлати

солҳои 70-ум ва 80-уми асри XX ва аввали асри XXI ба соҳаҳои киштисозию мошинсозӣ ва бофандагӣ таъсири зиёд расонидаанд. Дар айни замон соҳаҳои муҳимми саноатро автомобилсозӣ (дар ҷаҳон ҷойи 5-ум), химия, металлургӣ, пӯлодгудозӣ, саноати сабук ва ҳурукворӣ ташкил мекунанд.

Кишоварзӣ. Омилҳои табиӣ баҳри пешрафти ин соҳа хеле мусоиданд ва барои парвариши зироатҳои минтақаи иқлими муътадилу субтропикӣ имконият фароҳам овардаанд. Дар шимоли Италия, ки дар он ҷо ҳамвори Падан ҷойгир аст, ҳоки ҳосилхези аллювиалӣ мавҷуд аст. Ин ҳамворӣ макони асосии зироаткорӣ мебошад. Дар ин ҷо зироатчиӣ дар асоси обёрии сунӣ инкишоф ёфтааст. Дарёи калонтарини Италия дарёи По мебошад. Як қисми оби онро барои обёрӣ истифода мебаранд. Италия мамлакати кӯҳӣ мебошад. Ҳамвориҳо асосан дар назди соҳил доман паҳн кардаанд. Иқлими ин ҷо баҳримиёназаминӣ буда, тобистонаш хушк гарм ва зимистонаш муътадил мебошад. Бинобар ин, дар ин мавзёҳо рустаниҳои ситрусӣ, зайтун, бодом, ангур парвариш карда мешавад.

Барои сохти аграрии Италия се навъи асосии хоҷагӣ ҳоссанд: сармоядорӣ, помешикӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ. Хоҷагиҳои сармоядорӣ қисми асосии даромади кишоварзиро медиҳанд. Чунин хоҷагиҳо асосан дар шимоли Италия воқеъ гардидаанд. Онҳо бо истифодаи усулҳои пешқадами агротехникӣ, механиконӣ, ҳосилнокии баланд ва истифодаи қувваи қорӣ киро фарқ мекунанд. Шакли пулии иҷора бартарӣ дорад. Дар ҷануби Италия хоҷагиҳои қалони помешикӣ бо хоҷагиҳои хурди деҳқонӣ якҷоя амал мекунанд.

Кишоварзӣ дар Италия мисли Фаронса гуногунсоҳа аст, вале аз рӯи ҳосилнокӣ ва тараққиёт аз кишоварзии Фаронса қафо меистад. Асоси кишоварзиро зироаткорӣ ташкил медиҳад. Аз рӯи ҷамъовариҳои ҳосили ангур дар миқёси ҷаҳон ҷойи аввалро ва аз рӯи ҷамъовариҳои меваҳои ситрусӣ ва истеҳсоли рағани рустанӣ дар Аврупо ҷойи дуюмро ишғол менамояд. Токпарварӣ дар нишебҳои доманакӯҳу адирҳои шимол ва нимҷазираи Апеннин ривож гирифтааст. Дар қисми соҳили Ситилия лимону афлесун парвариш мекунанд. Аз галладонагиҳо – гандум, ҷуворимакка, шолӣ ва аз зироатҳои техникӣ лаблабуи қанд, қанаб кишт мекунанд.

Чорводорӣ нисбатан суст тараққӣ кардааст. Дар хоҷагиҳои қалони Шимол чорвои қалони шохдор, дар ноҳияҳои кӯҳии камалафи Апеннин, Ситилия, Сардиния деҳқонон ғусфанду

буз парвариш мекунад. Дар мавзёҳои соҳили баҳрӣ аҳоли ба мохидорӣ ва гун намудани дигар маҳсулотҳои биологӣ машғуланд.

Нақлиёт. Вазифаи асосии бору мусофиркашонии дохилиро нақлиёти автомобилӣ иҷро менамояд. Нақлиёти роҳи оҳан дар ҷойи дуҷум меистад. Аз нигоҳи электрикони роҳи оҳан Италия дар ҷаҳон яке аз ҷойҳои аввалро ишғол менамояд. Шимолӣ мамлакат шабакаи зичи нақлиётӣ дорад. Дар алоқаҳои берунаи Италия нақлиёти баҳрӣ мавқеи асосиро ишғол менамояд.

Тафовутҳои иқтисодию географӣ. Дар байни шимолу ҷануби Италия аз рӯйи дараҷаи тараққиёти иқтисодӣ тафовути зиёд дида мешавад.

Дар қисми шимолӣ ангурпарварӣ (калонтарин истеҳсолкунанда дар ҷаҳон), богдорӣ, кишти сабзавот, картошка, лаблабуи канд, зайтун ба роҳ монда шудааст.

Дар ин ҷо инчунин ноҳияи калони саноатӣ ташкил ёфтааст, ки онро секунҷаи Милан, Турин, Генуя меғуянд.

Шаҳри Миланро пойтахти қорӣ номидаанд. Зеро вай маркази тичорат, саноат, молия буда, шаҳрҳои атроф ба вай хизмат мерасонанд. Шаҳри Турин бо заводи автомобилсозии ширкати «Фиат» машҳур мебошад. Корхонаҳои истеҳсоли қисмҳои автомобил ба он хизмат мерасонанд. Генуя шаҳри бандарӣ аст. Дар шаҳр ва ғирду атрофи он корхонаҳои зиёде қомат рост кардаанд. Дар он муассисаҳои истироҳатии мақоми ҷаҳонидошта ҷойгир шудаанд. Соҳили халиҷи Генуя аҳамияти курортӣ дорад. Қисми шарқии музофоти шимолӣ суғ тараққӣ кардааст. Дар ин ҷо шаҳри Венетсия бо ёдгориҳои таърихӣ муёмории худ машҳур аст.

Рим маркази маъмурӣ, сиёсӣ ва мадания Италия буда, дорои саноати ҳарбӣ, химия ва дигар соҳаҳо мебошад. Вай бо ёдгориҳои таърихӣ муёмории худ овозаи ҷаҳонӣ пайдо кардааст.

Баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳон дар ҷануб комбинати калони металлургӣ, неругоҳи барқӣ атомӣ, комбинатҳои нафту химия сохта шудаанд. Маркази мадания саноатӣ ва бандарии ҷануб шаҳри Неапол мебошад. Дар ин ҷо, инчунин муассисаҳои табобатӣ истироҳатӣ қомат рост кардаанд.

Кишоварзии Ҷануб дорои агротехникаи қафомонда мебошад. Қисми заминҳо бекор ҳобидаанд, ё ҳамчун ҷароғҳои истифода мешаванд. Ҷануб макони асосии эмигрантсия мебошад.

Заминчунбии соли 1980 мавқеи иқтисодии ҷанубро боз сустан гардонд.

Алоқаҳои тиҷоратии беруна. Италия сӯзишворӣ (нафт, ангишт, кокс) ва ашёи хоми саноатӣ (оханпора), пахта, хӯрокворӣ, мошин ворид намуда, маҳсулотҳои тайёр (мошинҳо, дастгоҳу газвор), мева (апельсин, лиму) содир мекунад. Қисми асосии тиҷорати он ба мамлакатҳои Иттиҳоди Аврупо, Швейтсария ва ИМА рост меояд.

Нобаробарии баланси тиҷорати берунаро Италия қисман аз ҳисоби пули коргарони дар хориҷа коркунанда ва даромад аз туризм баробар менамояд. Аз ҷиҳати тараққиёти туризм мамлакат дар ҷаҳон яке аз ҷойҳои аввалро ишғол менамояд. Хизматрасонии сайёҳон яке аз соҳаҳои муҳимми иқтисодиёти Италия мебошад. Ҳар сол ба Италия бештар аз 35 млн нафар сайёҳон меоянд.

Савол ва супориш

1. Ноҳияҳои сараҳолӣ ва қамаҳолӣ ва шаҳрҳои аз ҳама калони Италияро ёбед. Омилҳои чунин ҷойгиршавӣ кадомҳоянд?
2. Аз рӯи харитаи қанданиҳои ғоиданок географияи сарҷашмаҳои энергия ва ҷойгиршавии онҳоро омӯхта, бандарҳои воридоти нафт ва заводҳои нафткоркуниро муайян намоед.
3. Мавқеи Италияро дар истеҳсолоти саноатии ҷаҳон ва «Ҳафтгона» муайян намоед.
4. Чаро ҷойгиркунии соҳаҳои металлургияи сиёҳу рангаи Италия ва Фаронсаю Олмон фарқ мекунад?
5. Қафомонии Италия дар соҳаҳои кишоварзӣ дар чӣ ифода ёфтааст?
6. Системаи нақлиёти Италияро бо Англия муқоиса намуда, тафовути онҳоро гӯед. Оё вазъи нақлиётӣ ба хоҷагии ин мамлакатҳо таъсир расонидааст?
7. Омилҳои асосии тараққиёти туризм дар Италия кадомҳоянд?

Худатонро санҷед

1. Чаро ба Италия эмигрантсияи доимӣ ҳос аст?
2. Омилҳои муҳимтарини аз давлати аграрӣ ба саноатӣ – аграрӣ табдилёбии Италия чист?
3. Аломати нобаробарии тараққиёти муносибатҳои сармоядорӣ дар Италия дар чӣ зоҳир гаштааст?

4. Бо кадом хусусияти худ иктисодиёти Италия аз Англия, Олмон ва Фаронса фарқ мекунад?

Пешгуйии шумо

Ба кадом роҳҳо тараққиёти қисми ҷанубро ба қисми шимол наздик ва баробар кардан мумкин аст?

Имконияти мисли мамлакатҳои пешқадами Аврупо дар Италия инкишоф додани чорводорӣ вучуд дорад ё не?

МАМЛАКАТҲОИ ХУРДИ АВРУПО

Дар Аврупо дар катори мамлакатҳои мутараққӣ мамлакатҳои хурд низ мавҷуданд. Ба ин мамлакатҳо Австрия, Белгия, Дания, Ирландия, Испания, Люксембург, Нидерландия, Норвегия, Португалия, Финляндия, Швейцария, Шветсия, Юнон ва мамлакатҳои пакана (Лихтейнштейн, Андора, Манако, Сан-Марино, Ватикан, Малта) дохил мешаванд.

Мавқеи иқтисодию сиёсӣ ва географии онҳо гуногун аст. Давлатҳои Аврупои Марказӣ (Белгия, Нидерландия, Люксембургу Австрия ва Швейцария) дар байни давлатҳои мутараққӣ ҷойгир буда, бо ҳам хеле наздиканд. Мамлакатҳои Аврупои Шимолӣ ба хоҷагии давлатҳои мутараққии Аврупо (Англия ва Олмон) зич алоқаманд буда, ба воситаи роҳи оби Атлантик ба ИМА ва Канада алоқа доранд. Мамлакатҳои хурди Аврупои Ҷанубӣ асосан дар соҳили баҳри Миёназамин, дар нимҷазираҳои Балкану Пиреней воқеъ гаштаанд. Ин давлатҳо аз рӯи ҳаҷми масоҳати қаламрав аз якдигар фарқ мекунанд.

Соҳти давлатии онҳо низ гуногун мебошад. Масалан, Австрияю Финляндия ҷумҳурии буржуазӣ, Белгияю Шветсия давлати монархистӣ мебошанд. Австрия ва Финляндия сиёсати бетарафиро пеш гирифтанд, қисми дигарашон ба блоки харбии НАТО дохил шуданд.

Аҳоли. Ҳаёти миллии аҳолии аксари ин мамлакатҳо яхела буда, танҳо Белгия думиллата ва Испания бисёрмиллата мебошанд. Зичии миёнаи аҳоли ва дараҷаи урбанизатсия дар мамлакатҳои Аврупои Миёна ва баъзе давлатҳои пакана зиёд аст. Аврупои Ҷанубӣ аз рӯи ин нишондиҳандаҳо дар ҷойи

думом меистад. Дар Аврупои Шимолӣ шумораи шаҳрҳо кам, вале ҳиссаи аҳолии шаҳр зиёд аст. Қисми асосии аҳолии шаҳр дар пойтахтҳо ҷамъ омадааст.

Хочагӣ. Мамлакатҳои хурди Аврупо аз рӯи дараҷаи тараққиёти хочагӣ аз якдигар фарқ мекунанд. Дар байни онҳо давлатҳои дараҷаи хеле баланди тараққиёти иҷтимоию иқтисодидошта (Шветсия, Швейтсария, Белгия, Дания, Нидерландия) ва давлатҳои акнун ба давраи индустриякунонӣ воридшуда (Испания, Португалия, Исландия) мавҷуданд.

Қаъби назар аз он, ки ин мамлакатҳо дар хочагии ҷаҳонӣ мавқеи калон надоранд, дар якҷоягӣ онҳоро дар хочагии ҷаҳонӣ қувваи тавоно шуморидан мумкин аст. Ҳиссаи онҳо дар истеҳсолати саноати Аврупои Ғарбӣ ба 32,1 дарсад ва дар тичорати беруна бошад, ба 41 дарсад рост меояд. Аксари ин мамлакатҳо аъзои Иттиҳоди Аврупо буда, дар онҳо саноат ва кишоварзӣ ба дараҷаи баланд тараққӣ кардааст.

Саноати мамлакатҳои хурди Аврупо бо захираҳои табиӣ яхкел таъмин нест. Ин ҳолат ва гуногунии шароиту сарватҳои табиӣю мавқеи географӣ сабаби гуногунии таҳассуси соҳаи саноат ва кишоварзӣи он мамлакатҳо гардидааст. Симои хочагии онҳоро дар миқёси ҷаҳон истеҳсоли таҷҳизот, дастгоҳ, киштӣ, электротехника ва маҳсулоти химиявӣ, селлюлозаю коғаз муайян мекунанд. Иқтисодиёти онҳо бештар ба бозори беруна нигаронида шудааст. Мамлакатҳои Аврупои Шимолӣ аз захираҳои минералӣ бой набуда, энергияи зиёди обӣ доранд. Қисми зиёди энергияро бо неруи об истеҳсол мекунанд. Дар заминаи энергияи барқии обӣ дар Норвегия, Шветсия истеҳсолати металлургӣ ва электрохимиявӣ тараққӣ кардааст. Норвегия алюминий (аз ашёи хоми воридотӣ), Шветсия дар заминаи маъдани оҳани хушсифати худ металлӣ сиёҳ ва мошинҳои гуногун истеҳсол мекунанд. Мамлакатҳои Шимол бо баҳр алоқаи зич дошта, верфҳои калони киштисозӣ доранд. Норвегия, Финляндия, Шветсияро «устохонаи ҷангалии ҷаҳон» меноманд. Мамлакатҳои Шимол (ғайр аз Норвегия) нафту газро аз дигар мамлакатҳои ҷаҳон ворид мекунанд.

Энергетикаи мамлакатҳои Аврупои Марказӣ асосан ба нафти воридотӣ ва қисман ба захираҳои худ таъям мекунанд. Белгия захираҳои калони ангишт, Швейтсарияю Австрия энергияи бойи дарёҳои кӯҳиро истифода мебаранд. Солҳои охир кашфу истифодаи захираҳои газу нафти баҳри Шимолӣ ва истифодаи энергияи атом вазъи энергетикаи он мамлакатҳоро тағйир

доданд. Белгия истехсолкунандаи калони ҷуяну пӯлод, мису қалъагӣ, мошинсозии вазнин; Люксембург истехсолкунандаи пӯлод, Нидерланд ва Швейтсария бошанд, бо мошинсозии дакик, электротехника ва соатсозӣ баромад мекунанд.

Дар байни мамлакатҳои Аврупои Ҷанубӣ Испания бо дараҷаи баланди тараққиёти иқтисоди худ фарқ мекунад. Дар ин ҷо дар заминаи тараққиёти саноати металлургияи сиёҳ, ранга, мошинсозии металлалаб ва химия пешрафт кардаанд.

Бо вучуди ин, саноати ин мамлакатҳо ба давлатҳои мутараққии Аврупо вобастагӣ дорад. Барои соҳаи кишоварзии мамлакатҳои Аврупои Шимолию Марказӣ дараҷаи баланди тараққиёт хос аст. Махсусан, хоҷагиҳои Нидерланд ва Дания. Ҷорводорӣ тамоюли ширию ғушӣ дорад. Дар зироаткорӣ кишти гандум бартарӣ дорад. Ғайр аз ин рож, ҷав, лаблабуи қанд, картошка, загир, алафҳои хӯрокворӣ низ парвариш карда мешаванд. Қариб ҳамаи мамлакатҳо ғалла ва хӯроквории ғуштиро аз дигар давлатҳо ворид мекунанд. Дар Исландия хоҷагии гармхонагӣ вучуд дорад. Дар Норвегия ва Исландия хоҷагиҳои мохидорӣ тараққӣ кардаанд, ки маҳсулоти онҳоро ба содирот мебароранд.

Кишоварзии Аврупои Ҷанубӣ нисбат ба Аврупои Шимолӣ ва Марказӣ суст тараққӣ кардааст.

Дар ин ҷо асосан шолӣ, пахта, тамоку, зайтун, ангур, ситрусҳо, меваю сабзавот парвариш мекунанд. Ҷорводорӣ хусусияти экстенсивӣ дорад.

Нақлиёт. Барои алоқаҳои берунаи аксари мамлакатҳои хурди Аврупо нақлиёти баҳрӣ нақши калонро мебозад. Шаҳрҳои калону марказҳои саноатӣ (ғайри Мадрид) дар назди соҳил ҷойгир шудаанд, ҳаёти онҳо ба баҳр вобастагии калон дорад. Флотҳои баҳрии Норвегияву Юнон кайҳо боз боркашонии баҳриро иҷро мекунанд. Нақлиёти роҳи оҳану автомобилӣ дар Аврупои Миёна васеъ истифода мешаванд.

Алоқаҳои иқтисодии беруна. Мамлакатҳои хурди Аврупо дар савдои ҷаҳонӣ ҳиссаи назаррас доранд. Дар мубодилаи савдои ҷаҳонӣ ҳиссаи Нидерланд аз ҳиссаи тамоми мамлакатҳои Африка (ғайри ҶАҶ) зиёд ва ҳиссаи Швейтсария ба ҳиссаи Бразилияю Аргентина (дар якҷоягӣ) баробар аст. Мамлакатҳои хурди Аврупо асосан бо давлатҳои мутараққии Аврупо, ИМА, Канада ва бо мамлакатҳои Аврупои Шарқию Русия тичорат мекунанд.

Содироти ин мамлакатҳоро мошинҳо, таҷҳизот, киштиҳои баҳрӣ, маҳсулоти ҷубкоркунӣ ва ғайраҳо ташкил менамояд.

Нидерландия аз рӯи содироти маҳсулоти ширӣ, Дания аз рӯи гушту тухм дар ҷаҳон ҷойи аввалро ишғол мекунанд. Мамлакатҳои Аврупои Ҷанубӣ ба бозори ҷаҳонӣ асосан ашёи хоми кишоварзӣю минералӣ содир мекунанд.

Воридоти давлатҳои Аврупои Шимолию Марказӣ аз ашёи хоми саноатӣ, молҳои нимтайёр ва ҳурукворӣ иборат аст. Мамлакатҳои Аврупои Ҷанубӣ асосан мошин, молҳои нимтайёр ва ашёи хом (асосан нафт) ворид мекунанд.

Дар мамлакатҳои хурди Аврупо соҳаи туризм ба шакли анъана даромадааст, ки аз ин ҳисоб даромади баланд мегиранд. Дар ин соҳа Испания пешсаф аст. Миқдори солонаи сайёҳони ба Австрия, Швейтсария, Люксембург ва мамлакатҳои Шимол меомадагӣ аз аҳолии ин мамлакатҳо зиёд аст. Барои баъзеи мамлакатҳо туризм яке аз манбаъҳои асосии даромад ба ҳисоб меорад.

Савол ва супориш

1. Омилҳои асосии ба қисмҳо тақсимкунии мамлакатҳои хурди Аврупоро ном бурда, онҳоро шарҳ диҳед.
2. Таҳассуси байналмилалӣи хоҷагии ин мамлакатҳо бештар ба кадом омилҳо вобаста аст?
3. Ҷаро флоти баҳрии Норвегия ва Юнон дар зерӣ «байрақи муфид» ҳаракат мекунанд?

Худатонро санҷед

1. Ҷаро мамлакатҳои хурди Аврупо ба ғуруҳи мамлакатҳои тараққикарда дохил кардаанд?
2. Сабаби васеъ будани алоқаи иқтисодӣ берунии мамлакатҳои хурди Аврупо дар ҷӣ мебинед?
3. Ҷаро давлатҳои хурди Аврупо сиёсати бетарафиро пеша кардаанд?

Ба фикри шумо

Сабаби пешравиӣи иқтисодӣи мамлакатҳои хурди Аврупо дар ҷист?

Ҷаро иқтисодӣи мамлакатҳои хурди Аврупо ба бозори беруний нигаронида шудааст?

МАМЛАКАТҲОИ АВРУПОИ ШАРҚӢ

Мавқеи географӣ ва захираҳои табиӣ. Аврупои Шарқӣ ноҳияи калони таърихию географӣ буда, дар қаламрави он Лаҳистон, Полша, Чехияю Словакия, Венгрия, Руминия, Булғория, Албания ва собиқ ҷумҳуриҳои Югославия ҷойгиранд.

Баъзан ин мамлакатҳоро ба Аврупои Марказӣ ё Аврупои Миёна мансуб медонанд. Вале мафҳуми таърихии устувор, ки онро Созмони Милали Муттаҳид низ қабул кардааст, Аврупои Шарқӣ аст. Мамлакатҳои ин ноҳия масоҳати яклухтро ташкил додаанд, ки он аз баҳри Балтик то баҳрҳои Сиёҳу Адриатик кашол ёфтааст. Ин мамлакатҳо дар роҳи тараққиёти таърихӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ умумиятҳои зиёде доранд.

Аз қаламрави панҷ мамлакат дарёи Дунай ҷорӣ мешавад ва ба воситаи роҳҳои оҳану автомобилгард ва хатти неруи барқ бо ҳам пайваست мебошанд. Ҳамаи ин ба васеъшавии тақсимои байналмилалӣ меҳнат мусоидат менамояд.

Хусусияти дигари муҳими мавқеи географии ин мамлакатҳо ба мамлакатҳои тараққиқардаи Ғарб наздик будан аст. Аз қаламрави онҳо гузаштани роҳҳои нақлиёти байналмилалӣ ба васеъшавии ҳамкориҳои байналмилалӣ мусоидат менамояд.

Мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ аз рӯи миқдори боигариҳои табиӣ ва ҷойгиршавӣ фарқ мекунанд. Танҳо захираҳои заминӣ нисбатан баробар тақсим шудаанд.

Захираи асосии ангиштсанг дар Лаҳистону Чехия, нафту газ дар Руминия, захираҳои энергияи обӣ дар мамлакатҳои Балкан дида мешаванд. Металлҳои ранга дар Лаҳистон, Руминия, Булғория (мис, сулфур, намаки калий), маъдани оҳан дар Чехия, Руминия, Хорватия воқеъ гардидаанд. Қисми ғарбии собиқ Шӯравӣ, аз ҷумла Украина ва қисми аврупоии Русия аз сарватҳои табиӣ низ бой мебошанд.

Дар ин замина иқтисодиёти ин мамлакатҳо инкишоф ёфтааст.

Аҳоли. Шумораи умумии аҳолии Аврупои Шарқӣ беш аз 226 млн нафарро ташкил медиҳад. Дар ҳаёти этникии аҳолии ин ноҳия халқҳои славянӣ бартарӣ доранд. Халқҳои руминӣ, албанӣ ва венгриягӣ нисбатан камшуморанд. Пайдоиши халқҳои Аврупои Шарқӣ мухталиф аст. Қабилҳои славянӣ тақрибан 1500 сол қабл аз ин ба ин ҷо омадаанд. Полякҳо, чехҳо, словакҳо дар заминҳои шимолу марказ, булғору, сербҳо, хорватҳо, словениҳо ва дигарон дар заминҳои ҷануби Аврупои

Шарқӣ маскун шудаанд. Номи давлати собиқ Югославия «Замини славянҳои ҷанубӣ»-ро ифода мекунад. Аксари олимони ақида доранд, ки венгриягӣҳои имрӯзаи ҳамвории назди Дунай қариб ҳазор сол қабл аз назди Урал омада буданд. Руминиҳо насли қабилаҳои фракии бо романиҳо омехташуда мебошанд.

Афзоиши табиӣ аз ҳама зиёд дар Албания дида мешавад, аммо дар дигар мамлакатҳо афзоиши табиӣ чандон зиёд нест. Сабаби дараҷаи пасти афзоиши табиӣ аҳолии Ҷанги дуҷуми ҷаҳон мебошад, ки таркиби муътадили синну соӣ ва ҷинсии аҳолиро ҳалалдор намудааст. Ба мамлақати дараҷаи баланди урбанизатсиядоштаи ноҳияи Аврупои Шарқӣ Чехия (3/4 ҳиссаи аҳоли) дохил мешавад. Дар дигар мамлакатҳо дараҷаи урбанизатсия паст мебошад.

Ҳаёати миллии аҳоли дар мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ яхела нест. Дар дохили онҳо Лахистону Венгрия нисбатан давлатҳои якмиллата ба ҳисоб мераванд.

Ҷойгиршавии аҳоли дар ноҳия нисбатан баробар аст. Он фақат бо дараҷаи урбанизатсия фарқ мекунад.

Шаҳрҳо. Мувофиқи маълумотҳо шумораи умумии шаҳрҳои Аврупои Шарқӣ аз 2,5 ҳазор зиёд аст. Дар ҷараёни сокиншавии мардуми ҳамаи мамлакатҳо шаҳрҳои калонтарин нақши асосиро мебозанд ва шумораи онҳо аз 100 бештар аст. Дар байни онҳо шаҳрҳои пойтахтӣ ҷудо шуда меистанд. Калонтарини онҳо Будапешт ва Бухарест мебошанд. Дар баъзе мамлакатҳо урбанизатсия сабаби пайдоиши агломератсияҳои шаҳрӣ гардидааст. Ин бештар дар Лахистон назаррас аст. Калонтарин агломератсияҳои шаҳрӣ Силезияи Болоӣ ва Катовитсе мебошанд. Дар деҳот маскуншавии деҳотӣ ва хуторӣ бартарӣ дорад.

Ҳочагӣ. Баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳон мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ роҳи сохтмони сотсиалистиро пеш гирифтанд. Дахсолаҳои баъдичангӣ дар бисёри ин мамлакатҳо индустриякунӣ ва кооперативонии кишоварзӣ ба амал бароварда шуданд. Дар ҷумҳуриҳои ба ҳаёати собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ шомилбуда бошад, азнавбарқароркунии баъдичангӣ гузаронида мешуданд. Мамлакатҳои қисми ғарбии ноҳия 10 дарсади маҳсулоти саноати ҷаҳонро истеҳсол менамоянд. Вале усулҳои маъмурии фармондиҳии идоракунии ҳочагӣ, дар истеҳсолот суст ҷорикунии қомебиҳои нави илму техника сабаби сустшавии суръати афзоиши иқтисодӣ ва ҳосилнокии меҳнат гардид. Оқибати ин қафомониҳои пешрафти техникӣ ба рақобат тоб

наовардани махсулотҳои тайёр дар бозори ҷаҳонӣ гардид. Ҳамаи ин сабаби пастшавии қурби пул ва некуаҳволии халқ гардид.

Тағйиротҳои сиёсӣю иқтисодӣ, ки дар солҳои 90-уми асри бист дар ин мамлакатҳо рух доданд, ба дигаргуншавии куллии тарзи хоҷагидорӣ оварда расонданд. Ҳоло ин мамлакатҳоро аз рӯи усули ташкили хоҷагӣ ғуруҳи давлатҳои ба иқтисодиёти бозорӣ гузаранда меноманд.

Тафовути шароити табиӣю таърихӣ ва дараҷаи камолоти иҷтимоӣю иқтисодӣ ба географияи ҳозираи хоҷагии онҳо таъсир расонидааст. Дар ин қаламрав мусовотҳои индустрия, ба монанди Слезияи Боло дар Лаҳистон, ҷавзаи Острова-Карвин дар Чехия ташаккул ёфтаанд, ки аҳамияти умумии аврупоӣ дорад. Ҳар кадом мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ ба худ равиҳои хоси кишоварзӣ доранд. Ҳеч ягон мамлакат ба монанди Руминия майдони кишти ҷуворимаққа, мисли Лаҳистон майдони рож, картошка, Булғория боғу тоқ, Венгрия майдони киштшаванда надорад.

Баъди солҳои 50-уми асри XX дар иқтисодиёти ин мамлакатҳо тағйиротҳои куллӣ ба миён омаданд. Аз соҳаҳои саноати вазнин, асосан, соҳаҳои тараққии пешрафти илмӣю техникаро муайянкунанда (электротехника, мошинсозӣ, химия) инкишоф ёфтанд.

Географияи саноати мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ дар зери таъсири омилҳои муҳталифи ҷойгиркунии истехсолот шакл гирифтааст. Вале дар тӯли солҳои зиёд шароити табиӣю захираи сарватҳои табиӣ бештар таъсир доштаанд. Аврупои Шарқӣ барои тараққиёти саноат ба таври кофӣ захираи сарватҳои зеризаминӣ дорад. Аммо ҳаҷм ва таркиби сарватҳои табиӣ, аз ҷумла сарватҳои зеризаминӣ дар ҳар як ноҳия ва мамлакат як хел намебошад, ки ин ба сохти геологӣю қаламрави онҳо вобаста мебошад.

Дар қисми шимолӣ қариб ҳамаи захираҳои ангишт, мис, сулфур, намакҳои ошӣ ва калийӣ, дар қисми ҷануб бошад, асосан қанданиҳои ғоиданоки металлӣ бештар воমেҳуранд.

Асоси маҷмӯи сӯзишворӣю энергетикӣ Аврупои Шарқиро саноати ангишт ва нафту газ ташкил менамояд. Истихроҷи ангишти сиёҳтоб ва лигнит бартарӣ дорад. Истихроҷи онҳо дар ин ноҳия 1/3 истихроҷи ҷаҳониро ташкил менамояд. Дар дунё ноҳияе нест, ки дар он ангишти сиёҳтоб мисли Аврупои Шарқӣ чунин аҳамияти қалони сӯзишворӣю энергетикӣ дошта бошад.

Ин навъи ангишт бо усули кушод истихроҷ карда шуда, аксар ҳамаҷун сӯзишворӣ барои неругоҳҳои барқӣ истифода бурда мешавад. Ангиштсанг бештар дар Лахистону Чехия, Украина ва ғарби Русия ҷойгир шудааст.

Аз ҷиҳати ҳаҷми истихроҷи ангишти сиёҳтоб ҳавзаҳои шимолӣ Чехия ва Белхатув фарқ карда меистанд. Иқтидори истихроҷи солонаи ҳар кадоми онҳо қариб 45 млн тоннаро ташкил медиҳад. Ангиште, ки дар ҳавзаи Силезияи Боло истеҳсол карда мешавад, аз миқдори ангиште, ки дар як сол Олмону Англия дар якҷоягӣ истеҳсол мекунанд, бештар аст.

Саноати нафту газ дар Руминия аз ҳама бештар тараққӣ ёфтааст. Нафт дар ҳавзаи Наздикарпат (ш. Плоешти) истихроҷ карда мешавад.

Ҷойгиркунии саноатҳои нафту газро дар дигар мамлакатҳои ноҳия мавқеи иқтисодию географии онҳо муайян мекунанд.

Дар ин мамлакатҳо заводҳои нафткарукунӣ дар роҳҳои кубурҳои нафтгузаронанда ва бандарҳои баҳрӣ ҷойгир карда шудаанд.

Асоси электроэнергетикаи Аврупои Шарқиро неругоҳҳои барқии аловӣ ташкил мекунанд. Онҳо дар назди ҳавзаҳои калони ангишт ва коркарди нафту газ сохта шудаанд.

Неругоҳҳои барқии атомӣ дар ғарбии Русия, Украина ва дар даҳсолаҳои охир дар Чехия, Венгрияю Булғория, дар дигар давлатҳои Аврупои Шарқӣ сохта шудаанд. Калонтарин истгоҳи барқии атомӣ дар ин ноҳия «Козлодуи» (дар Булғория) дар соҳили Дунай сохта шуда, иқтидори он қариб 4 млн квт аст.

Иқтидори захиравии обию электрикии Аврупои Шарқӣ ҳоло ба таври бояду шояд аз худ карда нашудааст. Бинобар он, ояндаи ин соҳа хеле хуб аст. Ҳоло дар шохобҳои Дунай, Вага, Драва, Олта, Искри ва ғайра неругоҳҳои барқии обӣ амал мекунанд. Калонтарин неругоҳи барқии обӣ дар Дунай солҳои 70-и асри гузашта, бо якҷоягии Руминия ва Югославия (дар Дарвозаи Оҳанин) сохта шудааст, ки иқтидори он 2,1 млн квт буда, ҳар сол 11 млрд квт/с неруи барқ истеҳсол менамояд. Дар дарёи Волга ҳам неругоҳҳои барқии оби калон сохта шудаанд.

Дар ин музофот ба истифодаи навъҳои ғайри анъанавии энергия низ оғоз намудаанд. Масалан, Венгрия дорои захираҳои калони гидротермалӣ буда, онро барои гармкунии биноҳои истиқоматӣ, иншоотҳои коммуналию саноатӣ, табобатгоҳҳои обӣ ва ҳавзҳои шиноварӣ истифода мебаранд. Дар ин ҷода мамлакат дар миқёси ҷаҳон мавқеи хосро ишғол менамояд.

Металлургия. Маҷмӯи металлургӣ аз истехсолу истихроҷи металлҳои сиёҳу ранга иборат буда, заминаи табиӣро захиравии тараққиёташ дар ҳама қисматҳои ноҳия як хел нестанд.

Металлургияи сиёҳ дар аксари мамлакатҳо (ғайр аз Украина ва ғарбии Русия) заминаи сузишворию ашёи хоми кофӣ надорад. Алалхусус захираи маъдани оҳан хеле кам ва ё тамоман вучуд надорад. Ба захираи ангиштсанг танҳо Лаҳистону Чехия таъмин мебошанд. Бо вучуди ин, дар солҳои ҳокимияти Шуравӣ қариб дар ҳамаи ин мамлакатҳо комбинатҳои калони металлургии сиклӣ пурра сохта шуданд.

Ибтидои солҳои 90-и асри гузашта дар ноҳия якчанд марказҳои калони металлургияи сиёҳ пайдо шуданд. Баъзеи онҳо дар заминаи ҳавзаҳои ангишти коксдиҳанда, дигарашон дар мавзёҳои мавқеи мусоиди иқтисодию географидошта ташкил ёфтаанд.

Металлургияи ранга дар аксари мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ ҳамчун соҳаи муҳимми таҳассуси байналхалқӣ ба ҳисоб меравад. Масалан, дар Аврупои Шарқӣ калонтарин маркази истехсоли мис дар ҷанубу ғарбии Лаҳистон дар заминаи ҳавзаи миси маҳаллӣ ташаккул ёфтааст.

Мавзеи аз ҳама калони истехсоли маъдани алюминий пахнкӯҳи Динор мебошад. Заводҳои, ки дар ин ҷо вучуд доранд, дар заминаи захираҳои бокситу энергияи электрикӣ-маҳаллӣ сохта шудаанд. Металлургияи ранга дар Булғория, Руминия ва Венгрия низ тараққӣ кардааст.

Маҷмӯаи мошинсозӣ аз рӯйи нархи маҳсулот ва шумораи коргарон дар Аврупои Шарқӣ соҳаи асосии саноат ба ҳисоб меравад. Ҷойгиршавии он ба географияи захираҳои меҳнатӣ, мутахассисони баландихтисос ва мавқеи географӣ вобаста мебошад. Дар аксари мамлакатҳо корхонаҳои ин соҳа дар шаҳрҳои калонтарин агломератсияҳои шаҳрӣ ва гирехҳои мошинсозиро ба вучуд овардаанд. Дар Чехия корхонаҳои ин соҳа дар шаҳрҳои хурду миёна низ сохта шудаанд.

Маҷмӯи химия дар гузашта асосан ба ашёи хоми маҳаллӣ таъя менамояд (ангишт, намаки калий, намаки ош). Руминия бештар нафту газро истифода менамояд. Баробари васеъ истифода бурдани маҳсулотҳои химияи органикӣ ва масолеҳи полимерҳо ин мамлакатҳо соҳаи нафту химияро инкишоф додаанд.

Ноҳия ва марказҳои калони саноати нафту химия дар поёноби дарёи Вислаи Лаҳистон (шаҳрҳои Бидгош, Торум, Плотск), Руминия ва шаҳрҳои бандар ташкил ёфтаанд.

Саноати чӯбкоркунии ноҳияи Аврупои Шарқӣ асосан дар заминаи истифодаи ҷангали маҳаллӣ ташаккул ёфтааст. Аммо на ҳамаи мамлакатҳо бо захираи чӯб пурра таъминанд. Булгарияю Венгрия воридкунандагони анъанавии маҳсулоти ҷангалӣ мебошанд. Дар Чехия, Руминия, Албания истифодаи ҷангал маҳдуд карда шудааст. Зеро ҷангалҳоро ба сифати муҳофизаткунандаи об, хок, инкишофи рекреатсия ва туризм истифода мебаранд.

Саноати сабук дар мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ хеле тараққӣ кардааст, алаҳусус саноати бофандагӣ. Он ҳанӯз асрҳои XVIII–XIX дар заминаи ашёи хоми маҳаллӣ (пашму загир) пайдо шуда, баъдтар ба истеҳсоли газвори пахтагин гузаштааст. Ин соҳа ҳам дар шаҳрҳои калон ва ҳам дар шаҳрҳои хурду миёна инкишоф ёфтааст. Масалан, Лодз калонтарин маркази саноати бофандагӣ (дар Лахистон) дар Аврупои Шарқӣ буда, дар ин соҳа бештар аз 128 ҳазор одам шугл дорад. Дар гирду атрофи Лодз шаҳрҳои ҳамсафир бисёр пайдо шудаанд. Онҳо таҳассуси маҳдуди истеҳсоли доранд. Дигар соҳаҳои саноати сабуки чарму пойафзол низ тараққӣ кардаанд. Дар аксари ин мамлакатҳо анъанаҳои миллии истеҳсоли мебел, асбобҳои мусикӣ, бозичаҳо нигоҳ дошта шудаанд.

Ноҳияҳои саноатӣ. Географияи хоҷагии мамлакатҳои Аврупои Шарқиро пеш аз ҳама мавҷудияти қариб 30 ноҳия, 170 гиреҳҳои саноатӣ муайян мекунад. Онҳоро ба се навъи асосии ноҳияю гиреҳҳои саноатӣ чудо кардаанд: 1) ноҳия ва гиреҳҳои дар заминаи ҳавзаҳои ангишт ташкилёфта; 2) ноҳия ва гиреҳҳои дар заминаи захираҳои меҳнатӣ ва истеъмоли маҳсулот ташаккулёфта; 3) ноҳия ва гиреҳҳои дар заминаи мавқеи мусоиди иқтисодию географӣ ва шохроҳҳои бандарӣ пайдошуда.

Дар Аврупои Шарқӣ аз ҳама калонтарин ноҳияи саноатӣ Силезияи Боло дар Лахистон буда, дар ин ҷо қариб се ҳазор корхона амал мекунад ва шумораи коргаронаш бештар аз 1,6 млн нафарро ташкил медиҳад.

Дар Лахистону Чехия, Венгрияву Руминия, қисми ғарбии Русия, Украина ва Белорус марказҳои саноатиро чудо кардан мумкин аст, ки дар онҳо ноҳияҳо ва гиреҳҳои калони саноатии ин мамлакатҳо ҷойгир шудаанд.

Кишоварзӣ. Географияи ҳозираи кишоварзии Аврупои Шарқӣ дар зери таъсири омилҳои табиӣ шакл гирифтааст. Хусусан, ба ҷойгиршавии он захираҳои заминӣ таъсири калон

расонидаанд. Дар таркиби фонди замини Аврупои Шарқӣ майдони шудгор 2/5 хиссаи майдони онро ташкил менамояд. Ҳоло имконияти васеъкунии майдони кишт қариб вучуд надорад.

Соҳаҳои асосии кишоварзӣ зироаткорӣ ва чорводорӣ буда, барои инкишоф додани малакаҳои меҳнатии аҳоли кумак мерасонад. Ҳар дуи ин соҳа дар ҳама қисмҳои ноҳия паҳн гардидаанд. Вобаста ба таносуби инкишофи зироаткорӣ ва чорводорӣ дар ноҳия се навъи таҳассуси кишоварзӣ фарқкунандаанд:

1. Навъи Аврупои миёнагӣ, ки ба он кишоварзии Лахистону Чехия, як қисми ғарбии собиқ Шӯравӣ ва Словакия мансубанд. Дар таркиби кишоварзии ин мамлакатҳо чорводорӣ бартарӣ дорад.

2. Навъи балкани, ки он хоҷагиҳои Руминия, Булғория, ҷумҳуриҳои собиқ Югославияву Албанияро дар бар мегирад. Дар ин ҷо зироаткорӣ аз чорводорӣ афзалият дорад. Ба ин навъ қисми ғарбии Русия ва Украинаву Молдова дохил мешаванд.

3. Навъи баҳри Миёназаминӣ. Ба ин навъ кишоварзии наздибаҳрии Албания ва собиқ Югославия дохил мешавад. Дар ин ҷо рустаниҳои мевагии гармидӯст (анҷир, зайтун, ситрусҳо) парвариш карда мешаванд. Таркиби маҷмӯи агросаноатии (МАС) ин мамлакатҳо гуногун аст. Онҳо ҳамдигарро пурра мекунанд, ки ин ба бехтаршавии тақсимои географии меҳнат ва мубодилаи маҳсулоти кишоварзӣ мусоидат менамояд.

Нақлиёт. Низоми нақлиёти Аврупои Шарқӣ таърихи дуру дароз дорад. Маълумотҳои таърихӣ нишон медиҳанд, ки навъи қадимтарини нақлиёт роҳи обӣ мебошад. Бандарҳои баҳрӣ ҳам пайдоиши қадима доранд. Бандари Гданск садсола шудааст. Бандари Констансаи Руминия ҳанӯз дар давраи Рими Қадим маълум будааст. Аммо шабакаи нақлиётии имрӯзаи Аврупои Шарқӣ дар асри XIX ва нимаи аввали асри XX ташкил ёфтааст.

Мавқеи дар шоҳроҳҳои транзитии самти арзӣ дошта ва дар байни баҳрҳои Сиёҳ, Балтик, Адриатик, хавзаи дарёи Дунай, Леба, Одра, Висла ва мавҷуд будани системаи кӯҳҳои Карпату Балкан ба системаи нақлиётии он таъсири калон расониданд.

Барои Аврупои Шарқӣ нақлиёти роҳи оҳан аҳамияти калон дорад. Солҳои баъдиҷангӣ дар қисми шимолии Аврупои Шарқӣ роҳҳо таъмир карда шуданд ва дар қисми ҷанубии он роҳҳои нав бунёд гардиданд.

Барои тараққиёти нақлиёти обӣ бандарҳои баҳрӣ аҳамияти нисбатан калон доранд ва воситаи асосии савдои байналхалқӣ ба ҳисоб мераванд. Дарёи Одра, Дунай, Волга аз ҷама бештар аҳамияти киштигардӣ доранд. Сохтани иншооти обӣ дар Дарвозаи Оҳанин шароити киштигардии дарёи Дунайро хеле беҳтар намуда, канали нави Дунаю баҳри Сиёҳ дар Руминия (дарозии 64 километр) роҳро аз дарё то баҳр 400 километр кӯтоҳ кард.

Ноҳияҳои туризм. Ба географияи истироҳат ва туризм аз ҷама бештар мавҷудияти захираҳои табиӣ рекреатсионӣ, иқтисодии географӣ, бо инфраструктура таъмин будан, бой будан аз ёдгориҳои таърихӣ маданӣ мусоидат намудаанд.

Ҳар кадом мамлакати Аврупои Шарқӣ мавзӯҳои сайёҳии рекреатсионӣ доранд, ки дар ин ҷойҳо истироҳат ва туризм соҳаи муҳими таҳассус ба ҳисоб меравад. Тафовути захираҳои табиӣ рекреатсионӣ сабаби пайдоиши се навъи мавзӯҳои сайёҳии истироҳатӣ гардида: 1) наздибаҳрӣ; 2) наздиқӯлӣ; 3) қӯлӣ.

Дар Аврупои Шарқӣ калонтарин мавзеи туризму рекреатсионии навъи яқум соҳили баҳри Адриатик ба ҳисоб меравад, ки дар он ҷо шумораи курортҳо аз 50 зиёд буда, дар онҳо якбора 850 ҳазор кас истироҳат ва табобат гирифта метавонад. Мавзеи асосии туризми қӯлӣ паҳнқӯҳи Татрҳои Басанд дар ҳудуди Лахистону Чехия мебошад. Дар нишебиҳои шимолӣ он шаҳри Закопанеи Лахистон ҷойгир аст, ки онро «пойтахти зимистона» номидаанд. Роҳҳои асосии туризм аз он ҷо сар мешаванд.

Курортҳои табобатқӯлӣ, қӯҳии иқлимӣ дар Аврупои Шарқӣ бисёранд. Ин мамлакатҳо аз ёдгориҳои маданият таърихӣ ганд буда, онҳо дар шаҳрҳои калону пойтахтҳо ва ҳамчунин дар шаҳрҳои хурд миёна вучуд доранд. Ин шаҳрҳоро шаҳр-осорхона ва шаҳр-мамнӯғҳо эълон намудаанд. Аз ҷама беҳтарини онҳо Прага ва Будапешт мебошанд.

Вазъияти экологӣ. Шароитҳои экологӣ дар Аврупои Шарқӣ чун дар тамоми ҷаҳон ноустувор мебошад. Бо мақсади беҳтаркунии вазъии экологӣ ҳар мамлакат ҷораҳои алоҳида ва барномаҳои маҷмӯӣ тартиб дода, онҳоро ба амал мебарорад. Сохторҳои махсуси ҳифзи табиат ташкил карда шудаанд. Ҳаракатҳои «сабз» аз қабилӣ чунин сохторҳо мебошанд.

Дар Лахистон бештар аз 13 парки милли, 648 мамнӯғҳо ташкил ёфтаанд, ки дар онҳо ландшафтҳои муҳими мамлакат нигоҳ дошта мешаванд.

Бо вучуди ин, ҳоло ҳам муаммоҳои мураккаби экологӣ вучуд доранду онҳо ба истихроҷи усули кушод, сӯхтану коркарди химиявии ангишти сиёҳтоб вобаста мебошанд. Пайваста ба ин, аксари агломератсияҳои шаҳрӣ маҳз дар ҳавзаҳои ангишт ба вучуд омадаанд ва дар он ҷо то ҳол истехсолоти гуногуни «чиркин» вучуд доранд. Ҷойгиркунии як қатор агломератсияҳои шаҳрӣ, заводҳои металлургӣ, нафткоркунӣ, нафту химия дар соҳилҳои Дунай, Висла, Волга, Дон, Днепр ва дигар дарёҳо ба тозагии оби онҳо таъсири манфӣ расонидаанд. Вазъияти экологӣ дар ноҳияҳои саноатии қисми ҷануби Лаҳистон, қисми ғарбии Чехия, Дони Украина ва ғайраҳо, ки ин ҷойҳо як қатор мавзёҳои хатарноки экологӣ доранд, ҳеле мураккаб аст.

Савол ва супориш

1. Хусусиятҳои ҳоси мавқеи иқтисодию географии мамлакатҳои Аврупои Шарқиро тавсиф намоед.
2. Аз китоби дарсӣ ва ҳаритаҳои атлас истифода намуда, ба захираҳои табиӣ мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ баҳо диҳед. Норасоии он мамлакатҳоро бо ашёи хоми минералӣ муайян намуда, роҳҳои бартараф кардани онҳоро нишон диҳед.
3. Хусусиятҳои маҷмӯи хоҷагии халқи шимол, ҷануб ва шарқии Аврупои Шарқӣ дар ҷӣ ифода ёфтаанд?
4. Ҳаритаи кишоварзии мамлакатҳои Аврупои Шарқиро таҳлил намуда, гуед, ки тафовутҳои асосии таҳассуси онҳо дар чист?
5. Бо ёрии атлас хусусиятҳои ҳоси шабакаи роҳҳои оҳани мамлакатҳои Аврупои Шарқиро нишон диҳед.
6. Ба ду мамлакат (интихобан) тавсифи географӣ диҳед.
7. Номгӯии ҳавзаҳои калонтарини ангишт, заводҳои металлургӣ, нафткоркунӣ, неругоҳҳои барқиро дар дафтарадон нависед.
8. Ба фикри шумо дар кадом ноҳия ва марказҳо мошинсозии металлалаб ва дар кадомаш мошинсозии нави илмталаб афзалият доранд?
9. Оид ба ёдгориҳои маданий-таърихӣ мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ маълумотнома тайёр намоед.
10. Ба фикри шумо роҳҳои асосӣ муҳимми пешгирӣ намудани ифлосшавии муҳити атроф кадомҳоянд? Дар ҳалли ин масъала хонандагон иштирок мекунанд ё не?

Худатонро санҷед

1. Аломатҳои хосу фарккунандаи мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ кадомҳоянд?
2. Хоҷагии Аврупои Шарқӣ дар давраи баъдиҷангӣ чӣ тавр тағйир ёфт?
3. Дар асоси кадом омилҳои таҳассуси кишоварзӣ мамлакатҳои Аврупои Шарқиро ба гурӯҳҳо ҷудо кардаанд?

Ба фикри шумо

Ба бозсозии иҷтимоию иқтисодии ин мамлакатҳо чӣ сабаб шудааст?

Бигӯед, ки роҳҳои асосии аз захираҳои минералӣ таъмин намудани ин мамлакатҳо кадомҳоянд?

Дар оянда ҳамкориҳои минбаъдаи давлатҳои Аврупои Шарқӣ ва ИДМ чӣ гуна бояд бошанд?

Барои мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ ба Иттиҳоди Аврупоӣ дохил шудан беҳтар аст ё ташкили Иттиҳоди иқтисодии байниҳамдигарӣ?

ТАВСИФИ МУХТАСАРИ МАМЛАКАТҲОИ АЛОҲИДА

РУСИЯ

Масоҳаташ – 17,1 млн км².

Аҳолиаш – 138,1 млн. нафар.

Пойтахташ – ш. Москва.

Забони давлатӣ – русӣ.

Воҳиди пулӣ – рубл.

Русия яке аз мамлакатҳои бузурги ҷаҳон дар қитъаи Аврупо ва Осиё буда, қариб 1/3 масоҳаташ дар Аврупо ва 2/3 он дар Осиё ҷойгир аст. Қисми шимоли онро баҳрҳои Укёнуси

Яхбастаи шимолӣ, қисми шимолу шарқиашро обҳои укёуси Ором ихота намуда, дар ҷануб ва шимолу ғарб ба баҳрҳои укёуси Атлантик: баҳрҳои Сиёҳ, Азов ва Балтик баромад дорад. Бандарҳои ин баҳрҳо Русияро бо мамлакатҳои хориҷа ва Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил алоқаманд мекунанд. Вай нисбат ба давлатҳои мустақил мавқеи марказӣ дорад ва қариб ҳамаи ин давлатҳо ба воситаи Русия байни ҳамдигар алоқа мекунанд.

Дар Русия се минтақаи фароҳ – Аврупои Шарқӣ, Сибири Ғарбӣ ва паҳнкӯҳи Сибири Миёна ҷудо шуда меистанд. Ҳамвориҳои Аврупои Шарқиро аз Сибири Ғарбӣ кӯҳҳои Урал, ки аз шимол ба ҷануб дар масофаи 2,4 ҳазор километр кашол ёфтаанд, ҷудо кардаанд.

Иқлими Русия хеле гуногун буда, минтақаҳои иқлимиаш аз шимол ба ҷануб чунин иваз мешаванд: минтақаи иқлими арктикӣ, субарктикӣ, муътадил ва субтропикӣ. Муддати сол дар тамоми қаламрави он ҳавои континенталии арзҳои муътадил ҳукмрон буда, зимистон дар зери таъсири ҳавои арктикӣ, атлантикӣ ва антисиклони Сибири Шарқӣ мебошад.

Тобистон сатҳи Русия ғарм, фишор паст буда, массаҳои ҳавоии аз укёус ба хушкӣ ҳаракаткунанда ҳукмронӣ мекунанд. Боришот дар фаслҳои баҳору тобистон борон ва тирамоҳу зимистон барф мебошад. Дар тамоми сатҳи он боришоти фасли ғарм нисбат ба фасли хунук зиёд аст. Дар қаламрави Русия миқдори зиёди дарёҳо ҷорӣ мешаванд, ки онҳо аҳамияти энергетикӣ, обёрӣ, киштигардӣ, моҳигирӣ доранд. Калонтарини онҳо Лена, Об, Иртиш, Волга, Енисей буда, дарозии ҳар кадоми онҳо аз 3500 то 4416 километр мерасад.

Русияро кишвари ҷангалзори ҷаҳон меноманд. Ҷангалҳо бештар аз 60 дарсади масоҳати онро ташкил додааст.

Захираҳои табиӣ ва истифодаи онҳо. Захираҳои табиӣи Русия хеле зиёд ва гуногун буда, онҳо барои тараққиёти бисёр соҳаҳои хоҷагӣ мусоидат менамоянд. Захираҳои зеризаминии вай соҳаҳои муҳимми саноатро бо ашёи хому сӯзишворӣ таъмин менамоянд.

Захираҳои минералӣ. Аз рӯйи захира ва истихроҷи маъдани оҳан ва маъдани баъзе металлҳои ранга, инчунин тило Русия дар байни дигар давлатҳо мавқеи пешсафро ишғол менамояд.

Русия аз захираҳои ғайримаъданӣ газу нафт, ангишт, намакҳои ошу калий, алмос, графит, асбест низ яке аз ҷойҳои аввалро ишғол мекунад. Вай талаботи худро бо нафту газ

таъмин намуда, микдори зиёди онҳоро ба бозори ҷаҳонӣ мебарорад. Бисёр неругоҳҳои барқиаш дар заминаи ангишти сиёҳтоб ва ангиштсанг қор мекунад. Заминаи ашёи хоми табиӣи саноати химия хеле мустаҳкам аст. Қариб дар тамоми ноҳияҳои Русия дар заминаи ашёи хоми минералӣ корхонаҳои масолеҳи бинокорӣ вучуд доранд.

Бо ҳам мувофиқ омадани захираҳои гуногуни минералӣ ва сӯзишворӣ дар як қатор ноҳияҳои мамлакат боиси пайдоиши ноҳияҳо ва гирехҳои калони саноатӣ гардидаанд.

Захираҳои оби. Захираҳои оби Русия дар таъмингардонии талаботи аҳоли ва инкишофи хоҷагии халқ нақши бузург мебозад. Захираҳои обию энергетикӣ мамлакат беҳамто мебошанд. Вале онҳо дар қаламрави мамлакат нобаробар ҷойгир шудаанд. Минтақаи ҷангалӣ аз дарёҳо ва обҳои зеризаминӣ ғани буда, қисми зиёди майдонашро ботлоқҳо фаро гирифтаанд. Дарёҳои калону серобе, ки асосан дар минтақаи тундра ва ҷангал ташаккул ёфтаанд, минтақаи даштиро бурида мегузаранд. Дар минтақаи дашт обҳои зеризаминӣ хеле чуқур ҷойгир шудаанд ва баъзан ниҳоят шӯранд. Дар ин минтақаҳо дарёҳо сарчашмаи асосии обёрӣ ба ҳисоб мераванд. Дарёҳои Русия аз захираҳои оби энергетикӣ бой мебошанд ва аксари онҳоро барои истехсоли неруи барқ истифода мебаранд.

Захираҳои заминӣ. Русия аз захираи замин низ бой аст. Он ба ҳисоби миёна ба ҳар сар аҳоли 12,0 га рост меояд. Заминҳои ҳосилдеҳи кишоварзӣ 13 дарсад майдони умумии заминро ташкил менамоянд. Аз ин заминҳои шудгоршаванда 138 млн га ё қариб 10 дарсад майдони умумии заминро ташкил медиҳад.

Заминҳои шудгор асосан дар ҳамвориҳои Аврупои Шарқӣ, Сибири Ғарбӣ, дар минтақаи дашту бешадашт ва ҷануби минтақаи ҷангал ҷой гирифтаанд.

Шароити агроиклимӣи Русия барои парвариши зироатҳои гуногун мусоид мебошад.

Аз захираҳои биологӣ ҷангалу ҳайвоноти шикорӣ ва мохидорӣ хеле васеъ паҳн гардидаанд. Ҷангалзор 764 млн га масоҳатро ишғол менамояд, ки захираи ҷӯби онҳо 80,6 млрд м³-ро ташкил медиҳад. Ҳиссаи Русия дар тайёркунии ҷӯб дар миқёси ИДМ 91,2 дарсад, дар истехсоли коғаз 82 дарсадро ташкил медиҳад. Қисми асосии захираҳои ҷангал дар Сибир ва Шарқи Дур ҷойгир шудаанд. Ҷангалҳои Русия аз занбӯруғ, чормағз, донамеваҳо, набототи доругӣ ғани мебошанд. Минтақаҳои тундра ва тайга аз ҳайвоноти шикории мӯинадор хеле бой аст.

Барои ташкили истироҳат ва табobati одамон захираҳои рекреатсионии табиӣ аҳаммияти бузург доранд. Ба он чашмаҳои минералӣ, лойқаҳои табobati, шароити иқлимӣ, истироҳатгоҳҳои соҳилӣ дохил мешаванд.

Аҳоли. Таркиби аҳолии Русия гуногун буда, аз чор се ҳиссаи онро русҳо ташкил медиҳанд. Шумораи умумии русҳо 121 млн нафар буда, бештар аз 81 дарсади аҳолии мамлакатро ташкил менамоянд. Аз дигар халқу миллатҳо – ба тоторҳо 4,5, украинҳо 3, чувашҳо 1, бошқирдҳо 1 дарсади аҳолии он рост меояд.

Халқҳои сокини Русия ба ғуруҳи забонҳои гуногун мансубанд ва аз ҳама сершумортаринашон ғуруҳи забонҳои славянӣ (русу украинҳо, белорусу лаҳистониҳо), туркӣ (тотору бошқирдҳо, чувашу тувинҳо, хакасу олтоиҳо, ёкутҳо, балқарҳо, карчевҳо, озариҳо), финӣ (карелҳо, удмурту мордовҳо, комиҳо, ненетсҳо) мебошанд. Ғайр аз ин осетинҳо, звенкҳо, корякҳо, чукчиҳо бо забони хоси худ гап мезананд.

Динҳои аз ҳама пахншудатарин дар Русия насронӣ (православӣ) ва мусулмонӣ мебошанд. Афзоиши табиӣи аҳоли дар Русия баланд нест. Ба ҳар 1000 нафар аҳоли 12,4 нафар тавлидшудагон рост меояд, ба ибораи дигар ҳар сол тақрибан 2,1 млн нафар тавлид мешавад. Ба ҳар 1000 нафар аҳоли 11,5 нафар ғавт рост меояд.

Шумораи мардузанҳо дар миқдори умумии аҳоли нобаробар аст (мардҳо – 47 дарсад, занҳо – 53 дарсад). Дарозумрии мардҳо 65 сол, занҳо 74 сол аст.

Аҳолии қобили меҳнат дар мамлакат 58 дарсади шумораи умумии аҳолиро ташкил медиҳад. Дар соҳаҳои хоҷагии халқ 47,8 дарсади аҳоли шугл дорад.

Ҷойгиршавии аҳоли дар қаламрави мамлакат нобаробар буда, ҳисоби миёнаи он дар 1 километри мураббаъ 8,7 нафар аст, аз ҷумла дар деҳот 2,1 нафар. Дар қисми аврупоии Русия зичии аҳоли дар 1 километри мураббаъ 26,8 нафар, дар қисми Осиёи ҳамагӣ 2,5 нафарро ташкил медиҳад. Мавзеи аз ҳама зичи аҳоли маркази аврупоии Русия буда, аз он ҷо ба самти шимол, ҷануб ва шарқ зичии аҳоли кам мешавад.

Нуқтаҳои аҳолинишини Русияро ба шаҳр, шаҳракҳои коргарӣ, курортӣ ва деҳот тақсим мекунанд. Маҳалҳои 12 ҳазор ва аз ин зиёд аҳоли доштара 86,2 дарсади аҳолиашонро коргарону зиёиён ташкил медиҳанд.

Шумораи умумии шаҳрҳо аз 1000 зиёд аст. Ҳиссаи аҳолии шаҳр 75 дарсад, аҳолии деҳот 25 дарсад миқдори умумии

аҳолии мамлакатро ташкил медиҳад. Шаҳрҳои миллионер 14 ва аз 500 ҳазор то 1 млн нафар аҳолидошта ба 20-то мерасад. Агломератсияҳои калони шаҳрӣ, ба монанди Москва, Санкт-Петербург, Нижний Новгород, Екатеринбург, Самара, Новосибирск ба миён омадаанд.

Хочагӣ. Русияи имрӯза дорои қариб тамоми соҳаҳои хоҷагии халқи ҳозиразамон аст. Аз он ҷумла, дар саноат мувофиқи маълумоти соли 2003 – 26 дарсади маҳсулоти он ба комплекси сӯзишворӣ-энергетикӣ, 26 дарсадаш ба саноати сабук, 16,5 дарсадаш ба мошинсозӣ, 14 дарсадаш ба саноати ҳӯрокворӣ ва 13 дарсадаш ба саноати металлургия рост меояд.

Дар хоҷагии ҷаҳон Русия ҳамчун истехсолкунандаи калони ашёи хоми минералӣ ба ҳисоб меравад. Аз ҷумла, ба он 28,4 дарсад истихроҷи ҷаҳонии газ, 15 дарсад ангишт, 12 дарсад нафт рост меояд. Ғайр аз ин, дар ин ҷо ба миқдори зиёд алмос, алюминий, тило, платина, энергияи барқӣ, металлҳои сиёҳ, ҷӯб, газвори пахтагӣ, ғалла, нуриҳои минералӣ, мошину таҷҳизоти истехсол менамоянд.

Маҷмӯи сӯзишворию энергетикӣ он аз электроэнергетика ва тамоми соҳаҳои сӯзишворӣ иборат буда, системаи асосии энергетикаи он ноҳияҳои марказӣ, шимолу ғарбӣ, Волга, Урал, Сибир мебошанд. Русия талаботи худро пурра бо сӯзишворӣ таъмин намуда, газу нафтро содир мекунад.

Дар мамлакат соҳаҳои металлургияи сиёҳ ва ранга инкишоф ёфтааст, ки заминаи инкишофи соҳаи мошинсозӣ ба ҳисоб меравад. Корхонаҳои калони металлургияи сиёҳу ранга дар Урал, Сибири Ғарбӣ ва аномалияи Курск воқеъ гардидаанд.

Корхонаҳои мошинсозӣ қариб дар тамоми шаҳрҳои калону миёнаи мамлакат ҷойгир шудаанд. Ҷамаи мошинҳои барои хоҷагии халқ зарурбударо истехсол мекунад. Аз ҷиҳати тараққиёти саноати ҷӯбкоркунӣ Русия яке аз давлатҳои асосии қоркарди ҷӯб ба ҳисоб меравад.

Айни замон вазифа гузошта шудааст, ки истехсоли аксари маҳсулотҳои истеъмолӣ, ки норасоияшон ҳис карда мешавад, бо роҳи ташкили корхонаҳои хурд, кооперативҳо, ғайрияти алоҳидаи меҳнатӣ зиёд карда шавад. Миқдори асосии молҳои истеъмолиро корхонаҳои калони сабук, ба монанди бофандагӣ, чарм, пойафзол, атриёт медиҳанд. Ғайр аз газворҳои пахтагину зағирӣ аз рӯи дигар маҳсулотҳои саноати сабук Русия аз мамлакатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ба ҳисоби ҳар сар аҳоли қафо меистад. Чунин вазъиятро ғайр аз соҳаи моҳидорӣ дар соҳаи саноати ҳӯрокворӣ низ мушоҳида кардан мумкин аст.

Дар соҳаи кишоварзии мамлакат 13,6 дарсади аҳолии қобили меҳнат шугл дорад. Қисми зиёди онҳо ба зироаткорӣ машғуланд. Дар зироатчиӣ мавқеи асосиро ғалладона ташкил медиҳад. 56,7 дарсади заминҳои қорам ба ҳиссаи ғалладонаҳои: гандум, чавдар, чав, сулӣ, арзан, ҷуворӣ рост меояд. Аз зироатҳои техники лаблабуи қанд, зағир, офтобпараст кишт карда мешавад, ки он 6,3 дарсад замини киштро дар бар мегирад. Кишти картошка, сабзавоту полиз 3,7 дарсад, рустаниҳои хӯроки чорво аз 1/3 майдони киштро ташкил медиҳад.

Қисми зиёди маҳсулотҳои кишоварзиро минтақаҳои дашт ва бешадашти қисми аврупоии мамлакат истеҳсол менамоянд.

Дар Русия қариб тамоми навъҳои маҳсулоти чорво истеҳсол карда мешаванд.

Дар қаламрави Русия ҳамаи навъҳои нақлиёт амал мекунанд. Дар байни онҳо нақлиёти роҳи оҳан афзалият дорад. Вай алоқаи қисми аврупою осӣи мамлакатро бо дигар мамлакатҳои хориҷи дуру наздик таъмин менамояд. Ба нақлиёти роҳи оҳан 62,1 дарсад боркашонӣ ва 53 дарсад мусофиркашонӣ рост меояд.

Нақлиёти дарёӣ дар ҳаёти мамлакат нақши бузург дорад. Тавассути он ноҳияҳои шимолӣ ва ҷанубӣ алоқаманд мешаванд. Роҳи асосии обии қисми аврупоӣ Волгаю Балтика мебошанд. Ба воситаи он Русия ба баҳри Балтика баромад дорад.

Ба воситаи баҳрҳои шимол роҳи баҳрии Шимолӣ мегузарад, ки вай ба ноҳияҳои Шимол бор мекашонад. Асосан нақлиёти баҳрӣ вазифаи боркашонии берунаро иҷро мекунад. Бандарҳои калони баҳрӣ Санкт-Петербург, Калининград, Архангелск, Мурманск, Владивосток, Находка, Магадан, Петропавловск-Камчатка мебошанд.

Нақлиёти кубурӣ тараққӣ кардааст. Қисман ба воситаи ин навъи нақлиёт нафту газ ба хориҷа бароварда мешавад. Дар боркашонӣ, мусофиркашонии дохилӣ ва қисман берунии мамлакат нақлиёти автомобилӣ ва ҳавоӣ аҳамияти калон дорад. Дар айни замон арзиши умумии маҳсулоти дохилии мамлакат 721,2 млрд (ба ҳар сари аҳоли 82,0) долларро ташкил менамояд.

Шарикони асосии савдои берунии Русия собиқ давлатҳои Иттиҳоди Шуравӣ, Аврупои Ғарбӣ, ИМА, Чин, Ҳиндустон мебошанд.

Савол ва супориш

1. Ба мавқеи географӣ ва шароити захираҳои табиӣи Русия баҳо диҳед.

2. Афзоиши табиин аҳолии Русия бо кадом хусусияти худ фарк мекунад?
3. Бо кадом хусусиятҳо географияи Русия фарқ мекунад?
4. Соҳаҳои асосии хоҷагии халқи Русия кадомҳоянд?
5. Бо кадом давлатҳо Русия муносибатҳои иқтисодӣ дорад?

Худатонро санҷед

1. Ба афзоиши табиин Русия чӣ хос аст?
2. Ба ақидаи шумо Русия мавқеи пештараи худро барқарор карда метавонад ё не?
3. Кадом ҷиҳатҳои Русия аз мамлакати тараққикарда будани он гувоҳӣ медиҳад?

Пешгӯйии шумо

Оё имконияти аз нав мустаҳкамшавии алоқаҳои иқтисодӣ, илмӣ ва фарҳангии Русия бо дигар ҷумҳуриҳои собиқ Шӯравӣ вучуд дорад? Солҳои минбаъда маҳсулоти саноат ва кишоварзии Русия ба рақобати бозори ҷаҳонӣ тоб оварда метавонад ё не? Пешомадҳои инкишофи васеъшавии алоқаҳои хоҷагии Тоҷикистон бо Русия чӣ гунаанд?

УКРАИНА

Масоҳаташ – 603,7 ҳазор км².

Аҳолиаш – 44,8 млн. нафар.

Пойтахташ – ш. Киев.

Забони давлатӣ – украинӣ.

Воҳиди пулӣ – гривна.

Дар қисми ҷанубу ғарбии Русия ҷойгир буда, яке аз мамлакатҳои тараққикардаи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил аст.

Шароити сарватҳои табиияш барои тараққиёти соҳаҳои хоҷагӣ мусоидат меkunанд. Мамлакат дорои захираҳои калони маъдани оҳан (ҳавзаи Кривой Рог), марганец ва захираи ангишт

Украина Русия, Белорус, Гурчистон, давлатҳои Аврупои Шарқӣ ва Ғарбӣ ба ҳисоб мераванд.

Қаламрави Украинаро аз рӯи нишондодҳои иқтисодию иҷтимоӣ ба якчанд ноҳияҳо ҷудо кардан мумкин аст.

Дар ноҳияҳои Донецк-Назиднепр маҷмӯи пуриқтисодӣ саноати вазнин таъкил ёфтааст, ки асоси онро ашёи хоми маҳаллӣ, ангишт, маъдани оҳан, ашёи хоми саноати химия таъкил медиҳанд. Саноати вазнин дар ин ноҳия бо концентратсияи баланди худ фарқ мекунад. Дар ин ҷо маркази калони саноати ангишт, металлургияи сиеҳ, химия, мошинсозии вазнин таъкил ёфтааст.

Дар шаҳри Донбасс аввалин заводи металлургии Украина сохта шудааст. Дар ин ҷо корхонаҳои мошинсозӣ, газвори пахтагин, фабрикаи бозичабарорӣ кор мекунанд. Ғайр аз ин, дар ин ноҳия шаҳрҳои саноатии Запороже ва Днепропетровск ҷойгиранд.

Ноҳияи Чанубӣ ба он фарқ мекунад, ки дар ин ҷо асосан соҳаҳои ба ҳаёт алоқаманд зиёданд. Он ноҳияи асосии киштисозӣ (дар шаҳрҳои Николаев, Херсон, Керч) буда, танкерҳои калонҳаҷм, киштиҳои калони маҳсулоткашонӣ, моҳидорӣ, таҷҳизотҳои бандарӣ истеҳсол мекунад. Шаҳри Одесса маркази калони киштиатаъмиркунӣ аст.

Ноҳияҳои Чануби Украина дорои майдони фароҳи заминҳои кишт буда, дар он ҷо гандум, ҷуворимаққа, сабзавот, полиз, офтобпараст, рустаниҳои рағғани эфирдор, ангур, мева парвариш карда мешаванд. Маҷмӯи агросаноатии ноҳия тараққикарда буда, дар он мошинсозии кишоварзӣ ва саноати ҳуруқдорӣ маҷмӯи асосӣ доранд. Соҳаи санаторию курортӣ низ тараққӣ кардааст.

Шаҳри калони ноҳияи Чануб – Одесса бандари бузурги аҳамияти байналмилалӣ дошта мебошад.

Ноҳияи дигари мамлакат Чанубу Ғарб буда, соҳаи асосии он кишоварзӣ ва коркарди маҳсулоти он мебошад.

Пойтахти Украина – шаҳри Киев дар ҳамаи ҷо воқеъ гардида, беш аз 1500 сол таърих дорад. Маркази қадимаи тичорат ва муддати дароз пойтахти Руси Киевӣ буд. Ҳоло маркази маҷмӯи сиеҳ, иқтисодию маданӣ буда, соҳаҳои калони мошинсозӣ, иттиҳодияҳои илмӣ истеҳсолӣ дорад.

Савол ва супориш

1. Соҳаҳои таҳассуси хоҷагии Украина кадомҳоянд?
2. Фарқияти онҳоро аз соҳаҳои таҳассуси Русия баён кунед.

3. Саноати ангишт, химия ва металлургияи Украина чӣ гуна инкишоф ёфта истодааст?
4. Вобастагии тараққиёти Украина бо мамлакатҳои ҳамсоя чӣ гуна аст?

Худатонро санҷед

1. Мавқеи географии Украина дар тараққиёти хоҷагиаш чӣ аҳамият дорад?
2. Сабаби дар Украина ташаккулёбии марказҳои калони металлургияи мошинсозӣ дар чист?
3. Чаро дар соҳаҳои энергетикаи Украина истифодаҳои барқии олафӣ афзалият доранд?
4. Сабаби камшавии ҳиссаи ғалладона дар таркиби соҳаи рустанипарварӣ дар чист?

Ба фикри шумо

Алоқаҳои иқтисодии Украина минбаъд бо давлатҳои Ғарб зиёдтар мешавад ё не? Вобаста ба мустақилияти Украина таҳассуси хоҷагиаш дигаргун мешавад ё не?

Пешгӯйҳои шумо оид ба суръати тараққиёти минбаъдаи Украина чӣ гунаанд? Бо далелҳо асоснок намоед.

БЕЛОРУС

Масоҳаташ – 207,6 ҳазор км².

Аҳолиаш – 9,5 млн. нафар.

Пойтахташ – ш. Минск.

Забони давлатӣ – белорусӣ.

Воҳиди пулӣ – рубл.

Мамлакати аз ҳама ғарби Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил буда, бо Лаҳистон ҳамсарҳад аст. Аз қаламрави он роҳҳои муҳими оҳану автомобилӣ, қубурҳои газу нафт мегузаранд.

Белорус дараҷаи баланди зичии аҳоли дошта, бо захираҳои меҳнатӣ хуб таъмин аст. Белорус мамлакати саноатию кишоварзӣ мебошад. Дар таркиби он саноат мавқеи хос дорад. Дар байни соҳаҳои саноат саноати ҳӯрокворӣ 24,3 дарсад, сӯзишворию энергетикӣ қариб 25 дарсад, мошинсозӣ 22 дарсад ва нафту химия 11,8 дарсади маҳсулоти умумии саноатро медиҳанд (соли 2010). Аксари соҳаҳои саноати он меҳнатталаб буда, ба кадрҳои баландихтисос майл доранд. Асоситарини ин соҳаҳо мошинсозӣ буда, тахассуси хоҷагии мамлакат ба ҳисоб меравад. Саноати автомобилсозӣ, тракторсозӣ, мошинсозии кишоварзӣ тараққӣ кардаанд.

Мошинҳои боркаши «БелАз», тракторҳои тамғаи «Белорус» маҳсулоти заводҳои Белорус мебошанд. Шаҳрҳои Минск, Гомел марказҳои асосии мошинсозианд. Соҳаҳои саноати радиотехника, электронӣ, техникаи ҳисоббарор низ кор мекунанд. Тараққии мошинсозиро заводи металлургии Желобин мусоидат кардааст.

Саноати химия, ки асосан ба заминаи ашёи хоми маҳаллӣ таъя мекунад, намаки калий (кони Старобин), намаки ошӣ «Электра» (кони Мозирск), маҳсулотҳои нафту химия (комбинатҳои Новополотск, Мозирск) истеҳсол менамояд. Дар саноати сабук истеҳсоли газвори зағирӣ ва пашми сунъӣ мавқеи намоён дорад. Саноати коркарди чӯб низ тараққӣ кардааст. Саноати сӯзишворӣ-энергетикӣ заминаи мустаҳками дохилӣ надорад. Захираҳои маҳаллии сӯзишвориро торфу нафт ташкил медиҳанд.

Қаламрави Белорус хеле хуб аз худ карда шудааст. Фазои васеи ҳамвории Полесе ботлоқзор буда, гузаронидани корҳои мелиоративиро талаб менамояд. Ҳоло ҳар чор гектар замини кишоварзӣ мелиоратсия карда шудааст. Қаламрави Белорус аз фалокати неругоҳи барқию атомии Чернобил азияти зиёд кашидааст. Аз ин сабаб, ҳоло дар мамлакат барномаи барҳам додани оқибатҳои садама ва азнавбарқароркунии вазъи экологӣ ба амал бароварда мешавад. Маҷмӯи агросаноатии мамлакат асосан ба парвариши галладонаҳо, картошка, сабзавот ва истеҳсоли ширу гӯшт тахассус пайдо кардааст. Гӯшту консерваҳои ширӣ, картошка ва маҳсулоти коркарди он (крахмал) истеҳсол намуда, онҳоро содирот мекунад. Даромади миллии Белорус 53,4 млрд долларро ташкил менамояд. Он ба ҳар сари аҳоли ба 5130 доллар рост меояд.

Шаҳри Минск, ки дар наздикии роҳи ҳавзаи баҳрҳои Сиёҳу Балтикаро пайвастананда ҷойгир аст, аҳамияти махсус дорад. Баъди итмоми роҳи оҳани ноҳияҳои маркази Русияро бо Балтика ва мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ пайвастананда аҳамияти он афзуд. Ҳоло Минск маркази саноатии мамлакат буда, дар ин ҷо заводҳои трактору автомобилсозӣ, хатҳои автоматӣ, техникаҳои электронӣ ҳисоббарор, вагонсозӣ ва ғайра ҷойгир мебошанд. Минск маркази калони нақлиётӣ аст. Шарикони савдои берунии Беларус Русия, ва дигар ҷумҳуриҳои собиқ Шӯравӣ, Чин, Аврупои Шарқӣ мебошанд.

Савол ва супориш

1. Соҳаҳои таҳассуси хоҷагии Беларус кадомҳоянд?
2. Кадом соҳаҳои онҳо дар заминаи ашёи хом маҳаллӣ кор мекунанд?
3. Нақлиёт дар махсусгардонии соҳаҳои хоҷагии халқ чӣ аҳамият дорад?
4. Кадом навъи рустаниҳо барои саноати бофандагӣ ашёи хом ба ҳисоб меравад?

Худатонро санҷед

Кадам омилҳо сабаби пастшавии соҳаи кишоварзӣ мегардад?

Ба ақидаи шумо

Рохҳои баланд бардоштани маҳсулнокии кишоварзӣ кадомҳоянд?

Дар байни Беларус ва Тоҷикистон муносибатҳои иқтисодӣ, илмӣ ва техникаӣ вучуд доранд ё не?

МОЛДОВА

Масоҳаташ – 33,7 ҳазор км².

Аҳолиаш – 3,6 млн. нафар.

Пойтахташ – ш. Кишинёв.

Забони давлатӣ – молдаванӣ.

Воҳиди пулӣ – лей.

Дар ҳудуди қисми ҷанубу ғарбии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ҷойгир буда, дар ҳоҷагии халқи он маҷмӯи агро-саноатӣ мавҷеи асосӣ дорад. Қаламрави мамлакат бо дараҷаи баланди азҳудкунии кишоварзиаш фарқ мекунад. 80 дарсади масоҳаташро заминҳои кишоварзӣ ташкил додаанду дар он майдони кишт маҷмӯи асосӣ дорад. Молдоваро мамлақати боғу тоқпарварӣ меноманд. Ба ҳиссаи онҳо 11,2 дарсади заминҳои кишоварзӣ рост меоянд, ки ин нисбат ба дигар мамлақатҳои ИДМ зиёд аст. Дар мамлакат бештар аз 50 навъи ангур парвариш карда мешаванд, ки сифату ҳосилнокии баланд доранд. Масоҳати майдонҳои ангур дар Украинаю Молдова баробаранд.

Дарахтони мевадиханда қариб дар ҳама ҷо паҳн шудаанд. Себҳои гуногуннавъу нок, олу, олуча, гелос, зардолу ва шафтолу парвариш карда мешаванд. Дар мамлакат навъҳои сабзавоти гармидӯст (помидор, боимҷон, қаламфур), офтобпараст, лаблабуи қанд, рустаниҳои рағғани эфирдиханда хуб парвариш меёбанд.

Чорводорӣ дар Молдова самти ғушті дорад. Навъи асосӣ чорвои калони шохдор, ғусфанд, ҳук мебошанд. Дар асоси кишоварзии серсоҳа саноати хӯрокворӣ тараққӣ ёфтааст. Консервакунии меваю сабзавот дар тамоми шаҳрҳо ва бисёр деҳаҳои калон мавҷуд аст.

Маҷмӯи агросаноатии Молдова ба навъҳои гуногуни мошинҳо ва таҷхизотҳо ниёзманд аст. Бинобар он, заводҳои мошинсозӣ ба истехсоли трактор, мошинҳои саноати сабук, яхдонҳои меваю сабзавотро нигоҳдоранда махсус гардонида шудаанд. Истехсоли муҳаррикҳои ҳаракаткунанда, транс-

форматор, асбобҳои электронӣ, мошинҳои ҳисоббарор дар шаҳрҳои Кишинёв ва Тираспол мавҷуданд.

Дар Молдова унсурҳои ғирасони МАС хуб ташкил карда шудаанд, аз ҷумла анборҳои нигоҳдории сабзавоту мева, яхдонҳо, соҳаҳои махсусгардонидашуда.

Дар Кишинёв нисфи маҳсулоти соҳаи мошинсозӣ истеҳсол карда мешавад. Дар ин ҷо маркази калони тадқиқоти соҳаҳои кишоварзӣ воқеъ гардидааст.

Даромади миллии Молдова 12,1 млрд долларро ташкил медиҳад. Он ба сари ҳар як нафар аҳоли 2671 долларро ташкил медиҳад.

Савол ва супориш

1. Соҳаҳои таҳассуси хоҷагии Молдова кадомҳоянд?
2. Соҳаи боғпарварии Молдова аз ҳамин соҳаи Украина бо чӣ фарқ мекунад?
3. Сабаби аз ҳад зиёд аз худ кардани захираи заминии Молдова дар чист?

Ба ақидаи шумо

Кадам омилҳои табиӣ ба тараққиёти маҷмӯи агросаноатӣ сабаб шудаанд? Сабаби дар таркиби захираи заминии Молдова зиёд будани майдони киштро дар чӣ мебинед?

ЭСТОНИЯ

Масоҳаташ – 45 ҳазор км².

Аҳолиаш – 1,2 млн. нафар.

Пойтахташ – ш. Таллин.

Забони давлатӣ – эстонӣ.

Воҳиди пулӣ – кронаи эстонӣ.

Дар қисмати ғарбии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ҷойгир буда, соҳилҳояшро оби баҳри Балтик ихота кардааст. Боигарии

асосии табиии Эстония сланетсҳои сӯзанда буда, захираи калон доранд ва ба рӯи Замин наздику бо усули кушод истихроҷ карда мешаванд. Сланетсҳо сарчашмаи асосии истехсоли энергияи барқӣ мебошанд. Хокистари аз сланетс ҳосилшударо дар заминҳо ва ҳамчун масолеҳи бинокорӣ истифода мебаранд. Қисми дигари сланетсро дар корхонаҳои химиявӣ истифода меkunанд.

Соҳаҳои саноати Эстония масолехталаб набуда, ба гурӯҳи илмталаб мансубанд. Инҳо соҳаҳои электротехникӣ, дастгоҳсозӣ ва радиотехника мебошанд. Асоси саноати сабукро комбинатҳои газвори пахтагӣ (ш. Нарва, Таллин) ташкил додаанд, ки онҳо аз қадим боз дар асоси пахтаи воридотӣ кор меkunанд.

Соҳаҳои кишоварзӣ ба истехсоли маҳсулотҳои ширӣ ва гӯшт таҳассус доранд. Эстония, ки мавқеи наздибахрӣ дорад, соҳаҳои мохидорию киштисозӣ низ дар он ривоч ёфтаанд.

Соҳаҳои саноати киштисозӣ, заводҳои металлкоркунӣ, як қатор корхонаҳои бофандагӣ, саноати ҷубкоркунӣ фаъолият меkunанд.

Таллини имрӯза шаҳри тараккикардаи саноатӣ буда, соҳаи асосиаш мошинсозӣ аст. Моторҳои электронӣ, дастгоҳҳои электрикӣ, таҷҳизотҳо барои саноати нафту химия, экскаваторҳо барои корҳои мелиоративӣ истехсол карда мешаванд.

Таллин бандари муҳими савдои байналмилалӣ мебошад.

ЛАТВИЯ

Масоҳаташ – 69 ҳазор км².

Аҳолиаш – 2,2 млн. нафар.

Пойтахташ – ш. Рига.

Забони давлатӣ – латишӣ.

Воҳиди пулӣ – лат.

Дарсоҳили халичи Рига ҷойгир буда, таъсири бахр ба иқлими он зиёд аст. Дарёи Даугаваи Латвия чуқуробу нақлиётгард аст. Боигариҳои табиияшро ҷангал, масолеҳи бинокорӣ, торф,

захираҳои обӣ ташкил медиҳанд ва барои қонсгардонии талаботи мамлакат кифоя нест. Аммо мавқеи хуби географӣ барои аз хориҷа овардани ашёи хоми зарурӣ ва инкишофи саноат мусоидат менамояд. Дар саноат ҳиссаи мошинсозию химия зиёд буда, соҳаҳои электротехника, радиотехника, асбобсозӣ, микроэлектроника низ тараққӣ кардаанд. Мошинсозии нақлиётӣ ва кишоварзӣ низ барпо намудаанд. Аз ҷумла киштӣ, трамвай, троллейбус, микроавтобус истеҳсол карда мешаванд. Саноати химия ба ашёи хоми воридотӣ таъя намуда, резин, лак, ранг, пластмасс, нахи химиявӣ, дору, воситаҳои ҳифзи рустанӣ истеҳсол менамояд. Соҳаҳои саноати консерваи моҳӣ, маҳсулоти ширию гуштӣ таҳассуси муҳими мамлакат мебошанд.

Шаҳри Рига имрӯз ба маркази калони мошинсозии мураккаб, химия ва саноати сабук табдил ёфтааст.

Силсила шаҳракҳои курортӣ дар соҳили халиҷи Рига ба масофаи 33 км тӯл кашидаанд. Онҳо аҳамияти байналхалқӣ доранд.

ЛИТВА

Масоҳаташ – 65 ҳазор км².

Аҳолиаш – 3,5 млн. нафар.

Пойтахташ – ш. Вилнюс.

Забони давлатӣ – литвагӣ.

Воҳиди пулӣ – лит.

Нисбат ба Латвияю Эстония масоҳати калон дошта, дар қадим мамлакати аграрӣ буд. Ҳоло дар мамлакат соҳаҳои саноати ҳозиразамон ташаккул ёфтаанд.

Соҳаҳои дастгоҳсозӣ, киштисозӣ, электротехникӣ, таҷҳизотсозӣ, электронӣ, химия таҳассуси мамлакат гардидаанд. Мошинсозию химия дар шаҳрҳои Вилнюс ва Каунас ҷойгир буда, асосан ба ашёи хоми воридотӣ нигаронида шудааст. Соҳаҳои дар заминаи ашёи хоми маҳаллӣ коркунанда, хӯрокворӣ, масолеҳи бинокорӣ, ҷӯбкоркунӣ, бофандагӣ дар қисмҳои гуногуни мамлакат ҷойгиранд. Дар мамлакат неругоҳҳои барқии

олавӣ, обию атомӣ сохта шудаанд. Флоти мохидории Литва асосан дар укёнуси Атлантик фаъолият дошта, коркарди моҳӣ ва таъмири киштиҳо дар бандаршаҳри Клайпедо ба роҳ монда шудаанд. Дар мавзеъҳои назди соҳили кахрабо чамъ меоваранд, ки вай барои тайёр намудани асбобу анҷомҳои бадеӣ истифода бурда мешавад.

Шароитҳои ҳоку иқлимии Литва барои кишоварзӣ мусоид буда, маҷмӯи агросаноатиаш нисбатан пурқувват аст.

Савол ва супориш

1. Ба мавқеи географӣ ва шароити боигарии табиӣи Эстония, Латвия, Литва баҳо дода, тафовути онҳоро ошкор намоед.
2. Соҳаҳои таҳассусии ин мамлакатҳо кадомҳоянд?
3. Ба ташкилу ташаккули соҳаҳои хоҷагии ин мамлакатҳо Русия чӣ гуна таъсир расонидааст?
4. Умумияту фарқияти соҳаҳои таҳассуси ин мамлакатҳоро ошкор намоед. Таҳассуси кишоварзии давлатҳои Наздибалтика кадомҳоянд?
5. Саҳми захираҳои рекреатсионии ин давлатҳоро дар иқтисодиёташон шарҳ диҳед.

Худатонро санҷед

1. Хусусияти ҳоси соҳаҳои саноати мамлакатҳои Наздибалтика аз чӣ иборат аст?
2. Сабаби тараккии соҳаи моҳигирӣ чист?
3. Соҳаҳои дар заминаи ашёи хоми маҳаллӣ ва воридотӣ коркунандаи ин мамлакатҳо кадомҳоянд?

Ба акидан шумо

Дар барқарору васеъкунии корхонаҳои саноатии мамлакатҳои Наздибалтика кадом давлатҳои ҷаҳон кумак мерасонанд? Дар шароити иқтисодиёти бозорӣ дар географияи соҳаҳои хоҷагии мамлакатҳои Наздибалтика тағйирот ба амал омаданааш мумкин аст ё не?

ФАСЛИ Ш

ТАВСИФИ МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ

Захираҳои табиӣ ба пешрафти иқтисодии давлатҳои Осие чӣ гуна таъсир расониданд? Қадом соҳаҳои кишоварзӣ бештар тараққӣ ёфтаанд? Қадом ноҳия ва мамлакатҳои алоҳидаи Осие бо суръати баланди инкишофи иқтисодӣ фарқ мекунанд?

Мавқеи географӣ, андоза ва ҳайати қаламрав. Осие қитъаи калонтарини олам ва яке аз марказҳои қадимтарини тамаддуни ҷаҳон мебошад. Номи Осие аз мавқеи географии он бар меояд. Ҳанӯз географҳои Юнони Қадим ҳудудҳоеро, ки дар ғарб ва шимолии Юнон воқеъ гардидаанд, ба Аврупо (аз калимаи юнонии эреб - ғарб) ва он минтақаҳоеро, ки дар шарқии он ҷойгир шудаанд, ба Осие (аз калимаи юнонии асу - шарқ) мансуб медонанд. Мавқеи иқтисодию географии Осие ро пеш аз ҳама дар байни қитъаҳои олам мавқеи мобайниро ишғол намудан ва дар сари роҳҳои ҷаҳонии баҳрии тичоратии аз Аврупо ба сӯи уқёнусҳои Ҳинд ва Ором раванда ҷойгир шудани он муайян менамоянд.

Мавқеи беҳамтои иқтисодию географии Осие, сарватҳои табиӣ, моддӣ, маданӣ, мавҷуд будани қувваи қори аззон ва аз нигоҳи судмандии ҳарбию стратегӣ дар байни қитъаҳои Аврупо, Африка, Австралия ҷойгир будани он ба худ диққати бисёр мамлакатҳои аҷнабиюро ҷалб менамуд. Ҳанӯз аз охири асри XV ва ибтидои асри XVI манфиати тичорат аврупоиҳоро водор намуд, ки ба Осие роҳи баҳриро ҷустуҷӯ намоянд. Бо ин мақсад, баҳрнаварди португалӣ Васко да Гама соли 1497 соҳилҳои ғарбии Африкаро давр зада, ба соҳилҳои ҷанубу шарқии он ҳаракат намуда, ба уқёнуси Ҳинд ворид шуд. Аз он ҷо бо роҳбаладии олим ва баҳрнаварди араб Аҳмад ибни Маҷид ба самти шимолу шарқ ҳаракат намуда, соли 1498 ба соҳилҳои ҷанубу ғарбии Ҳиндустон расид. Баъди кашфиёти роҳи баҳрии Ҳиндустон аврупоиҳо, аз ҷумла тоҷирон то Ҷопон рафтанд. Ҳамин тавр, тавассути кашф шудани роҳи баҳрии Ҳиндустон аврупоиҳо дар бораи Осиеи Ҷанубу Шарқӣ тасаввуроти амиқ пайдо намуданд. Баъди дар гарданаи Суэтс канали Суэтс-ро бунёд намудан (асри XIX) мамлакатҳои Амрикои Шимолӣ, Аврупо, ҳавзаҳои баҳри Миёназамин имконият ёфтанд, ки бо роҳи баҳрии нисбатан наздик бо мамлакатҳои Осие тичорат намоянд. Мамлакатҳои Осие на фақат ба уқёнусҳои Ором ва Ҳинд, балки

ба укёкуси Яхбасти Шимолӣ баромад доранд. Роҳи баҳрии шимолӣ роҳи баҳрии укёкуси Оромро бо роҳи баҳрии укёкуси Атлантика пайвасти менамояд. Чунин мавқеи хоси иқтисодию географӣ ба раванди таркиби соҳавии хоҷагӣ ва пешрафти он ба хусусиятҳои хоси аҳолии ва инкишоф ёфтани алоқати тичоратӣ бо мамлакатҳои ҷаҳон таъсири калон расонидааст. Бояд қайд намуд, ки ин мавқеи мусоиди иқтисодию географиро аз сабаби дар дохили Осиё ҷойгир шудан (мисол, Муғулистон, Непал, Афғонистон, Бутан) ва нобаробар тараққӣ кардани мамлакатҳои соҳилӣ як хел истифода бурда наметавонанд. Барои он ки на ҳама мамлакатҳое, ки ба баҳр баромад доранд, флоти баҳрии пуркуват доранд. Як қисми он мамлакатҳо барои ба хориҷа бор баровардан ва аз он ҷо бор овардан аз киштиҳои дигар мамлакатҳо истифода мебаранд.

Масоҳати Осиё 44 млн километри мураббаъро ташкил менамояд. Дар он тақрибан 40 давлат воқеъ гардидааст. Дар ин қаламрави фароҳ, ки бо гуногунии табиат, фаровонии сарватҳои табиӣ ва хусусияти хоси хоҷагию ҳайати аҳолии фарқ мекунад, тамаддун ва маданияти қадим бо дастовардҳои илмию техникий муосир бо ҳам омезиш ёфтаанд. Мувофиқи тадқиқоти олимони аз ҷор тамаддуно, ки ташаккул ёфтани онҳо ба дарёҳои бузург вобаста мебошад дар илм номи «Тамаддуни дарёҳои азим»-ро гирифтаанд, се тоаш он дар водии дарёҳои калонтарини Чин, Ҳиндустон ва Месопотамия ба миён омадаанд. Тамаддуни водии дарёҳои Чин ва Ҳиндустон ба аз худ намудани заминҳои ҳосилхез, обёрии сунъӣ ва инкишоф ёфтани шилипарварӣ асос ёфта буд. Аз ҳамин сабаб, онро тамаддуни «шолӣ» мегӯянд. Шилипарварӣ соҳаи меҳнатталаб ва серҳосил мебошад. Вай метавонад миқдори зиёди аҳолиро аз биринҷ (ғизои асосии чинӣҳо) таъмин намояд. Аз ин ҷост, ки дар водии дарёҳои калони Чину Ҳиндустон аҳолии зиҷ ҷойгир шудааст. Чунин вобастагӣ ба як қатор мамлакатҳои ҷанубу шарқӣ ва шарқи Осиё низ хос мебошад. Табиати Осиё ниҳоят муҳталиф мебошад. Дар қаламрави беканори он на ҳама ноҳияҳо шароити мусоиди табиӣ доранд. Барои он ки масоҳати зиёди онро қаторкӯҳҳои баландтарини ҷаҳон, биёбонҳои беоб, ҷангалзорҳои фароҳ ва гайра ташкил додаанд, ки аз худ намудани онҳо баргараф кардани душвории зиёдро талаб менамояд. Аз ин ҷо мубориза барои ҳаёт ва таҷрибаи баргараф намудани душвории гуногуни табиӣ ва мутобиқ гардидан ба он яке аз муҳимтарин мероси тамаддуни қадими халқҳои Осиё мебошад. Осори онро

мо дар аз худ намудани заминҳои обёришаванда мушохида менамоям. Халқҳои ин сарзамини куҳан барои истифодаи заминҳои доманакӯҳҳо аз усули суфагӣ ва суфабардорӣ истифода мебаранд, ки ҳоло ҳам дар мамлакатҳои Осиёи Шарқӣ, Ҷанубӣ ва Ҷанубу Шарқӣ васеъ паҳн гардидааст. Дар асоси ин усул дар Тоҷикистон боғу тоқпарварӣ ва дар Кавказ чой ва ситруспарварӣ инкишоф ёфтааст. Иқлими хушк гарм дар бисёр мамлакатҳои Осиё сабаби инкишоф ёфтани обёрӣ гайр аз каналҳо (наҳрҳо), инчунин аз корезҳо (наҳрҳое, ки бо зерӣ замин гузаронида шудаанд) истифодабарӣ гардид. Дар Тоҷикистон пеш аз инқилоб обёрии корезиро дар ноҳияи Панҷакент муҳандиси худмӯз эшони Халифа Ҳасан истифода бурд. Ин шахс бо ин усул дуто наҳр гузаронида, заминҳоро обшор намудааст.

Минтақаҳои биёбон бо шароити табиӣ номусоиди худ фарқ мекунанд. Дар он ҷо тобистон гарм, боришот кам буда, набототи ниҳоят гуногун месабад. Вобаста ба ин, аз замонҳои қадим дар ин ҷо шакли хоси хоҷагидорӣ-чорводорӣ кӯчманчигӣ амал менамояд. Дар минтақаҳои баландкӯҳи Тибет ва Помир одамон ба кутоспарварӣ машғуланд. Осиёи Шарқӣ ва Ҷанубу Шарқӣ бо иқлими муссонӣ (мавсимӣ) худ фарқ мекунанд.

Дар ин ҷо тобистон гарм, сербориш, тирамоҳу баҳор бебориш мебошад. Чунин вазъият аз давраҳои қадим аҳолии ин ноҳияҳоро водор намудааст, ки бо роҳҳои гуногун бар зидди серборишӣ ва хушкӣ чораҳои зарурӣ дида, ҳаёт ва ғайрияти хоҷагиро ба он мутобиқ намоянд. Дар мавсими сербориш барои пешгирӣ намудани обхезӣ аҳоли дар соҳили дарёҳо садду дарғот ва дигар иншоотҳо месохт. Барои захира намудани об ва дар мавсими камбориш истифода бурдани он ҳавзҳо сохта, оби боронро захира менамуданд. Дар мавзеҳои селгир барои аз шусташавӣ наҷот додани хок зироатҳои намидӯст – буттаи чой, найшакар, ҷут парвариш мекарданд. Ба шароити табиӣ мувофиқ хонаҳои сабук месохтанд. Ҳамин тавр, дар мубориза бар зидди номусоидиҳои табиат барои халқҳои Осиё ҳаётан меҳнатдӯстӣ ба дараҷаи баланд такмил меёфт. Меҳнатдӯстӣ, пуртоқатӣ, дар лаҳзаҳои душвор ба якдигар ёрдамрасонӣ, садоқат доштан ба ҳама он чизе, ки бо меҳнат бунёд шудааст, ҷиҳати хоси маънавии ин халқҳо мебошад. Маҳз ҳамин унсурҳои умдаи инсонӣ ба халқҳои Осиё имконият дод, ки дар заминаи мероси тамаддуни қадим дастовардҳои илмӣ-техникии муосир, мавқеи мусоиди иқтисодиёи географӣ ва шароити сарватҳои

табиии мухталифро истифода бурда, хочагии бисёрсоҳавии ҳозиразамонро ташаккул диҳанд. Аз ин ҷо Осиё дар худ на фақат таърих ва тамаддуни қадим, балки симои ба худ хос, ташаккул ва инкишофи иқтисодиёти муосирро таҷассум менамояд.

САРВАТҲОИ ТАБИЙ ВА ИМКОНИЯТИ ИСТИФОДАИ ОНҲО

Худуди Осиё бо аз ҳад бой ва ниҳоят гуногун будани сарватҳои табиӣ фарқ мекунад. Ин пеш аз ҳама ба фароҳии қаламрав, сохти геологӣ, гуногунии релеф, навъҳои иқлим вобаста мебошад. Баҳои иқтисодӣ ба сарватҳои табиӣ Осиё дода, омилҳои табииро ба назар гирифта, бояд гуфт, ки иқтисодиёти минтақа ба бой ва гуногунии сарватҳои табиӣ ва имконияти истифодабарии онҳо вобаста мебошад. Таҳлили он нишон медиҳад, ки Осиё барои ҳаматарафа тараққӣ додани саноат имконияти фаровон дорад. Хусусан, сатҳи он аз ашёи хоми минералӣ ниҳоят бой мебошад.

Аммо онҳо бо сабабҳои гуногун дар бисёр мамлакатҳои Осиё аз ҷиҳати геологӣ хуб омӯхта нашудаанд. Ба ин нигоҳ накарда, Осиё дар арсаи байналмилалӣ бо захираи тадқиқшудаи як қатор сарватҳои минералӣ мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Дар байни онҳо захираи сарватҳои маъданӣ калон аст. Хусусан, аз қалъагӣ ва волфрам бой мебошад. Агар дар дигар қитъаҳои қонҳои онҳо аҳён-аҳён вохӯрад, дар қисми шарқии Осиё як минтақаи яклухтро ташкил менамоянд. Ин минтақа аз қанори ҷанубии ҳамвории Бузурги Чин то ҷазираҳои Зонд тӯл кашидаанд. Ҳоло ба мамлакатҳои Осиё аз 2/3 ҳиссаи захираи тадқиқгардидаи қалъагӣ ва 50 дарсад волфрами ҷаҳон рост меояд. Дар қаламрави он, инчунин захираи қалони маъдани оҳан, манган, хром, никел, мис, металлҳои ранга, симоб, тило ва алмос муайян карда шудаанд. Ҳиссаи Осиё дар захираи тадқиқшудаи ҷаҳонии графит ва сурма низ калон аст. Дар қаламрави он аз 2/5 ҳиссаи графит ва 1/6 ҳисса сурмаи ҷаҳонӣ воқеъ гардидааст. Бар ҳилофи сарватҳои маъданӣ пайдоиши ангишт, нафт, газҳои табиӣ ба ҷинсҳои таҳшин вобаста мебошад. Аз ҳамин сабаб, ангишт дар қабати таҳшинҳои ҳамидаи наздиқӯҳӣ, нафт ва газ бошад, дар фуруҳамидаҳои доманакӯҳӣ ва ҳавзаҳои

байни кӯҳҳо вомехӯранд. Конҳо ва ҳавзаҳои ангишт, нафт ва газ, ки дар чунин мавзёҳои ноҳияҳои алоҳидаи Осиё муқаррар карда шудаанд, дорои захираи калон мебошанд. Конҳои нафт на фақат дар хушкӣ, инчунин дар зери таҳшиниҳои тунуқоби баҳрҳое, ки Осиёро иҳота кардаанд, низ муайян карда шудаанд. Аз ҷиҳати захираи таҳқиқшудаи ангишт, нафт ва газ Осиё дар байни қитъаҳо ҷойи аввалро ишғол менамояд. Ба он аз 3/4 ҳиссаи нафт, гази табиӣ ва 52 дарсади ҳиссаи ангишти таҳқиқшудаи ҷаҳон рост меояд. Ҳамин тавр, захираҳои сарватҳои минералии Осиё барои тараққӣ додани саноат ва соҳаҳои мухталифи он шароити мусоид фароҳам овардааст. Барои ҳаматарафа аз худ намудани ин сарватҳо техника, технологияи ҳозиразамон ва маблағгузори калон зарур аст, ки на ҳама мамлакатҳои Осиё чунин имконият доранд.

Осиё на фақат аз сарватҳои минералӣ, инчунин аз сарватҳои обу ҷангал низ бой мебошад. Захираи оби он 1/3 ҳиссаи захираи оби умумиҷаҳониро ташкил менамояд. Аз ҷиҳати таъмини оби ширин ба ҳар сар аҳоли дар байни қитъаҳои олам баъди Австралия ва Африка ҷойи сеюмро мегирад. Дар дохили Осиё ин нишондод тафовути калон дорад. Дар бобати истифодаи ба ҳар сар аҳоли қисми осиеи Русия ва мамлакатҳои ҷанубу шарқии Осиё аз об бештар таъмин мебошанд. Захираи ҷуби Осиё 94,7 млрд м³-ро ташкил менамояд. Аз ин ҷиҳат, баъди қитъаи Амрико (134 млрд м³) ҷойи дуюмро ишғол мекунад.

Бояд қайд намуд, ки бар хилофи саноат дар Осиё шароит барои тараққӣ додани кишоварзӣ нисбатан маҳдуд мебошад. Қисми зиёди қаламрави онро қаторкӯҳҳо, биёбон ва заминҳои ботлоқу сернам ташкил менамояд. Аз ҳамин сабаб, масоҳати ками замини кишоварзӣ аҳолиро водор менамояд, ки заминҳои доманақӯҳхоро суфа-суфа карда, истифода баранд. Тавассути кандани наҳрҳои сунъӣ (каналҳо) заминҳои хушки биёбонро обёрӣ, заминҳои ботлоқро хушк намоянд.

Савол ва супориш

1. Аз рӯйи харита мавқеи иқтисодию географии Осиёро муайян намоед.
2. Тавассути харита се маркази «Тамаддуни дарёҳои азим»-ро дар ҳудуди Осиё муайян намоед.
3. Барои ҷӣ тамаддуни водии дарёҳои бузурги Чин ва Ҳиндустонро тамаддуни «шолӣ» мегӯянд?

4. Шарҳ диҳед, ки барои чӣ шароити табиӣ Осӣ барои тараққи додани саноат мусоид, аммо барои инкишофи кишоварзӣ он қадар мусоид нест?
5. Дар шароити маҳдуд будани заминҳои ба кишоварзӣ мувофиқи Осӣ барои васеъ намудани он бояд чӣ гуна чораҳо андешид?

Худатонро санҷед

1. Номи Осӣ ба мавқеи географии он чӣ вобастагӣ дорад?
2. Қадом ҷиҳатҳои Осӣ диққати мамлакатҳои аҷнабиرو ҷалб менамуд?
3. Ташаккул ёфтани марказҳои тамаддун дар Осӣ ба чӣ вобаста аст?
4. Мероси тамаддуни қадимаи халқҳои Осӣро дар чӣ мебинем?
5. Осори тамаддуни қадимиرو дар қаламрави Тоҷикистон дар чӣ мебинем?

Аз нигоҳи шумо

Барои чӣ шароити табиӣ Осӣ барои инкишофи саноат мусоидат менамояд, аммо барои кишоварзӣ маҳдуд аст?

АҲОЛӢ ВА ҲОҶАГӢ

Аҳоли ва ҷойгиршавии он. Дар Осӣ бештар аз 4,0 миллиард нафар аҳоли (бе аҳолии қисми шарқии Русия) ҳаёт ба сар мебарад. Афзоиши ниҳоят баланди табиӣ аҳоли сабаби бо суръат афзудани саршумори он гардидааст, ки ба як қатор омилҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ вобаста мебошад. Ба ин омилҳо, пеш аз ҳама дараҷаи нокифояи тараққи иқтисодиёт, бартарӣ доштани соҳаи кишоварзӣ, зиёд будани бесаводӣ, паст будани маданияти нигоҳдории тандурустӣ, акди никоҳи барвақт, бисёрзанӣ ва урфу одатҳои миллӣ, ки сарфарзандиро ҳимоя мекунанд, мусоидат мекунанд. Афзоиши баланди табиӣ аҳоли қариб ба аксарияти мамлакатҳои Осӣ хос мебошад. Ба ҳисоби миёна афзоиши табиӣ ба 1000 нафар аҳоли 18 касро ташкил менамояд. Дар солҳои охир барои «ба танзим даровардани оила» дар баъзе мамлакатҳои Осӣ, аз ҷумла дар сараҳолитарини он Чин ва Ҳиндустон аз тарафи давлат чорабиниҳо андешида

шуданд, ки ба паст намудани дараҷаи баланди афзоиши табиин аҳоли равона карда шудаанд. Дар ҳаёати ҷинсии аҳолии Осиё мардон бартарӣ доранд. Ин ба он вобаста аст, ки дар натиҷаи никоҳи бармаҳал (дар синни 13-15-солагӣ), серфарзандӣ, риоя накардани қоидаҳои тиббӣ занҳо бештар мефавтанд. Дар ҳаёати синну соли аҳоли бошад, миқдори ҷавонон зиёд аст. Ҷавонони то 14-сола 40, калонсолон (аз 15 то 59-сола) 53, пиронсолон 6 дарсади аҳолиро ташкил менамоянд. Зиёд будани шумораи аҳоли дар аксари мамлакатҳои Осиё ва суғатараққӣ кардани иқтисодиёт сабаби афзудани сафи бекорон гардидааст, ки баъзан ба мочароҳои дохилӣ оварда мерасонад. Аҳолии ғайрӣ дар соҳаҳои мухталифи хоҷагӣ кор мекунад. Дар таркиби он шахсоне, ки ба кишоварзӣ ва соҳаҳои муҷовири он (хоҷагии ҷангал, шикорчигӣ, моҳидорӣ ва моҳипарварӣ) машғуланд, бартарӣ доранд. Ҳама қабилла, халқият ва миллатҳое, ки дар Осиё зиндагӣ мекунанд, аз рӯи аломатҳои зоҳирӣ ба се наҷоди умумичаҳонӣ (аврупоӣ, муғулоидӣ ва экваторӣ) мансубанд. Халқҳое, ки ба наҷоди аврупоӣ дохил мешаванд, дар Осиёи Пеш, Миёна, Ҳиндустони Шимолӣ ва Сибири Ҷанубӣ паҳн гардидаанд. Намояндагони наҷоди экваторӣ дар Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, Океания ва Австралия ҳаёт мегузаронанд. Халқҳои наҷоди муғулоидӣ асосан Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, Марказӣ, Шимолӣ ва Осиёи Миёнаю Қазоқистонро фаро гирифтаанд. Ҳама халқҳое, ки ба ин наҷодҳо мансубанд, аз давраҳои қадим ин ҷониб, ба ин ё он дин эътиқод доштанд. Беҳуда нест, ки маҳз дар Осиё се дини ҷаҳонӣ – насронӣ, ислом ва буддӣ нақши худро гузоштаанд. Дини буддӣ қадимтарин дин ба ҳисоб меравад. Вай дар ибтидои асрҳои VI-V то мелод дар қисми шимолии Осиёи Ҷанубӣ ба миён омада, баъд дар Осиёи Марказӣ ва Шарқӣ васеъ паҳн гардид. Дар заминаи дини буддӣ дар Ҳиндустон ва Тибет индуизм ва ламаизм ташаккул ёфтанд. Дини буддӣ инчунин ба пайдоиши динҳои миллии Ҷин (даосизм, конфусӣ) ва ҷопонӣ (синтоизм) мусоидат намудааст.

Дар ҷанубу ғарби Осиё ва Фаластин боз ду ҷараёни динӣ (иудаизм ва насронӣ) васеъ паҳн гардид. Бояд гуфт, ки бисёр фикру ақидаҳои иудаизмро дини насронӣ (христианӣ) тақлид намудааст. Ҳоло иудаизм (қалимӣ) ва дини насрониро на фақат дар Осиё, балки дар дигар қисмҳои ҷаҳон парастииш менамоянд. Дар мамлакатҳои Аврупо ва Амрикои Шимолӣ шумораи бисёри одамон онро парастииш мекунанд, ки нисбат ба яҳудиёни дар Исроил иқоматкунанда ду маротиба зиёданд. Дини ислом

ибтидо дар нимчазираи Арабистон ба вуқӯ омада, баъд дар қаламрави чанубу гарбӣ, чанубӣ, чанубу шарқи Осиё ва Осиёи Миёна паҳн гардид. Мувофиқи маълумоти А.П. Кузнетсов таркиби дини аҳолии Осиё ниҳоят мухталиф буда, дар 16 мамлакат чараёни суннии ислом бартарӣ дорад. Дини буддой бошад, дар шаш мамлакат, бо ҳам омехтагии буддой, даосизм ва конфусӣ ҳам дар шаш мамлакат афзалият доранд. Дар як қатор давлатҳои Осиё ислом ҳамчун дини давлатӣ эътироф шудааст.

Чойгиршавии аҳоли. Вобаста ба шароити табиӣ, имконияти истифодабарии сарватҳои он ва омилҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ дар қаламрави Осиё аҳоли нобаробар чойгир шудааст. Ҳисоби миёнаи зичии аҳоли дар як километри мураббаъ 80 нафарро ташкил менамояд. Дар баробари ин, дар Осиё мавзёҳое ҳастанд, ки дар онҳо аҳоли беҳад зич чойгир шудааст. Ин мавзёҳо чунин чойҳое мебошанд, ки дар онҳо аз давраҳои қадим кишти яке аз зироатҳои ниҳоят меҳнатталаб – шоликорӣ васеъ паҳн гардида буд. Осиёи Ҷанубӣ ва Ҷанубу Шарқӣ аз қабилҳои хамин гуна мавзёҳо мебошанд. Зичии аҳоли дар ин мавзёҳо дар як километри мураббаъ аз 200 нафар бештар мебошад. Дар баъзе маҳалҳо 1500-2000 нафарро ташкил менамояд. Дар шаҳрҳо аз ин ҳам зиёд мебошад. Чунончи, дар Сингапур 4 ҳазор ва дар Макао бештар аз 30 ҳазор нафарро ташкил мекунад. Дар Бангладеш ва ҷазираҳои Малдив ин нишондод ба 1000 нафар мерасад. Қатъи назар аз ин, қисми зиёди қаламрави Осиё хеле камаҳоли мебошад. Аз ҷумла, зичии миёнаи аҳоли дар Мугулистон дар як километри мураббаъ 2, дар қисми Осиёгии Русия 3, дар Арабистон Саудӣ, Қазоқистон ва Туркменистон аз 10 нафар камтарро ташкил менамояд.

Осиёи Марказӣ, кӯҳсори Тибет, биёбони Гобӣ ва биёбонҳои нимчазираи Арабистон қариб одам надоранд. Дар Осиёи Шимолӣ ва Помир ҳам микдори аҳоли он қадар зиёд нест. Вобаста ба маскуншавӣ дар Осиё се навъи маҳалҳои аҳолинишин фарқ мекунанд: шаҳрӣ, деҳотӣ ва бодиянишинӣ. Аҳолии онҳо бо нуфуз, ҳолати руҳӣ, тарзи зиндагӣ, анъана ва малакаҳои истеҳсолӣ аз якдигар фарқ мекунанд. Аз ҷиҳати нуфуз аҳолии деҳот бартарӣ дорад.

Қариб 72 дарсади аҳоли дар деҳот зиндагӣ мекунад. Ин аз қадимулайём дар деҳот ба инкишоф додани соҳаҳои меҳнатталаби кишоварзӣ ва обёрӣ вобаста мебошад. Чунин тамоюл ба шаклҳои чойгиршавии аҳолии деҳот низ таъсир расонидааст. Дар мавзёҳое, ки соҳаҳои меҳнатталаби кишоварзӣ зимни васеъ

обёрӣ намудани заминҳо инкишоф ёфтаанд, шакли ҷойгиршавии гурӯҳии аҳолии деҳот бартарӣ дорад. Аммо дар он ноҳия ва давлатҳое, ки шароит барои инкишофи суръатнокии кишоварзӣ маҳдуд аст, аҳолии деҳот ба таври пароканда ҷойгир шудааст. Хоҷагии бодиянишинӣ асосан ҷорводорӣ ва шикорчигиро дар бар мегирад. Аз сабабе, ки ҷорводорон вобаста ба мавсими сол аз як ҷарогоҳ ба дигар ҷарогоҳ ҳаракат мекунанд, бинобар ин, онҳо маҳалли сукувати доимӣ надоранд. Ин шакли ҷойгиршавии аҳоли барои минтақаи дашт, нимбиёбон ва биёбону тундра хос мебошад. Сокинони шаҳр тақрибан 30 дарсади аҳолии Осиёро ташкил менамоянд. Ба мавҷуд будани шаҳрҳои қадим ва инкишофи минбаъдаи шаҳрҳо нигоҳ накарда, Осиё бо ифодаи образноки олимон ҳамчун «деҳаи ҷаҳонӣ» боқӣ мемонад. Қатъи назар аз ин, дар Осиё шаҳрҳое инкишоф ёфта истодаанд, ки мувофиқи ҳисобкуниҳои дурнамо дар соли 2015-ум дар ҳар яки онҳо аз 10 млн бештар аҳоли зиндагӣ хоҳад кард.

Ба ин шаҳрҳои бузург Шанхай (12,8 млн), Токио (26,9 млн), Пекин (10,8 млн), Бомбей (18,3 млн), Калкутта (14,3 млн), Чакарта (13,2 млн) дохил мешаванд. Зичии аҳоли дар ин шаҳрҳо дар як километри мураббаъ зиёда аз даҳ ҳазорро ташкил менамояд.

ТАВСИФИ УМУМИИ ХОҶАГӢ

Дар инкишофи хоҷагии мамлакатҳои Осиё сиёсати мустамликавии давлатҳои сармоядор, ки дар гузашта ҳукмфармо буд, асари худро гузоштааст. Мустамликадорон ба бой будани мамлакатҳои Осиё аз сарватҳои табиӣ мухталиф нигоҳ накарда, аз худ дар ин мамлакатҳо хоҷагии қафомондaro ба мерос гузоштанд.

Аз ҳамин сабаб барои аксари мамлакатҳои Осиё хоҷагии аграрӣ хос мебошад. Замини қорам аз 1/6 ҳиссаи қаламрави онро ташкил менамояд. Ба ин нигоҳ накарда, мамлакатҳои Осиё дар байни давлатҳои рӯ ба инкишоф аз ҷиҳати истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ мавқеи муҳимро ишғол менамоянд. Ҳоло ин мамлакатҳо 51 дарсади маҳсулоти кишоварзии мамлакатҳои рӯ ба инкишофро истеҳсол менамоянд. Дар кишоварзӣ соҳаи зироат рушд ёфтааст. Он асосан дар пастҳои назди баҳр ва водии дарёҳо парвариш карда мешавад. Ба бозори ҷаҳонӣ аз ҳама бештар Таиланд ва Бирма биринҷ мебароранд. Аз

дигар навъи зироатҳои хӯрокӣ арзан, лубиё, батат кишт карда мешаванд.

Аз рустаниҳои техникӣ дар Таиланд, Шри-Ланка, Индонезия, Малайзия каучук, дар резишгоҳи дарёи Ганг ва Брахмапутра чут, дар домана ва нишебии кӯҳҳои Ҳиндустон ва Шри-Ланка чой парвариш менамоянд. Ҳамаи онҳо аҳамияти содиротӣ доранд. Дар бисёр давлатҳои Осиё рустаниҳои доруворӣ васеъ паҳн гардидаанд. Бинобар он, ин давлатҳо ба бозори ҷаҳонӣ доруҳои гуногун мебароранд. Чорводорӣ ҳамчун соҳаи дуҷуми кишоварзӣ дар ҳама мамлакатҳо як хел тараққӣ накардааст. Дар баъзе мамлакатҳо, ба монанди Малайзия ва минтақаҳои кӯҳии нимҷазираи Ҳиндустон ба хоҷагии ҷангал диққати махсус медиҳанд. Маҳсулоти он (чӯбҳои қиматбаҳо, лок, мум, моддаҳои даббогии дар чармгарӣ истифодашаванда)-ро ба бозори ҷаҳон мебароранд, рустаниҳои доругиро ҷамъ намуда, барои муолиҷаи касалиҳои гуногун истифода мебаранд.

Бар хилофи мамлакатҳои Ҷанубӣ ва Ҷанубу Шарқӣ дар мамлакатҳои Ҷанубу Ғарбии Осиё дар кишоварзӣ баробари заминдорӣ, инчунин чорводорӣ аҳамияти калон дорад. Дар заминдорӣ парвариши рустаниҳои субтропикӣ афзалият дорад. Хусусан мамлакатҳои соҳили баҳри Миёназамин бештар ситрус, ангур ва меваҳои гуногун истеҳсол менамоянд. Дар заминҳои обӣ кишти сабзавот, лаблабуи қанд, пахта васеъ паҳн гардидааст. Дар қисми ҷанубии Ироқ ва Арабистони Саудӣ хурмо, найшакар, дар ҷануби нимҷазираи Арабистон бошад, қаҳва парвариш менамоянд. Дар як қатор мамлакатҳои ноҳия ба монанди Туркия, Ироқ, Сурия ва Эрон кишти ғалладона васеъ паҳн гардидааст.

Чорводорӣ хусусияти ба худ хос дорад. Қариб дар ҳамаи мамлакатҳо парвариши чорводорӣ майда бартарӣ дорад. Аз ҷумла дар Афғонистон парвариши ғусфандони қароқўлӣ ва дар Туркия бузҳои ангорӣ инкишоф ёфтааст.

Дар мамлакатҳои Осиёи Марказӣ, Миёна ва Шарқӣ дар таркиби кишоварзӣ (ғайр аз Муғулистон) заминдорӣ бартарӣ дорад. Барои инкишофи чорводорӣ дар Муғулистон шароити табиӣ ва анъанаю малакаи истеҳсоли аҳолии мусоидат менамояд. Ин соҳа асоси иқтисодиёти онро ташкил менамояд. Дар Осиёи Миёна чорводорӣ (ғайр аз Қирғизистон) соҳаи махсусгардонида ба ҳисоб намеравад. Аз соҳаҳои рустанипарварӣ дар Осиёи Миёна пахтакорӣ, боғу тоқпарварӣ, обҷакарӣ инкишоф ёфтааст. Дар Осиёи Шарқӣ ҳам соҳаи заминдорӣ аз чорводорӣ

дида бештар тараққӣ ёфтааст. Аз зироатҳои галладонагӣ шолӣ, гандум, чав, чавдор парвариш карда мешаванд. Дар атрофи шаҳрҳо сабзавоткорӣ (Чопон) ва ситруспарварӣ тараққӣ кардааст. Аз зироатҳои техникӣ пахта (Чин), тамоку, чой, лаблабуи қанд, лӯбиёи чинӣ, рустанҳои рағандиҳанда кишт карда мешаванд. Чорводорӣ соҳаи дуумдараҷа мебошад. Асосан чорвои кориро парвариш мекунанд. Дар атрофи шаҳрҳо ҳук ва парандапарварӣ тараққӣ кардааст. Як қисми аҳоли ба моҳигирӣ ва кирмакпарварӣ (Чопон) машғул мебошад. Бояд қайд намуд, ки он ислоҳқоҳе, ки дар солҳои охир барои беҳтар намудани ҳаёту зиндагии деҳқонон ва афзун гардонидани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ равона карда шуда буданд, дар бисёр мамлакатҳои Осиё натиҷаи дилхоҳ надод. Усулҳои агротехникии коркарди ҳозиразамони ҳок, ки барои ба таври интенсивӣ (босуръат) тараққӣ додани кишоварзӣ заруранд аст, фақат дар плантатсияҳо истифода бурда мешаванд. Дар он мамлакатҳо, ки хоҷагии камзамини деҳқонӣ бартарӣ дорад, кишоварзӣ бо усулҳои ақибмондаи агротехникӣ пеш бурда мешавад, ки ба хоҷагидорӣи экстенсивӣ хос аст. Аз ҳамин сабаб дар бисёр мамлакатҳо кишоварзӣ каммаҳсул буда, талаботи аҳолиро бо ҳӯроқворӣ пурра таъмин карда наметавонад.

Қафомонии саноат дар бисёр мамлакатҳои Осиё аз давраи мустамликавӣ гувоҳӣ медиҳад. Яъне дар таркиби саноати аксари мамлакатҳо саноати маъданҳосилкунӣ ва коркарди ашёи хоми кишоварзӣ (саноати сабук ва ҳӯроқворӣ) бартарӣ дошт. Баъди истиқлолият ба даст даровардан дар таркиб ва ҷойгиркунии саноати як қатор мамлакатҳо тағйироти назаррас ба миён омад. Пеш аз ҳама дар мамлакатҳои сотсиалистии Осиё – Чин (Хитой), Кореяи Шимолӣ дигаргуниҳои калон дар таркиби соҳавӣ ва ҷойгиркунии саноат ба амал омаданд.

Дар байни мамлакатҳои Осиёи Ҷанубӣ, Ҷанубу Шарқӣ ва Ҷанубу Ғарбии Осиё саноати муосир дар Ҳиндустон, Покистон, Кореяи Ҷанубӣ, Тайван, Гонконг, Сингапур, Эрон ва Туркия инкишоф ёфт. Дар як вақт корхонаҳои саноатӣ на фақат дар шаҳрҳои бандарӣ, инчунин дар ноҳияҳои дохили мамлакатҳо, дар назди манбаи ашёи хом ва сӯзишворӣ сохта шудаанд. Дар ҷумҳуриҳои собиқ Шӯравӣ саноати бисёрсоҳавӣ инкишоф ёфта буд, ки дар натиҷаи пош ҳӯрдани давлати ягона – Иттиҳоди Шӯравӣ алоқаи истеҳсолию иқтисодии байни ҷумҳуриҳои собиқ, соҳаҳо ва корхонаҳои саноатии онҳо суст гардид ва таназзул ёфт. Ҳоло ин алоқамандӣ дар доираи Иттиҳоди

Давлатҳои Мустақил бо душвории зиёде барқарор гардида истодааст.

Хусусияти хоси ҷойгир ва инкишоф ёфтани соҳаҳои асосӣ дар хоҷагии мамлакатҳои Осиё вучуд доштан ва омехтагии тарзҳои гуногуни истеҳсолот ва вучуд надоштани фазои ягонаи иқтисодӣ мебошад. Барои ташаккул ёфтани чунин фазои ягона шабакаи инкишоф ёфтани нақлиёти дохилӣ, байнидавлатӣ зарур аст. Аммо аз сабаби мувофиқи матлаб набудани иқтисодиёт дар бисёр давлатҳои Осиё на фақат сохтмони роҳҳои алоқавӣ байни давлатҳо, балки роҳҳои дохилии онҳо низ суғат ба роҳ монда шудааст. Он давлатҳое, ки иқтисодиёти пешрафта доранд (Чопон, Кореяи Ҷанубӣ, Чин, Тайван, Индонезия (Ява), Сингапур, Филиппин, Гонконг (ҳоло ба Чин тааллуқ дорад), дорони нақлиёти мухталиф мебошанд. Аз давлатҳои Ҷануб ва Ҷануби Ғарбии Осиё нақлиёт нисбатан дар Ҳиндустон, Покистон, Эрон, Туркия, Ироқ, Исроил, Ливан инкишоф ёфтааст. Ҷумҳурии собиқ Шӯравӣ – Тоҷикистон, Қирғизистон, Ёзбекистон, Туркменистон, Қазокистон, Озарбойҷон, Гурҷистон ва Арманистон ҳам нақлиёти тараққикарда доранд, ки қаламрави онҳоро бо якдигар пайваст менамояд. Дар боқимонда давлатҳои Осиё нақлиёт суғат тараққӣ кардааст. Дар баъзе мамлакатҳо ба монанди Лаос, Яман роҳи оҳан вучуд надорад. Осиё яке аз китъаҳои мебошад, ки инсон сарватҳои табиӣи онро садҳо ва ҳазорсолаҳо бо мақсадҳои гуногун, барои қонё гардонидани талаботи худ истифода мебарад. Ин ба вазъияти экологии он таъсири қалон расонидааст. Баробари афзудани аҳоли ин таъсирот торафт назаррас мегардад. Дар шароити қамзаминӣ аз худ қардани қаминҳои нишеби қӯҳҳо, сӯхтаву решақан қардани буттаҳо, барои ба қорича содирот қардан ва тайёр намудани сӯзишворӣ (ҳезум) буридани қарахтон сабаби шусташии ҳок гардидааст. Дар соҳили баҳри Миёназамин аз қад зиёд буридани қарахтон ба он оварда расонд, ки дар он қо буттазорҳо қартарӣ пайдо қарданд. Дар нимқазираи Ҳиндустон ва Ҳиндухитой маҳз бо қамин сабаб бешаҳои субэкваторӣ ва экваториро саванна ва паттазорҳо иваз намуданд. Дар қарогоҳҳои Осиёи Миёна ва Марқазӣ аз қад зиёд қарондани қорво боиси қам қаштани баъзе навъи рустаниҳо гардид. Баробари қам шудани масоҳати қангалзор миқдори қайвонҳо ҳам қам гардид. Дар Осиёи Шарқӣ, Ҷанубӣ, Ҷануби Шарқӣ ва Ҷануби Ғарбӣ офатҳои табиӣи обхезӣ, сунама ва тӯфонҳо сабаби обзерқунии қаминҳои қишт, деҳаҳо ва ба қалоқат расонидани одамон мегардад. Аз фаёолияти

хочагидории инсон оби дарёҳои киштигард ва бахрҳои соҳилӣ ифлос гардиданд. Хусусан садамаҳои киштиҳои нафтқашон ва корхонаҳои нафтистехсоли коркунанда ба муҳити атроф (дар баҳр ва хушкӣ) зиёни калон мерасонад. Аз ҳад зиёд шикор кардани кит ва гурбаҳои баҳрӣ саршумори онҳоро кам намуд. Ҳоло шикори гурбаҳои баҳрӣ манъ ва шикори китҳо ба танзим дароварда шудааст.

Савол ва супориш

1. Дар мамлакатҳои Осиё афзоиши зиёди табиӣ аҳоли ба чӣ вобаста аст?
2. Дар мамлакатҳои Осиё барои пешгирӣ кардани афзоиши аҳоли чӣ гуна чорабиниҳо гузаронида шуданд?
3. Аз харитаи аҳолии Осиё ноҳияҳои сараҳолиро муайян намоед.
4. Халқҳои Осиё кадом динҳоро парастид менамоянд?
5. Сабаби ақибмонии хочагии бисёр мамлакатҳои Осиё дар чист?
6. Дар Осиё ташаккул наёфтани фазои ягонаи иқтисодӣ ба чӣ вобаста аст?
7. Аз харитаи иқтисодӣ мамлакатҳои тараққикардаи Осиёро нишон диҳед.
8. Дар Осиё бадшавии вазъияти экологӣ ба чӣ вобаста аст?

Худатонро санҷед

1. Сабаби дар ҳаёти аҳолии Осиё бартарӣ доштани мардон дар чист?
2. Барои чӣ Осиёро «Деҳаи ҷаҳонӣ» мегӯянд?
3. Кадом динҳоро дар Чин (Хитой) ва Ҷопон дини милли мегӯянд?
4. Дар Осиё бисёрсоҳагии кишоварзӣ ба чӣ вобаста аст?
5. Сабаб дар чист, ки ба гуногунии сарватҳои табиӣ нигоҳ накарда, саноат дар бисёр давлатҳои Осиё суст тараққӣ кардааст?

Аз нигоҳи шумо

Барои паст намудани дараҷаи афзоиши аҳоли чӣ гуна чорабиниҳо гузаронидан зарур аст? Ба фикри шумо барои дар Осиё фазои ягонаи иқтисодӣ ба миён овардан чӣ кор кардан даркор?

ТАФОВУТҲОИ ДОХИЛӢ ВА ИҚТИСОДИЮ ГЕОГРАФӢ

Бузургии масоҳат, тафовути дохилии табиӣ, ҷойгиршавии географии сарватҳои табиӣ, хусусияти хоси тараққиёт, махсусгардонии истехсолот, таркиби миллии ва малакаи истехсолии аҳолии аз давраҳои қадим ин ҷониб дар қаламрави Осиё ташаккул ёфтани якҷанд ғазоҳои иқтисодии «ҷудогонану омехта»-ро муайян кардааст. Аз ҳамин сабаб ноҳияҳои алоҳидаи Осиё аз якдигар фарқ мекунам. Онҳо аз ҷиҳати инкишофи иқтисодиёт ҳоло ҳам бо якдигар алоқаи зичи иқтисодӣ надоранд. Барои ҳамин ҳам дар қаламрави Осиё ба монанди Аврупо то ҳол ғазои ягонаи иқтисодӣ ташаккул наёфтааст. Ин оқибати мустамликадорӣ мамлакатҳои сармоядор мебошад, ки алоқаи иқтисодии мамлакатҳои Осиё на барои пайвасти ва муштамкам кардани риштаҳои иқтисодии байни давлатҳо, ноҳияҳои дохилии онҳо, балки ба манфиати мамлакатҳои мустамликадор равона карда шуда буд. Баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳон ва ба даст овардани истиқлолият ҳамаи мамлакатҳои Осиё бо тарзу усулҳои гуногун ба азнавсозии иқтисодиёти худ ва барпо намудани алоқаи иқтисодии байнидавлатӣ ва ноҳияҳои дохилӣ кушиш менамоянд. Дар солҳои баъдиҷангӣ хусусан алоқаи иқтисодии берунии онҳо бо давлатҳои тараққиёфтаи ҷаҳон беҳтар гардида истодааст. Аммо барои ташаккул ёфтани ғазои ягонаи иқтисодӣ дар қатори сабабҳои таърихӣ, сиёсӣ вучуд надоштани хатҳои ягонаи нақлиёт таъсир расонидааст, ки ба омилҳои табиӣ (қаторкӯҳҳо, биёбонҳо) вобаста мебошад. Ҳамин тавр, вобаста ба гузаштаи таърихӣ ва он тағйироти сиёсӣ иқтисодие, ки минбаъд рух доданд, қаламрави Осиёро олимони ба якҷанд ноҳияҳои алоҳидаи иқтисодӣ ҷудо намуданд: 1) Осиёи Шарқӣ; 2) Осиёи Ҷанубӣ; 3) Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ; 4) Осиёи Ҷанубу Шарқӣ; 5) Қисми Осиёи собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ.

ОСИЁИ ШАРҚӢ

Ин ноҳияи иқтисодӣ қисми шарқии Русия, қаламрави Чин (Хитой), Кореяи Шимолӣ, Ҷанубӣ, Ҷопонро дар бар мегирад. Шароити табиӣ он муҳталиф мебошад. Иқлими Осиёи Шарқӣ

тропикӣ, субтропикӣ ва муътадил мебошад. Релефи он аз кӯҳҳо ва ҳамворихои биёбонию аккумулятивӣ (аз таҳшиниҳои обоварда ҳосилшуда) иборат аст. Аз сарватҳои табиӣ бой мебошад. Мавқеи иқтисодию географии ноҳияро ҳамшафати укёноси Ором муайян мекунад, ки мамлакатҳои ноҳия тавассути роҳи баҳрӣ бо мамлакатҳои Чанубу Шарқии Осиё, Австралия, Осиёи Чанубӣ, Чанубу Ғарбӣ ва Аврупою Амрико тичорат менамоянд.

Ноҳияи сараҳоли яке аз марказҳои тамаддуни ҷаҳонӣ мебошад. Аҳоли гуногунмиллат буда, динҳои мухталиф (буддӣ, даосизмӣ, конфусӣ, ламистӣ, католикӣ ва синтоизмӣ)-ро парастид менамоянд. Ҳоҷагии ин ноҳия нисбат ба дигар ноҳияҳои Осиё дида, инкишофёфта аст.

Барои ин мамлакатҳо саноат ва кишоварзии бисёрсоха хос мебошад. Хусусан дар атрофи Чопон мамлакатҳои ҷамъомадаанд, ки аз ҷиҳати пешравии иқтисодиёт ба ҳам наздик мебошанд. Дар он маркази тадқиқоти навигарии илмӣ ва техникаро Чопон сарварӣ менамояд. Ба ин гурӯҳ на фақат давлатҳои Осиёи Шарқӣ (Чопон, Тайван ва Кореяи Чанубӣ), инчунин як қатор давлатҳои саноатии Чанубу Шарқии Осиё (Гонконг, Сингапур) дохил мешаванд, ки дар пешрафти иқтисодиёт муваффақиятҳои назаррас ба даст овардаанд.

ОСИЁИ ЧАНУБӢ

Ин ноҳияи иқтисодӣ қаламрави Ҳиндустон, Покистон, Бангладеш, Шри-Ланкаро дар бар мегирад. Қаламрави он 4 дарсади сатҳи кураи заминро ташкил менамояд. Релефи он мураккаб мебошад. Вай асосан аз қаторкӯҳҳои азим, сӯфакӯҳҳо ва биёбон иборат аст. Ноҳия аз сарватҳои табиӣ, аз ҷумла сарватҳои зеризаминӣ (маъдани оҳан, ангишт ва ғайра) бой буда, дар ин ҷо иқлими экваторӣ, муссонии субэкваторӣ ва тропикӣ ҳукмфармо мебошад. Аҳолии ноҳия зиёда аз 1,3 млрд нафарро ташкил менамояд. Он асосан дар водии дарёҳо ва ҳамвории соҳили баҳрҳо маскун гардидааст. Аҳоли динҳои буддӣ, индуӣ ва исломро парастид менамояд. Сатҳи зиндагии аҳоли ниҳоят паст мебошад. Тақрибан 1 млн нафар аҳоли гуруснагӣ мекашад. Зиддиятҳои байнидавлатӣ (дар байни Покистон ва Ҳиндустон), байниқабилавӣ (дар Ҳиндустон ва Шри-Ланка) ва қашшоқӣ сабаби ба дигар давлатҳо муҳоҷират кардани як қисми аҳоли гардидааст. Дар таркиби ҳоҷагии давлатҳои ноҳия

кишоварзӣ бартарӣ дорад. Дар солҳои пас аз Ҷанги дуҷони чаҳонӣ дар натиҷаи сиёсати саноатигардониро пеш гирифтани сарварони давлатҳо ва маблағгузориҳои хориҷӣ саноат, хусусан дар Ҳиндустон ва Покистон инкишоф ёфт. Бангладеш, Непал, Шри-Ланка, Малдив, Бутан мамлакатҳои аграрӣ мебошанд. Бояд гуфт, ки ҳоло ҳам мамлакатҳои ноҳияи бисёр навъи мошин ва таҷҳизоти саноатиро аз хориҷа мегиранд. Ба хориҷа асосан маҳсулоти кишоварзӣ, соҳаҳои анъанавии саноат ва баъзе навъҳои ашёи хомро ба фурӯш мебароранд.

ОСИЁИ ҶАНУБУ ҒАРБӢ

Ба ин ноҳия 5,7 дарсади қаламрави ҷаҳон рост меояд. Он нимҷазира ва ҷазираҳоро дар бар мегирад ва дорои мавқеи географияи иқтисодии ниҳоят мувофиқ мебошад. Роҳи баҳрии байналхалқӣ, ки аз канори ҷанубу ғарбии ноҳия мегузарад, алоқаи иқтисодии онро бо мамлакатҳои Осиёи Ҷанубӣ, Ҷанубу Шарқӣ, Африқо, Аврупо ва Амрико таъмин менамояд. Релефи ноҳия асосан аз сӯфақӯҳ ва қӯҳсор иборат буда, атрофашро қаторқӯҳҳои баланд ва ҳамвориҳои ихота қардаанд. Иқлим дар шимолӣ он субтропикӣ ва дар ҷануб бошад, тропикӣ мебошад. Қариб ҳама қаламрави онро минтақаи нимбиёбон ва биёбон ишғол намудааст. Дороии он асосан нафт, газ ($\frac{2}{3}$ ҳиссаи захираи ҷаҳон), фосфат, намак, хромит мебошад. Аз сарватҳои минералӣ хусусан қӯҳистони Эрон бой мебошад. Он ҳоло пурра таҳқиқ нашудааст.

Аҳолии ноҳия он қадар зиёд нест. Қисми асосии он дар пастиҳои назди баҳри Сиёҳ, Каспӣ, баҳри Миёназамин, халиҷи Форс ва пастиҳои Байнаннаҳрайн ҷойгир шудааст. Таркиби миллии аҳоли дар ҳама мамлакатҳо як хел нест. Аз ҳама мамлакатҳои сермиллат Туркия, Эрон, Афғонистон ва Ироқ мебошанд. Аксари аҳоли дини ислом ва ақалияти он дини насронӣ ва яҳудиҳо парастид менамоянд. Сермиллатии аҳоли, гуногунии дину мазҳаб, даҳлати давлатҳои империалистӣ ба қорҳои дохилӣ (дар Ироқ), мавҷуд будани монополияҳои нафтистехсолкунандаи хориҷӣ, ҳалли ҳудро нафтиани масъалаҳои қаламрави байни давлатҳо сабаби ноустувории вазъияти сиёсии ноҳия гардидааст.

Ҳоҷагии ноҳия (ғайр аз Қувайт) хусусияти аграрӣ дорад, ки аз давраи мустамликадорӣ мерос мондааст. Аксари давлатҳо дар тақсими байналмилалӣ меҳнат ҳамчун манбаи ашёи хом иштирок мекарданд. Баъди ба даст даровардани истиқлолият

онҳо ба таҷдиди хоҷагӣ ва инкишоф додани саноати миллии кушиш карда истодаанд. Дар ин ҷабҳа Эрон, Туркия, Ироқ, Исроил, Ливан натиҷаи назаррас ба даст дароварданд. Ҳиссаи саноат дар даромади миллии ин мамлакатҳо афзуда истодааст. Қатъи назар аз ин ноҳия дар тақсимоти байналмилалӣ меҳнат соҳаи дароз ҳамаҷун истеҳсолкунанда ва барорандаи нафт боқӣ мемонад. Саноати маснуотбарорӣ фақат дар Эрон ва Туркия бештар тараққӣ кардааст.

Кишоварзӣ агарчанде ки дар иқтисодиёти давлатҳои ноҳия мавқеи асосиро ишғол намоёнд ҳам, вале қаммаҳсул (ғайр аз Туркия ва Лубнон) мебошад. Зеро ки олооти асосии деҳқонон омор, қаланд, метин мебошанд. Ноҳия аз маҳсулоти соҳаи заминдорӣ ба хориҷа меваи хушк, чормағз, бодом, тамоқу, пахта, хурмо, қавҳа, аз қорводорӣ паҳм, пушт, қароқул мебарорад.

Савол ва супориш

1. Барои ҷӣ дар Осиё ба монанди Аврупо фазои яғонаи иқтисодӣ таҷаққул наёфтааст?
1. Қадом ноҳияи иқтисодии Осиё нисбатан хубтар тараққӣ кардааст?
2. Қадом омилҳо боиси ноустувории сиёсии Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ гардидааст?
3. Иқтисодиёти ноҳияи Осиёи Ҷанубӣ ва Ҷанубу Ғарбиро муқоиса намоед.
4. Дар Осиёи Ҷанубӣ паҳт будани сатҳи зиндагӣ ба ҷӣ воҷаста аст?

Пешгӯии шумо

Барои ваъзияти Афғонистон ва Ироқро ба эътидол овардан ҷӣ қор қардан зарур аст?

ОСИЁИ ҶАНУБУ ШАРҚӢ

Осиёи Ҷанубу Шарқӣ мамлакатҳоеро дар бар мегирад, ки дар нимҷазираи Ҳиндухитой (Ҷин) ва ғалаҷазираҳои Малай ҷойгир шудаанд. Қисми материкии онҳо дар ғарб бо Ҳиндустон ва дар шимол бо Ҷин ҳамҳудуданд. Ин ҳамҳудудӣ сабаби дар ин мамлакатҳо ворид гардидани дини буддӣ, қонфутсия ва

даоистӣ гардид. Дар Индонезия, Малайзия ва қисман Филиппин дини ислом паҳн гардидааст. Мамлакатҳои минтақа бо сохти сиёсии худ фарқ мекунанд. Ветнам ва Лаос мамлакатҳои сотсиалистӣ мебошанд. Қаламрави минтақа дорои захираҳои гуногуни табиӣ, сарватҳои табиӣ ва шароити мусоиди ҳоку иқлимӣ мебошад.

Дар ин замина дар ин ҷо асосан саноати кӯҳӣ, соҳаҳои гуногуни кишоварзӣ ва коркарди маҳсулоти онҳо ба роҳ монда шудаанд. Дар кишоварзӣ мавқеи асосиро заминдорӣ ишғол менамояд. Соҳаи асосии заминдорӣ шолиқдорӣ мебошад. Он дар Индонезия қариб 50 дарсад, дар Филиппин бошад, 92,3 дарсади замини киштро ишғол менамояд.

Дар сари роҳи баҳри ҷаҳонӣ воқеъ гардидани қаламрави баъзе мамлакатҳо ба онҳо имконият дод, ки иқтисодиёти тараққиқардaro ба миён оваранд. Мисол, Сингапур бо сатҳи баланди иқтисодиёт ва зиндагонии аҳоли фарқ мекунад. Даромади дохилии мамлакат ба ҳар сари аҳоли зиёда аз 26 ҳазор доллари амрикоиро ташкил менамояд.

ҚИСМИ ОСИЁИИ СОБИҚ ИТТИҲОДИ ШҶҶҶҶ

Ба ин ноҳия 8 давлати ҷавони мустақил дохил мешаванд, ки дар натиҷаи пош ҳӯрдани собиқ Иттиҳоди ШҶҶҶҶ истиқлолият ба даст овардаанд. Онҳо бо шароит, сарватҳои табиӣ, миқдор, таркиби миллии аҳоли, дину мазҳаб, мавқеи иқтисодию географӣ аз якдигар фарқ мекунанд. Аммо масъалаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоие, ки баъди ба даст даровардани истиқлолият онҳо бояд дар заминаи барқарор ва ташкил намудани алоқаҳои нави иқтисодӣ ҳал намоянд, барои ҳамаи он давлатҳо хос мебошад. Ин моро водор менамояд, ки давлатҳоро дар доираи Осӣё ҳамчун ноҳияи нави иқтисодӣ ҷудо намуда, омӯзем. Дар як вақт ин давлатҳо аз ҷиҳати мавқеи иқтисодӣ, географӣ, шароити сарватҳои табиӣ, таркибу тахассуси хоҷагӣ як гурӯҳашон аз гурӯҳи дигарашон (мамлакатҳои Осӣёи Миёна, моварои Кафказ (Закавказия), Қазоқистон) фарқ мекунанд. Инро ба инобат гирифта, ноҳияи мазкурро ба се зерноҳия ҷудо мекунем: Зерноҳияи моварои Кафказ (Закавказия), Осӣёи Миёна ва Қазоқистон.

МОВАРОИ КАФКАЗ (ЗАКАФКАЗИЯ)

Мамлакатҳои ин зернохияро умумияти мавқеи иқтисодию географӣ, шароити табиӣ, таърихи ташаккулёбӣ, таҳассусу алоқамандии иқтисодӣ ва ягонагии шабакаи нақлиёту энергетикӣ ба ҳам муттаҳид менамояд.

Табиати мамлакатҳои моварои Кафказ (Закавказия) ба худ як хусусияти умумӣ дорад. Релефи онҳо асосан кӯҳӣ (65 дарсади қаламрави он) буда, дар ҷойгиршавӣ унсурҳои табиӣ хусусияти амудӣ додааст. Аз ҳамин сабаб дар қаламрави начандон калони моварои Кафказ табиат ниҳоят мухталиф аст. Табиати он аз сарватҳои зеризаминӣ бой мебошад. Мавҷудият ва гуногунии онҳо барои ташаккул додани саноати металлургӣ, химиявӣ, маснуоти сохтмон, шиша ва ҷинӣ имконият додааст. Иқлими он барои парвариши зироат ва меваҳои гуногун дар минтақаи муътадил ва субтропикӣ мусоидат намудааст. Аҳолии зернохия зиёда аз 6,3 дарсади аҳолии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақилро ташкил менамояд. Таркиби миллии аҳоли гуногун мебошад. Дар он гурҷҳо, озарҳо ва арманиҳо бартарӣ доранд. Вобаста ба бӯҳрони сиёсӣ ва иқтисодӣ солҳои охир сафи бекорон зиёд шудааст. Бӯҳрони иқтисодӣ ва муноқишаҳои дохилӣ (Қарабоғ, Абхазия) сабаби паст гардидани сатҳи зиндагии аҳоли гардид. Ин ҳодисаҳо барои он руҳ доданд, ки баъди ба даст даровардани истиқлолият робитаҳои иқтисодии корхонаҳо барҳам хӯрд, бисёр корхонаҳо фалаҷ гардиданд. Дар кишоварзӣ ҳам аз сабаби норасоии техника, нуриҳои минералӣ ва ғайра маҳсулнокии кишоварзӣ паст гардид. Ҳоло кӯшиши бӯҳрони иқтисодиро мустақилона бартараф намудан натиҷаи дилхоҳ намода истодааст.

ҚАЗОҚИСТОН

Ин зернохия мавқеи иқтисодию географии мусоид дорад. Вай ба воситаи баҳри Каспӣ ба мамлакатҳои Моварои Кавказ ва Русия баромад дорад. Дар сари роҳи оҳани Турксиб воқеъ гардидани он имконият медиҳад, ки бо мамлакатҳои Осиёи Марказӣ, Шарқӣ, Ҷануби Шарқӣ, Ғарбии Осиё, бо Русия ва Аврупои Ғарбӣ алоқаи иқтисодӣ барпо намояд.

Қазоқистон барои инкишоф додани иқтисодиёт заминаи табиӣ ва иқтисодии пурқувват дорад. Аз ҷиҳати иқтисодии

иктисодӣ он дар даврони Шӯравӣ дар байни ҷумҳуриҳои Иттиҳод ҷойи сеюм ва аз ҷиҳати бузургии масоҳат ҷойи дувумро ишғол мекард. Қаламрави он аз сарватҳои минералӣ бой буда, барои инкишофи кишоварзӣ имконияти калон дорад. Қазоқистон хусусан аз металлҳои ранга, нодир, маъдани оҳан, хромит, ангишт, нафт, газ бой мебошад. Дар ин замина саноати бисёрсоҳа тараққӣ кардааст. Соҳаи кишоварзӣ низ инкишоф ёфта буд. Баъди ба даст даровардани истиклолият ва вайрон шудани алоқаҳои истеҳсолию иқтисодӣ бисёр корхонаҳои саноатӣ пурра кор намеkunанд. Истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва коркарди он ҳам мувофиқи таъби намебошад. Барои инкишоф додани иқтисодиёт Ҳукумати Қазоқистон чорабиниҳои зарурӣ дида истодааст. Дар иқтисодиёт ҷалб намудани маблағгузориҳои хориҷӣ ва баркарор намудани алоқаи иқтисодӣ бо корхонаҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил аз қабili ҷунин чорабиниҳо мебошанд.

ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Зерноҳия масоҳати ҷор давлати мустақил – Ёзбекистон, Туркманистон, Тоҷикистон ва Қирғизистонро дар бар мегирад. Ин мамлакатҳоро ба як зерноҳия хусусиятҳои ба худ хоси мавқеи иқтисодию географӣ, шароити табиӣ, таърихӣ, иқтисодию иҷтимоӣ, баҳаммонандию таркиби хоҷагӣ ва таҳассусгардонии он мутаххид менамоянд. Зерноҳия дорои захираи калони сарватҳои минералӣ, обу замин ва иқлимӣ мебошад. Дар қаламрави зерноҳия қариб 15 дарсад захираи гази табиӣ, 2,3 дарсад ангишт, 0,3 дарсад маъдани оҳани Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил воқеъ гардидааст. Зерноҳия инчунин аз захираи металлҳои нодир ва ранга бой мебошад. Замини кишт бошад, қариб 3 дарсад замини кишти Иттиҳоди Давлатҳои Мустақилро ташкил менамояд. Дар ин ҷо инчунин 2,9 дарсад захираи оби ҷоришавандаи ИДМ воқеъ гардидааст. Захираи сарватҳои гидроэнергетикӣ бошад, зиёда аз 550 млрд квт/с-ро ташкил менамояд. Сарватҳои рекреатсионии он барои ташкил кардани туризм, дамгирию табобат имконияти калон дорад. Ҳарорати умумии давраи нашъунамои наботот 4000-6500 дараҷаро ташкил медиҳад. Ин бо захираи обу замин заминаи бозғатимоди табиӣи кишоварзиро ташкил менамояд.

Аҳолии зерноҳия дар қаламрави он нобаробар ҷойгир шудааст. Зичии он ба ҳисоби миёна ба ҳар километри мураббаъ

аз 25 нафар бештар мебошад. Дар баробари ин дар зернохия ноҳияҳое мавҷуданд, ки дар он ҷойҳо зичии аҳоли дар як километри мураббаъ аз як нафар камтар мебошад. Чунин ноҳияҳо 60 дарсад қаламрави Осиёи Марказиро ташкил менамояд. Таркиби миллии аҳоли гуногун буда, дар он ҳиссаи ўзбекон, тоҷикон, қирғизон ва туркманҳо калон мебошад. Аксарияти аҳоли дини исломо парастии менамоянд.

Барои ҳама мамлакатҳои зернохия хоҷагии бисёрсоҳавӣ хос мебошад. Дар кишоварзӣ пахтакорӣ, боғу тоқпарварӣ; дар саноат соҳаҳои анъанавии он, саноати сабук ва ҳуруқворӣ бартарӣ дорад. Дигар соҳаҳои саноат асосан барои қонё гардонидани талаботи дохилӣ нигаронида шудааст.

Зернохия ба бозори ҷаҳонӣ нахи пахта, матои пахтагӣ, шохӣ, атлас, қолин, пусти қароқулӣ, вино, консерваҳои меваву сабзавот, ҳокаи металлҳои ранга ва баъзе мошинаву қисмҳои онро мебарорад.

Савол ва супориш

1. Барои ҷӣ қисми Осиёи собиқ Шӯравиро ба ноҳияи иқтисодии алоҳида ҷудо кардан?
2. Дар моварои Кавказ (Закавказия) қадом омилҳо сабаби пастанавии сатҳи зиндагӣ гардиданд?
3. Ҳукумати Қазоқистон барои инкишоф додани иқтисодиёт ҷӣ гуна ҷорабиниҳо гузаронида истодааст?
4. Мамлакатҳои Осиёи Марказиро ба як ноҳияи иқтисодӣ қадом омилҳо муттаҳид менамоянд?

Аз нигоҳи шумо

Барои баланд бардоштани дараҷаи иқтисодиёти ҷумҳуриҳои моварои Кавказ (Закавказия), Осиёи Марказӣ ва Қазоқистон ҷӣ гуна ҷорабиниҳо заруранд?

ХАРИТАИ СИЁСИИ ОСИЁ

Дар қаламрави Осиё давлатҳое воқеъ гардидаанд, ки пеш аз Ҷанги дуёми ҷаҳон на ҳамаи онҳо соҳибхитӣ буданд. Як қисми онҳо баъди Ҷанги дуёми ҷаҳон, қисми дигари онҳо баъди барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ истиқлолият ба даст

оварданд. Гурӯҳи охирино чумхуриҳои қисми Осиёи собиқ давлати Шӯравӣ ташкил менамоянд, ки муддати дуру дароз дар ҳаёти он аз маркази ягона идора карда мешуд. Ҳамин тавр, Осиёро мамлакатҳои ташкил менамоянд, ки аз ҷиҳати сохти сиёсӣ, дараҷаи тараққиёти хоҷагӣ ва таркиби соҳавӣ он аз якдигар фарқ менамоянд. Дар ин ҷо дар баробари мамлақати мутараққии сармоядорӣ (Ҷопон) сармоядории тараққикарда (Кореяи Ҷанубӣ, Тайван, Гонконг, Сингапур), сармоядорӣ реша давонда истода (Ҳиндустон, Покистон, Эрон, Туркия), мамлакатҳои дар онҳо шаклҳои хоҷагии то сармоядорӣ вучуддошта, мамлакатҳои мустақили ҷавон (собиқ чумхуриҳои Иттиҳоди Шӯравӣ) ва мамлакатҳои сотсиалистӣ (Чин, Вьетнам, Лаос, Кореяи Шимолӣ) воқеъ гардидаанд. Давлатҳои Осиё инчунин аз ҷиҳати сохти давлатдорӣ аз якдигар фарқ менамоянд. Аз ҳама шаклҳои сохти давлатӣ дар давлатҳои Осиё навъҳои гуногуни сохти чумхуриявӣ (чумхурии халқӣ, халқӣ-демократӣ, буржуазӣ, федеративӣ, исломӣ), монархистӣ (монархияи мутлақ, монархияи конститусионӣ) ба назар мерасанд. Дар як вақт дар баъзе мамлакатҳо то имрӯз сохти шохӣ (Урдун) ва князӣ (Қатар) вучуддорад. Вазъияти сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар баъзе ноҳияҳои Осиё ноустувор мебошад. Сабаби асосии он кашмакашиҳои сиёсӣ этникии дохилӣ ва байнидавлатӣ мебошад. Ин муноқишаҳо дар баъзе ҳолатҳо ба задухӯрдҳои дохилӣ (дар Шри-Ланка) ва байнидавлатӣ (байни Покистон ва Ҳиндустон) оварда расонид. Дар Филиппин ва Индонезия задухӯрдҳои дохилӣ дар заминаи ихтилофҳои динӣ рух дода истодаанд. Мочарои байни Исроил ва халқи азиятдидаи Фаластин аз соли 1948 ин ҷониб давом карда истодааст. Маҳз бо гуноҳи Исроил ва тарафдорони он халқи Фаластин ҳоло ҳам истиқлолияти комил ба даст наовардааст.

ШАКЛҲОИ ТАРАҚҚИЁТИ ИҚТИСОДИ ВА ИҶТИМОӢ

Чӣ тавре ки дар мавзӯҳои гузашта ишора кардем, мамлакатҳои Осиё бо таърихи инкишофи раванди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ аз якдигар фарқ мекунанд. Дараҷаи инкишофи иқтисодии кунунии онҳо ҳам як хел нест. Табиӣ аст, ки ҳар яки он давлатҳо барои такмил додан ва пешрафти иқтисодиёти худ кӯшиш менамуданд. Дар ин ҷараён як гурӯҳи мамлакатҳо нақши тараққиёти худро аниқ муайян намуданд ва дар ҷодаи пешрафти иқтисодиёт ба муваффақиятҳои назаррас ноил

гардиданд. Ин муваффақиятҳо дар ҷойи ҳолӣ не, балки дар заминаи баҳисобгирии таърихи инкишофи хоҷагӣ, унсурҳои ахлоқӣ, малака ва талаботи «сифати меҳнат»-и халқҳои маҳаллӣ (меҳнатдӯстӣ, дараҷаи баланди интизомнокӣ, эҳтиёткорӣ, мунтазамӣ, пуртоқатӣ, ба ҳарчи тезтар ба итмом расонидани кори саркарда, муттаҳидӣ (бар хилофи шахсиятчиғии давлатҳои ғарб), арзишҳои умумичаҳонӣ, кор карда баромадани навъҳои раванди ҳоси тараққиёти иқтисодию иҷтимоӣ ба даст оварда шудаанд.

Ҳоло дар доираи мамлакатҳои Осиё якҷанд шаклҳои ҳоси тараққиёти иқтисодию иҷтимоӣ амал мекунанд, ки ҳар яки онҳо унсурҳои анъанавӣ ва муносири роҳҳои инкишофи иқтисодию иҷтимоиро дар бар мегирад. Асоси онҳоро фаҳмиши ҳозираи иқтисодиёти давлатӣ ва бозоргонӣ ташкил менамоянд. Дар баъзе давлатҳои иқтисодиёти давлатӣ бо бозоргонӣ якҷоя амал мекунанд. Дар давлатҳои сотсиалистии Осиё то солҳои 90-ум ду навъи ташкили иқтисодиёти давлатӣ вучуд дошт: «автаркиявӣ» ва «тараққиёти вобаста».

Навъи «автаркиявӣ» (худтаъминкунӣ)-и инкишофи иқтисодиёт барои Ҷумҳурии Халқии Демократии Корея ҳос буд. Ин давлат солҳои тӯлонӣ иқтисодиёти худро дар шароити ҷудогӣ аз хоҷагии умумичаҳонӣ дар зери шиори «таъя ба кувваи худ» инкишоф меод. Иқтисодиёти Ветнам ва Лаос пурра ба иқтисодиёти собиқ Шӯравӣ вобаста буд. Солҳои охир ин давлатҳо ба навъи инкишофи иқтисодии Осиёи Шарқӣ (моделли Ҷопон) таваҷҷуҳ зоҳир намуданд.

Мугулистон ҳам барои худ раванди нави иқтисодию иҷтимоиро ҷуста истодааст. Навъи беҳамтои инкишофи иқтисодию иҷтимоиро ҳоса барои Чин (Хитой) кор карда баромаданд, ки он унсурҳои ташкили истехсолоти сотсиалистӣ (дар зери назорати давлат) ва иқтисодиёти бозоргониро дар бар мегирад. Дар ин ҷода Чин бе ягон ноустувории сиёсӣ дар масъалаи баланд бардоштани иқтисодиёт ва беҳтар намудани дараҷаи некуаҳволии халқ ба муваффақиятҳои назаррас ноил гардидааст. Дар мамлакатҳои Ҷануби Ғарбии Осиё вобаста ба истехсол, коркард ва ба хориҷа баровардани нафт шакли ба худ ҳоси инкишофи иқтисодиёт ташаккул ёфтааст. Дар заминаи истехсол ва коркарди нафт, кимиёи синтези органикӣ соҳаҳои энергияталаб ба монанди металлургияи сиёҳ ва ранга ташкил ёфтанд. Ташаккул ёфтани шакли ба худ ҳоси инкишофи иқтисодиёт ба мамлакатҳои ба хориҷа нафтбароранда (Қувайт,

Арабистони Саудӣ, Уммон, Қатар, Баҳрайн) имконият дод, ки дараҷаи баланди зиндагии аҳолиро таъмин намоянд. Баъзе мамлакатҳои Ҷанубу Ғарбии Осиё ба монанди Эрон ва Туркия дорои навъи хос ва ташаккулёфтаи раванди иқтисодию иҷтимоии худ мебошанд. Тавассути мунтазам амалӣ гардонидани он дар пешрафти иқтисодиёти милли муваффақият ба даст дароварданд. Дар дохили он навъҳои пешрафтаи иқтисодию иҷтимоие, ки дар Осиё дида мешаванд, навъи ҷопонии инкишофи иқтисодиёт нисбатан маъмул мебошад.

Чӣ тавре ки А.П. Кузнетсов қайд менамояд, он ба қоидаҳои зерин таъя менамояд:

1. Мунтазамнамоии сохти давлатӣ, яъне сафарбар намудани ҳамаи сарватҳо барои ҳал намудани вазифаҳои аввал-линдараҷа;

2. Равшан ифода ёфтани иқтисодиёти ба хориҷа нигаронидашуда (молбарорӣ), барои ба миён овардани захираи пасандоз ва маблағгузорӣ (инвеститсия);

3. Ҷалби васеи маблағи хориҷӣ (пеш аз ҳама барои пешрафти илму техника). Баробари инкишоф ёфтани бисёр мамлакатҳо (Ҷопон, Тайван, Кореяи Ҷанубӣ) ба давлатҳои ба хориҷа капиталбароранда табдил меёбанд;

4. Ба миён овардани монополияҳои калони милли, ки дар мубориза барои бозори берунӣ, мунтазам беҳтар намудани сифати маҳсулот қодир бошад.

Савол ва супориш

1. Осиёро ба чанд ноҳияи иқтисодӣ ҷудо мекунанд?
 2. Ноҳияи Осиёи Шарқиро аз ҳарита нишон дода, бо ноҳияи Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ муқоиса кунед.
 3. Ба қисми Осиёи собиқ Шӯравӣ кадом давлатҳо дохил мешаванд ва аз дигар ноҳияҳои Осиё чӣ фарқ доранд?
 4. Аз ҳаритаи сиёсии ҷаҳон мамлакатҳои баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳон ва барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ истиклолият ба даст дароварданд, нишон диҳед.
 5. Дар Осиё кадом навъҳои тараққиёти иқтисодию иҷтимоӣ амал мекунанд?
 6. Навъҳои ҷопонии раванди тараққиёти иқтисодию иҷтимоӣ ба кадом қоидаҳои асосии инкишоф таъя мекунанд?
 7. Навъи тараққиёти иқтисодӣ ва иҷтимоии мамлакатҳои ба хориҷа нафтбароранда ба чӣ асос ташаккул ёфтааст?
-

ТАВСИФИ МАМЛАКАТҲОИ АЛОҲИДАИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ, ШАРҚӢ, ҶАНУБӢ, ҶАНУБУ ҒАРБӢ ВА ҶАНУБУ ШАРҚӢ

ҶУМҲУРИИ ХАЛҚИИ ЧИН (ХИТОӢ)

Чин мамлакати сотсиалистӣ аз (1 октябри соли 1949) мебошад.

Масоҳаташ – 9,6 млн км².
Аҳолиаш – 1,3 млрд. нафар.
Пойтахташ – Пекин.
Забони давлатӣ – чинӣ.
Воҳиди пулӣ – юан.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Давлати Чин (Хитой) дар байни мамлакатҳои Осиё мавқеи ба худ хос дорад: 1) Вай дар ноҳияе воқеъ гардидааст, ки дар он ҷо зиёда аз 1/2 ҳиссаи аҳолии ҷаҳон ҳаёт ба сар мебарад; 2) Қаламрави он аз ғарб ба шарқ ба масофаи бештар аз 5 ҳазор ва аз шимол ба ҷануб ба масофаи қариб 4 ҳазор километр тӯл кашидааст; 3) Қисми зиёди мамлакат дар дохили материк воқеъ гардида, аз баҳрҳо ва Уқёнуси Ором ҳазорҳо километр дур мебошад; 4) Зиёда аз 2/3 ҳиссаи хати сарҳадии Чин ба 5 мамлакати собиқ сотсиалистӣ, аз ҷумла бо Русия, ки бо он роҳи оҳан пайваست менамояд, рост меояд. Боқимонда хати сарҳади Чин (Хитой) ба кӯҳҳои Тоҷикистон, Афғонистон, Бирма, Ҳиндустон ва Непал мегузарад; 5) Худуди баҳрии он ба масофаи 15 ҳазор километр тӯл кашидааст. Киштиҳои баҳрӣ тавассути дарёи Янсзи дар масофаи 1000 километр ба қаламрави Чин дохил мешавад; 6) Қисми соҳилии Чин сараҳолӣ мебошад. Дар ин ҷо ҳаёти зиёда аз 80 млн нафар аҳоли бевосита ба баҳр вобаста мебошад.

Чунин мавқеи иқтисодию географӣ ва пурра истифода бурдани он ба Чин (Хитой) имконият медиҳад, ки бо давлатҳои ҳамсоя алоқаи зичи иқтисодӣ пайдо намояд ва тавассути нақлиёти баҳрӣ бо дигар мамлакатҳои ҷаҳон равобитаи иқтисодӣ кунад.

Шаронт ва сарватҳои табиӣ. Бузургии масоҳати муҳталифи сохти геологӣ, рельеф ва мавқеи он дар минтақаҳои гуногуни иқлимӣ ва табиӣ (дар хушкӣ ва баҳр) ба табиат ва ҷойгиршавии сарватҳои табиӣ, қисмҳои алоҳидаи мамлакат таъсири калон расонидааст. Хусусан қисми шарқӣ ва ғарбии он аз якдигар тафовутӣ калон доранд. Мавҷудияти қаторқӯҳҳои калон дар ғарб ба инкишофи кишоварзӣ (заминдорӣ) ва нақлиёт таъсири манфӣ мерасонад.

Қаламрави Чин (Хитой) дар се минтақаи иқлими муътадил, субтропикӣ, субэкваторӣ ҷойгир шудааст, рельефи баландқӯҳ ва дур ҷой гирифтани аз баҳрҳо сабаби сардии иқлими қисми ғарбии Чин (Хитой) гардидааст. Дар масоҳати васеи, ки онро нимбиёбон ва биёбонҳо ишғол намудаанд, зироаткорӣ ба обёрии сунъӣ вобаста мебошад. Барои қисми шарқии Чин (Хитой) иқлими муссонӣ ҳос аст. Бинобар он, тобистони ин ҷо сербориш, зимистонаш хушкӣ бебориш мебошад. Муссонҳои тобистона на фақат боришоти зиёд меоварад, инчунин сабаби тӯфонҳои шадид мегардад. Он бо суръати 100-150 километр дар як сония ҳаракат карда, дар соҳил зиёни калон мерасонад. Дар натиҷаи боришоти зиёд дарёҳо пуроб гардида, заминҳои кишт, наҳрҳои обёрикунада, роҳҳо ва шаҳру деҳотҳоро хароб менамоянд. Сарвати оби Чин ҳеле зиёд аст, аз ин ҷиҳат дар ҷаҳон ҷойи чорумро ишғол менамояд. Захираи сарвати гидроэнергетикии он ниҳоят зиёд буда, имконияти истифодаи техникии он 300 млн квт-ро ташкил менамояд. Ҷангал 10 дарсади қаламрави Чинро ишғол мекунад. Аммо аз ҷиҳати гуногунии навъҳо дар ҷаҳон ҷойи якумро ишғол менамояд. Дар қаламрави Чин вобаста ба шароити табиӣ ҳелҳои гуногуни ҳок ҳосил гардидаанд. Ҳама қисми шарқии Чин ҳокистаррангу қаҳваранг, дар ҷануб зард ва сурх мебошад.

Чин (Хитой) баробари дигар сарватҳои табиӣ инчунин аз сарватҳои зеризаминӣ низ бой мебошад. Захираи ангишт 986300 млн тонна, слантси сӯзанда 350 млн тонна, нафт зиёда аз 2500 млн тонноро ташкил менамояд. Аз сарватҳои маъданӣ дар Чин (Хитой) захираи калони маъдани оҳан зиёда аз 21 млрд (тонна), манган, волфрам, қалъагӣ, сурма, молибден, боксит дида мешавад. Захираи металлҳои пардозӣ – хромит ва никел нисбатан кам мебошад. Дар дохили сарватҳои зеризаминии ғайримаъданӣ захираи калони намак (зиёда аз 100 млрд тонна), магнезит, фосфорит ва графит муайян карда шудааст.

Аҳоли. Чин (Хитой) ба қатори давлатҳое дохил мешавад, ки ба навъи дуҷуми афзоиши аҳоли дохил мешаванд. Барои онҳо зиёд будани афзоиши табиӣ аҳоли хос аст. Дар он афзоиши мутлақи аҳоли соле камтар аз 10-11 млн нафарро ташкил менамояд. Аз ҳамин сабаб дар таркиби аҳоли ҳиссаи ҷавонон зиёд мебошад. Ин истифодабарии захираҳои меҳнатиро дар мамлакат душвор мегардонад. Як қисми ҷавонон ҳар сол барои кор кардан ба деҳа фиристода мешаванд. Қисми дигари он ба мамлакатҳои Ҷануби Шарқии Осиё барои кор ёфтан ҳиҷрат менамоянд. Ҳоло берун аз ҳудуди Чин қариб 30 млн нафар чинӣҳо зиндагӣ менамоянд. Зичии аҳолии Чин нисбат ба зичии аҳолии ҷаҳон (дар як километри мураббаъ ба ҳисоби миёна 30 нафар) якҷанд маротиба зиёд аст. Он ба ҳисоби миёна дар як километри мураббаъ тақрибан 108 нафарро ташкил менамояд. Дар ҳамвории Бузурги Чин зичии аҳоли дар як километри мураббаъ 600 нафар ва дар Тибет бошад, 1-2 нафарро ташкил мекунад. Қисми асосии аҳоли дар шарқии Чин зиндагӣ мекунад. Дар ин ҷо зичии аҳоли зиёд аст. Баръакс қисми ғарбии Чин ниҳоят камаҳоли мебошад. Ин ба истеҳсолот ҷалб намудани сарватҳои табиӣ он ҷойро душвор менамояд. Чин агарчанде ки шаҳрҳои азим (зиёда аз 40) дошта бошад ҳам, қисми зиёди аҳоли дар деҳот (79 дарсад) зиндагӣ мекунад. Дарҷаи урбанизатсия нисбат ба ҳисоби миёнаи ҷаҳонӣ бештар аз 1,5 маротиба пасттар аст. Чин давлати сермиллат мебошад. Қатъи назар аз ин, чинӣҳо зиёда аз 90 дарсади аҳолии мамлакатро ташкил менамоянд.

Барои миллатҳои калон ҳуқуқи худмухторӣ дода шудааст. Ҳоло дар дохили мамлакат 5-то қаламрави худмухтор амал мекунанд. Забони давлатӣ забони чинӣ мебошад.

Афзоиши аҳоли яке аз масъалаҳои асосии иқтисодию иҷтимоӣ мебошад. Бинобар он, барои паст намудани дараҷаи афзоиши он дар Чин барномаи миллии идоракунии тавлиди фарзанд қабул карда шудааст. Шиори асосии он «Як оила – як фарзанд» мебошад. Ин сиёсати демографӣ солҳои охир натиҷаи ҳуб дода истодааст.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Чин то давраи истиқлолият ба даст даровардан мамлакати қафомондаи аграрӣ буд. Баъди ба даст даровардани истиқлолият банкҳо, саноат, нақлиёт, тичорати берунӣ миллий карда шуд. Ислоҳоти кишоварзӣ заминдорӣ феодалҳоро барҳам дода, ба деҳқонон замин дод. Сарватҳои табиӣ низ миллий гардонида шуд. Дар ин замина саноат, кишоварзӣ, нақлиёт ва соҳаҳои ғайриистеҳсоли

соли 1949 тақрибан як хел мондааст. Дар истехсоли умумии маҳсулоти кишоварзӣ чойи якумро зироаткорӣ ишғол менамояд.

Соҳаи зироаткорӣ асосан ба истехсоли маҳсулоти хӯрокворӣ, пеш аз ҳама ба афзун намудани истехсоли ғалладона равона карда шудааст. Ба онҳо аз $\frac{4}{5}$ ҳиссаи замини кишт ва аз $\frac{3}{4}$ ҳиссаи маҳсулоти зироаткорӣ рост меояд. Дар таркиби ғалладонагӣҳо бошад, кишти шолӣ бартарӣ дорад. Он аз $\frac{3}{5}$ ҳиссаи замини киштро ишғол менамояд. Асосан дар водии дарёи Янсизи кишт карда мешавад. Дар ҳамвориҳои Кабири Чин (Хитой) гандуми тирамоҳӣ кишт менамоянд. Аз зироатҳои техникаӣ пахта (дар ҳавзаи Хуанхе, Янсизи), чой (дар Чануб ва Чанубу Шарқии Чин) парвариш мекунанд. Чорводорӣ нақши дуҷумдараҷаро мебозад. Дар ин ҷо асосан чорвои корӣ парвариш менамоянд. Аз дигар навъҳои ҳайвонот бештар ба хук ва паррандапарварӣ диққат дода мешавад. Дар чарогоҳҳои гарбии Чин ғўсфанд, буз, асп, чорвои калони шохдор ва шутур парвариш менамоянд. Ҳоло дар Чин (Хитой) аз $\frac{2}{5}$ саршумори хук, $\frac{1}{5}$ чорвои корӣ ва $\frac{1}{6}$ ҳиссаи саршумори ғўсфанд ва бузи чаҳонӣ парвариш карда мешавад.

Нақлиёт. Баъд аз соли 1949 нақлиёти Чин чиддӣ тағйир ёфт. Пеш аз ҳама шабакаи роҳҳо афзуд. Роҳҳои нави оҳан, автомобилӣ (мошингард), дарёӣ сохта шуданд. Флоти савдои баҳрӣ пурра аз нав ташкил карда шуд. Бо кӯмаки техникаи собиқ давлати Шӯравӣ нақлиёти ҳавоӣ ва қубурӣ барпо карда шуд. Дар боркашонии дохилӣ нақши асосиро нақлиёти роҳи оҳан мебозад.

Тафавути иқтисодию географӣ. Аз ҷиҳати тараққиёт ва махсусгардонӣ қаламрави Чин (Хитой) ба се ноҳия ҷудо мешавад: Шимолу Шарқ, Шарқӣ ва Ғарбӣ.

Ноҳияи Шимолу Шарқӣ бо соҳаҳои саноати вазнини худ фарқ мекунад, ки ба сӯзишворӣ ва ашёи хоми маҳаллӣ таъя менамояд. Ин ноҳия тақрибан $\frac{1}{3}$ ҳиссаи ангишту нафт, $\frac{2}{5}$ ҳиссаи истехсоли қувваи барқ, фулузоти сиёҳ, ранга, мошина, таҷҳизот, $\frac{1}{4}$ ҳиссаи маҳсулоти саноати химияи мамлакатро истехсол менамояд. Дар як вақт ноҳия дорои саноати сабук, хӯрокворӣ ва кишоварзии нисбатан инкишофёфта дорад.

Ноҳияи Шарқӣ. Дар ин ҷо дар заминаи ашёи хоми кишоварзӣ саноати сабук ва хӯрокворӣ тараққӣ кардааст. Аз саноати сабук бофандагӣ бартарӣ дорад.

Ноҳияи Ғарбӣ. Вобаста ба гуногунии табиат соҳаи хоҷагии ноҳияи ниҳоят муҳталиф аст. Дар музофоти Сичуан кишоварзии серсоҳа тараққӣ ёфтааст ва яке аз мавзёҳои асосии ғаллакорӣ ва зироати субтропикии Чин ба ҳисоб меравад. Дар ноҳияи худмӯхтори Тибет аз сабаби баландкӯҳ ва қаҳратун будани табиати он хоҷагӣ ниҳоят суст тараққӣ кардааст. Фақат дар маркази он шаҳри Лҳаса (аз сатҳи баҳр 3600 м баланд) корхонаҳои хурди саноатӣ сохта шудаанд. Дар ноҳияи худмӯхтори Синзсян – Уйғур дар воҳаҳо аҳоли ба деҳқонӣ, боғдорӣ ва кирмакпарварӣ машғул буда, марказҳои ҳунармандӣ ва савдо амал мекунанд. Қисми Шимолу Ғарбӣ ва ноҳияи Ғарб чарогоҳҳои васеъ доранд. Дар ин ҷо чорводорӣ тараққӣ кардааст. Аз солҳои 50-ум инҷониб дар ин ҷо истеҳсоли нафт, ангишт, маъдани металлҳои ранга ва нодир ба роҳ монда шудаанд.

Савол ва супориш

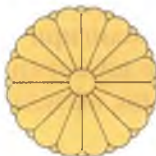
1. Мавқеи ҳоси иқтисодию географии Чин (Хитой)-ро шарҳ диҳед ва ба воситаи харита асоснок намоед.
2. Кадом омилҳо гуногунии шароит ва сарватҳои табиӣи қаламрави Чин (Хитой)-ро муайян мекунанд?
3. Қаламрави Чин (Хитой) аз кадом навъи сарватҳои табиӣ бой аст?
4. Чин ба кадом намуди афзоиши аҳоли дохил мешавад?
5. Барои чӣ як қисми ҷавонон ба давлатҳои Ҷануби Шарқии Осиё ҳиҷрат менамоянд?
6. Дар Чин (Хитой) кадом соҳаҳои саноат бештар тараққӣ кардааст?
7. Дар кадом ноҳияҳои Чин (Хитой) истеҳсоли фулузоти сиёҳ ва ранга инкишоф ёфтааст?
8. Дар таркиби кишоварзии Чин (Хитой) кадом соҳа бартарӣ дорад?
9. Чин ба чанд ноҳияи иқтисодӣ ҷудо мешавад? Аз харита нишон диҳед.

Аз нигоҳи шумо

Дарачаи инкишофи иқтисодиёти Чин ба кадом омилҳо вобаста аст?

Сиёсати демографии Чин (Хитой) дар оянда барои паҳн гардидани сатҳи таваллуд кӯмак мерасонад ё не? Агар кӯмак расонад, чӣ натиҷа медиҳад?

ҶОПОН

Масоҳаташ – 377765 ҳазор км².

Аҳолиаш – 127,2 млн. нафар.

Пойтахташ – Токио.

Забони давлатӣ – ҷопонӣ.

Воҳиди пулӣ – иен.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Ҷопон мамлакати ҷазиравӣ буда, дар тарафи шарқии сохилҳои Осиё воқеъ гардидааст. Ҷазираҳо аз шимолу шарқ ва ҷанубу ғарб чун камон ба масофаи бештар аз 3 ҳазор километр кашол ёфтаанд. Аз ҳама ҷазираҳои калони он Хонсю, Хокайдо, Кюсю ва Сикоку мебошанд, ки дар қаламрави онҳо аксарияти аҳолии мамлакат ҳаёт ба сар мебаранд. Дар ҷазираҳо ҷойгир шудани мамлакат ва наздикӣ ба материк ба мавқеи иқтисодию географии мамлакат тобиши хосса медиҳад. Ҷопон метавонад тавассути роҳҳои баҳрӣ ба уқёнуси Ором ба мамлакатҳои Осиёи Шарқӣ, Ҷанубу Шарқӣ, Австралия, Амрико ва дигар мамлакатҳои ҷаҳон тичорати манфиатбахш ба роҳ монад. Ин барои пешрафт ва ба дараҷаи баланд бардоштани иқтисодии Ҷопон аҳамияти калон дорад.

Аҳоли. Мавқеи ҷазирагӣ – яке аз омилҳои яқиниллатии мамлакат мебошад. Дар ин ҷо бештар аз 99,0 дарсади аҳолиро ҷопонҳо ташкил менамоянд. Боқимондаи онро кореягӣҳо, чинӣҳо ва халқи айну ташкил менамоянд. Зиёда аз 1,3 млн ҷопонҳо дар хориҷа зиндагӣ мекунанд. Афзоиши табиӣ аҳоли дар Ҷопон нисбат ба мамлакатҳои мутараққӣ зиёд аст. Аз ин ҷиҳат Ҷопон ба мамлакатҳои навъи дуҷуми афзоиши табиӣ аҳоли наздикӣ дорад. Аз сабаби бисёр будани нуфузи аҳоли зичии он хеле зиёд мебошад. Дар як километри мураббаъ бештар аз 337 нафарро ташкил менамояд. Таносуби миқдори аҳолии шаҳр ва деҳот низ калон мебошад. Ин дар дараҷаи баланди урбанизатсия зоҳир гардидааст. Ҳоло 78 дарсади аҳолии Ҷопон дар шаҳрҳо зиндагонӣ мекунанд. Аҳолии ғайри қариб 50 дарсадиро ташкил менамояд. Қисми асосии он дар агломератсияи шаҳрҳо маскун шудаанд. Шаҳрҳо аз Токио то

Осака мегалополиси Чопонро ташкил мекунад. Қисми асосии аҳолии ҷаҳол дар саноат кор мекунад. Микдори он нисбат ба шахсоне, ки дар кишоварзӣ ва моҳигирӣ кор мекунад, ду маротиба зиёд аст. Дар солҳои охир шумораи одамоне, ки дар соҳаҳои гайриистеҳсоли кор мекунад, афзуда истодааст. Дини миллии Чопон синтоизм мебошад.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Табиати Чопон мухталиф мебошад. Кӯҳҳои баланди миёна ва теппаҳо $\frac{3}{4}$ ҳиссаи қаламрави онро ишғол менамоянд. Кӯҳҳои шавӣ дар Чопон ба охир нарасидааст. Аз ҳамин сабаб ин ҷо яке аз мавзёҳои заминҷунбии ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Қисми соҳилии Чопонро ҳамвориҳо ишғол кардаанд. Аз нигоҳи хоҷагӣ дар ҷазираи Хонсю ҳамвориҳои Конто, Ноби, Этиго, дар ҷазираи Хокайдо Шеакари ва дар ҷазираи Кюсю Тикуго аҳаммияти калон дорад. Зери замини Чопон аз сарватҳои табиӣ он қадар бой нест. Дар ин ҷо захираи калони ангишти сӯхтоб, камтар нафт, маъдани оҳан, хромит, мис муайян карда шудааст. Аз сарватҳои зеризаминӣ гайримаъданӣ захираи калони сулфур, коалин ва ашёи истеҳсоли маснуоти сохтмон вучуд доранд.

Иқлими Чопон мухталиф мебошад. Он аз шимол ба ҷануб тағйир меёбад. Дар шимол иқлими муътадил, дар ҷануб субтропикӣ ва ба тропикӣ гузаранда ҳукмфармост. Дар як сол ба ҳисоби миёна 1000-4000 мм боришот мешавад. Рӯзҳои бесармо 200 рӯзро ташкил менамоянд. Чопон аз сарвати гидроэнергетикӣ бой нест. Захираи он ҳамагӣ 21 млн квт-ро ташкил менамояд. Аз навъҳои ҳок дар ин ҷо ҳоки хокистарранг, ботлоқӣ, зардча, сурхча ва латеритӣ паҳн гардидааст. Набототи Чопон хеле гуногун аст. Дар қаламрави он бештар аз 5500 навъи рустани месабад. Ҷангалзорҳо аз $\frac{2}{3}$ ҳиссаи масоҳати мамлакатро ишғол кардаанд.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Чопон яке аз мамлакатҳои мутараккии ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Иқтисодиёти он аз солҳои 50-уми асри сипаришуда то ин дам бо суръати баланд инкишоф меёбад. Ин пешравиро саноат дар натиҷаи дар истеҳсолот ҷорӣ намудани микроэлектроника, роботҳо, ашёҳои навин, техникаи коинотӣ ва технологияи биологӣ ба даст овардааст. Ҳоло Чопон раванди инкишоф додани соҳаҳои илмталаб, истеҳсоли кувваи барқ ва камхарҷкунандаи сӯзишвориро пеш гирифтааст. Дар айни замон Чопон дар байни давлатҳои мутаракқӣ аз ҷиҳати истеҳсоли умумии саноат ҷойи дуюмро ишғол менамояд. Аз ҷиҳати маблағгузори соҳаи илм бошад,

дар ҷойи якум меистад. Дар айни замон ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилии (ММД) Ҷопон 498,4 млрд (ба ҳар сари аҳоли зиёда аз 20 ҳазор) долларро ташкил менамояд.

Расми 9. Харитаи иқтисодии Ҷопон

Саноат. Барои саноати Ҷопон мутамарказонии истеҳсолот хос аст. Дар як вақт, баръакси дигар давлатҳои мутараққӣ дар саноат корхонаҳои хурди нимкосибӣ боқӣ монданд, ки бо монополияҳо дар асоси шартнома кор мекунанд. Масалан, дар саноати автомобилбарорӣ (мошин) қисмҳои автомобилро дар корхонаҳои хурд тайёр менамоянд. Дар корхонаҳои калон мотор, кузов тайёр намуда, мошинро васл менамоянд. Саноат асоси иқтисодиёти Ҷопонро ташкил менамояд. Дар таркиби саноат то ибтидои солҳои 50-уми асри XX саноати сабук ва ҳӯрокворӣ бартарӣ дошт. Ҳоло саноати вазнин аз чор се ҳиссаи маҳсулоти саноатро медиҳад. Ҳиссаи саноати кӯҳӣ дар таркиби саноат торафт кам мешавад. Ҳоло Ҷопон қариб 63 дарсад телевизорҳои ранга, 15 дарсад пӯлод, 13,5 дарсад нахи химиявии ҷаҳонро истеҳсол менамояд. Дар як сол бештар аз 100 млн тонна

пӯлод, 12 млн автомашина истехсол мекунад. Аз дигар соҳаҳои саноат саноати нафту химия ва кишоварзӣ инкишоф ёфтаанд.

Мамлакат ба бозори ҷаҳонӣ ниҳоят ниёзманд аст, зеро ки сол аз сол аз хориҷа овардани ашёи хом, сӯзишворӣ ва ба тичорат баровардани маҳсулоти тайёри саноатӣ меафзояд. Саноати муосири Ҷопон бисёрсоҳа буда, ҳамаи соҳаҳои имрӯзаи саноатро дар бар мегирад ва ба дараҷаи олии бо технологияи навтарин таҷҳизонида шудааст. Дар айни замон аз ҷиҳати иистехсоли электроника, робототехника ва биотехнология дар ҷаҳон ҷойи аввалро ишғол менамояд. Соли 2011 калонтарин дар ҷаҳон неругоҳи атомӣ (8,2 млн квт) дар Фукусима (200 км шимолӣ Токио) дар натиҷаи ҳодисаи заминларза ба садама дучор омад, ки ба иқтисодиёти мамлакат миллиардҳо доллар зарари моддӣ расонид.

Кишоварзӣ. Баъди ислоҳоти замини охири солҳои 40-уми асри XX дар кишоварзии Ҷопон тағйироти калон ба амал омад. Заминдорӣи помешикӣ барҳам дода шуда, деҳқонон соҳиби замин гардиданд. Ба ин нигоҳ накарда, қисми асосии замин ба дасти фермерҳои навташкили капиталистӣ гузашт. Дар таркиби кишоварзӣ зироаткорӣ бартарӣ дорад. Зироати асосӣ шолӣ мебошад. Онро бештар ноҳияҳои Марказӣ ва Ҷанубӣ парвариш менамоянд. Гандум, чавдор ва чавро дар шимолии мамлакат кишт менамоянд. Аз зироатҳои техникаӣ лаблабуи қанд, лӯбиёи чинӣ, тамоку, гиёҳҳои рағандор, ҷойро бештар парвариш мекунад. Як қисми аҳоли ба гулпарварӣ, моҳидорӣ ва кирмакпарварӣ машғул мебошанд. Кишоварзӣ қариб 3 дарсади маҳсулоти умумии дохилиро ташкил медиҳад. Майдони кишт ҳамагӣ 14 дарсади масоҳати мамлакатро дар бар мегирад, вале он пурра аҳолиро бо маҳсулоти кишоварзӣ таъмин менамояд.

Накליёт. Дар Ҷопон ҳамаи навъҳои наклиёт инкишоф ёфтаанд. Аз ҷиҳати паҳноварии шабакаи роҳҳои наклиётии Ҷопон ба шабакаи наклиётии мамлакатҳои ғарб шабоҳат дорад. Аммо аз ҷиҳати ҳаҷм ва мусофиркашонӣ аз онҳо пеш меистад. Ҷазираи Хокайдо бо ҷазираи Кюсю, ҷазираи Хонсию бо Хокайдо тавассути роҳҳои тунелӣ (нақбӣ), зеробӣ ва бо роҳи оҳан пайваست карда шудаанд. Флоти тичоратии Ҷопон пуриқтидор бошад ҳам, борбарорӣ ва борбиёрии мамлакатро пурра таъмин карда наметавонад. Ба ин мақсад киштиҳои дигар мамлакатҳоро низ истифода мебаранд. Шарикони тичорати берунии Ҷопон мамлакатҳои ҷанубу шарқии Осиё, ИМА, Аврупои Ғарбӣ ва Чин мебошанд.

Қаламрави Чопон аз ҷиҳати дараҷаи инкишофи иқтисодӣ як ҳел нест. Аз ҳама музофоти тараққикарда ва сараҳолӣ қисми марказии Хонсю мебошад. Хонсюи Чанубӣ ва Кюсюи Шимолӣ бо шакли хочагидорӣ ва ҷойгиршавии саноат бо Хонсюи Марказӣ шабоҳат дошта бошад ҳам, вале аз ҷиҳати пешрафти иқтисодӣ аз он ақиб меистанд. Иқтисодиёти Кюсюи Чанубӣ, ҷазираи Сикоку ба монанди Хонсюи Шимолӣ ва Хоккайдо суғуст инкишоф ёфтааст. Дар ин музофотҳо бештар соҳаҳои кишоварзӣ инкишоф ёфтаанд. Корхонаҳои саноатӣ дар шаҳрҳои алоҳида ҷой гирифтаанд.

Савол ва супориш

1. Аз рӯи харита мавқеи иқтисодию географии Чопонро тасвир кунед.
2. Барои чӣ Чопон якмиллата мебошад?
3. Дар Чопон кадом навъи захираҳои табиӣ бештар ва кадомашон камтар мебошанд?
4. Дар Чопон он сарватҳои табиӣ, ки барои пешрафти иқтисодиёт зарур аст, кам ё тамоман нест?
5. Фаҳмонед, ки иқтисодиёти он аз кадом ҳисоб ба дараҷаи баланд инкишоф ёфтааст?
6. Дар таркиби кишоварзӣ Чопон кадом соҳа бартарӣ дорад?
7. Ҷазираҳои Чопон бо кадом навъҳои нақлиётӣ бо ҳам алоқа мекунанд?

ОЗАРБОЙҶОН

Масоҳаташ – 87 ҳазор км².

Аҳолиаш – 9,5 млн. нафар.

Пойтахташ – Боку.

Забони давлатӣ – озарӣ.

Воҳиди пулӣ – маноти озарбойҷонӣ.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Озарбойҷон дар қисми шарқии моварои Кафказ (Закавказия) воқеъ гардидааст. Вай

ба баҳри Каспӣ (Хазар) баромад дорад. Ин барои алоқаи иқтисодӣ доштан бо Эрон, Русия, Қазоқистон ва мамлакатҳои Осиёи Марказӣ аҳамияти калон дорад. Дар хушкӣ тавассути роҳи оҳан, автомобилӣ (мошингард) ва ҳавоӣ бо давлатҳои Арманистон, Гурҷистон алоқа дорад. Чунин мавқеи иқтисодию географӣ барои инкишоф додани иқтисодиёти мамлакат мусоидат менамояд.

Тавсифи умумии табиат ва ҳоҷагӣ. Озарбойҷон табиати ба худ хос дорад. Релефи он аз қӯҳҳои миёна, баландқӯҳ ва ҳамворӣ иборат аст. Ҳамворӣ 60 дарсади қаламрави мамлакатро ташкил менамояд. Масоҳати Озарбойҷон дорои сарватҳои минералии гуногун мебошад. Дар ин ҷо захираи калони нафт, газ (нимчазираи Абшерон, тунукобаи Каспӣ (Хазар), маъдани оҳан, алунит, кобальт, олтингӯгирд, марғи муш, молибден, намак (Дашткесан), ангишт (Зағлик) дида мешавад. Ғайр аз ин дар Физилчай қонҳои металлҳои ранга, дар Прағачай, Нахҷувон мис, хромит муайян карда шудааст. Аз маснуоти сохтмонӣ сангӣ хуб, оҳаксанг, туф, мрамор вомехӯранд. Дар заминаи сарватҳои зеризаминӣ ва ашёи хоми кишоварзӣ саноати бисёрсоҳа ташкил ёфтааст. Дар дохили он мавқеи асосиро маҷмӯи сузишворию энергетикӣ ишғол менамояд. Ҳоло Озарбойҷон 22,5 млн тонна нафт, 20 млрд квт/соат қувваи барқ истеҳсол мекунад.

Ба маҷмӯи мазкур 75 дарсад захираи асосии саноати мамлакат рост меояд. Маҷмӯъ нафақат истеҳсоли нафт, газ, инчунин қоркарди он, химияи синтези органикӣ, таҷҳизоти нафту газ истеҳсолкунанда ва қоркарди онҳоро дар бар мегирад. Металлургияи сиёҳ ва ранга заводи мартеновӣ, қубуристехсолкунӣ ва алюминбарории Сумгаитро дар бар мегирад. Соҳаи мошинсозӣ, қорхонаҳои электротехникӣ, асбобу анҷомсозӣ, электронӣ, радиобарорӣ, таҷҳизоти нафт-истеҳсолкунӣ амал мекунад.

Маҷмӯи кишоварзӣ саноатӣ. Инкишофи ин маҷмӯъ ба тараққиёти обёрӣ вобаста мебошад. Ба ин мақсад дар мамлакат обанборҳо сохта, аз онҳо барои обёрии заминҳо каналҳо гузаронида шудаанд. Дар айни замон 60 дарсад замини кишт обёрӣ карда мешавад. Заминҳои обёришударо барои кишти гандуми шолӣ, хӯроқи чорво ва зироати техникӣ истифода мебаранд. Истеҳсоли гандум соли 2010 ба зиёда аз 3200 ҳазор тонна расонида шуд. Аз зироатҳои техникӣ парвариши пахта аҳамияти калон дорад, ки дар ҳамвори Кура кишт карда мешавад. Соли 2010 истеҳсоли он зиёда аз 100 ҳазор тоннаро

ташкил намуд. Дар нишебиҳои Кафкази Калон ва Хурд ангур парвариш менамоянд. Ин мавзеъҳо 50 дарсади ангури тамоми моварои Кафказ (Закавказия)-ро медиҳад. Дар баробари ангурпарварӣ боғдорӣ ва сабзавоткорӣ тараққӣ карда, дар пастиҳои Ленкоран ҷой парвариш карда мешавад.

Чорводорӣ соҳаи дуҷуми кишоварзӣ мебошад. Соҳаи муҳимми он ғусфанд ва кирмакпарварӣ ба ҳисоб меравад. Ҳоло саршумори ғусфанд ва буз, ҳайвони шохдори калон 2,5 млн сарро ташкил менамояд. Дар заминаи ашёи хоми кишоварзӣ корхонаҳои саноати сабук (асосан бофандагӣ) ва ҳуҷроворӣ қор мекунанд. Дар соҳили Каспӣ минтақаи дамгирӣ ташкил ёфтааст. Дар алоқаи иқтисодиёти берунаи мамлакат 64 дарсади воридотро озукаворӣ, 90 дарсади содиротро нафт ва маҳсулоти қоркарди нафт, газ ва молҳои энергияталаб ташкил мекунад. Шарикони асосии тиҷоратии берунии Озарбойҷон, Русия, Эрон, Украина, Туркменистон мебошанд.

Нақлиёт. Озарбойҷон дорои шабакаи ба дараҷаи қофӣ инкишофёфтаи роҳи оҳану автомобилгард (мошингард) мебошад. Дар боркашонӣ ҷойи якумро роҳи оҳан, ҷойи дуюмро роҳи баҳрӣ ташкил менамояд.

Дар рафти ташаккул ёфтан ва инкишофи хоҷагии халқ дар қаламрави Озарбойҷон якҷанд ноҳияҳои иқтисодӣ ба миён омаданд, ки бо таъсиси соҳавӣ аз якдигар фарқ менамоянд: Абшерон, Кура – Араке, Кировобод – Қазок, Шеқӣ – Занаталӣ, Ленгкоран – Астра, вилоятҳои худмухтори Нахҷувон ва Қаробогӣ Қўҳӣ.

Савол ва супориш

1. Аз рӯйи харита ба мавқеи иқтисодӣ-географии Озарбойҷон баҳои иқтисодӣ диҳед.
2. Табиати Озарбойҷон ба худ чӣ гуна ҷиҳатҳои хос дорад?
3. Озарбойҷон аз қадом сарватҳои зеризаминӣ бой мебошад?
4. Дар саноати Озарбойҷон қадом маҷмӯи истеҳсоли мавқеи асосиро ишғол менамояд.
5. Маҷмӯи кишоварзӣю саноатӣ ғайр аз кишоварзӣ қадом соҳаҳои саноатро дар бар мегирад?

Маводи иловагӣ

1. Ташаккулёбии қаламрави Озарбойҷон. Қисми зиёди қаламрави имрӯзаи Озарбойҷонро дар қадим Албания меғуфтанд. Аҳолии он бо чорводорӣ

ва заминдорӣ машғул буд. Дар асри III Албанияро Эрон ва дар асри VIII арабҳо забт намуданд. Халқи Озарбойҷон асосан дар асрҳои XI-XIII ташаккул ёфт. Дар ин давра ба қаламрави он туркҳои салҷуқӣ ва тотору мугулҳо ҳучум оварданд. Дар асри XVI Озарбойҷон аз сари нав дар зери тасарруфи империяи форсҳо монд, ки то аввалҳои асри XVIII манбаи муноқишаҳои Эрон ва Туркия гардид. Соли 1826 қисми шимолии Озарбойҷон ба Русия ҳамроҳ карда шуд. Соли 1918 он худро ҷумҳурии соҳибистиклोल ва соли 1920 Ҷумҳурии Шуравии Озарбойҷон эълон намуд.

То соли 1991 дар ҳайати собиқ Иттиҳоди Шуравӣ монд. Баъди пош ҳурдани Иттиҳоди Шуравӣ худро давлати мустақил эълон намуд.

2. Аҳолии Озарбойҷон 9,5 млн нафар буда, дар як мураббаъ 87 кас рост меояд. Аз ҳама зичтар аҳоли дар пасти Ленкоран ва нимчазираи Абшерон ҷойгир шудааст. Афзоиши табиӣ аҳоли ба 1000 нафар 12 нафарро ташкил менамояд.

Дар таркиби аҳоли озарбойҷониҳо 90 дарсад, арманиҳо 2, русҳо 2, догистониҳо 3 дарсадро ташкил мекунанд. Қисми асосии аҳоли (93 дарсад) дини ислом, 4,8 дарсади он дини насрониро пайравӣ мекунанд. Мардҳо ба ҳисоби миёна 67, занҳо бешанд, 75 сол умр мебинанд.

3. Алокаи иқтисодии Озарбойҷон бо мамлакатҳои бурунмарзӣ дар арафаи барқароршавӣ ва ташаккулёбӣ мебошад. Ҳоло 65 дарсади вородотро озуқаворӣ ва 85 дарсади содиротро ашёи энергиядиханда ва энергияталаб ташкил мекунад.

Худатонро санҷед

1. Аз маълумоти иловагӣ истифода бурда, гуед, ки Озарбойҷон ҳамчун давлати мустақил чӣ тавр ташаккул ёфт?
2. Дар таркиби аҳолии Озарбойҷон кадом миллатҳо бартарӣ доранд?
3. Аҳоли кадом динҳоро парастии мекунанд?
4. Озарбойҷон бо кадом давлатҳо бештар алокаи иқтисодӣ дорад?

ГУРЧИСТОН

Масоҳаташ – 69,7 ҳазор км².

Аҳолиаш – 4,6 млн. нафар.

Пойтахташ – Тифлис (Тбилиси).

Забони давлатӣ – гурҷӣ.

Воҳиди пулӣ – ларӣ.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Гурҷистон мавқеи иқтисодию географии мувофиқ дорад. Баромад ба баҳри Сиёҳ, Кафкази Шимолӣ (бо хушкӣ) ба он имконият медиҳад, ки бо Русия, Украина ва давлатҳои ҳавзаи баҳри Миёназамин алоқаи иқтисодӣ намояд.

Табиат ва маъданҳои табиӣ. Табиати Гурҷистон мухталиф аст. Ин ба мавқеи географӣ ва релефи маҳал вобаста мебошад. Қариб 50 дарсади қаламрави он аз сатҳи баҳр дар баландии 0 то 1000 метр (20 дарсадаш аз 2000 метр) баланд воқеъ гардидааст. Аз ҳамин сабаб дар ин ҷо фарқияти амудии ҳарорат, боришот, ҳоку наботот хеле калон аст. Ба ин нигоҳ накарда, шароити табиӣ қисми зиёди қаламрави он барои инкишофи кишоварзӣ мусоидат менамояд.

Қаламрави Гурҷистон аз сарвати обӣ бой аст. Дарёҳои пуроби қисми ғарбии он дорои захираи калони қувваи барқ мебошанд. Аз ин ҷиҳат ва аз ҷиҳати масоҳати ҷангал он аз мамлакатҳои ҳамсояи худ – Озарбойҷон ва Арманистон дар ҷойи аввал меистад. Алафзорҳои альпӣ ҳамчун чарогоҳ истифода мешаванд. Аз маъданҳои зеризаминӣ захираи марганетс, мис, руху сурб, барит, ангиштсанг, марғи муш, сурма, симоб, селестин, гили сафедкунанда аҳамияти саноатӣ доранд. Ашёи маснуоти сохтмон нисбатан васеъ паҳн гардидааст.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Гурҷистон дорои хоҷагии бисёрсоха мебошад. Дар таркиби он ҷойи асосиро маҷмӯи кишоварзӣ саноатӣ ишғол менамояд. Вай дар заминаи манбаҳои сӯзишворӣ энергетикӣ ва соҳаҳои кишоварзӣ инкишоф меёбад. Маҷмӯи мазкур 60 дарсад маҳсулоти мамлакатро истеҳсол менамояд. Асоси онро заминдорӣ субтропикӣ ташкил медиҳад, ки ба соҳаҳои боғу тоқдорӣ, ҷойпарварӣ ва

зироатҳои эфирӣ рағандиҳанда таъсис ёфтааст. Масоҳати замини кишоварзӣ 35 дарсади қаламрави мамлакатро ишғол менамояд. Васеъ намудани замини кишоварзӣ ба хушконидаи заминҳои ботлоқии пасти Колхида ва обёрӣ намудани заминҳои ноҳияҳои ҷанубу шарқи мамлакат вобаста мебошад. Ҳоло қисми зиёди ҷой дар пасти Колхида, меваҳои ситрусӣ, хурмо, зайтун дар Ғарби Ғурҷистон парвариш карда мешаванд. Фабрикаҳои коркарди ҷой, заводҳои консерва, вино ва коньякбарорӣ дар наздикии манбаи ашёи хом ҷойгир шудаанд. Ҳоло (с 2010) саноати ҳурукворӣ 20 дарсади маҳсулоти умумии дохилии мамлакатро медиҳад. Як қисми саноати химия ва мошинсозӣ барои қонё гардонидани талаботи маҷмӯи кишоварзӣ саноатӣ нигаронида шудааст. Ин соҳаҳои саноат нуриҳои минералӣ (Руставели), мошинҳои ҷойгундорӣ, коркарди замин ва таҷҳизоти корхонаҳои саноати ҳурукворӣ истеҳсол меkunанд. Ғайр аз ин саноати химия нахи сунӣ, пластмас; соҳаи мошинсозӣ автомобил, электровоз, дастгоҳ истеҳсол меkunад. Заминаи мошинсозиро заводи металлургии Руставели ташкил меkunад. Дар алоқаи иқтисодии берунаи Ғурҷистон содирот 1,8 млрд, воридот 3,3 млрд долларро ташкил меkunад. Истеҳсоли умумии маҳсулоти дохилӣ 16 млрд доллар (ба ҳар сари аҳоли 3,6 ҳазор доллар)-ро ташкил менамояд.

Нақлиёт. Ғурҷистон аз навҳои гуногуни нақлиёти ҳозиразамон истифода мебарад. Аммо қисми асосии бор тавассути роҳи оҳан ва баҳрӣ (бо бандарҳои Батуми, Сухуми, Потӣ) қашонида мешавад. Нисбат ба мамлакатҳои ҳамсоя дар ин ҷо роҳи аргамчинӣ (канатӣ) инкишоф ёфтааст. Нақлиёти ноҳияҳои кӯҳӣ автомобил мебошад. Нақлиёти ҳавоӣ асосан барои мусофиркашонӣ истифода бурда мешавад. Деҳаҳои баландкӯҳро бо марказҳои маъмурӣ пайваст менамояд. Дарозии умумии роҳи оҳан 1570 километр, автомобилӣ 33900 километрро ташкил менамояд. Бандарҳои баҳрӣ – Батуми, Сухуми ва Потӣ ба ҳисоб мераванд.

Тафовути қаламрави таркибии соҳаҳои истеҳсолот барои ташаккул ёфтани 8 ноҳияи иқтисодӣ асос гузоштааст: 1. Марказӣ. 2. Шарқӣ. 3. Ҷанубӣ. 4. Абхазистон. 5. Оҷористон. 6. Ғарбӣ. 7. Осетияи Ҷанубӣ. 8. Марказии Ғарбӣ. Аз ҳама ноҳияи тараққиқардаи он Марказии Шарқӣ мебошад. Вай марказҳои саноатии таҳассуси гуногундошта (Тифлис, Руставели, Гори)-ро дар бар мегирад ва мағзи таркибии қаламрави хоҷагии мамлакатро ташкил менамояд. Ноҳияи Ғарбӣ (соҳили баҳри

Сиёҳ) минтакаи асосии истироҳат ва муолиҷаи аҳолии ватанӣ ва бурунмарзӣ мебошад.

Савол ва сунориш

1. Мавқеи мусоиди Гурҷистонро чӣ муайян мекунад?
2. Мухталифӣи табиати Гурҷистон ба чӣ вобаста мебошад?
3. Сарватҳои зеризаминии Гурҷистонро аз харита нишон диҳед.
4. Барои чӣ дар Гурҷистон маҷмӯи кишоварзӣю саноатӣ бештар тараққӣ кардааст?
5. Дар боркашонӣ қадом навъҳои нақлиёт мавқеи асосиро ишғол менамоянд?

Маводи иловагӣ

1. Ташаккул ёфтани қаламрави Гурҷистон аз асрҳои IV-VI оғоз ёфта, дар ин давра дар ин ҷо ду давлат – Колхида ва Иберия ташкил ёфтаанд. Даре нагузашта мамлакат дар зери тасарруфи форсҳо монд. Дар давраи ҳукмронии он Гурҷистон истиклолият гирифт. То нимаи асри VII ба маҳали муноқишаҳои империяи Форсу Византия табдил ёфт. Дар нимаи ҳамин аср онро арабҳо забт намуданд. Баъд дар давраи малика Тамара ба қуллаи баланди инкишоф расид. Ҳучуми Темур мамлакатро ба харобазор табдил дод. Дар асри XVI Гурҷистони Ғарбиро туркҳо ва Шарқиро эронӣҳо забт намуданд. Соли 1801 аввал Гурҷистони Шарқӣ, сипас Ғарбӣ ба Русия ҳамроҳ шуд. Баъди инқилоби октябр, соли 1918 давлати мустақил эълон карда шуд. Соли 1922 ба ҳайати собиқ Шӯравӣ дохил гардид. Баъди пош ҳурдани Шӯравӣ мустақилият ба даст овард.

2. Аҳолии Гурҷистон нисбат ба давраи собиқ Шӯравӣ дида, кам гардид. Сабабаш паст фаромадани дараҷаи афзоиши табиӣ аст. Ҳоло афзоиши табиӣ ба ҳар 1000 нафар аҳоли 3,4 нафарро ташкил менамояд. Зичии аҳоли ба ҳар як км² 78 касро ташкил менамояд. Тақрибан 4,6 дарсади аҳолии Гурҷистон дар баландиҳои 1000 м зиндагӣ мекунанд. Дар таркиби миллии аҳоли гурҷиҳо 68,8, арманиҳо 9, русҳо 5,1, озарбойҷониҳо 6, осетиниҳо 3,2, абхазҳо 1,7 дарсадро ташкил мекунанд. Аксари

аҳолии он дини насронӣ ва фақат 11 дарсади он исломо парастии менамоянд.

3. Ноустувории сиёсӣ ва ҷанг бо Абхазистон ба иқтисодиёт ва савдои берунии Гурҷистон таъсири калон расонид. Дар айни замон воридоти мол аз содироти он бештар мебошад. Қисми асосии содироти маҳсулоти саноати озуқаворӣ ва кишоварзӣ (50 дарсад) ва маҳсулотҳои металлӣ химиявӣ ташкил менамояд. Шарикони тиҷорати берунии Гурҷистон Русия, Туркия, Озарбойҷон, Булғория, ИМА, Англия, Украина, Италия, Руминия ва Олмон мебошанд.

Худатонро санҷед

1. Ташаккулёбии қаламрави Гурҷистон аз кадом асрҳо оғоз ёфтааст?
2. Сарватҳои табиӣи Гурҷистон барои инкишофи кадом соҳаҳо мусоидат менамоянд?
3. Дар Гурҷистон паст рафтани дараҷаи афзоиши аҳоли ба чӣ вобастааст?
4. Ноустувории сиёсӣ ба иқтисодиёти Гурҷистон чӣ гуна таъсир расонид?
5. Кадом давлатҳо ҳарифони тиҷорати берунии Гурҷистон ба ҳисоб мераванд?

АРМАНИСТОН

Масоҳаташ – 29,8 ҳазор км².

Аҳолиаш – 2,9 млн. нафар.

Пойтахташ – Ереван.

Забони давлатӣ – арманӣ.

Воҳиди пулӣ – драм.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Арманистон мавқеи муҳимми иқтисодию географиро ишғол мекунад. Қаламрави он аҳамияти транзитӣ дорад. Ҳама роҳҳои автомобилгард ва

оҳане, ки аз Русия ва мамлакатҳои моварои Кафказ (Закавказия) ба самти Шарқи Наздик ва Шарқи Миёна убур мекунад, аз қаламрави Арманистон мегузаранд. Чунин мавқеи иқтисодии географӣ барои барқарор намудани алоқаи зичи иқтисодӣ бо мамлакатҳои ҳамсояи дур ва баланд бардоштани дараҷаи иқтисодӣ он мусоидат менамояд. Иштироки онро дар бозори ҷаҳонӣ устувор мегардонад.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Арманистон мамлакати кӯҳӣ буда, тақрибан 90 дарсади қаламрави он дар баландии 1000 метр воқеъ гардидааст. Релефи кӯҳӣ ба ташаккул ёфтани навъҳои гуногуни иқлим (аз субтропикии хушк то континенталии хушк) сабаб гардидааст. Гуногунии иқлим ба гуногунии олами наботот ва ҳосилшавии навъҳои ҳок таъсир расонидааст. Ҳамаи ин сарватҳои табиӣ дар якҷоягӣ бо сарватҳои зеризаминӣ барои ташкил ёфтани хоҷагии бисёрсоҳа заминаи мусоиди табиӣ гузоштааст. Алафзорҳои табиӣ алпӣ ва минтақаҳои даштро ҳамчун ҷарогоҳи тобиства истифода мекунанд. Ҷангалҳои 11 дарсади қаламрави Арманистонро ишғол менамояд. Буридани он манъ карда шудааст. Захираи об кам аст, онро бо ҳамкориҳои Озарбойҷон ва Гурҷистон истифода мекунанд. Аз сарватҳои зеризаминӣ дар қаламрави Арманистон металлҳои ранга, нодир, киматбаҳо, мис (зиёда аз 40 кон), молибден, тило, оҳан, нефелини синит муайян карда шудаанд. Дар ин ҷо инчунин хелҳои гуногуни ашёи маснуоти сохтмон ва саноати химия мавҷуданд.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Арманистон ба хурдии масоҳат нигоҳ накарда, дорои саноат ва кишоварзии серсоҳа мебошад. Асоси онро энергетика ташкил менамояд. Қувваи барқро неругоҳҳои обӣ (дар дарёи Раздан), аловӣ (Ереван) ва атомӣ истифода мекунанд. Як қисми қувваи барқро Гурҷистон медиҳад. Дар таркиби саноати Арманистон мавқеи асосиро соҳаҳои сӯзишворӣ энергетикӣ, металлургӣ, ҳӯрокворӣ ишғол мекунанд. Мошинсозӣ қариб 5 дарсади маҳсулоти умумии саноатро медиҳад. Он ба истифодаи асбоби анҷоми электротехникӣ, дастгоҳҳои металлкоркунӣ, радиотехника, мошинҳои электронӣ махсус гардонидани шудааст. Саноати металлургияи ранга – мис, молибден, алюминий, руҳ, сурб, металлҳои нодир истифода менамояд (маркази онҳо аз ҳарита ёбед). Соли 2010 соҳаи сӯзишворӣ энергетикӣ 25 дарсад, металлургӣ 16 дарсад, ҳӯрокворӣ 20,5 дарсад маҳсулоти саноати мамлакатро истифода намуданд.

Дар заминаи партови саноати мис ва ашъи хоми маҳаллӣ саноати химия инкишоф ёфтааст. Ин соҳа асосан кислотаи сулфат, нурӣ, каучук, чархи автомобил, пластмас, нахи химиявӣ истеҳсол менамояд.

Маҷмӯи кишоварзӣ саноатӣ. Дар соҳаи кишоварзӣ фақат 36 дарсад замини қаламрави мамлакатро истифода мебаранд. Маҳдуд будани захираи об ба таври экстенсивӣ (зиёд кардани масоҳати замини кишт) инкишоф ёфтани кишоварзӣ имконият намедихад. Замини киштро фақат аз ҳисоби заминҳои шӯразада, санглох ва нишебии кӯҳҳо (бо роҳи суфақунӣ) васеъ кардан мумкин, ки он ҳарчи зиёдро талаб менамояд. Ҳоло замини кишт 483 ҳазор гектарро ташкил менамояд.

Кишоварзӣ аз 1/3 ҳиссаи маҳсулоти мамлакатро медиҳад. Дар таркиби он мавқеи асосиро боғу тоқпарварӣ, тамоку ва сабзавотпарварӣ ишғол менамоянд. Ин соҳаҳои меҳнатталаб асосан дар водии дарёи Арарат инкишоф ёфтаанд. Дар заминҳои минтақаи кӯҳӣ ҷав ва гандум парвариш карда мешавад. Аз соҳаи чорводорӣ асосан ғусфандпарварӣ тараққӣ ёфтааст. Саршумори ғусфанд ва буз соли 2010 зиёда аз 0,75 млн сарро ташкил намуд. Чорворо тобистон дар ҷароғохҳои кӯҳӣ, зимистон дар рабӯтҳо парвариш мекунанд. Барои афзун гардонидани саршумори чорво имконият нест. Ашъи хоми кишоварзиро дар корхонаҳои саноати ҳӯрокворӣ кор мекунанд. Аз мева ва сабзавот фишурда, консерва, аз ангур вино ва коняк тайёр менамоянд. Ҳоло истеҳсоли умумии маҳсулоти дохилии мамлакат 18 млрд (ба ҳар сари аҳоли 5290) долларро ташкил менамояд. Дар тичорати беруни содирот 1,0 млрд доллар ва воридот 2,2 млрд долларро ташкил менамояд. Шарикони тичорати берунии Арманистон асосан Русия, Туркменистон ва Эрон мебошанд.

Нақлиёт. Шабакаи роҳҳои оҳан ва автомобилгард ба талаботи имрӯзаи хоҷагӣ мувофиқ мебошад. Шохроҳи асосӣ (роҳи оҳан) хусусияти канорӣ дошта, аз қисми ҷанубу шарқи мамлакат мегузарад. Яке аз масъалаҳои асосӣ аз нақлиёт бехтар таъмин намудани дохили мамлакат мебошад. Ба ин мақсад барои ба шимол баромадан, хати дуёи роҳи оҳан (Раздан-Иджеван) сохта шудааст. Ҳоло Арманистон дорой 852 километр роҳи оҳан ва зиёда аз 8 ҳазор километр роҳи автомобилӣ мебошад.

Қаламрави Арманистон аз ҷиҳати таҳассуси хоҷагӣ ва дараҷаи тараққиёт ба шаш ноҳияи иқтисодӣ ҷудо мешавад. Муҳимтарини онҳо ноҳияи Севан ва Арарат мебошад. Онҳо тараққиқардтарин ноҳияҳои Арманистон ба ҳисоб мераванд.

Савол ва супориш

1. Барои чӣ қаламрави Арманистонро транзитӣ мегӯянд?
2. Қисми зиёди қаламрави Арманистон дар кадом баландӣ воқеъ гардидааст?
3. Арманистон аз кадом сарватҳои зеризаминӣ бой аст? (Аз харита нишон диҳед)
4. Дар саноат ва кишоварзӣ бештаркадом соҳаҳо инкишоф ёфтаанд?

ҚАЗОҚИСТОН

Масоҳаташ – 2717,3 ҳазор км².

Аҳолиаш – 17,5 млн. нафар.

Пойтахташ – Остона.

Забони давлатӣ – қазоқӣ.

Воҳиди пулӣ – танга.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Қазоқистон дар шарқ бо Чин (Хитой), дар шимолу шарқ ва шимолу ғарб бо Русия, дар ҷануб бо Туркменистону Ўзбекистон ва дар ҷанубу шарқ бо Қирғизистон ҳамсарҳад мебошад. Бо баҳри Каспӣ (Хазар) ба мамлакатҳои моварои Қافқоз (Пасикафқоз), Эрон ва Русия баромад дорад. Чунин мавқеи иқтисодию географии мусоид имконият медиҳад, ки бо ин мамлакатҳо алоқаи ҳаматарафаи иқтисодӣ дошта бошад.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Сатҳи Қазоқистон асосан аз ҳамворӣ ва теппаҳои майда иборат аст. Иқлими он континенталии шиддатнок мебошад. Баробари аз шимол ба ҷануб тағйир ёфтани кунҷи афтиши нури Офтоб ва боришот (аз 300 то 100 мм) тадриҷан ивазшавии минтақаҳои табиӣ (бешадашт, дашт, нимбиёбон ва биёбон) ба миён меояд. Дар қаторқӯхҳои канорӣ ин минтақаҳои табиӣ ба таври амудӣ ҷойгир шудаанд. Мухталиф будани шароити табиӣ ба истифодабарии заминҳои кишт таъсир расонидааст. Дар шимолӣ мамлакат заминҳои лалмӣ ва дар ҷануб заминҳои обёришаванда доман паҳн кардаанд.

Вобаста ба сохти геологӣ замини Қазоқистон аз сарватҳои зеризаминӣ бой мебошад. Дар ин ҷо тақрибан тамоми навъи сарватҳои зеризаминиро дидан мумкин аст. Захираи калони мис дар майдатеппаҳои казоқ ва дигар мавзёҳо тадқиқ карда шудаанд. Аз дигар сарватҳои зеризаминӣ никел (кӯҳи Мугочар), боксит (Тургай), волфрам, молибден, маъдани оҳан (вилояти Қўстанай), марганец, хром, тило, металлҳои ранга (Лениногорск, Такели, Ачисай), фосфорит, асбест, намак, нафт (Манқишлоқ, Бузачӣ), газ, ангишт аҳаммияти саноатӣ доранд.

Замини дар соҳаи кишоварзӣ истифодашаванда 192 млн гектарро ташкил менамояд. Аз ин 90 дарсадаш ба чарогоҳ, 3,6 дарсадаш ба алафдаравҳо рост меояд. Замини кишт 45,0 млн гектарро ташкил менамояд. Захираи гидроэнергетикӣ он қадар зиёд нест. Вай ҳамагӣ 7,5 млн квт-ро ташкил мекунад. Ҳамин тавр, сарватҳои табиӣ Қазоқистон барои ташаккул ва инкишофи хоҷагии бисёрсоҳавӣ имконияти ниҳоят калон доранд.

Тавсифи хоҷагии халқ. Дар заминаи васеъ истифода бурдани сарватҳои зеризаминӣ, энергетикӣ, замин, саноат ва кишоварзӣ бисёрсоҳавӣ тараққӣ ёфтааст. Дар айни замон маҳсулоти умумии хоҷагии мамлакат ба 119 миллиард доллар баробар аст. Ин ба ҳар сар аҳоли 7780 долларро ташкил менамояд.

Саноат. Ин соҳа зиёда аз 50 дарсади маҳсулоти мамлакатро истеҳсол менамояд. Аммо дар он истеҳсол ва коркарди ашёи хом афзалият дорад.

Асоси саноати Қазоқистонро саноати сӯзишворию энергетикӣ ва металлургӣ ташкил менамояд. Ҳоло 42,8 дарсади маҳсулоти умумии саноатро соҳаи саноати сӯзишворию энергетикӣ ва 28 дарсадашро соҳаи саноати металлургӣ медиҳад. Саноати металлургӣ металлургияи сиёҳ ва рангаро дар бар мегирад. Металлургияи ранга мавқеи асосиро ишғол менамояд. Корхонаҳои он дар ҳама ноҳияҳои иқтисодии мамлакат ҷойгир шудаанд. Дар ноҳияи Марказӣ мис, дар ноҳияи Шарқӣ рух, сурб, мис ва металлҳои камёб, дар ноҳияи Шимолӣ истеҳсол ва коркарди металлҳои ранга ва ашёи хоми алюминий, дар ноҳияи Ҷануб кӯрғошим истеҳсол менамоянд. Дар асоси боксити вилояти Қўстанай заводи алюминии Павлодар кор мекунад. Металлургияи сиёҳ аз якҷанд корхонаҳои коркарди маъдан (Соколов-Сарбой, Лисаков), комбинати металлургӣ ва заводи коркарди металлпура иборат мебошад.

Металлургияи сиёҳ ва ранга ба ашёи хом ва сӯзишвории маҳаллӣ (ангиштсанги Қараганда ва ангишти сиёҳтоби Экибастуз) тақя менамояд. Пайваста бо саноати металлургӣ, сӯзишворӣ (кокскунӣ, нафтқоркунӣ) ва ашёи хоми химиявӣ (фосфор), қорхонаҳои химияи асосӣ ва синтези органикӣ қор мекунад.

Дар асоси металли сиёҳ ва рангаи маҳаллӣ соҳаи мошинсозӣ инкишоф ёфта истодааст. Мошинсозӣ таҷхизоти саноати кӯҳӣ, асбобу анҷом, дастгоҳҳои электротехникӣ истехсол менамояд. Он бештар аз 8 дарсади маҳсулоти умумии саноатро медиҳад.

Расми 10. Харитаи иқтисодии Қазоқистон

Маҷмӯи кишоварзӣю саноатӣ. Дар маҷмӯи кишоварзӣю саноатии Қазоқистон $\frac{2}{3}$ ҳиссаи қорғарони соҳаи истехсолот қор мекунад ва 63 дарсади маҳсулоти умумии мамлакатро истехсол менамояд. Дар таркиби он ҷойи аввалро қорводорӣ ишғол мекунад. Вай 57 дарсади маҳсулоти кишоварзиро медиҳад. Соҳаи асосии он ғӯсфандпарварӣ, қорвои қалони шохдор ва шутурпарварӣ мебошад. Соли 2010 саршумори ғӯсфанд ва буз 14,2, қорвои қалон 5,4 млн сарро ташқил намуд. Зироатқорӣ соҳаи дуҷоми кишоварзӣ буда, он ба ғаллақорӣ маҳсус ғардонида шудааст. Дар Қазоқистони Шимолӣ асосан ғандуми бақорӣ ва дар заминҳои оби ҷануб шолӣ кишт қарда мешавад. Аз зироатҳои техникӣ пахта ва лаблабуи қанд меқоранд. Дар заминаи ашёи хоми маҳаллӣ саноати хӯроқворӣ инкишоф ёфтааст. Ин соҳа 16 дарсади маҳсулоти умумии саноатро

медихад. Соҳаи асосии он ғушторкунӣ ва ордкашӣ мебошад. Корхонаҳои ин соҳаҳо қариб дар тамоми шаҳрҳои калони мамлакат сохта шудаанд. Саноати мошинсозӣ ва химиявӣ соҳаи кишоварзиро бо трактор, мошинҳо барои сохтмони системаи обёрӣ, истехсоли ҳуҷоки чорво, нуриҳои минералӣ таъмин менамояд. Соли 2010 дар тичорати берунаи Қазоқистон содирот 35,6 млрд, воридот 22,0 млрд долларро ташкил намуд. Шарикони тичоратии берунаи он Русия, Украина, Ўзбекистон ва Чин мебошад.

Наклиёт. Қазоқистон дорои шабакаи васеи наклиёт мебошад. Хусусан наклиёти роҳи оҳан, автомобилӣ ва қубурӣ тараққӣ ёфтааст. Аз қаламрави Қазоқистон роҳҳои оҳани транзитӣ мегузарад. Дарозии хати роҳи оҳан 13,7 ҳазор километр, автомобилӣ 90 ҳазор километрро ташкил менамояд.

Қаламрави Қазоқистон аз ҷиҳати таҳассуси хоҷагӣ ва дараҷаи тараққиёт ба 5 ноҳияи иқтисодӣ ҷудо мешавад: 1) Қазоқистони Ҷанубӣ; 2) Қазоқистони Шимолӣ; 3) Қазоқистони Шарқӣ; 4) Қазоқистони Ғарбӣ; 5) Қазоқистони Марказӣ.

Савол ва супориш

1. Аз рӯйи харита ба мавқеи иқтисодию географии Қазоқистон баҳои иқтисодӣ диҳед.
2. Қазоқистон аз кадом навъи сарватҳои табиӣ бой аст?
3. Шароити табиӣ Қазоқистон бо кадом хусусиятҳои худ фарқ мекунад?
4. Саноати Қазоқистон дар асоси кадом навъҳои ашёи хом тараққӣ кардааст?
5. Маҷмуи кишоварзӣю саноатии Қазоқистон кадом соҳаҳоро дар бар мегирад?

Маводи иловагӣ

1. Қаламрави имрӯзаи Қазоқистон дар асрҳои VII-VIII ба ҳайати хоконии Турк, дар асрҳои IX-XII бошад, ба ҳайати давлатҳои огузҳо ва қарахониҳо дохил мешуд. Дар асрҳои XI-XIII ба ин сарзамин салҷуқиҳо, кидониён ва муғулҳо тохтубоз намуданд. Охириҳои асри XV хонигарии қазоқ ташкил ёфт. Дар асрҳои XVIII-XIX қазоқҳо ихтиёран ба Русия ҳамроҳ шуданд. Соли 1917 ин қаламрав Ҷумҳурии Автономии Қазоқистон ном гирифта, ба ҳайати РСФСР ва соли 1936 ҳамчун Ҷумҳурии иттифокӣ ба

хайати собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ дохил шуд. Соли 1991 пас аз барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ худро давлати мустақил эълон намуд.

2. Дар қаламрави собиқ Шӯравӣ Қазоқистон ҷумҳурие буд, ки дар таркиби аҳоли қазоқҳо ҳамагӣ 39,7 дарсад (1989)-ро ташкил мекард. Дар мобайни солҳои 1990 ин нишондод аз ҳисоби афзоиши табиӣ аҳоли ва кӯчидани русзабонҳо то 46 дарсад афзуд. Солҳои охир миқдори қазоқҳо аз ҳисоби аз ноҳияи Синсизян уйгури Чин кӯчида омадани қазоқҳо зиёд гашта истодааст. Аҳолии шаҳр 57 дарсадро ташкил менамояд. Дар айни замон афзоиши табиӣ аҳоли паст мебошад. Ба ҳар 1000 нафар аҳоли 5,3 кӯдак рост меояд.

3. Дар тичорати берунии Қазоқистон воридот аз содирот бартарӣ дорад. Ин ба он вобаста аст, ки солҳои охир барои аз нав таҷҳизонӣ ва сохтани корхонаҳои нав давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон маблағгузорӣ карда истодаанд. Ин аз хориҷа кашондани таҷҳизот ва ашёи зиёдеро талаб менамояд. Қазоқистон бо Русия, Қирғизистон ва Белорус ба иттиҳоди ягонаи бочӣ дохил аст. Ин аз хориҷа кашонда овардани борро арзон менамояд.

Худатонро санҷед

1. Дар мавқеи иқтисодиёи географии Қазоқистон баъди пош хӯрдани собиқ Шӯравӣ чӣ гуна тағйирот ба миён омад?
2. Барои чӣ қазоқҳо дар асрҳои XVIII-XIX ихтиёран ба Русия муттаҳид шуданд?
3. Баъди гирифтани истиклолият дар ҳаёти миллии аҳолии Қазоқистон чӣ гуна тағйирот даромад?
4. Дар гардиши кашондани бор барои чӣ воридот афзалият пайдо кард?

Аз нигоҳи шумо

Асоси гуногунии сарватҳои зеризаминии Қазоқистонро чӣ ташкил мекунад?

Дар оянда даштҳои бекорхобидаи Қазоқистон аз худ карда мешаванд ё не?

ЎЗБЕКИСТОН

Масоҳаташ – 447,4 ҳазор км².

Аҳолиаш – 26,3 млн. нафар.

Пойтахташ – Тошканд.

Забони давлатӣ – ўзбекӣ.

Воҳиди пулӣ – сўм.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Ўзбекистон дар байни мамлакатҳои Осиёи Марказӣ мавқеи хосса дорад. Роҳҳои оҳан ва автомобилии он бо роҳҳои оҳан ва автомобилии Осиёи Марказӣ пайваст буда, шабакаи ягонаи нақлиёти Осиёи Марказиро ташкил мекунад. Ин ба алоқаи ҳаматарафаи иқтисодӣ доштан бо мамлакатҳои Осиёи Марказӣ низ мусоидат менамояд. Аз дигар тараф, ба самти ғарб баромадани роҳи оҳани Ўзбекистон ба он имконият медиҳад, ки тавассути қаламрави Туркменистон ва Қазоқистон бо собиқ ҷумҳуриҳои Шӯравӣ алоқаи зичи иқтисодӣ дошта бошад. Аз ҷануб бо давлати Афғонистон ҳамхудуд аст.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Табиати Ўзбекистонро мавқеи географӣ, релеф ва аз уқёнусҳо дур будани он муайян мекунад. Дар зери таъсири ин омилҳо иқлими континенталии хушк ташаккул ёфтааст, ки барои қаламрави Осиёи Марказӣ хос мебошад. Ҳарорати ҳавои тобистон дар биёбони Қизилқум гарм, дар қўҳҳои атроф нисбатан салқин мебошад. Қисми ҳамвориي Ўзбекистонро минтақаҳои нимбиёбон ва биёбон ишғол намудаанд. Дар қаторқўҳҳои атроф бошад, минтақаҳои табиӣ ба таври амудӣ ҷойгир шудаанд. Чунин ҷойгиршавӣ дар баъзе мавзёҳо ҷангалзорҳои алоҳида-алоҳидаро ба миён овардааст, ки барои дамгирии аҳоли ва ҳифзи ҳок аҳамияти калон дорад. Хоки ин ҷо асосан хокистарранг мебошад. Аз сарватҳои зеризаминӣ металлҳои ранга, металлҳои нодир ва қиматбаҳо мавҷуданд. Аз сарватҳои ғайримаъданӣ ангишт, нафт, газ, графит, намак, бентонит ва фосфорит дида мешавад. Аҳолии Ўзбекистон қариб 50 дарсади аҳолии мамлакатҳои Осиёи Марказиро ташкил менамояд. Қисми асосии он дар воҳаҳои байниқўҳӣ зиндагӣ мекунад.

Тавсифи умумии хочагӣ. Хочагии Ўзбекистон бисёрсоҳа мебошад. Маҳсулоти умумии он 60,0 миллиард долларро ташкил мекунад. Он ба ҳар сари аҳоли 2,2 ҳазор долларӣ мерасад. Саноати Ўзбекистон, хусусан соҳаҳои таҳассусёфтаи он бевосита ба соҳаи кишоварзӣ, пеш аз ҳама бо пахтакорӣ алоқаманд мебошанд. Онҳо дар якҷоягӣ маҷмӯи кишоварзӣю саноатии мамлакатро ташкил менамоянд. Ин маҷмӯи парваришу коркарди пахта, чигит, истеҳсоли мошинҳои пахтачинӣ, пахта-тозакуни, таҷҳизоти бофандагӣ, нурии минералӣ, мошинҳои соҳаи кишоварзӣ ва ғайраро муттаҳид менамояд. Дар айни замон Ўзбекистон 60 дарсади пахтаи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ)-ро истеҳсол менамояд. Пахта асосан дар воҳаи Фарғона, Тошканд, Зарафшон ва Дилварзин кишт карда мешавад.

Пахтаи гундошта бештар дар 100 завод тоза карда мешавад. Дар ин заводҳо инчунин чигит мегиранд. Аз як қисми он дар заводҳои раванганкашӣ раванг истеҳсол мекунанд. Кунҷораи онро дар чорводорӣ истифода мебаранд. Асоси чорводориро ғусфанди қароқулӣ, кирмакпарварӣ ташкил менамояд. Ўзбекистон 30 дарсади пусти қароқулӣ ва 50 дарсади маҳсулоти кирмакпарварии ИДМ-ро истеҳсол менамояд.

Дар заминаи сарватҳои зеризаминӣ металлургияи ранга ташкил ёфтааст. Калонтарин корхонаи он комбинати металлургии қӯҳии Алмалик ва Зарафшон мебошанд. Дар онҳо истеҳсол ва коркарди мис, рух, сурб, тило ва ғайра ба роҳ монда шудааст. Дар Бекобод заводи оҳанпорагудозӣ амал мекунад. Саноати химия ғайр аз нури (дар Навой, Чирчик, Алмалик, Фарғона, Қўқанд, Самарқанд) дар заводи химиявии Навой ва заводҳои Фарғонаю Намангон маҳсулотҳои гуногуни химиявӣ, аз ҷумла нахи сунӣ истеҳсол мекунанд. Ғайр аз заводҳои мошинсозӣ, таъминоти маҷмӯи кишоварзӣю саноатӣ, заводҳои автомобил, ҳавопаймо, асбоб ва мошинҳои барқию техникӣ истеҳсолкунанда амал мекунанд.

Ғазии кони Ғазлиро на фақат дар корхонаҳои саноати химиявӣ, инчунин барои истеҳсоли қувваи барқ истифода мебаранд. Як қисми ғаз бо кубурҳо ба Русия, Қазоқистон, Қирғизистон фиристода мешавад. Барои истеҳсоли қувваи барқ ба ғайр аз ғаз ангишт (дар як сол 5,5 млн тонна) ва нури оби дарёҳоро истифода мебаранд. Истгоҳҳои обӣ дар дарёи Чирчик сохта шудаанд. Аз дигар соҳаҳои саноат саноати консерва (меваю сабзавотӣ), вино (мусаллас), конякбарорӣ, бофандагӣ,

дўзандағӣ, чармғарӣ, пойафзорбарорӣ низ амал мекунанд.

Мувофиқи маълумоти соли 2010 саноати сӯзишворию энергетикӣ – 21,6 дарсад, саноати сабук – 18 дарсад, хӯрокворӣ – 12,8 дарсад, металлургия – 11,2 дарсад, мошинсозӣ – 10,8 дарсад маҳсулоти умумии саноатиро истехсол мекунанд.

Наклиёт. Дар каламрави Ўзбекистон ҳамаи соҳаҳои наклиёт мутаносиб инкишоф ёфтаанд. Аммо дар алоқаи дохилӣ ва берунӣ роҳи оҳан бартарӣ дорад. Ҳамаи шаҳрҳои калони мамлакат дар сари роҳи оҳан воқеъ гардидаанд. Дар алоқаи байни ноҳияҳо инчунин наклиёти автомобилӣ ва ҳавоӣ саҳми калон доранд. Дарозии роҳи оҳан 3,9 ҳазор, роҳи автомобилӣ 82,0 ҳазор километрро ташкил менамояд.

Зимни таҳассусгардонӣ ва тафовути таркиби хоҷагӣ каламрави Ўзбекистон ба 6 ноҳияи иқтисодӣ ҷудо карда шудааст: 1) Ноҳияи Тошканд; 2) Фарғона; 3) Дашти ғурусна; 4) Бухорою Самарқанд; 5) Қаршӣ; 6) Пойиноби Омударё. Аз ҳама тараққиқардатарин ноҳияҳо Тошканд ва Фарғона мебошад. Ноҳияи Тошканд 40 дарсад маҳсулоти саноат, Фарғона 30 дарсади пахта ва 50 дарсади ғўзаи абрешими мамлакатро истехсол менамоянд.

Дар тичорати берунии Ўзбекистон шарикони асосии он мамлакатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Олмон, Ҷопон, Чин, Кореяи Ҷанубӣ мебошанд.

Савол ва супориш

1. Ўзбекистон бо кадом мамлакатҳо алоқаи зичи иқтисодӣ дорад?
2. Қисми зиёди каламрави Ўзбекистон дар кадом минтақаҳои табиӣ воқеъ гардидаанд?
3. Асоси маҷмӯи кишоварзӣю саноатиро кадом соҳаи зироатчиғӣ ташкил мекунад?
4. Аз харита марказҳои саноати химиявиро нишон диҳед.

Маводи иловагӣ

1. Дар каламрави ҳозираи Ўзбекистон дар давоми таърих воқеаҳои муҳталиф ба миён омадаанд. Дар ҳудуди ин сарзамин ханӯз дар асри VIII пеш аз мелод давлати Бохтария ташаккул ёфта буд. Баъдтар давлати Сугд, Хоразм, Парфия ба миён омаданд. Онҳо давлатҳои тараққиқарда буданд. Дар асри VI

коркарди пахта, пилла, пашму пӯст корхонаҳои саноати сабук кор мекунад. Ин соҳаи саноат 26,5 дарсади маҳсулоти умумии саноати мамлакатро истеҳсол менамояд. Ба саноати ҳурукворӣ 14,8 дарсади он рост меояд. Ҳоло истеҳсоли умумии маҳсулоти дохилии Туркменистон 31,6 млрд (ба ҳар сари аҳоли 4500 доллар)-ро ташкил менамояд.

Наклиёт. Дар боркашонии дохилӣ ва берунии мамлакат мавқеи асосиро роҳи оҳан ишғол менамояд. Ҳиссаи наклиёти автомобилӣ он қадар калон нест. Тавассути бандари Красноводск бор ва мусофиркашонии бурунмарзӣ ба роҳ монда шудааст.

Қаламрави Туркменистон ба се ноҳияи иқтисодӣ ҷудо мешавад: ноҳияи Шарқӣ, Марказӣ ва Ғарбӣ. Аз ҳама тараққикардаи он ноҳияи Марказӣ мебошад, ки дар он ҷо шаҳри Ашқобод ҳамчун маркази саноат, илм ва маданият воқеъ гардидааст. Дарозии роҳи оҳан 2260 километр ва автомобилӣ 14500 километрро ташкил мекунад.

Савол ва супориш

1. Мавқеи мусоиди иқтисодию географӣ доштани Туркменистонро аз рӯйи харита шарҳ диҳед.
2. Хусусияти хоси табиати Туркменистон дар ҷист?
3. Қадом сарватҳои зеризаминӣ аҳаммияти саноатӣ доранд?
4. Дар Туркменистон қадом соҳаҳои саноат бештар инкишоф ёфтаанд?
5. Комплекс кишоварзӣ-саноатии Туркменистон дар асоси ашёи хом қадом соҳаҳои кишоварзӣ инкишоф ёфта истодааст?

Маводи иловагӣ

1. Дар қаламрави ҳозираи Туркменистон дар асри I пеш аз мелод давлати Маргиана, Парфия, Мидия ташаккул ёфта буданд. Баъд дар асри VI форсҳо, дар асри IV пеш аз мелод Искандари Мақдунӣ ин қаламравро тасарруф намуданд. Дар асрҳои IX-X ба ҳайати давлати Тоҳириҳо ва Сомониҳо дохил гардид. Сипас дар асри XI-XII салҷуқиҳо ва мугулҳо онро забт намудаанд. Соли 1881 русҳо ба қаламрави он ҳуҷум оварда, Туркменистонро ба тасарруфи худ дароварданд. Баъди Инқилоби Октябри соли 1917

он истиклолият ба даст даровард. Дар соли 1924 Ҷумҳурии Шӯравии сотсиалистии Туркменистон эълон карда шуд. Соли 1991 баъди барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ давлати мустақил гардид.

2. Қаламрави Туркменистон асосан дар минтақаи биёбон воқеъ гардидааст. Дар он аҳоли нобаробар ҷойгир шудааст. Зичии аҳоли ба ҳисоби миёна дар як км мураббаъ 10,0 нафарро ташкил менамояд. Дар ноҳияҳо он ба 200 нафар мерасад. Туркменистон давлати сермиллат мебошад. Дар қаламрави он зиёда аз 100 халқу миллатҳо ҳаёт ба сар мебаранд. Аз 3/4 ҳиссаи онро туркманҳо ташкил менамоянд. Аҳолии шаҳр ба 46,1 дарсад баробар аст. Афзоиши табиӣ ба ҳар 1000 нафар аҳоли тақрибан 31,1 нафарро ташкил менамояд.

3. Гардиши тичорати берунии Туркменистон нисбатан ба дигар ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ фаъол мебошад. Зеро дар бозори ҷаҳонӣ талабот ба газ, пахта ва ҳунарҳои дастӣ зиёд мебошад. Шарикони асосии тичорати берунии Туркменистон Русия, Украина, Ўзбекистон, Қазоқистон, Озарбойҷон ва Туркия мебошанд.

Худатонро санҷед

1. Кадом омилҳо ба пешрафти иқтисодиёти Туркменистон сабаб шудаанд?
2. Дар ташаккул ёфтани қаламрави Туркменистон чӣ таъсир расонидааст?
3. Барои чӣ аз Туркменистон барои рафтани русзабонҳо ҳукумат маҳдуд намуд?
4. Чаро тичорати берунии Туркменистон фаъол мебошад?

Аз нигоҳи шумо

Барои инкишоф додани заминдорӣ дар Туркменистон чӣ намерасад?

Туркменистон сиёсати ҳозираи демографии худро давом медиҳад ё ки тағйир меёбад? Сабаби давом ва ё тағйир ёфтани онро фаҳмонед.

ТОЧИКИСТОН

Масоҳаташ – 143,1 ҳазор км².

Аҳолиаш – 7,7 млн. нафар.

Пойтахташ – Душанбе.

Забони давлатӣ – тоҷикӣ.

Воҳиди пулӣ – сомонӣ.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Тоҷикистон дар ғушаи Ҷанубу Шарқии Осиёи Марказӣ воқеъ гардидааст. Қаламрави онро дар шимол ва дар ҷануб роҳи оҳан бо шабакаи роҳи оҳани Осиёи Марказӣ пайваст намуда, бо роҳи оҳани собиқ ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шӯравӣ баромад дорад. Тавассути он Тоҷикистон метавонад бо мамлакатҳои дурдасти Аврупо ва Осиё равобити иқтисодӣ намояд. Дар ҷануб ба воситаи роҳи обии дарёи Панҷ ва Ому ба Афғонистон ва Ёзбекистон баромад дорад. Шоҳроҳи автомобилгарди Хоруг - Ош имконият медиҳад, ки бо Қирғизистон ва як қисми шаҳрҳои Ёзбекистон (водии Фарғона) алоқаи зичи иқтисодӣ дошта бошад.

Тоҷикистонро аз ҷанубу шарқ қаторкӯҳҳои баланд аз мамлакатҳои ба мо ҳамсояи Ҷанубу Шарқии Осиё ҷудо мекунанд. Дар шароити гузариш ба иқтисодиёти бозоргонӣ барои ба бозори ҷаҳонӣ баромадан ва инкишоф додани иқтисодиёти мамлакат зарур аст, ки он бо мамлакатҳои ҷаҳон алоқаи иқтисодӣ дошта бошад. Ба ҳамин мақсад шоҳроҳи Кӯлоб-Қалъаи Хумб-Хоруг-Қулма сохта шуд, ки қаламрави Тоҷикистонро бо шоҳроҳи Қароқурум мепайвандад.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Тоҷикистон мамлакатаи кӯҳӣ мебошад. Қаламрави он аз ду қисм иборат аст: минтақаи кӯҳҳо ва ҳамвориҳо. Кӯҳҳо аз 9/10 ҳиссаи масоҳати Тоҷикистонро ташкил менамоянд. Иқлими миёнакӯҳҳо муътадил ва дар баландкӯҳҳо хунук мебошад. Шароит барои заминдорӣ номусоид аст. Иқлими қисми ҳамворӣ гарми континенталӣ мебошад. Дар тамоми ноҳияҳо (ғайр аз кӯҳистон) пахта парвариш мекунанд. Дар қисми ҷанубии мамлакат бошад, пахтаи маҳиннах хеле хуб нашоунамо мекунанд. Ҳамвориҳо минтақаи яклухту пайвастаро ташкил намеkunанд. Онро қаторкӯҳҳо ба водии алоҳида ҷудо

карданд: водии Фарғонаи Ғарбӣ, Зарафшон, Ҳисор, Вахш, Қизилсуя Яхсу. Мавзеъҳои баланди онҳо барои лалмикории зироатҳои ғалладонагӣ мусоид мебошанд.

Бо сохти геологӣ ва релефи маҳал сарватҳои зеризаминӣ ва гидроэнергетикӣ вобаста мебошанд. Захираи гидроэнергетикӣ аз 1/10 ҳиссаи захираи гидроэнергетикии ИДМ-ро ташкил мекунад. Дарозии ҳамаи дарёҳои Тоҷикистон ба 30 ҳазор километр баробар аст. Ҳисоби миёнаи оби чоришаванда 80 миллиард метри мукаабро ташкил менамояд.

Тоҷикистон аз сарватҳои зеризаминӣ ниҳоят бой аст. Дар қаламрави он зиёда аз 400 кони маъдани сарватҳои зеризаминӣ тадқиқ карда шудааст. Аз сарватҳои маъданӣ сурб, руҳ, мис, сурма, симоб, нукра, тило, волфрам, молибден, висмут, қалъагӣ, селастин ва маъдани оҳан аҳаммияти калони саноатӣ доранд. Релефи Тоҷикистон ба ҷойгиршавии заминҳои киштишаванда низ таъсир расонидааст. Заминҳои ба кишоварзӣ мувофиқ ҳамагӣ 7 дарсади қаламрави ҷумҳуриро ташкил менамоянд. Қисми асосии онҳо дар водиҳо воқеъ гардидаанд. Заминҳои минтақаи кӯҳӣ ва адирҳо барои кишти зироатҳои лалмӣ ва чарогоҳ истифода мешаванд. Релефи кӯҳӣ инчунин сабаби нобаробар ҷойгир шудани аҳоли гардидааст. Аз ин ҷост, ки 85 дарсади аҳолии ҷумҳурӣ дар ноҳияҳои Тоҷикистони Шимолӣ ва Ҷанубу Ғарбӣ ҷойгир шудааст. Кӯҳҳо на фақат ба шароити сарватҳои табиӣ, ҷойгиршавии аҳоли, инчунин ба географияи хоҷагии халқ тобиши хоса медиҳанд.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Асоси хоҷагии халқи Тоҷикистонро маҷмӯи кишоварзӣ-саноатӣ ташкил менамояд. Он ба истифодаи сарватҳои обу заминӣ ва малакаи бисёрасраи аҳоли асос ёфтааст. Таркиби он аз таркиби соҳавии маҷмӯи кишоварзӣ-саноатии мамлакатҳои Осиёи Марказӣ кам фарқ менамояд. Одатан дар ҳаёти он се соҳаи истехсолоти моддиро фарқ мекунанд: 1) Соҳае, ки воситаҳои пешрафти кишоварзӣ (сохтмони дехот, мелиоратсия, истехсоли мошинҳои соҳаи кишоварзӣ, нуриҳои минералӣ, моддаҳои захрдор, таъминоти моддию техникӣ, муассисаҳои нақшакашию тадқиқотӣ)-ро таъмин менамоянд; 2) Соҳаи кишоварзӣ; 3) Соҳа ва муассисае, ки ба ниғадорӣ (анбор ва яхдонҳо), қашондан (нақлиёт) ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ (саноати сабук, ҳурукворӣ ва ҳуроки омехтаи чорво) машғуланд.

Соҳаҳои кишоварзӣ – заминдорӣ ва чорводорӣ асоси ташаккули ва инкишофи маҷмӯи кишоварзӣ-саноатии ҷумҳуриро

ташкил менамоянд. Ин соҳаҳо вобаста ба таркиб ва дараҷаи инкишоф аз якдигар фарқ менамоянд. Заминдорӣ соҳаи асосӣ мебошад. Аммо заминҳое, ки барои кишт мувофиқанд, он қадар зиёд нестанд. Аз 4,2 млн га замини кишоварзӣ ҳамагӣ 20 дарсади он кишт карда мешавад. Боқимондаи онро ниҳолҳои бисёрсола (2,2 дарсад), замини партов (0,5 дарсад), алафзорҳо (0,5 дарсад) ва чарогоҳ (80,8 дарсад) ташкил менамояд. Дар шароити иқлими хушки Тоҷикистон заминдорӣ ба обёрии сунъӣ вобаста мебошад. Ба ин мақсад дар ҷумҳурӣ обанборҳо (Қайроқум, Фарҳод, Норақ, Муъминобод, Селбур, Каттасой) ва каналҳои зиёде сохта шуданд. Дар айни замон замини обӣ 742 ҳазор гектарро ташкил менамояд. Ҳоло барои васеъ намудани масоҳати заминҳои обёришаванда қорҳои обёрикунӣ дар водии Бешкент, даштҳои Данғара, Ашт ва Ойкӯл давом дорад.

Соҳаҳои асосии заминдориро пахтакорӣ, боғу тоқдорӣ, сабзавоткорӣ ва парвариши рустаниҳои субтропикӣ ташкил менамоянд. Пахта дар водии Вахш (навъи маҳиннах), ғарбии водии Фарғона ва водии Ҳисор кишт карда мешавад. Боғу тоқдорӣ дар вилояти Сӯғд, водии Ҳисор ва Рашт паҳн гардидааст. Рустаниҳои субтропикӣ асосан дар водии Вахш парвариш карда мешаванд. Парвариши анҷибар дар ноҳияҳои Кумсангир ва Турсунзода ба роҳ монда шудааст. Тамоқупарварӣ дар ноҳияҳои Панҷакент ва Айни инкишоф ёфтааст. Сабзавотро бештар дар ноҳияҳои атрофи Душанбе ва Хучанд парвариш менамоянд. Картошка дар ноҳияҳои кӯҳии Рашт, Чирғатол, Тоҷикобод, Тавилдара, Нуробод, Мастҷоҳи Кӯҳӣ ва қисман дар Панҷакенту Ғонҷӣ кишт карда мешавад.

Хусусияти ҳоси заминдорӣ ҷумҳурӣ аз он иборат аст, ки дар таркиби замини қорам заминҳои лалмӣ афзалият доранд. Барои ҳамин ҳам ғалладонагӣҳо 1/2 ҳиссаи кишти умумиро ташкил менамоянд. Ҳоло дар ҷумҳурӣ сола зиёда аз 900 ҳазор тонна ғалла истеҳсол менамоянд, ки 30 дарсади талаботи ҷумҳуриро қонеъ менамояд.

Чорводорӣ баъд аз заминдорӣ соҳаи дуҷуми кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Дар водӣ ва чарогоҳҳои қаторкӯҳи Ҳисор ғўсфандони ҳисорӣ, дар нимбиёбони ҷанубии ҷумҳурӣ ғўсфандони қароқўлӣ, уштур, дар Помир ғўсфандони маҳаллӣ ва қутос парвариш карда мешавад. Чорвои шохдори қалони ширу ғўштдиҳанда дар тамоми ноҳияҳои ҷумҳурӣ паҳн гардидааст. Дар атрофи шаҳри Душанбе ва Хучанд фабрикаҳои мурғпарварӣ ташкил карда шудаанд. Дар заминаи заминдорӣ ва чорводорӣ

соҳаҳои мухталифи саноати сабук ва ҳурукворӣ инкишоф ёфтаанд. Соли 2010 дар таркиби маҳсулоти умумии саноат ҳиссаи саноати сабук 12 дарсад ва ҳурукворӣ 24,4 дарсадро ташкил намуд. Марказҳои асосии онҳо шаҳри Душанбе, Хучанд, Истаравшан, Панҷакент, Исфара, Конибодом, Қўргонтеппа ва Қўлоб мебошанд.

Аз дигар соҳаҳои саноат барои пешрафти иқтисодиёти ҷумҳурӣ маҷмӯҳои бо ҳам алоқаманди сӯзишворию энергетикӣ ва металлургия аҳамияти калон дорад. Маҷмӯи якум истеҳсоли нафт, газ, ангиштсанг ва истеҳсоли қувваи барқро дар бар мегирад. Дар ин маҷмӯӣ нерӯгоҳҳои барқии Қайроқум, қаторнерӯгоҳҳои дарёҳои Варзоб ва Вахш аҳамияти аввалиндарача доранд. Бузургтарини он истгоҳи Норақ мебошад, ки 2,7 млн кВт иқтидор дорад. Соли 2010 ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ 16,2 млрд кВт-соат қувваи барқ истеҳсол карда шуд. Дар ояндаи наздик истгоҳҳои оби Роғун (3,6 млн кВт), Шӯрообод (0,8 млн кВт) ба қор мебароянд. Дар ин замина маҷмӯи металлургии ҷумҳурӣ инкишоф меёбад. Ин маҷмӯӣ як қатор корхонаҳои маъдани металлҳои рангаю киматбаҳо, истихроҷ ва коркунандаро дар бар мегирад. Ин корхонаҳо асосан дар Тоҷикистони Шимолӣ ва Марказӣ ҷойгир шудаанд. Онҳо аксарияташон силсилаи коркарди пурра надоранд. Маҳсулоти онҳо ба шакли концентрат (ордаи металл) ба фуруш бароварда мешавад. Дар айни замон маҷмӯи металлургӣ 54 дарсади маҳсулоти умумии саноатро истеҳсол менамояд.

Калонтарин корхонаи маҷмӯи металлургии Тоҷикистон заводи алюминии Турсунзода ва тилои Панҷакент мебошанд. Заводи алюминӣ дар асоси ашёи хоми кашондаи бурунмарзӣ қор мекунад. Баробари аз худ кардани нефелину сенити қони Тўрпӣ (ноҳияи Рашт) завод аз ашёи хоми маҳаллӣ таъмин мегардад.

Қисми асосии таркиби қаламрави саноати ҷумҳуриро маҷмӯи байни ноҳиявӣ истеҳсолии Тоҷикистони Ҷанубӣ ташкил менамояд. Вай аз якҷанд ҳалқаҳои истеҳсолӣ ташаккул ёфтааст, ки онҳоро сикли истеҳсолӣ меноманд. Он дар асоси робитаҳои устувори истеҳсолии ба ҳам алоқаманд, ки дар атрофи як истеҳсолоти асосӣ инкишоф ёфтаанд, ташаккул меёбад. Чунин сиклҳои истеҳсолӣ вобаста ба навҳои ашёи хом ва манбаи сӯзишворию энергия гуногун мешаванд. Онҳо асоси ҳама гуна маҷмӯҳои минтақавӣ истеҳсолӣ (ноҳиявӣ ва байниноҳиявӣ)-ро ташкил менамоянд. Маҷмӯи минтақавӣ истеҳсолии Тоҷи-

кистони Ҷанубӣ маҷмӯи истеҳсолии байниноҳиявӣ (ноҳияҳои иқтисодӣ) мебошад. Ҳоло дар қаламрави он асосан дар зами-наи ашёи хоми маҳаллӣ ва сӯзишворию қувваи барқ сиклҳои мухталифи истеҳсолӣ ба мисли сикли истеҳсолии газоэнер-гохимиявӣ, электрохимиявӣ, гидроэлектрометаллургӣ, кишо-варзию саноатӣ ва индустриалию сохтмонӣ ташаккул ва ин-кишоф ёфтаанд.

Нақлиёт. Дар робитаҳои иқтисодию дохилӣ ва бурунмарзии Тоҷикистон нақлиёт аҳамияти ниҳоят калон дорад. Аммо вобаста ба мураккабии релеф қаламрави ҷумҳурӣ аз шабакаи нақлиёт, пеш аз ҳама аз роҳи оҳан он қадар таъмин нест. Роҳҳои оҳани мавҷудаи ҷумҳурӣ шохаҳои алоҳидаи роҳи оҳани Осиёи Марказӣ мебошад. Ба воситаи онҳо қисми асосии алоқаҳои иқтисодии бурунмарзии ҷумҳурӣ ба амал бароварда мешаванд. Солҳои охир барои беҳтар намудани бор ва мусофиркашонии дохил ва байни ноҳияҳои иқтисодӣ дар қатори роҳи оҳани мавҷуда (Хавос-Хучанд-Конибодом-Исфара, Тирмиз-Душанбе, Тирмиз-Қўғонтеппа-Ёвон) роҳи оҳани Қўғонтеппа-Қўлоб сохта шуд. Дар оянда сохтмони роҳи оҳани Ваҳдат-Ёвон ва Самарқанд-Панҷакент дар назар дошта шудааст.

Дар боркашонии дохилӣ ва байниноҳиявӣ нақлиёти ав-томобилӣ аҳамияти куллӣ дорад. Тақрибан 90 дарсади бор-кашонии дохили ҷумҳурӣ ба воситаи нақлиёти автомобилӣ амалӣ гардонида мешавад. Роҳҳои асосии автомобилӣ, ки ноҳияҳои алоҳидаи ҷумҳуриро бо ҳамдигар мепайванданд (Душанбе-Хучанд, Душанбе-Хоруғ, Ош-Хоруғ) ва баромади ҷумҳурии моро бо Қирғизистон ва Ўзбекистон таъмин мена-моянд, мавсимӣ мебошанд. Барои дар давоми сол амал кардани роҳи автомобилгарди Душанбе-Хучанд, нақби Анзоб ва Шаҳристон ба истифода дода шуданд. Ба ҳамин мақсад роҳи нави Қўлоб-Қалъаихум-Хоруғ ва нақби (тунели) Шаршар сохта шуд. Он боркашонии мунтазамро ба Вилояти Бадахшони Кӯҳӣ ва вилояти Хатлон таъмин менамояд. Соли 2004 роҳи мошингарди Душанбе-Қўлоб-Хоруғ тавассути агбаи Қулма ба шохроҳи байналмилалӣ Қароқурум пайваست карда шуд. Ин роҳ алоқаи иқтисодии ҷумҳурии моро бо мамлакатҳои Ҷанубӣ ва Ҷанубу Шарқии Осиё таъмин менамояд. Сохтани панҷ пул аз болои дарёи Панҷ ҷумҳуриро бо давлати Афғонистон ва Покистон мепайвандад. Ба наздикӣ роҳи автомобилӣ Душанбе-Ғарм-Љирғатол-Саритош (Қирғизистон) ба истифода дода шуд. Нақлиёти обӣ ва кубурӣ асосан аҳамияти маҳаллӣ

доранд. Тавассути нақлиёти ҳавой мусофиркашӣ ва баъзан боркашонии бурунмарзии ҷумҳурӣ ба ҷо оварда мешавад. Ҳоло Тоҷикистон дорои 480 километр роҳи оҳан ва қариб 30 ҳазор километр роҳи автомобилӣ мебошад.

Савол ва супориш

1. Аз рӯи харита ба мавқеи иқтисодию географии ҷумҳурӣ баҳо диҳед.
2. Иқлими Тоҷикистон барои инкишофи кишоварзӣ чӣ гуна таъсир мерасонад?
3. Қаламрави Тоҷикистон аз кадом ҳелҳои сарватҳои табиӣ ғанӣ аст?
4. Асоси хоҷагии халқи Тоҷикистонро кадом маҷмӯи истеҳсоли ташкил менамояд?
5. Инкишофи кадом соҳаҳои саноат ба тараққиёти кишоварзӣ вобаста мебошанд?
6. Маҷмӯи сӯзишворию энергетикӣ кадом соҳаҳои саноатро дар бар мегирад?
7. Калонтарин корхонаҳои маҷмӯи металлургии Тоҷикистон (металлургияи ранга) кадомҳоянд?
8. Дар маҷмӯи минтақавию истеҳсолии Тоҷикистони Ҷанубӣ кадом сиклҳои истеҳсоли инкишоф ёфтаанд?
9. Кадом навъҳои нақлиёт дар алоқаи иқтисодии бурунмарзӣ бартарӣ дорад?

Маводи иловагӣ

1. Дар қаламрави Тоҷикистон аз давраҳои қадим инчониб аҳоли маскун шуда буд. Он гоҳе ба дасти як империя ва гоҳе ба дасти дигари он мегузашт. Дар асри VI то мелод қаламрави онро форсҳо ва дар асри IV Искандари Мақдунӣ тасарруф кард. Баъд дар асри III пеш аз мелод ба ҳайати шоҳигарии Юнону Бохтария ва Кушониҳо дохил мешуд. Дар асри VIII бошад, онро арабҳо тасарруф карданд. Сипас дар асри IX-X ба ҳайати сулолаи Сомониён – асосгузори давлати тоҷикон дохил шуд, ки дар асри XIII онро муғулҳо забт намуданд. Соли 1868 ин қаламравро Русия базӯрӣ ба худ ҳамроҳ намуд. Баъди Инқилоби Октябр соли 1924 аввал Ҷумҳурии автономӣ, баъд дар соли 1929 Ҷумҳурии Шӯравии сотсиалистии Тоҷикистон эълон карда шуд. Дар соли 1991 баъди

бархам хӯрдани собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ давлати мустақил гардид.

2. Вобаста ба урфу одат ва анъана афзоиши табиӣ аҳоли дар Тоҷикистон зиёд аст.

Соли 2010-ум афзоиши табиӣ аҳоли ба ҳар 1000 нафар 21,8 касро ташкил намуд. Зичии аҳоли дар як км. мураббаъ 50,6 нафарро ташкил менамояд. Дар вилояти Сугд ба 74,8, дар Хатлон ба 88,5, дар Бадахшони Кӯҳӣ ба 3,2 нафар баробар аст. Тоҷикистон мамлакати сермиллат мебошад. Зиёда аз 63 дарсади онро тоҷикон ташкил менамоянд.

3. Вазъияти мураккаби сиёсӣ, ки Тоҷикистон аз сар гузаронид, алокаи иқтисодии онро бо дигар давлатҳои ҷаҳон душвор гардонид. Ба ин нигоҳ накарда, дар айни замон бо Русия, Қазоқистон, Украина, Ўзбекистон ва дигар ҷумҳуриҳои собиқ Шӯравӣ алокаи иқтисодии доимӣ дорад. Тичорати берунӣ охиста-оҳиста бо мамлакатҳои Иттиҳоди Аврупо, ИМА, Чин, мамлакатҳои Шарқи Наздик ва Миёна барқарор шуда истодааст. Дар айни замон содироти ҷумҳури 737, воридоти он 721 млн долларро ташкил менамояд. Минбаъд инкишоф ёфтани тичорати беруна ба пешрафти иқтисодиёти ҷумҳури вобаста мебошад.

Худатонро санчед

1. Инкишофи хоҷагии ҳалқи Тоҷикистон ба табиати он чӣ вобастагӣ дорад?
2. Ташаккул ёфтани қаламрави Тоҷикистон чӣ тавр ҷараён гирифт?
3. Дарачаи баланди афзоиши табиӣ аҳолии Тоҷикистон ба чӣ вобастагӣ дорад?
4. Тоҷикистон бо кадом ҷумҳуриҳои собиқ Шӯравӣ алокаи иқтисодӣ дорад?

Аз нигоҳи шумо

Барои он ки Тоҷикистон худро бо ғалла таъмин намояд, чӣ бояд кард?

Ба шоҳроҳи Қароқурум баромадани Тоҷикистон алокаи иқтисодии онро беҳтар карда метавонад ё не? Агар беҳтар карда тавонад, чӣ тавр?

ҚИРҒИЗИСТОН

Масохаташ – 198,5 ҳазор км².

Аҳолиаш – 5,5 млн. нафар.

Пойтахташ – Бишкек.

Забони давлатӣ – қирғизӣ.

Воҳиди пулӣ – сом.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Қирғизистон дар канори ҷанубу шарқии Осиёи Марказӣ воқеъ гардидааст. Аз ҷиҳати мавқеи иқтисодию географӣ ва шароити иқлимию хусусияти инкишофи хоҷагӣ дар байни Осиёи Марказӣ ва Қазоқистон мавқеи хосро ишғол менамояд. Қаторкӯҳи Тянь-Шан қаламрави Қирғизистонро ба қисмҳои алоҳида ҷудо менамояд: Шимолӣ ва Ҷанубу Ғарбӣ. Қаламрави онро дар шимол роҳи оҳан ба Қазоқистон, дар ҷанубу ғарб ба Ўзбекистон пайваست мекунад. Тавассути онҳо Қирғизистон бо мамлакатҳои дуру наздик доду гирифтӣ иқтисодӣ дорад.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Қирғизистон мамлакати кӯҳӣ мебошад. Бештар аз 1/3 ҳиссаи қаламрави онро қаторкӯҳҳо, суфакӯҳҳои сатҳашон ноҳамвор ташкил менамоянд. Тақрибан 60 дарсади қаламрави Қирғизистон барои кишоварзӣ мувофиқ мебошад. Вобаста ба сатҳи маҳал иқлими он муҳталиф аст. Иқлими водии Чу ва Талас ба иқлими ҷанубии Қирғизистон ва Украина, иқлими қисми водии Фарғонагӣ ба иқлими Осиёи Марказӣ шабоҳат дорад. Дар ҳамвориҳои доманакӯҳӣ боришот аз ҳама бештар дар моҳҳои апрелу май ва дар минтақаи кӯҳҳо бошад, ба нимаи аввали тобистон (июл) рост меояд.

Дарёҳои Қирғизистон ба ҳавзаи дарёи Сир дохил мешаванд. Калонтарини он дарёи Нарин буда, аз сарвати энергетикӣ бой мебошад. Як қисми онро барои истиҳсоли қувваи барқ истифода мебаранд. Дарёҳо на фақат аҳамияти энергетикӣ, инчунин аҳамияти обёрӣ доранд. Вобаста ба релеф ва муҳталифии шароити иқлимӣ, ҳок ва наботот ба таври амудӣ паҳн гардидааст. Дар минтақаи аз ҳама поёнӣ (то 1250 м) ҳоки хокистарранг, дар баландиҳои то 2000 м ҳоки дорчинии равшан, дорчинии норавшан, сиёҳнок ва дар баландии то 3000 м ҳокҳои

сиёҳтобу марғзорӣ, дар баландии 4000 м хоки марғзори кӯҳӣ ба назар мерасанд. Аз сарватҳои зеризаминӣ дар қаламрави Қирғизистон захираи калони сурмаю симоб, металлҳои ранга ва инчунин ангишт, обҳои маъданӣ, ашёи хоми масолеҳи сохтмон муайян карда шудаанд. Ҳамин тавр, шароит ва сарватҳои табиӣи Қирғизистон барои ташкил ва инкишоф додани хоҷагии бисёрсоҳа имконият медиҳад.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Хоҷагии халқи Қирғизистон бисёрсоҳа мебошад. Дар таркиби он мавқеи асосиро маҷмӯи кишоварзӣю саноатӣ ишғол менамояд. Асоси ин маҷмӯро чорводорӣ ва заминдорӣ ташкил мекунад. Чорводорӣ ба парвариши ғусфандони ниммахин ва маҳинпашм, чорвои калони шохдор ва асп махсус гардонида шудааст. Соли 2010 саршумори ғусфанду буз зиёда аз 4, чорвои калон бошад, қариб 1,5 млн сарро ташкил намуд. Дар байни Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) Қирғизистон аз ҷиҳати истеҳсоли ғӯшт ва пашм ҷойи сеюмро ишғол менамояд. Дар зироаткорӣ ҷойи аввалро кишти лаблабуи қанд, зироатҳои нахдиҳанда, тамоку ва кӯкнор ишғол менамоянд. Дар заминҳои лалмӣ ва обёришаванда ғалла кишт менамоянд. Қирғизистон аз ғалла худаширо таъмин менамояд. Дар водии Фарғона ва Чу боғу тоқпарварӣ инкишоф ёфтааст. Дар заминаи ашёи хоми кишоварзӣ саноати ҳурукворӣ (ғӯшторкунӣ, равғану панирпазӣ, равғанкашӣ) ва сабук (истеҳсоли матои пахта, шохӣ, мохут, пойафзор ва маҳсулоти дӯзандагӣ) инкишоф ёфтаанд. Соли 2011 ин соҳаҳо мутобикан бештар аз 20 дарсади умумии саноатро медод. Мошинсозӣ барои қонеъ гардонидани талаботи маҷмӯи кишоварзӣю саноатӣ нигаронида шудааст. Вай барои соҳаи кишоварзӣ мошинаю механизмҳо, мошини боркаш ва таҷхизот барои саноати ҳурукворӣ истеҳсол менамояд. Аз дигар соҳаҳои махсусгардонида дар Қирғизистон металлургияи ранга тараққӣ кардааст. Ин соҳа истеҳсол ва қоркарди сурма, симоб, сурб, рух ва тилоро дар бар мегирад. Захираи калони манбаъҳои обӣ дар оянда соҳаи гидроэнергетикиро ба соҳаи махсусгардонидани саноат табдил медиҳад. Ҳоло дар дарёи Нарин истиғомҳои барқӣ (ГЭС)-и Тоқтагул ва Курқсой сохта шудаанд. Истеҳсоли қувваи барқ соли 2010 зиёда аз 13,0 млрд квт-соатро ташкил намуд. Саноати сӯзишворӣ (истеҳсоли нафт, газ ва ангишт) аҳамияти маҳаллӣ доранд. Истеҳсоли умумии маҳсулоти дохилӣ 10 млрд доллар (ба ҳар сари аҳоли 1990 доллар)-ро ташкил мекунад.

Дар соҳаи роҳҳои нақлиёти Қирғизистон вобаста ба мураккабии рельеф асосан роҳҳои автомобилӣ инкишоф ёфтаанд. Онҳо қисмҳои алоҳидаи қаламрави Қирғизистон, водии Фарғона, Чу, Талас, фуруҳамидаи Иссыккўл ва Тяньшони кӯҳиро бо ҳам мепайванданд. Роҳи Ош-Хоруг Қирғизистонро бо Тоҷикистон пайваст менамояд. Роҳи оҳан он қадар инкишоф наёфтааст. Ҳамагӣ 470 километр роҳи оҳан дорад, ки тавассути он боркашонии бурунмарзии мамлакат ба амал бароварда мешавад. Роҳи автомобилӣ 18,5 ҳазор километрро ташкил менамояд.

Қаламрави Қирғизистон ба ду зерноҳияи иқтисодӣ (Қирғизистони Шимолӣ ва Ҷанубу Ғарбӣ) ҷудо мешавад. Қирғизистони Шимолӣ зерноҳияи аз ҷиҳати иқтисодӣ инкишофёфта ба ҳисоб меравад. Он аз 2/3 ҳиссаи маҳсулоти саноат ва қисми зиёди ғаллаю маҳсулоти чорводориро истеҳсол менамояд.

Дар айни замон иқтисодиёти Қирғизистон давраи гузаришро аз сар гузаронида истодааст.

Савол ва супориш

1. Аз рӯйи харита ба мавқеи иқтисодию географии Қирғизистон баҳои иқтисодӣ диҳед.
2. Барои ҷӣ ба кӯҳсор будани қаламрави Қирғизистон нигоҳ накарда, зиёда аз нисфи он барои кишоварзӣ мувофиқ мебошад.
3. Иқлими водии Чу ва Талас ба иқлими кадом давлатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил шабоҳат дорад?
4. Қаламрави Қирғизистон аз кадом навъи маъданҳои табиӣ бой мебошад?
5. Барои ҷӣ дар таркиби хоҷагии халқи Қирғизистон маҷмӯи кишоварзӣю саноатӣ мавқеи асосиро ишғол менамояд.
6. Кадом соҳаҳои саноат ва кишоварзӣ соҳаҳои махсусгардонидаи Қирғизистон ба ҳисоб меравад?
7. Кадом қисми Қирғизистон бештар тараққӣ кардааст?

Маводи иловагӣ

1. Қабिलाҳои қирғиз аз сароби Енисей дар зери фишори гунҳо, баъд муғулҳо ба қаламрави кунунии Қирғизистон маскун шуданд. Аз асри VI то XII қаламрави имрӯзаи Қирғизистон дар зери тасарруфи туркҳо буд. Дар асри XII онро муғулҳо забт наму-

данд. Баъд дар асри XVII ба ҳайати хонигарии Ойрат ва дар асри XIX ба ҳайати хонигарии Қўқанд дохил мешуд. Соли 1876 ба Русия муттаҳид карда шуд. Он ҳамчун қисми Туркистон соли 1918 озод гардид ва дар қаламрави он ҳокимияти Шӯравӣ барпо гардид. Солҳои 1924-1926 вилояти автономӣ, баъд соли 1936 ҷумҳурии иттифоқӣ эълон карда шуд. Соли 1991 баъди пош ҳӯрдани собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ истиқлолият ба даст даровард.

2. Дар қаламрави Қирғизистон зичии аҳоли ба ҳисоби миёна 23 нафарро ташкил менамояд. Дар водии Чу ва Фарғона зичии аҳоли аз ин якчанд маротиба зиёд аст. Афзоиши табиӣи аҳоли дар 1000 нафар аҳоли 17 нафарро ташкил менамояд. Дар таркиби аҳоли қирғизҳо 58,6 дарсадро ташкил менамояд. Аҳолии шаҳр 35 дарсади аҳолиро дар бар мегирад.

3. Баъди ба даст даровардани истиқлолият дар муносибати тичоратии берунӣ дигаргунӣи ҷиддӣ ба амал наомадааст. Шарикони асосии тичорати берунии Қирғизистон Русия, Украина, Ўзбекистон, Қазоқистон ва дигар давлатҳои ИДМ мебошанд. Соли 2010 дар тичорати берунаи Қирғизистон содирот 800,0 млн доллар, воридот 1,7 млрд долларро ташкил намуд. Аз тарафи ташкилотҳои байналхалқӣ ва фирмаҳои хориҷӣ барои ташаккул додани муносибати иқтисодӣи бозоргонӣ дар соҳаи металлургияи ранга, электроэнергетика ва ғайра кӯмак расонида мешавад.

Худатонро санҷед

1. Чаро дар Қирғизистон ҷорводорӣ соҳаи махсусгардонид ба ҳисоб меравад?
2. Давраҳои ташаккулёбии қаламрави Қирғизистон ба чӣ вобаста аст?
3. Аз чӣ сабаб солҳои охир ҳиссаи қирғизҳо дар таркиби аҳоли афзуд?
4. Қирғизистон бо кадом ҷумҳуриҳои собиқ Шӯравӣ алоқаи иқтисодӣ дорад?

Барои чӣ ташкилотҳо ва фирмаҳои байналхалқӣ ба соҳаи металлургияи ранга ва электроэнергетикӣ кӯмак мерасонанд?

Дар оянда дар Қирғизистон кадом соҳаҳои саноат бештар инкишоф меёбад?

ҲИНДУСТОН

Масоҳаташ – 3287,7 ҳазор км².

Аҳолиаш – 1,2 млрд. нафар.

Пойтахташ – Деҳлӣ.

Забони давлатӣ – ҳиндӣ.

Воҳиди пулӣ – рупияи ҳинду.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Ҳиндустон дар қисми ҷанубии Осиё воқеъ гардидааст. Қисми зиёди қаламрави онро аз мамлакатҳои ҳамсоя ҳудуди табиӣю географӣ ҷудо менамояд, ҳудуди онро аз шимол каторкӯҳҳои Ҳимолой, Қароқурум, аз ғарб биёбони Тар, баҳри Араб, аз шарқ халиҷи Бангола ихота кардаанд. Ба ин нигоҳ нақарда мавқеи марказӣ доштани Ҳиндустон дар ҷануби Осиё мавқеи иқтисодию географии онро барои пешрафти иқтисодиёт мусоид менамояд. Ба он хотир, ки Ҳиндустон дар сари роҳҳои муҳимми баҳрӣ, хушкигард ва ҳавоӣ ҷойгир шудааст. Ин роҳҳо мамлакатҳои Аврупо, Африқо, Шарқи Наздикро бо мамлакатҳои ҳавзаии уқёнуси Ҳинд ва Ором пайваст менамояд. Ин аз як тараф алоқаҳои иқтисодии Ҳиндустонро бо он мамлакатҳо зичтар карда, аз дигар тараф дар баланд бардоштани дараҷаи иқтисодиёти он кумак мерасонад.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Вобаста ба бузургии масоҳат (аз шимол ба ҷануб дар масофаи 3200 ва аз ғарб ба шарқ 2700 километр кашол ёфтааст), шароит ва сарватҳои табиӣ Ҳиндустон нисбатан мухталифанд. Заминаи пешакии табиӣ қаламрави он барои инкишоф додани саноат ва кишоварзӣ хеле

мусоид мебошад. Пеш аз ҳама, мамлакат дорои захираи калони сарватҳои зеризаминӣ, минералӣ, маъданӣ мебошад. Аз ҷумла, захираи маъдани оҳан 6,6 миллиард тоннаро ташкил менамояд. Дар таркиби маъдан то 64 дарсад оҳан мавҷуд аст. Қисми асосии он дар ҳавзаи Сингбжум ва Ҳиндустони Марказӣ ҷойгир шудааст. Аз дигар навъи маъданҳо марганес, хромит ва боксит захираи калон доранд. Захираи ангишти мамлакат 210 млрд тоннаро ташкил менамояд. Ҳавзаҳои калони онҳо дар водии дарёи Дамодар ва Ҳиндустони Ҷанубӣ воқеъ гардидаанд. Дар водии дарёи Брахманпутра ва Ҳиндустони Ғарбӣ маъданҳои нафт ва газ тадқиқ карда шудаанд. Регҳои соҳили Ҳиндустон бошад, аз захираи унсурҳои радиоактивӣ бой мебошанд. Дар қисмҳои алоҳидаи мамлакат инчунин захираи графит, магнезит, слюда ва ашё барои истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ муайян карда шудаанд. Дарёҳои мамлакат дорои захираи начандон калони неруи барқ мебошанд. Истгоҳҳое, ки дар дарёҳо сохта мешаванд, барои 40 млн квт қувваи барқ истеҳсол намудан иқтидор доранд. Аз сабаби истифодаи зиёди об дар кишоварзӣ барои истеҳсоли қувваи барқ пурра истифода бурдани захираи нерӯи барқи дарёҳо ғайриимкон мебошад.

Шароити табиӣ мамлакат барои инкишофи кишоварзии серсоҳа мусоидат менамояд. Аз қисми миёнаи қаламрави Ҳиндустон хати тропикии Шимолӣ мегузарад, ки дар минтақаи иқлими муссонии субтропикӣ ва тропикӣ воқеъ гардидааст. Ҳарорати миёнаи солона дар қисми зиёди қаламрави мамлакат +23 -28 дараҷа, дар минтақаи кӯҳҳои баланд аз 0 дараҷа паст мефарояд. Барои иқлими муссонӣ (мавсимӣ) дар давоми сол нобаробар тақсим шудани боришот хос мебошад. Зиёда аз 80 дарсади боришот ба фасли тобистон рост меояд. Дар ҳамвории Бангол аз 1500 то 2500 мм, дар суфакӯҳи Декан бошад, аз 1500 мм камтар боришот мешавад. Зимистон давраи камбориш мебошад. Дар ин давра кишоварзӣ ба обёрии сунӣ муҳтоҷ аст. Истифода бурдани обёрии сунӣ самаранокии истифодабарии хокро беҳтар менамояд. Хок вобаста ба ҷинсҳои хокҳосилкунанда ва мавҷудияти моддаҳои пӯсида гуногун мешавад. Дар водии дарёҳо ҳоки ҳосилхези алювалӣ, дар суфакӯҳи Декан ҳоки гилии сиёҳ паҳн гардидааст. Дар мавзёҳое, ки боришот аз ҳад зиёд меборад, ҳоки сурхча ва зардтоб паҳн шудаанд. Ҷароғҳои мамлакат камалаф мебошанд. Дар давраи беборишӣ алафҳо хушк мешаванд. Ҷароғҳои субалпӣ аз сабаби аз маҳалҳои аҳолинишин дур ҷойгир шуданашон суст истифода бурда

мешаванд. Як қисми масоҳати мамлакатро ҷангал ва буттазорҳо ишғол намудаанд. Онҳо 1/5 ҳиссаи қаламрави мамлакатро дар бар мегиранд.

Ҳамин тавр шароит ва сарватҳои табиӣи Ҳиндустон барои инкишоф ёфтани саноат ва кишоварзӣ мусоидат менамоянд.

Аҳоли. Ҳиндустон яке аз мамлакатҳои мебошад, ки дар он афзоиши аҳоли хеле зиёд аст. Аз ин тахлили саршумори аҳоли, ки аз соли 1981 сар карда (ҳар 10 сол) гузаронида мешавад, гувоҳӣ медиҳад. Ҳоло дар Ҳиндустон ҳар сол 17 млн нафар аҳоли меафзояд. Агар бо ҳамин суръат аҳолии Ҳиндустон афзоиш ёбад, дар аввалҳои асри XXI аз 1,5 млрд нафар зиёд мешавад. Ин дар назди давлат якчанд масъалаҳои иҷтимоиро пеш мегузорад. Таъмин намудани аҳоли бо хӯроқа, сару либос, манзил, шуғл аз қабилҳои он масъалаҳо мебошанд. Ҳукумати Ҳиндустон ин душворихоро дар назар дошта, барномаи ба «низом даровардани оила»-ро қабул кард, ки мувофиқи он тавлиди зиёди кудакон маҳдуд карда шудааст. Шиори он «ду ба ду» мебошад.

Ҳиндустон мамлакатаи сермиллаттарини дунё мебошад. Дар он ҷо зиёда аз 100 миллат ҳаёт ба сар мебаранд. Онҳоро мафҳуми «ҳинду» муттаҳид месозад. Забони ҳиндӣ забони давлатӣ мебошад. Ба сифати забони дуҷуми давлатӣ забони англисиро истифода мебаранд. Дини асосӣ индуизм мебошад. Онро қисми зиёди аҳоли парастииш менамоянд. Зичии аҳоли дар ҳама қисмҳои қаламрави мамлакат як хел нест. Вай дар доманақӯҳҳои Ҳимолой дар як километри мураббаъ 2-4, дар ҳамвориҳои Ҳинду Ганг 500 нафарро ташкил менамояд. Қисми зиёди аҳоли дар водии дарёҳо ва ҳамвориҳои соҳилӣ ҷойгир шудааст. Қисми асосии аҳоли дар деҳот (70 дарсад) зиндагӣ менамояд. Аҳолии шаҳр ҳамагӣ 30 дарсади аҳолии мамлакатро ташкил менамояд. Ба ин нигоҳ накарда миқдори шаҳрҳо сол то сол меафзояд. Ҳоло дар мамлакат 3 ҳазор шаҳр вучуд дорад. Калонтарини онҳо Калкута, Бомбей, Дехлӣ ва Мадрас мебошад. Ҳиндустон ҷумҳурии федеративӣ мебошад. Қаламрави он дар асоси ба ҳисоб гирифтани забон ва миллат ба якчанд иёлат тақсим карда шудааст.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Ҳиндустон мамлакатаи кишоварзӣ мебошад. Дар ин соҳа тақрибан 70 дарсади аҳоли шуғл дорад. Он аз 1/3 ҳиссаи даромади миллии мамлакатро медиҳад. Солҳои охир барои инкишоф додани кишоварзӣ давлат дар мамлакат ислохот гузаронид, ки онро «инкилоби сабз» меноманд.

Мувофиқи мақсад ва талаботи ислохот дар мамлакат заминдорӣ помешкиро маҳдуд намуда, ба деҳқонони беамин ва камзамин замин дода, ҳаракати ба кооперативҳо муттаҳид шудани деҳқонро дастгирӣ намуд. Мувофиқи барномаи «Тараққиёти обшанӣ» давлат ба кооперативҳо ёрдами молиявӣю техникӣ мерасонад. Дар як вақт зимни таҷрибаи пешқадами корхонаҳои давлатӣ дар байни аъзоёни кооператив усулҳои самарабахши агротехникӣ (коркарди хок)-ро паҳн менамояд. Барои харидани тухми хушсифат, нуриҳои минералӣ ва техникаю таҷҳизотҳои соҳаи кишоварзӣ давлат қарз медиҳад. Дар шароити иқлими муссонӣ барои ба даст овардани ҳосили устувор давлат ба васеъ намудани масоҳати замини обёришаванда диққати ҷиддӣ медиҳад. Дар мамлакат иншоотҳои калони гидротехникӣ сохта шудаанд. Дар натиҷа масоҳати заминҳои обёришаванда ба 84 млн гектар расонида шуд. Ҳамаи ин чорабиниҳо дар шароити маҳдуд будани имконияти васеъ намудани замини кишт бо усули интенсивӣ тараққӣ додани кишоварзӣ равона карда шудааст.

Дар таркиби соҳавии кишоварзии Ҳиндустон зироатчиғӣ мавқеи асосиро ишғол менамояд. Вай тақрибан аз 4/5 ҳиссаи маҳсулоти кишоварзиро медиҳад. Ҳиндустон аз ҷиҳати ҷамъоварии ҷой, арахис (ҷормағзи заминӣ), рапс, ҷут ва найшакар дар ҷаҳон ҷойи дуумро ишғол менамояд. Дар истеҳсоли ҷаҳонии тамоку ҷойи сеумро ишғол менамояд. Аз ҷиҳати ҷамъоварии пахта ва гандум бошад, дар миқёси ҷаҳон ҷойи ҷаҳорумро мегирад. Ҳиндустон ба миқдори зиёд каучук ва қаҳва низ истеҳсол менамояд. Аз зироатҳои ғалладонагӣ бештар шолӣ, гандум, ҷав, арзан, ҷуворӣ кишт карда мешавад. Захираҳои солонаи гандум қариб 50 млн тоннаро ташкил менамояд. Ҳиндустон яке аз содиркунандаи калони ғалла мебошад. Ҳар сол бештар аз 450 ҳазор тоннаи онро ба хориҷа мебаранд. Ба қатори ғалладонагӣҳо зироатҳои лӯбиёгӣ ҳам кишт менамоянд. Баробари афзудани ҷамъоварии ғалладона ва дигар навъҳои озуқаворӣ аз хориҷа овардани хӯрокворӣ нисбатан кам шуд. Барои он ки солҳои охир 85 дарсади замини киштро барои парвариши хӯрокворӣ истифода мебаранд.

Чорводорӣ соҳаи дуумдараҷаи кишоварзӣ ба ҳисоб меравад.

Ба ин нигоҳ накарда, Ҳиндустон аз ҷиҳати саршумори чорво дар миқёси ҷаҳон яке аз ҷойҳои аввалро ишғол менамояд. Ба он тақрибан 20 дарсад саршумори чорвои ҷаҳон рост меояд. Маҳсулнокии он ниҳоят паст мебошад. Аз сабаби норасоии чарогоҳ ва камалафӣи онҳо чорво хароб аст. Соҳаи асосии

чорводорӣ чорвои шохдори калон, буз ва гусфандпарварӣ мебошад. Дар Ҳиндустон зиёда аз 210 млн чорвои калон парвариш мекунанд. Чорвои калонро асосан ҳамчун қувваи корӣ истифода мебаранд. Дар кишоварзии Ҳиндустон 50 дарсад аҳоли банд буда, 20 дарсади даромади миллии онро медиҳад.

Саноати Ҳиндустон асосан дар заминаи ашёи хом ва сӯзишвории маҳаллӣ инкишоф меёбад. Дар ин ҷода баъди ба даст даровардани истиқлолият (с. 1950) Ҳиндустон ба муваффақиятҳои калон ноил гардидааст. Пеш аз ҳама, дар таркиби саноати мамлакат тағйироти ҷиддӣ ба амал омад. Баробари инкишоф ёфтани соҳаҳои анъанавии саноат (саноати сабук ва ҳӯрокворӣ) дар як муддати кӯтоҳ соҳаҳои ҳозирзамони

Расми 11 Харитаи иқтисодии Ҳиндустон

саноати вазнин, аз ҷумла металлургияи сиёҳ, мошинсозӣ ва химиявӣ ташаккул ёфтаанд. Дар баъзе соҳаҳои он сектори давлатӣ бартарӣ дорад. Хусусан саҳми давлат дар барпо намудани заминаи энергетикӣ калон аст. Дар гузашта аз 3/5 ҳиссаи қувваи барқ аз ҳисоби истифодаи бурдани поруи хушк (тапак) ва ҳезум истиҳсол карда мешуд. Дар айни замон қисми асосии қувваи барқро неругоҳҳои барқие истиҳсол менамоянд, ки дар асоси истифодаи ангишт, қувваи ҷараёни об ва энергияи атомӣ кор меkunанд. Калонтарин неругоҳи барқии обӣ дар Бҳакра-Нангал, аловӣ дар Нейвел, атомӣ дар наздикии Бомбей сохта шудаанд.

Металлургияи сиёҳ ба ашёи хом ва сӯзишвории маҳаллӣ таъаҷуббахш менамояд. Дар ин замина комбинати Бхилай – иқтидораш 2,5 млн тонна пӯлод ва заводҳои Роулкела, Дургапур ва Бокар сохта шудаанд. Аз металлургияи ранга саноати алюминӣ бештар тараққӣ кардааст, ки дар асоси боксит ва қувваи барқии истироҳаҳои обии барқӣ кор мекунад. Инкишофи металлургияи сиёҳ ва ранга ба тараққиёти саноати мошинсозӣ асос гузошт. Ҳоло Ҳиндустон таҷҳизоти саноати сабук, кӯҳӣ, металлургӣ, киштисозӣ, тепловоз, дастгоҳ, таҷҳизоти электроэнергетикӣ, мошин, трактор, трансформатор, моторҳои электрикӣ, вагон, электровагон ва ғайра истиҳсол менамояд. Баъзе мошинҳоро ба хориҷа мебарорад. Саноати химиявӣ асосан нуриҳои минералӣ истиҳсол мекунад. Аз соҳаҳои анъанавӣ саноати сабук ва ҳӯрокворӣ инкишоф ёфтааст. Ба дараҷаи баланди тараққиёти саноати вазнин нигоҳ накарда, саноати сабук ва ҳӯрокворӣ аз ҷиҳати арзиши умумии маҳсулот ҷойи аввалро ишғол менамоянд. Дар ин соҳаҳо корхонаҳои хурди хунаремандӣ ва касбӣ аҳамияти калон доранд, ки аз тарафи давлат дастгирӣ карда мешаванд. Солҳои охир дар иқтисодиёти Ҳиндустон соҳаи хизматрасонӣ ва технологияи иттилоотӣ инкишоф ёфт. Соҳаи хизматрасонӣ қариб 40 дарсади даромади миллии мамлакатро медиҳад. Ҳоло ҳаҷми истиҳсоли умумии маҳсулоти дохилии мамлакат 4,2 трлн доллар (бар ҳар сари аҳоли 3800 доллар)-ро ташкил менамояд. Соҳаи истиҳсолии хоҷагии халқӣ Ҳиндустон ба дараҷаи баланд тараққӣ ёфта истодааст. Солҳои 2000-2010 нисбат ба солҳои 1999-2000 7,6 дарсадро ташкил намуд.

Нақлиёт. Ҳиндустон дар байни мамлакатҳои рӯ ба инкишоф бо нақлиёти нисбатан тараққиёфтаи худ фарқ мекунад. Мамлакат дорои шабакаи зичи роҳи оҳан мебошад. Аз 3/4 ҳиссаи бор ва мусофиркашонии дохилӣ ба он рост меояд.

Бо роҳи оҳан инчунин як қисми борбарорӣ ва борбиёрии бурунмарзӣ ба амал бароварда мешавад. Флоти баҳрӣ ҷавон ва нокифоя мебошад. Бинобар он Ҳиндустон барои тичорати хориҷӣ аз киштиҳои дигар мамлакатҳо истифода мебарад. Дар айни замон Ҳиндустон дорои 107 ҳазор километр роҳи оҳан, 3,3 млн километр роҳи автомобилӣ ва 16180 километр роҳи обии дохилӣ мебошад.

Савол ва супориш

1. Аз рӯи харита ба мавқеи географии Ҳиндустон баҳои иқтисодӣ диҳед.
2. Шароит ва сарватҳои табиӣи Ҳиндустон барои ташкил ва инкишоф додани хоҷагии бисёрсоҳа мусоидат мекунад ё не?
3. Афзоиши баланди аҳоли дар Ҳиндустон чӣ гуна душворихоро ба миён меоварад?
4. Баъди ба даст овардани истиқлолият дар кишоварзии Ҳиндустон чӣ гуна тағйиротҳо ба амал омад?
5. Дар Ҳиндустон кадом соҳаҳои саноат ба дараҷаи баланд инкишоф ёфта истодаанд?

ИНДОНЕЗИЯ

Масоҳаташ – 1919,4 ҳазор км².

Аҳолиаш – 248,2 млн. нафар.

Пойтахташ – Ҷакарта.

Забони давлатӣ – баҳса индонезия.

Воҳиди пулӣ – рупияи индонезӣ.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Индонезия мамлакати ҷазиравӣ мебошад. Вай дар 10 ҳазор ҷазираҳои хурду калони Ҷанубу Шарқии Осиё, ки дар ду тарафи хати устувор (экватор) воқеъ гардидаанд, ҷойгир шудааст. Қаламрави он аз ғарб ба шарқ дар масофаи 5000, аз шимол ба ҷануб дар масофаи 1500 километр тӯл кашидааст. Алокаи байни ҷазираҳо ва мамлакатҳои дуру наздик фақат тавассути нақлиёти обӣ ва ҳавоӣ ба амал бароварда

мешавад. Ҷазираҳои гарбии мамлакат ба роҳҳои баҳрии ҷаҳонӣ наздик ҷойгир шудаанд. Чунин мавқеи иқтисодии географӣ ба Индонезия имконияти меҳнад, ки тавассути нақлиёти арзонтарин бо мамлакатҳои ҷаҳон тижорат ва алоқаи иқтисодӣ барқарор намояд. Ин барои пешрафти иқтисодиёти он аҳамияти калон дорад.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Ҷазираҳои Индонезия дар натиҷаи ҳаракатҳои тектоникӣ ва амалиёти вулқонҳо ҳосил шудаанд. Бинобар он, сатҳи онҳо ноҳамвор буда, аз қаторкӯҳҳо, кӯҳҳо, қуллаҳои вулқонӣ ва ғуруҳамидаҳои байни кӯҳӣ иборат мебошад. Ҷамвориҳо ғайр аз ҷазираи Калимантан ва Суматра дар дигар ҷазираҳо масоҳати калонро ташкил наменамоянд.

Дар қаламрави Индонезия аз сабабе, ки дар ду тарафи хати устувор (экватор) воқеъ гардидааст, иқлими минтақаи экваторӣ ҳукмрон аст. Фарқияти ҳарорати миёнаи моҳона аз 1 дараҷа зиёд намешавад. Дар ин минтақа тамоми сол анбӯҳи ҳавои экваторӣ бартарӣ дорад. Миқдори боришот ва давомнокии он ба вазидани бодҳои муссонии экваторӣ вобаста мебошад. Муссонҳои экваторӣ давоми сол мунтазам боришот меоваранд ва сабзишу инкишофи муттасили наботот ва зироатро таъмин мекунад. Дар ҷазираҳои, ки дар доираи ҳукмронии пассати минтақаи нимкураи ҷанубӣ шомиланд, мавсими хушкӣ мушоҳида карда мешавад. Дар ҷазираи Сулавесӣ, ҳавзаи Барито (ҷ. Калимантан) дар натиҷаи вазидани пассати ҷанубу шарқӣ хушкӣ саҳт мешавад. Дар шароити обёрии сунӣ дар давоми сол 2-3 ҳосил гирифтани мумкин аст.

Дар Индонезия дарёҳои пуроби кӯтоҳ бисёранд. Онҳо ҳамчун манбаи энергия, обёрӣ ва боркашонӣ истифода бурда мешаванд. Дар соҳили дарёҳо барои пешгирии обҳезиҳо дамба месозанд. Хоки ҷазираҳо гуногунанд. Дар водии дарёҳо хоки алювиалӣ, ботлоқӣ, дар ҳамворӣ ва дар доманакӯҳҳо сурххок паҳн гардидааст. Аксари ҷазираҳо бо ҷангалзорҳои экваторӣ пӯшонидани шудаанд. Дар ҷазираи Калимантан 80, дар Суматра 60, дар Ява 20 дарсади қаламравро ҷангал ишғол менамояд. Зери замин Индонезия аз баъзе намуди сарватҳои минералӣ бой аст. Дар ин ҷо захираи нафт, ангишт, маъдани оҳан, марганетс, кальсий, никел, бохсит, тило ва сулфур муайян карда шудааст.

Аҳоли. Аз ҷиҳати миқдори аҳоли Индонезия дар ҷаҳон ҷойи панҷумро ишғол менамояд. Афзоиши табиӣ аҳоли зиёд мебошад. Ба ҳисоби миёна дар як сол 2–2,6 дарсад меафзояд. Тақрибан 61 дарсади аҳоли дар деҳот зиндагӣ мекунад. Аҳоли нобаробар ҷойгир шудааст. Зичии аҳоли дар як километри

мураббаъ ба 118 нафар мерасад. Шаҳрҳои калонтарини Индонезия Чакарта, Бандунг, Медан, Сурабая, Семаранг ва Палембанг мебошанд.

Индонезия ба катори давлатҳои сермиллат дохил мешавад. Забони давлатӣ забони индонезӣ мебошад. Тақрибан 88 дарсади

Рис. 12. Карта Индонезии

аҳоли ба дини ислом, 2 дарсад ба ҳиндуя, 6 дарсад ба насронӣ, 1 дарсад ба буддоию конфуцийӣ ва дигар дину мазҳабҳо эътиқод доранд.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Индонезия мамлакати кишоварзии рӯ ба инкишоф мебошад. Дар тақсими ҷаҳонии меҳнат ҳамчун истеҳсолкунандаи маҳсулоти зироатҳои тропикӣ баромад мекунад. Тақрибан 70 дарсади аҳоли ба кишоварзӣ банд мебошад. Маҳсулоти он қариб аз $\frac{2}{3}$ ҳиссаи молбарорӣ хориҷро ташкил менамояд.

Соҳаи асосӣ кишоварзӣ, зироатчиӣ мебошад. Зироати асосии озуқаворӣ – шолӣ, ҷуворӣ, батат, чормағзи заминӣ, маниок ва соя мебошад. Аммо он миқдори озуқаворӣ, ки ҷамъоварӣ менамоянд, талаботи мамлакатро қонеъ карда наметавонад. Бинобар он ҳар сол миқдори муайяни шолӣро аз хориҷа меҳарад. Барои ба бозори ҷаҳонӣ баровардан каучук, палмаи коксӣ, чой, палмаи рағандиҳанда, қаҳва, дарахти хина (аз он доруи зидди вараҷа тайёр менамоянд), найшакар парвариш менамоянд, ки маҳсулоти онҳо барои фуруш

бароварда мешавад. Солҳои охир истеҳсоли рағани палма афзуд. Истеҳсоли он ба 8,0 млн тонна расид.

Чорводорӣ вобаста ба маҳдуд будани ҳуроки чорво ва хусусияти шароити иқлимӣ дар Индонезия суст таракқӣ кардааст. Асосан чорвои корӣ, ғусфанду буз парвариш менамоянд.

Саноат. Дар Индонезия маҳсулоти гуногуни кишоварзӣ ва захираи калони сарватҳои табиӣ мавҷудасту дар таркиби саноат, соҳаҳои ашёи хоми кишоварзиро коркунанда корхонаҳои саноати сабук ва ҳурукворӣ бартарӣ доранд. Саноати вазнин, пеш аз ҳама энергетикӣ, металлургияи сиёҳ, мошинсозӣ суст таракқӣ карда буд. Бинобар он, солҳои баъд аз ҷанг давлат ба инкишоф додани ин соҳаҳо эътибори калон медиҳад. Даставвал бо мақсади аз қувваи барқ таъмин кардани талаботи иқтисодии ру ба инкишоф дар асоси истифодаи сарватҳои энергетикӣ (нафт, ангишт, неруи об) якҷанд истеҳсоли барқии аловӣ ва обӣ сохта шуданд, ки ҳар яке онҳо 20-26 ҳазор киловатт иқтидор доранд.

Саноати кӯҳӣ яке аз соҳаҳои муҳими иқтисодии Индонезия мебошад. Дар як соли зиёда аз 44,5 млн тонна нафт, 63,1 миллиард метри мукабб газ истеҳсол менамояд. Қисми зиёди онро ба Ҷопон (Япония) мефурӯшад. Бештар аз 1/3 ҳиссаи нафт дар заводҳои нафторкунӣ истифода бурда мешавад. Истихроҷи ангишт аҳамияти маҳаллӣ дорад. Индонезия ба миқдори зиёд қалъагӣ, никел, боксит истеҳсол менамояд. Як қисми ордаи (концентрати) қалъагӣ дар заводи қалъагӣ ғудохта шуда, боқимондаи он бо ордаи боксит ва никел ба бозори ҷаҳонӣ бароварда мешавад.

Саноати сабук ресмон, матои пахтагин, трикотаж ва ҳалтаҳои ҷутӣ истеҳсол менамояд. Корхонаҳои саноати ҳурукворӣ биринҷ, рағани растанӣ, маргарин, қанд, чой, қаҳва истеҳсол мекунанд. Як қисми қаҳва, қанд, чой ва тамокуро ба фурӯш мебарорад.

Мошинсозӣ заминаи маҳаллӣ надошт. Бинобар он дар ибтидо дар мамлакат корхонаҳои хурди мошинваслкунӣ (автомобил) ва таъмиркунӣ сохта шуданд.

Инкишоф додани мошинсозӣ ба ташкил кардани заминаи металлургӣ вобаста мебошад. Бинобар он, дар асоси ашёи хоми маҳаллӣ бо кумаки Ҷопон ду заводи металлургӣ (дар Ява ва Суматра) сохта шуд. Аз дигар соҳаҳо дар солҳои охир заводҳои сементбарорӣ, истеҳсоли коғаз, ҷӯборкунӣ ва химиявӣ ба

кор даромаданд. Ҳаҷми истеҳсоли умумии маҳсулоти дохилӣ 881 млрд долларро ташкил менамояд. Суръати инкишофи иқтисодиёт соли 2010 – 4,5 дарсадро ташкил намуд.

Нақлиёт. Дар боркашонии дохилӣ ва берунӣ мавқеи асосиро нақлиёти баҳрӣ ишғол менамояд. Қисми асосии боркашонӣ ба он рост меояд. Тиҷорати берунӣ низ пурра тавассути он ба амал бароварда мешавад. Аммо аз сабаби нарасидани киштиҳои тиҷоратӣ Индонезия аз флоти тиҷоратии дигар давлатҳо истифода мебарад. Нақлиёти роҳи оҳан ва автомобилӣ асосан дар ҳазираи Ява ва Суматра тараққӣ ёфтааст. Дар алоқаи дохилӣ ва берунӣ нақлиёти ҳавоӣ низ васеъ истифода бурда мешавад. Дарозии хати роҳи оҳани мамлакат 6,5 ҳазор километр, автомобилӣ бошад, 356 ҳазор километрро ташкил менамояд.

Савол ва супориш

1. Аз харита ба хусусияти ҳоси мавқеи иқтисодию географии Индонезия баҳои иқтисодӣ диҳед.
2. Қаламрави Индонезия аз кадом навъҳои сарватҳои табиӣ бой аст?
3. Аҳолии Индонезия ба кадом динҳо эътиқод доранд?
4. Дар кишоварзӣ кадом соҳа бартарӣ дорад?
5. Дар саноат кадом соҳаҳо бештар инкишоф ёфтаанд?

ПОКИСТОН

Масоҳаташ – 804 ҳазор км².

Аҳолиаш – 190, 2 млн. нафар.

Пойтахташ – Исломобод.

Забони давлатӣ – урду, англисӣ.

Воҳиди пулӣ – рупия.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Покистон соли 1947 дар натиҷаи тақсими Ҳиндустон ташкил ёфтааст. Вай дар шарқ бо Ҳиндустон, дар ғарб бо Афғонистон ва Эрон ҳамсарҳад аст. Дар ҷануб тавассути баҳри Араб ба уқёнуси Ҳинд баромад

дорад, ки Покистонро бо роҳи баҳрии умумичаҳонӣ пайваст менамояд. Дар хушкӣ ду хати роҳи оҳан қаламрави Покистонро бо қаламрави Ҳиндустон ба ҳам пайваст мекунад. Ин ба Покистон имконият медиҳад, ки бо роҳи баҳрӣ ва оҳан бо мамлакатҳои дуру наздик алоқаи иқтисодӣ дошта бошад.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Релефи қаламрави Покистон то дараҷае кӯҳсор мебошад. Шимол ва шимолу ғарби онро кӯҳҳо ва баландиҳо ишғол намудаанд. Баландии кӯҳҳо дар шимол 4–6,5 ҳазор метрро ташкил менамояд. Аз шимол ба ҷанубу ғарб кашол ёфтааст. Ин азхудкунии қаламрав ва ба амал баровардани алоқаи дохилию беруниро душвор мегардонад.

Дар ҷанубу шарқи мамлакат ҳамвории Ҳинд домана паҳн кардааст, ки барои ҳаёт ва ташкили кишоварзӣ мусоид аст. Беҳуда нест, ки дар ин ҷо яке аз марказҳои тамаддуни қадими ҷаҳон ташаккул ёфтааст. Масоҳати Покистон дар канори шимолу ғарби платформа (қисми қадим ва устувори кишри замин)-и Ҳинд воқеъ гардидааст. Вобаста ба ин дар қаламрави мамлакат сарватҳои гуногуни зеризаминӣ муайян карда шудаанд. Аз онҳо захираи маъдани оҳан, хромит, марганетс, боксит, сурб, рух, сурма, нафт, газ, ангишт, сулфур, барит, намаксанг ва баъзе ашёҳои маснуоти сохтмонӣ (ғач, оҳаксанг, гил) аҳаммияти саноатӣ доранд.

Иқлим дар минтақаи кӯҳҳо сард мебошад. Тобистон салкину зимистон хунук аст. Дар ин ҷо хокҳои камҳосили кӯҳии дорчинӣ, кӯҳии марғзорӣ, бури ҷангалӣ паҳн гардидаанд. Иқлими ҳамвории Ҳинд ва биёбони Тар гармӣ хушк мебошад. Дар ҳамвории Ҳинд хокҳои хокистарранг, хокистарранги дорчинӣ дар биёбони қумзор ва қумии шӯразада бартарӣ дорад. Покистон аз ҷангал бой нест. Ҳамагӣ 3 дарсади қаламрави онро ҷангал ишғол менамояд. Қисми зиёди дарёҳо ба ҳавзаи Ҳинд мансубанд. Захираи энергетикӣ онҳо калон аст. Қисми асосии он ба шохобҳои кӯҳии дарёи Ҳинд рост меояд. Дар шароити иқлими гарм ва хушкӣ ҳамвории Ҳинд оби дарёи Ҳинд ва шохобаҳои он дар обёрӣ васеъ истифода бурда мешавад. Тавсифи шароит ва сарватҳои табиӣ мамлакат нишон медиҳад, ки Покистон барои инкишоф додани як қатор соҳаҳои саноат ва кишоварзӣ (дар сурати обёрии сунъӣ) имконият дорад.

Аҳоли. Покистон ба навъи дуҷуми тавлиди табиӣ аҳоли дохил мешавад. Ҳар сол аз ҳисоби афзоиши табиӣ тақрибан 2,5 дарсад аҳолии он меафзояд. Барои паст намудани дараҷаи тавлиди табиӣ аҳоли ҳукумати Покистон барномаи милли

кабул кард. Ба ин нигоҳ накарда дар таркиби аҳоли навчавонон бартарӣ доранд.

Покистон давлати сермиллат мебошад. Аз ҳама миллати сершумор панҷобиҳо ва синдхиҳо ба ҳисоб мераванд. Забони давлатӣ урду мебошад. Аксарияти аҳоли (95 дарсад) дини исломро парастии менамоянд. Аҳоли нобаробар ҷойгир шудааст. Ба ҳисоби миёна дар 1 километри мураббаъ зиеда аз 175 нафар аҳоли, дар Булчистон ҳамагӣ 7 нафар рӯст меояд. Тақрибан 75 дарсади аҳоли дар деҳот зиндагӣ мекунад. Шаҳрҳои калони Покистон Қарочӣ, Лоҳур, Ҳайдаробод, Мултон, Исломобод мебошанд.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Покистон яке аз мамлакатҳои нисбатан тараққиёфтаи тодаи Осиёи Ҷанубӣ мебошад. То ба даст даровардани мустақилият дар иқтисодиёти он соҳаи кишоварзӣ бартарӣ дошт. Саноати он аз якҷанд фабрикаҳои бофандагӣ, заводҳои қанд, ордқунӣ, корхонаҳои хурди механикӣ ва таъмири роҳи оҳан иборат буданд. Баъди қабул кардани барномаи инкишофи иқтисодӣ, ба ташаккул ва инкишофи соҳаи сармоядорӣ давлатӣ эътибори ҷиддӣ дода шуд. Мувофиқи барномаи мазкур дар мамлакат иттиҳодияи тараққиёти саноат ташкил карда шуд. Дар он дар баробари маблағгузории давлат инчунин сармояи хусусии миллии иштирок менамояд. Бо қувваи сармояи хусусӣ ва давлатӣ даставвал корхонаҳои калони саноатии сабук барпо карда шудаанд. Дар он мавқеи асосиро саноати бофандагӣ ишғол менамояд. Онҳо асосан матои пахтагӣ (бештар аз 170 фабрика), моҳутӣ, шохӣ ва трикотаж истеҳсол мекунанд. Дар заминаи ашёи хоми маҳаллӣ саноати ӯроқворӣ низ инкишоф ёфт. Дар таркиби он ҳиссаи саноати қанд (зиеда аз 24 завод) калон аст. Пешрафти иқтисодиёти мамлакатро бе саноати вазнини тараққиқарда тасаввур кардан мумкин нест. Бинобар ин, солҳои охир бо маблағгузории давлат, сармояи хусусӣ ва инвестицияи хориҷӣ корхонаҳои калони саноатии энергетикӣ, металлургӣ, мошинсозӣ, химиявӣ, электротехникӣ, истеҳсоли маснуоти сохтмон сохта шудаанд. Ба ин нигоҳ накарда, Покистон ҳоло ҳам аз ИМА, Англия ва Ҷопон бисёр навъи маҳсулотҳои саноатиро меҳарад.

Кишоварзӣ соҳаи муҳими иқтисодиёти Покистон ба ҳисоб меравад. Дар таркиби он мавқеи асосиро зироатчиӣ ишғол менамояд. Заминҳои ба кишт мувофиқ 24 дарсади қаламрави мамлакатро дар бар мегирад. Заминдорӣ ба обёрии сунъӣ эҳтиёҷи калон дорад. Бинобар он, дар дарёи Ҳинд ва шохобҳои

Англия, Олмон, ЭМА, Чопон, Малайзия, Арабистони Саудӣ мебошанд.

Наклиёт. Покистон дорои бештар аз 8823 километр роҳи оҳан ва 258 ҳазор километр роҳи мошингард мебошад. Шохроҳи асосии роҳи оҳан водии Ҳиндро гузашта, ноҳияҳои саноати мамлакатро бо бандари Қарочӣ пайваस्त менамояд. Наклиёти автомобилӣ асосан вазифаи бор ва мусофиркашонии дохилиро иҷро менамояд. Флоти тичоратӣ давлатӣ кунонида шудааст. Аз сабаби кам будани киштиҳои тичоратӣ он талаботи рузафзуни боркашонии мамлакатро пурра қонеъ карда наметавонад. Бинобар он қисми зиёди борро киштиҳои ширкатҳои хориҷӣ мекашонанд. Солҳои охир дар боркашонии дохилӣ ва бурунмарзӣ наклиёти ҳавоӣ аҳамияти калон пайдо намуд.

Савол ва супориш

1. Аз харита ба мавқеи иқтисодию географияи Покистон баҳо диҳед.
2. Шароит ва сарватҳои табиӣи Покистон барои инкишофи соҳаҳои хоҷагӣ (саноат, кишоварзӣ, наклиёт) то чӣ андоза мусоидат менамоянд?
3. Қисми асосии аҳолии Покистонро кадом халқҳо ташкил менамоянд ва ба кадом дин эътиқод доранд?
4. Саноат ва кишоварзии Покистон дар кадом давра таракқӣ кард.
5. Барои инкишофи ҳаматарафаи заминдорӣ чӣ ҳалал мерасонад?

АҶҶОНИСТОН

Масоҳаташ – 652 ҳазор км².

Аҳолиаш – 30,4 млн. нафар.

Пойтахташ – Кобул.

Забони давлатӣ – пушту ва дарӣ.

Воҳиди пулӣ – афғонӣ.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Афғонистон дар ҷанубу ғарбии Осиё воқеъ гардидааст. Вай дар шимол бо Тоҷикистон, Ўзбекистону Туркменистон аз ҷанубу шарқ бо Покистону Чин ва аз ҷанубу ғарб бо Эрон ҳамсарҳад мебошад. Қисми зиёди хати сарҳади он бо мамлакатҳои ҳамсоя аз кӯҳҳои баланд ва дарёи Панҷу Ому мегузарад. Ин алоқаи онро бо баъзе давлатҳои ҳамсоя номусоид менамояд. Алоқаи мамлакат бо онҳо тавассути роҳи ағбаҳо ба амал бароварда мешавад, ки зимистон баста мегардад.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Афғонистон мамлакати кӯҳӣ мебошад. Аз 4/5 ҳиссаи қаламрави онро кӯҳҳо ва суфакӯҳҳо ишғол менамоянд. Аз доманаи шимолии Ҳиндукуш сар карда, то соҳили дарёи Ому сатҳи мамлакат мунтазам паст шуда меравад. Аз самти шарқ ин ҳамворӣ то ҳавзаи дарёи Ҳинд давом мекунад. Барои заминдорӣ водии дарёҳо ва ҳамворихо мувофиқ мебошанд. Сарватҳои табиӣи Афғонистон ба таври бояду шояд омӯхта нашудаанд. Ба ин нигоҳ накарда, солҳои охир дар қаламрави он навъҳои гуногуни сарватҳои зеризаминӣ – маъдани оҳан, ангишт, марганетс, хромит, тило, маъдани металлҳои ранга, нодир, графит, кибрит (гугирд), намак, талк, асбест, сангҳои қиматбаҳо кашф карда шудаанд. Аз мавзеи Ҳирот, Маймана, Шибиргон нафт ва газ ёфтанд, ки аҳаммияти саноатӣ доранд.

Иқлими Афғонистон континенталӣ мебошад. Бо зимистони хунук ва тобистони бебориш фарқ мекунад. Зимистон хусусан дар кӯҳҳо ниҳоят хуноки дарозмуддат, дар ҳамворихо мулоим ва ноустувор мебошад. Ҳарорати миёнаи июл 24 – 32 дараҷа, дар баландҳои 2500 – 4000 метр то +10 дараҷа гарм мешавад. Дар ҳамворихо ҳарорати миёнаи январ аз 0 дараҷа то –8 дараҷа хунук мешавад. Боришот кам аст. Дар ҳамворихои ҷанубии мамлакат дар як сол 40–45 мм, дар суфакӯҳҳои дохилӣ 200–250 мм, дар минтақаи кӯҳҳои баланд то 800 мм бориш мешавад. Вобаста ба иқлим дарёҳои Афғонистон мавсимӣ мебошанд. Дар мавсими боронгарӣ сероб мешаванд. Онҳо аз кӯҳҳои баланд сар мешаванд ва дорои иқтидори калони энергетикӣ мебошанд. Дар шароити иқлими хушк барои обёрӣ васеъ истифода мешаванд. Калонтарин дарёҳои Афғонистон Мурғоб, Қарирруд, Фарахруд, Ҳилманд, Кобул ва Ому мебошанд.

Ҳоки қаламрави Афғонистон гуногун аст. Дар ин ҷо хокҳои тира, хокистарранги кӯҳӣ, марғзори кӯҳӣ, дорчини кӯҳӣ паҳн гардидаанд. Набототи Афғонистон асосан аз рустаниҳои даштӣ,

биёбонӣ ва буттазорҳо иборатанд. Фақат дар кӯҳҳои Сафедкӯҳ ва Асмори Нуристон дарахтони сузанбарг, тӯс, финдиқ, арча, бодом, чормағз, ангури ёбонӣ ва ғайра паҳн гардидаанд. Дар таркиби набототи Афғонистон рустанҳои доругӣ бисёранд.

Аҳоли. Дар Афғонистон дар баробари дараҷаи баланди тавлид ғайти кӯдакон ҳам зиёд аст. Дар таркиби ҷинсӣ аҳолии мардон бартарӣ доранд. Зичии аҳоли дар 1 километри мураббаъ 38,3 нафар мебошад. Дар воҳаҳо зиёда аз 100 нафарро ташкил менамояд. Зиёда аз 3,0 млн нафар аҳоли ҳаёти бодиянишинӣ мегузаронанд. Дар шаҳрҳо тақрибан 20 дарсад аҳоли зиндагӣ мекунад. Аз ҳама шаҳрҳои калонтарин ва қадимӣ Кобул, Мазори Шариф, Қандаҳор, Ҳирот ва Кундуз мебошанд.

Афғонистон мамлақати сермиллат аст. Дар ин ҷо тақрибан зиёда аз 20 халқият ҳаёт ба сар мебарад. Бештар аз 38 дарсад аҳолиро паштуҳо, қариб 30 дарсадашро тоҷикон ташкил мекунанд. Ғайр аз паштуву тоҷикон дар он ҷо ўзбекҳо, туркману қазоқҳо, ҳазораҳо ва ғайра зиндагӣ мекунанд. Дар натиҷаи ҷанги дохилии бисёрсола шумораи зиёди аҳоли талаф ёфт. Тақрибан 20 дарсад аҳоли қашшоқона зиндагӣ мекунад.

Тавсифи умумӣ ҳоҷагӣ. Афғонистон мамлақати ақибмондаи кишоварзӣ буда, фақат дар даҳсолаи охир иқтисодиёти он ба баъзе пешравиҳо ноил гардид. Асоси иқтисодиёти онро кишоварзӣ ташкил менамояд. Дар кишоварзӣ зиёда аз 80 дарсад аҳоли кор мекунад. Он 60 дарсади даромади миллиро медиҳад, боқимонда 40 дарсади онро хизматрасонӣ ва саноат медиҳад. Заминдорӣ асосан дар водии дарёҳо, воҳаҳои байни кӯҳҳо, доманакӯҳҳо ва ба миқдори кам дар суфакӯҳҳои дохилӣ инкишоф ёфтааст. Тақрибан 75 дарсад замини кишт ба ноҳияҳои Шимолӣ рост меояд. Дар заминҳои кишт бештар ғалладона кишт карда мешавад, қисми зиёди он лалмӣ мебошад. Он зиёда аз нисфи даромади маҳсулоти зироаткориро медиҳад. Дар водии дарёҳои Лугар, Сурхоб ва Алишанг шолӣ мекоранд. Аз зироатҳои техникаӣ пахта, лаблабуи қанд, найшакар ва зироатҳои рағандиҳанда парвариш карда мешаванд. Дар қатори зироатчиғӣ боғу тоқдорӣ низ васеъ паҳн гардидааст. Бештар дар музофотҳои Кобул, Қандаҳор, Ҳирот, Қатаган, Кӯҳдоман тараққӣ кардааст.

Чорводорӣ дар Афғонистон яке аз соҳаи анъанавии кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Асосан ғусфандони ғӯшт ва пашмдиҳанда парвариш мекунанд. Дар даштҳои хушк қароқул-парварӣ ривож гирифтааст. Афғонистон аз ҷиҳати саршумори ғусфанди қароқули дар ҷаҳон ҷойи дуюмро ишғол мекунад. Аз

Ҳайати миллии аҳолии Эрон гуногун мебошад. Дар он ҷо зиёда аз 80 миллату халқият зиндагӣ мекунад. Аз нисф бештарро форсҳо ва ҷойи дуюмро озарбойҷониҳо ташкил менамоянд. Ғайр аз ин, дар ин ҷо татҳо, афгонҳо, курдҳо (зиёда аз 2 млн нафар) ва дигар халқҳо зиндагӣ мекунад. Зиёда аз 98 дарсад аҳолии мамлакат дини исломо парастииш менамоянд.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Эрон яке аз мамлакатҳои пур-иктисодии Ҷанубу Ғарбии Осиё ба ҳисоб меравад. Аз ҷиҳати истеҳсоли маҳсулоти умумӣ ҷойи якумро (587 млрд доллар) ишғол менамояд. Дар ҷодаи иқтисодиёт Эрон ҳамчун Туркия аз рӯи нақшаи миллии инкишофи иқтисодиёт амал менамояд. Аломатҳои асосии ин нақша ба таври бо суръат истифода бурдани сарватҳои табиӣ (хусусан нафт), бартарӣ доштани монополияи давлатӣ, мутамарказонии катъии иқтисодиёт ва ғайра мебошад.

Саноат дар Эрон суст тараққӣ карда буд. Аввалин фабрика ва заводҳо дар мамлакат дар ҷорӣ аввали асри XX сохта шуданд. Дар ин давра соҳаи асосии саноат аз истеҳсоли коркарди нафт, коркарди сарватҳои маъданӣ, ғайримаъданӣ ва саноати сабук (асосан бофандагӣ) иборат буд. Баробари ба бозори дохилии Эрон сар даровардани маҳсулоти саноатии хориҷӣ корхонаҳое, ки пеш сохта шуда буданд, дар давраи Ҷанги дуҷуми ҷаҳон ба рақобат тоб наоварда, фаъолиятҳои онро пурра қатъ намуданд. Ин вазъият Эронро водор намуд, ки барои ҳифзи саноати миллий «Оид ба муҳофизати саноати миллий» соли 1965 қонун қабул намояд. Мувофиқи ин қонун ба инкишофи саноати миллий диққати ҷиддӣ дода шуда, пеш аз ҳама ба инкишофи саноати вазнин эътибор дода шуд. Давлат солҳои 1949–1955 20,1 дарсад маблағгузорию ҷудо намуда бошад, солҳои 1963–1968 он ба 29,8 дарсад расонида шуд. Фақат дар 5-солаи сеюм Эрон сохтмони комбинати металлургӣ, заводи истеҳсоли алюминӣ, троллейбуссозӣ, мошинсозӣ, корхонаҳои васлкунада, нафткарукунӣ ва химияи нафтро ба нақша гирифт. Ба қор даромадани ин корхонаҳо вобастагии мамлакатро нисбат ба маҳсулоти хориҷӣ кам намуд. Дар бозори дохилӣ ба маҳсулоти саноати миллий эътибори махсус дода шуд. Мувофиқи қонун ташкилотҳои давлатӣ бояд даставвал маҳсулоти маҳаллиро харидорӣ намоянд.

Дар тараққиёти саноат Эрон дар баробари маблағгузорию давлатӣ соҳибкорони маҳаллӣ инвеститсияи хориҷӣ (шахсони алоҳида)-ро низ васеъ истифода мекунанд. Ҷунин сиёсати иқтисодӣ натиҷаи хуб дод. Дар таркиби даромади миллий ҳиссаи

саноат мунтазам афзуд. Эрон сохиби соҳаҳои нави саноат гардид. Дар таркиби он ҷойи асосиро саноати кӯҳӣ, пеш аз ҳама истихроҷи нафт ташкил менамояд. Дар айни замон дар Эрон аз 65 ҷоҳи хушкӣ ва 70 ҷоҳи тунукобаи баҳрӣ нафт истеҳсол менамоянд. Истеҳсоли якрӯзаи он 3,6 млн баррелро ташкил менамояд. (1 баррел = 159 литр). Аз ҷиҳати истеҳсоли он дар ҷаҳон ҷойи панҷумро ишғол менамояд. Истеҳсоли солонаи нафт аз 175 то 210 млн тоннаро ташкил медиҳад. Истеҳсоли газу ангишт аҳамияти маҳаллӣ дорад. Аз сарватҳои маъданӣ маъдани оҳан, марганец, хром, мис, молибден, сурб, рӯз, симоб, марғи муш истеҳсол карда мешаванд. Ба ғайр аз ин, навъи зиёди сарватҳои ғайрмаъданӣ (намак, намаки глаберитӣ, магнезӣ, шпат, асбест, корунд, талк, графит, слюда ва ғайра)-ро истихроҷ менамояд. Аз соҳаи саноати маснуотбаророна соҳаи нафткоркунӣ, ҳӯрокворӣ, сабук ва трикотажӣ инкишоф ёфтаанд. Заводҳои нафткоркунӣ дар Ободон, Масҷиди Сулаймон, Кирмоншоҳ, Нафтешоҳ ва дар наздикии Техрон сохта шудаанд. Саноати сабук – бофандагӣ тараққӣ ёфтааст. Ин соҳа матои пахта, ресмон, моҳут, шохӣ, қолин истеҳсол менамояд. Саноати коркарди пашм дар Кирмон, Табрез, Қошон, абрешим дар Ҷаз, Шахӣ, Қошон, трикотаж дар Техрон, Табрез, Исфаҳон ва ғайра ҷойгир шудаанд. Қолинро асосан қосибон истеҳсол менамоянд.

Аз саноати ҳӯрокворӣ саноати қанд (бештар 32 завод), биринҷ (бештар 30 завод), ордқашӣ, консервабарорӣ (гӯшту моҳӣ ва сабзавоту мева), коркарди ҷой ва тамоқу инкишоф ёфтаанд. Дар баробари тараққӣ қардани сохтмони қорхонаҳои саноатӣ саноати маснуоти сохтмон инкишоф ёфт. Ин соҳа семент, шиша, хишти ба оташ тобовар, алибастр, оҳақ ва ғайра истеҳсол менамояд. Мошинсозӣ аз қорхонаҳои қурди қосибӣ ва васлқунанда (аз қисмҳои алоҳида сохтани мошинҳои гуногун, радио, телевизор ва ғайра) иборат мебошад. Баробари сохтани заводҳои металлургияи сиёҳ ва ранга заводҳои ҳозиразамони мошинсозӣ сохта шуданд. Хусусан автомобилсозӣ инкишоф ёфт. Қоло дар Эрон 12 заводи автомобилитеҳсолқунанда амал меқунад. Дар айни замон ин заводҳо қоле зиёда аз 250 ҳазор автомобил истеҳсол менамоянд. Оянда ба 500 ҳазор расонида мешавад. Онҳо дар қатори мошинҳои гуногун барои соҳаҳои муҳталифи саноат ва мошинҳои кишоварзӣ қисмҳои эҳтиётӣ тайёр меқунанд. Дар асоси қоркарди нафт химияи нафт ташкил ёфтааст, ки маҳсулоти резинӣ истеҳсол менамояд. Аз дигар навъи маҳсулоти химиявӣ нурии минералӣ, сода, рангҳои органикӣ, лак, воситаҳои шустушӯ ва ғайра мебарорад. Инкишофи соҳаи

саноат ва обёрии заминҳо бе заминаи пуриктидори энергетикӣ ғайриимкон аст. Бинобар он, солҳои охир Эрон доираи сохтмони иншоотҳои гидроэнергетикиро васеъ намуд. Дар дарёҳои Кередж, Абедиз, Диз, Сафедруд неруғҳои обии барқӣ (НОБ) ва обанборҳо сохта шуданд. Дар баробари саноати калон ҳунармандӣ ва касибӣ тараққӣ кардааст.

Кишоварзӣ соҳаи анъанавӣ ва муҳимми иқтисодиёти Эрон ба ҳисоб меравад. Баъди ислоҳоти соли 1963 дар он баъзе тағйиротҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ гузаронида шуд. Пеш аз ҳама заминдорӣ помешикон маҳдуд (30–150 га) гардида, дар мамлакат ҳазорҳо хоҷагиҳои кооперативӣ ташкил ёфтанд. Дар охири соли 1967 миқдори деҳқононе, ки соҳиби замин гардиданд, ба 600 ҳазор расид. Барои васеъ намудани замини обӣ дар дарёҳои Диз, Сафедруд, Кередж иншоотҳои обёрикунанда сохта шуданд. Соҳаи асосии кишоварзӣ заминдорӣ мебошад. Аз ғалладонаҳо ғандум, чав, шолӣ мекоранд. Дар заминҳои обӣ пахта, лаблабуи қанд, найшакар, тамоку, кӯкнор, чой, кунҷит, канаф, лӯбиёҳои, сабзавот, боғу тоқ парвариш менамоянд. Чорводорӣ ғусфанду буз, чорвои шохдори калон, аспарварӣ, мохидориро дар бар мегирад. Ҳоло иқтисоди Эрон бо суръати баланд тараққӣ карда истодааст. Мувофиқи нақшаи 5–сола, ки соли 1990 қабул карданд, маҳсулоти умумии дохилӣ 6,5 дарсад, дар 5–солаи дуюм бошад, 10 дарсад афзуд. Соли 2010 истехсоли пулод қариб ба 10 млн тонна расонида шуд.

Нақлиёти Эрон гуногун мебошад. Дар боркашонии дохилӣ мавқеи асосиро роҳҳои оҳан ва мошингард ишғол менамоянд. Роҳҳои баҳрӣ, қубурӣ ва ҳавоӣ ҳам аҳаммияти калон доранд.

Савол ва супориш

1. Аз рӯйи харита роҳҳои асосии оҳан ва мошингарди Эронро муайян намоед ва ба онҳо баҳои иқтисодӣ диҳед.
2. Эрон аз қадом навъҳои сарватҳои табиӣ бой аст?
3. Аломатҳои асосии нақшаи инкишофи иқтисодии Эронро шарҳ диҳед ва фаҳмонед, ки он барои пешрафти иқтисодии мамлакат чӣ фоида расонд.
4. Ҳукумати Эрон барои тараққӣ додани саноат ва кишоварзӣ дар мамлакат чӣ чорабиниҳоро гузаронид?

ТУРКИЯ

Масоҳаташ – 779,5 ҳазор км².

Аҳолиаш – 79,7 млн. нафар.

Пойтахташ – Анкара.

Забони давлатӣ – туркӣ.

Воҳиди пулӣ – лир.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Масоҳати Ҷумҳурии Туркия дар ду қитъаи олам – Аврупо ва Осиё воқеъ гардидааст. Қисми асосии қаламрави он ба Осиё (97 дарсад) ва тақрибан 3 дарсади он ба Аврупо рост меояд. Туркияро аз шимол баҳри Сиёҳ, аз ғарб баҳрҳои Эгей, Мармар, аз ҷануб баҳри Миёназамин иҳота кардаанд. Дар хушкӣ бо Сурия, Ироқ, Эрон, Гурҷистон, Арманистон, Булғория, Юнон ҳамсарҳад мебошад. Мавқеи иқтисодию географии Туркия беҳамто мебошад. Тавассути роҳҳои баҳрӣ вай метавонад, бо мамлакатҳои ҳавзаи баҳри Миёназамин ва Сиёҳ алоқаи зичи иқтисодӣ барпо намояд. Ба воситаи гулӯгоҳи Гибралтар ва канали Суэс ба роҳҳои баҳрии байналмилалӣи уқёнусҳои Атлантика ва Ҳинд баромада, бо мамлакатҳои ҳавзаи ин уқёнусҳо тичорат менамояд. Мавқеи иқтисодию географии Туркия дар хушкӣ ҳам хеле мувофиқ мебошад. Қаламрави онро бо мамлакатҳои ҳамсоя роҳи оҳан ва мошингард пайваст менамояд. Чунин мавқеи иқтисодию географӣ бешубҳа барои пешрафти иқтисодиёти он кумаки калон мерасонад.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Туркия мамлакати кӯҳсор мебошад. Масоҳати онро аз шимол қаторкӯҳҳои Понтин, аз ҷануб қаторкӯҳҳои Тавр ва қисми ғарбии мамлакатро кӯҳҳои Анатолияи Марказӣ ишғол намудаанд. Баландии миёнаи қаторкӯҳи Понтин 250 метр, Анатолияи Марказӣ 800–1500 метрро ташкил менамояд. Дар қисми шарқии мамлакат баландкӯҳи азими Арарат воқеъ гардидааст. Вай аз ду қисм: Арарати Калон ва Хурд иборат аст. Арарати Калон 5172, Арарати Хурд 3925 метр баландӣ доранд. Пастихиҳои начандон калон дар сохилҳои баҳрҳо ва водии дарёҳо дида мешавад. Зери замини Туркия аз сарватҳои минералӣ бой мебошад. Дар қаламрави он захираи

маъдани оҳан, хром, марганетс, металлҳои ранга, нодир, нафт, ангиштсанг, ангишти сиёҳтоб, графит, слюда, асбест, фосфорит, каолин ва ғайра муайян карда шудаанд, ки аҳаммияти саноатӣ доранд. Аз ҷиҳати захира баъзеи онҳо (волфрам, хром) дар ҷаҳон яке аз ҷойҳои аввалро ишғол менамояд. Вобаста ба муҳталифии релеф дар қаламрави мамлакат навъҳои гуногуни иқлим шакл гирифтаанд. Дар соҳили баҳри Эгей ва Миёназамин иқлими баҳри миёназаминӣ ҳукмфармо мебошад. Барои иқлими баҳри миёназаминӣ зимистон сербориш, тобистон хушки гарм ҳос аст. Дар ин ҷо дар як сол аз 500 то 1000 мм боришот мешавад. Иқлими соҳили баҳри Сиёҳ муътадили гарм мебошад. Боришот зиёд ва дар давоми сол қариб як хел аст. Дар қисми шарқии он баъзе солҳо то 3000 мм боришот мешавад. Бар хилофи қисмҳои соҳилӣ дохили Туркия иқлими континенталӣ дорад. Барои он зимистон хунуку дарозмуддат, баҳори кӯтоҳи сернам, тобистони давомноки аз ҳад гарм ва тирамоҳи кӯтоҳи нисбатан гарм ҳос мебошад. Боришоти миёнаи солона 200–300 мм-ро ташкил менамояд. Ба аксарияти дарёҳои Туркия тартибу физогирии дарёҳои кӯхӣ ҳос мебошад. Онҳо шаршара ва остонаҳои зиёд доранд. Ҳама дарёҳои калони мамлакат аз қисми шарқии он ибтидо мегиранд. Бузургтарини онҳо Ефрат, Сакар, Тигр, Кура, Аракс, Қизил, Ирмак мебошанд. Аз дигар дарёҳои нисбатан калон Сусурлук, Марис, Сейхан ба баҳри Мармар, Эгей ба Миёназамин мерезанд. Дарёҳоро барои обёрӣ ва истиҳсоли қувваи барқ истифода мебаранд.

Дар минтақаи кӯҳҳо асосан ҳокҳои кӯхӣ паҳн гардидаанд. Онҳо 80 дарсади қаламрави мамлакатро дар бар мегиранд ва интиҳобан ҷо-ҷо кишт карда шудаанд. Дар водии дарёҳо ва соҳили баҳрҳо ҳокҳои ҳосилхези сурхча, дорчинӣ ва сиёҳтоб доман паҳн кардаанд.

Қаламрави Туркия аз навъҳои наботот бой аст. Баъзеи онҳо эндемик мебошанд. Ҷангалҳо асосан дар нишебҳои кӯҳҳои соҳили шимолу ғарбӣ ва ҷанубу ғарбӣ (ҷангали омехта ва паҳнбарг) боқӣ мондаанд. Набототи қисми дохили мамлакат аз алафҳо, буттаҳо ва дар баъзе мавзёҳо аз масоҳати хурди ҷангал иборат мебошад. Дар ҷангалзорҳо дарахтони дуб (булут) ва кедр (чалғӯза) бартарӣ доранд. Тавсифи муҳтасари табиат ва сарватҳои табиӣ Туркия нишон медиҳад, ки дар ин замина соҳаҳои гуногуни саноат ва кишоварзиро инкишоф додан мумкин аст.

Аҳоли. Аз ҷиҳати миқдори аҳоли Туркия дар байни давлатҳои Ҷанубу Ғарбии Осиё ҷойи аввалро ишғол менамояд. Бештар аз 70 дарсади аҳоли дар шаҳрҳо зиндагӣ менамояд. Қариб 80 дарсади аҳолиро туркҳо ва 17 дарсадашро курдҳо ташкил менамоянд. Тақрибан 99 дарсади аҳоли дини ислом (суннӣ)-ро парастииш менамоянд. Дин аз давлат ҷудо мебошад. Аз намоёндаи дигар миллатҳо дар мамлакат курдҳо ва арабҳо бештар зиндагӣ мекунанд. Аҳоли дар қаламрави Туркия нобаробар ҷойгир шудааст. Дар шарқии Фракия, ноҳияҳои назди соҳили баҳрҳо ва ғарбии нимҷазираи Осиёи Хурд аҳоли зич ҷойгир шудааст. Дар қисми шарқӣ ва ҷанубу шарқии мамлакат, ки масоҳати калонро дар бар мегирад, аҳоли ниҳоят кам маскун шудааст. Аз миқдори умумии захираҳои меҳнатӣ 42 дарсад дар кишоварзӣ, 40 дарсад дар хизматрасонӣ, 17 дарсад дар саноат кор мекунанд.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Туркия яке аз мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ тараққиқардаи Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ мебошад. Ҳаҷми умумии истеҳсолот 661 млрд долларро ташкил мекунад. Ин ба ҳар сари аҳоли 9060 долларро дар бар мегирад.

То Ҷанги дуҷоми ҷаҳон дар иқтисодиёти мамлакат соҳаи кишоварзӣ бартарӣ дошт. Баъди ҷанг Туркия раванди инкишоф додани саноатро пеш гирифт. Ба ин мақсад давлат аз маблағгузориҳои хориҷӣ (ИМА, РФ, дертар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ) ва соҳибкорони миллиро васеъ истифода бурд. Бо иштироки инвесторҳои хориҷӣ дар соҳаҳои саноати сабук, ҳуруқворӣ, сохтмон, химия ва ғайра корхонаҳои калони саноатӣ сохта шуданд. Бо ёрдами иқтисодӣ ва техникаи собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ заводҳои металлургӣ, алюминӣ, коркарди нафт, химиявӣ, коркарди ҷуб ва ғайра бунёд гардиданд. Ин ҷорабиниҳо иқтисодиёти Туркияро мустаҳкам намуданд.

Саноати кунунии Туркия бисёрсоҳа мебошад. Дар он аз соҳаи замонавӣ саноати кӯҳӣ инкишоф ёфтааст. Аз сарватҳои энергетикӣ ангиштсанг, ангишти сиёҳтоб, нафт истеҳсол менамоянд. Захираи ангиштсанг 1,8 млрд, ангишти сиёҳтоб 1,3 млрд тоннаро ташкил менамояд. Аз ангишти сиёҳтоб брикет (аз нармаи ангишт дар зери фишори баланд тахтаангишт тайёр мекунанд) истеҳсол менамоянд. Нафте, ки аз қаламрави мамлакат истеҳсол менамоянд, дар заводи нафткоркунии Батман коркард мешавад. Дигар заводҳои нафткоркунӣ дар асоси нафти кашонида кор мекунанд.

қисм ва механизмҳои маҳаллӣ бештар мувофиқ карда мешаванд ва заводҳои комили мошинсозӣ бунёд мегарданд. Аз саноати маснуоти сохтмон соҳаи сементистехсолкунӣ инкишоф ёфтааст. Саноати химия аз корхонаҳои истеҳсоли ашёҳои резинӣ, нурӣ, суперфосфату азот, кислотаи сулфур, сода, хлор, дору иборат мебошанд. Саноати ҷубкоркунӣ аз якҷандто фабрикаҳои қоғаз ва мебелбарорӣ иборат аст. Аз корхонаҳои оина ва шишабарорӣ калонтаринаш дар Стамбул воқеъ гардидааст.

Туркия дорои саноати тараққиқардаи сабук ва ҳурукворӣ мебошад. Дар мамлакат миқдори зиёди фабрикаҳои хурду калони бофандагӣ амал мекунад. Дар ин фабрикаҳо матои пахтагӣ, мохутӣ, шохӣ, катон ва қолин истеҳсол мекунанд. Пӯст, пойафзол дар корхонаҳои калон ва хурд истеҳсол карда мешаванд.

Саноати ҳурукворӣ соҳаҳои ордкашӣ, қанд, спирту арак, равангашӣ, ғуштуру моҳикоркунӣ, ширкоркунӣ ва ғайраро дар бар мегирад. Аксарияти онҳо барои бозори дохилӣ кор мекунанд.

Кишоварзӣ соҳаи муҳими иқтисодиёти Туркия мебошад. Дар ин соҳа ҳам тағйиротҳои назаррас ба миён омаданд. Солҳои 1945 ва 1960 ислоҳоти замин гузаронида шуд. Сифати коркарди замин бештар гардида, масоҳати замини кишт васеъ карда шуд. Дар киштукор усулҳои нави агротехникӣ, коркарди мошинии киштзор ва ғунучини ҳосил васеъ ба роҳ монда шуданд. Дар рустанипарварӣ кишти ғалладона (гандум, чав, ҷуворӣ, шолӣ) ҷойи асосиро ишғол менамояд. Аз зироатҳои техникӣ тамоқу, пахта, кӯкнор, ҷой парвариш менамоянд. Солҳои охир кишти лаблабуи қанд ва картошка васеъ гардид. Боғу тоқдорӣ ва ситруспарварӣ низ тараққӣ кардааст. Чорводорӣ асосан аз ғусфанд ва бузпарварӣ (ангорӣ) иборат мебошад. Як қисми маҳсулоти кишоварзӣ ба хориҷа бароварда мешавад. Ҳоло кишоварзӣ қариб 20 дарсад маҳсулоти дохилии мамлакатро медиҳад. Дар тичорати берунӣ шарикҳои асосии Туркия Олмон, ИМА, Русия, Италия ва Англия мебошанд. Солҳои охир равобити иқтисодии Туркия бо собиқ ҷумҳуриҳои Шӯравӣ васеъ гардида истодааст.

Нақлиёти Туркия роҳи оҳан, автомобилгард, баҳрӣ ва ҳавоиро дар бар мегирад. Тичорати берунӣ асосан бо роҳи обӣ ва дар баъзе ҳолатҳо бо роҳи оҳан, мошинӣ ва ҳавоӣ ба амал бароварда мешавад. Дарозии хати роҳи оҳан 8500 километр, автомобилӣ 49615 километрро ташкил менамояд. Роҳи обии

дохилӣ тақрибан 1200 километрро ташкил менамояд. Бандарҳои асосии баҳрии Туркия Измир, Зонгулдак, Мерсин, Искандарӣ, Измит, Стамбул, Трабзон мебошанд. Тавассути онҳо борбарорӣ ва борбиёрии хориҷӣ ва қисман дохилӣ амалӣ карда мешаванд.

Савол ва супориш

1. Аз рӯйи харита муайян намоед, ки барои чӣ мавқеи иқтисодию географии Туркия беҳамто мебошад.
2. Туркия аз захираи кадом навъҳои сарватҳои минералӣ дар ҷаҳон мавқеи муҳимро ишғол менамояд?
3. Сабаби дар қаламрави Туркия нобаробар маскуншавии аҳоли дар чист?
4. Аз кадом давра сар карда дар Туркия саноат инкишоф ёфт?
5. Дар Туркия кадом соҳаҳои рустанипарварӣ инкишоф ёфтаанд.

АРАБИСТОНИ САУДӢ

Масоҳаташ – 2200,0 ҳазор км².

Аҳолиаш – 26,3 млн. нафар.

Пойтахташ – Ар-Риёз.

Забони давлатӣ – арабӣ.

Воҳиди пулӣ – риал.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Арабистони Саудӣ дар канори ҷанубу ғарбии Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ воқеъ гардидааст. Вай тақрибан 2/3 ҳиссаи нимҷазираи Арабистон ва якҷанд ҷазираҳои халиҷи Форс ва баҳри Сурхро дар бар мегирад. Қаламрави он аз шимол бо Урдун, аз шимолу шарқ бо Ироқ, Кувайт, Қатар, аз ғарб Исроил, Миср, Судан, дар ҷануб бо Эритерия, Уман ва Яман ҳамхудуд мебошад. Аз ғарб баҳри Сурх, аз шарқ онро халиҷи Форс ихота намудааст. Тавассути онҳо мамлакат ба роҳҳои тичорати ҷаҳонӣ баромад дорад, ки барои бо мамлакатҳои хавзаи баҳри Миёназамин, Сурх, халиҷи Форс ва хавзаи уқёнуси Ҳинд савдо намудан имконияти калон медиҳад.

Табиат ва сарватҳои табиӣ. Қисми зиёди масоҳати Арабистони Саудиро пуштакӯҳҳо ишғол намудаанд. Онро аз канори ғарб ва ҷануб кӯҳҳои на чандон баланд иҳота кардаанд. Сатҳи мамлакатро асосан биёбонҳои регӣ фаро гирифтаанд. Дар соҳили Баҳри Сурх воҳаи Тихома, дар соҳили халиҷи Форс воҳаи Ал-Хоса доман паҳн кардаанд. Аз сарватҳои зеризаминӣ дар Арабистони Саудӣ нафт, газ, маъдани оҳан, тило, мис, сурб, намаки ошӣ, гач, абрак, барит, нукра, рух ва ғайра таҳқиқ карда шудаанд. Аз ҳама муҳимтарини онҳо нафт ва газ мебошанд. Иқлим дар шимолӣ мамлакат субтропикӣ ва дар ҷануби он тропикӣ мебошад. Тобистон гарму хушк, зимистон мулоҷим аст. Дар шимол баъзан зимистон то -11 дараҷа хунук мешавад. Боришот дар қисми зиёди мамлакат аз 100 мм кам буда, дар минтақаи кӯҳҳо ба 400 мм мерасад. Аз сабаби кам будани боришот дар ин ҷо дарёҳои доимӣ дида намешаванд. Бинобар он обҳои зеризаминӣ барои нӯшоки ва обёрӣ васеъ истифода бурда мешаванд. Баъзан обро аз чуқурии 120–190 метр мекашанд. Дар пушткӯҳҳо набототи биёбонӣ ва нимбиёбонӣ, дар кӯҳҳо беша ва буттазорҳо паҳн гардидаанд.

Аҳоли. Арабистони Саудӣ мамлакати нисбатан камаҳоли мебошад. Зичии аҳоли ба ҳисоби миёна 12 нафарро ташкил менамояд. Қисми зиёди аҳоли дар воҳаҳои соҳили баҳри Сурх, халиҷи Форс ва ноҳияи марказии мамлакат зиндагӣ мекунад. Дар биёбони Руб-эл-Халӣ аҳолии доимӣ дида намешавад. Бештар аз 82 дарсад аҳолиро арабҳо ташкил мекунанд. Боқимондаи аҳолиро туркҳо, эронӣҳо, покистонӣҳо, хиндуҳо ва америкоӣҳою аврупоӣҳо ташкил менамоянд. Қисми зиёди аҳоли бесавод мебошад. Фарзандони оилаҳои дороро барои маълумотгирӣ ба хориҷа мефиристанд. Аксарияти аҳоли дини ислом (мазҳаби ваҳобия)-ро парастииш мекунанд. Дар қаламрави Арабистони Саудӣ марказҳои муқаддаси ислом – шаҳрҳои Макка ва Мадина воқеъ гардидаанд, ки ҳар сол миллионҳо мусулмонон ба зиёрат меоянд.

Тавсифи умумии хоҷагӣ. Арабистони Саудӣ мамлакати кишоварзӣ ва ба саноат рӯварда мебошад. Дар кишоварзӣ муносибатҳои феодалӣ, боқимондаҳои қабилавӣ бо муносибатҳои сармоядорӣ истехсолот бо ҳам омехта гаштаанд. Қисми асосии замин ва манбаъҳои об дар дасти феодалҳо мебошад. Деҳқонон заминро обро бо шартҳои вазнин иҷора мегиранд. Шакли асосии он чоряккорӣ мебошад, ки баъзан аз 4/5 ҳиссаи ҳосили зироатро заминдор мегирад. Баъди солҳои 60-

дар мамлакат қариб 510 млн тоннаро ташкил намуд. Микдори асосии нафт аз 8 кон истеҳсол карда мешавад. Калонтарини онҳо кони Говар мебошад. Аз он 50 дарсади нафти мамлакат истеҳсол карда мешавад. Калонтарин заводи нафтокункунӣ дар Рас-Таннур ва Ҷидда воқеъ гардидааст. Дар заминаи коркарди нафт ва газ саноати нафту химиявӣ ташаккул ёфта истодааст. Ҳоло дар мамлакат заводи истеҳсоли нуриҳои азотӣ, истеҳсоли пластмас ва гайра амал мекунанд. Гайр аз нафту газ, ки аз ҳавзаи халиҷи Форс истеҳсол мекунанд, инчунин аз қаламрави мамлакат тило, нукра, барит, гач, намак, мис ва дигар намуди ашёи хоми саноати маснуоти сохтмонро истихроҷ менамоянд. Хусусан истеҳсоли семент, хишт ва шиша инкишоф ёфтааст. Дар Ҷидда заводи истеҳсоли пӯлод ва прокат кор мекунанд. Дар ин завод дар заминаи маъдани оҳани маҳаллӣ истеҳсоли чуян ва пӯлод ба роҳ монда шудааст. Дар шаҳри Ҷидда кишти ва заврақҳои хурд истеҳсол карда мешаванд. Мошинсозӣ суст тараққӣ кардааст. Ин соҳа асосан аз корхонаҳои таъмири заводҳои нафтокункунӣ, таъмири роҳи оҳан, автомобил, сеҳҳои рехтагарӣ иборат мебошад. Қувваи барқ дар нерӯгоҳҳои хурди аловӣ истеҳсол карда мешавад. Аз корхонаҳои саноати ҳӯрокворӣ дар Мадина, Куфӯф заводи коркарди нахл (палмаи финикӣ), дар Макка заводи равғанкашӣ кор мекунанд. Саноати сабукро асосан корхонаҳои хурди ҳунармандӣ ва косибӣ ташкил мекунанд, ки дар шаҳр ва деҳаҳои мамлакат васеъ паҳн гаштаанд. Ҳаҷми истеҳсоли умумии маҳсулоти дохилӣ 384 млрд (ба ҳар сари аҳоли 16620) долларро ташкил мекунанд. Даромади асосиро мамлакат аз ҳисоби содироти нафт ба даст меорад. Ҳоло зиёда аз 90 дарсади даромади умумии содироти Арабистони Саудӣ ба фурӯши нафт рост меояд. Мухимтарин шарикони тичорати берунаи Арабистони Саудӣ ИМА, Ҷопон, Англия, Олмон, Фаронса мебошанд.

Нақлиёти Арабистони Саудӣ аз роҳи оҳан, автомобилӣ, кубурӣ, ҳавой ва баҳрӣ иборат аст. Калонтарин роҳи оҳан роҳи Ҳичоз мебошад, ки қаламрави Арабистони Саудиро бо Сурия ва Урдун пайваست менамояд. Баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳон роҳи оҳани навсохташуд, ки Эл-Риядробо Даммам пайваст намуд. Эл-Риядро роҳҳои автомобилӣ бо ҳам мавзёҳои нафтистеҳсолкунанда пайваст менамояд. Роҳи автомобилии Дахран қад-қад соҳили халиҷи Форс сохта шудааст, ки то Кувайт ва Ироқ давом мекунанд. Аз конҳои нафтистеҳсолкунандаи соҳили халиҷи Форс то бандари Саида (Ливан) кубури нафткашонӣ ва мутавазё

бар он роҳи сангфарш сохта шудааст. Дар мамлакат зиёда аз 14 аэропорт сохта шудаанд. Фурудгоҳҳои аълодараҷаи калон дар Ар-Риёз, Чидда ва Даҳран воқеъ гардидаанд. Бандарҳои калони мамлакат Чидда, Янбо, Эл-Вачх, Даммам ва Рас-Таннур, Жуайма мебошанд. Дарозии хати роҳи оҳан 1390, автомобилӣ 50 ҳазор километрро ташкил менамояд. Тавассути терминҳои бандарӣ Рас-Таннур дар як рӯз 5, Жуайма 3 ва Янбо 3 млн баррел нафт ба хориҷа бароварда мешавад. Ҳоло қариб 50 дарсад нафти мамлакат ба бозори Осиё бароварда мешавад.

Савол ва супориш

1. Аз рӯи харита мавқеи иқтисодию географии Арабистони Саудиро бо мавқеи иқтисодию географии Эрон муқоиса кунед.
2. Қаламрави Арабистони Саудӣ дар кадом минтақаҳои иқлимӣ воқеъ гардидааст?
3. Кадом сарватҳои табиӣи Арабистони Саудӣ аҳаммияти ҷаҳонӣ доранд?
4. Кадом соҳаҳои саноат дар Арабистони Саудӣ бештар инкишоф ёфтаанд?
5. Заминдорӣи Арабистони Саудӣ аз кадом соҳаҳо иборат аст?

ФАСЛИ IV

АВСТРАЛИЯ ВА АФРИҚО

ИТТИФОҚИ АВСТРАЛИЯ

Масоҳаташ – 7,7 млн км².

Аҳолиаш – 22,0 млн. нафар.

Пойтахташ – Канберра.

Забони давлатӣ – англисӣ.

Воҳиди пулӣ – доллари австралигӣ.

Австралия ба кадом иттиҳоди иқтисодии ҷаҳонӣ дохил аст? Табиати Австралия бо кадом хусусияти худ фарқ менамояд? Кадом омилҳо сабаби тараққиёти баланди иқтисодии Австралия гардиданд?

Мавқеи иқтисодию географӣ. Давлати Австралия сарҳади хушкӣ надошта, ягона мамлакати ҷаҳон аст, ки материки том – Австралияро ишғол кардааст. Ғайр аз ин, ба ҳайати Иттифоқи Австралия қазираи Тасмания ва як қатор қазираҳои хурд дохил мешаванд. Айни замон Австралия аз ҷиҳати масоҳат ва пешрафти иқтисодиёт ба қатори давлатҳои мутараққии ҷаҳон дохил мегардад.

Ин материки чанубӣ ҳанӯз дар аввали асри XVII аз тарафи голландиҳо (В. Янсзон) кашф шуда буд, вале азҳудкунии онро дар охири асри XVIII англисҳо оғоз намуданд. Ҷудои Австралия аз дигар қитъаю мамолики ҷаҳон ва дурии он аз роҳҳои асосии баҳрӣ чанд муддате инкишофи иқтисодии онро боз медошт. Нақлиёти ҳозираи баҳрӣ ва ҳавопаймоҳои ҳозира онро ба дигар қитъаҳои олам наздик мекунад.

Австралия мамлакати соҳибхитиёру мустақил мебошад. Азбаски он ба узви Иттиҳоди Миллатҳо бо сарвари Англия дохил аст, бинобар ин, ба таври расмӣ роҳбарии мамлакатро маликаи Британия ба уҳда дорад. Австралия – давлати федеративӣ буда, аз шаш иёлат иборат аст.

Шароити захираҳои табиӣ. Қисми зиёди сатҳи Австралия ҳамвор буда, 95 дарсад масоҳати он аз сатҳи баҳр то 600 м баланд аст. Аз 2/5 ҳиссаи масоҳати онро биёбон ишғол намудааст ва аз ҳисоби хушкӣи иқлим пайиҳам ҳодисаҳои хушксолӣ, хокбод, сӯхтори чангал ба амал меояд. Заминҳои серҳосили кишвар дар қисмати минтақаи дашти Австралия воқеъ гаштаанд. Австралия аз канданиҳои ғоиданок хеле бой аст. Дар ин ҷо аз 1/3 ҳиссаи захираи боксити ҷаҳонӣ ҷойгир шудааст. Австралия инчунин бо қонҳои ангишт, маъдани металлҳои ранга, мис ва тило машҳур аст. Солҳои охир дар ин ҷо захираҳои дорой аҳаммияти ҷаҳонии маъдани аълосифати оҳан, мис, никел, уран, нафту газ табиӣ (иёлати Квинсленд ва соҳили баҳр) ва ғайра кашф шудаанд.

Аҳоли. Шумораи аҳолии Австралия ба 22 млн нафар мерасад, вале аҳолии муқимии он (аборигенҳо) ҳамагӣ 250 ҳазор (1,5 дарсад)-ро ташкил медиҳад. Аксари аҳолии мамлакат зери таъсири муҳоҷиршавии (иммигрантсия) оммавӣ ташаккул ёфтааст. Зиёд будани шахсони аслу насабашон аз Англия боиси

меҳнати мамлакат низ макоми баландро соҳиб аст. Ба ин пеш аз ҳама соҳаи саноати маъдани кӯҳиро ном бурдан мумкин аст. Аз ҷиҳати истихроҷи ангишт, маъдани оҳан, боксит, тило ва алмос Австралия ба қатори давлатҳои пешқадами дунё дохил мегардад. Аз ин ҷо ба миқдори хеле зиёд ба давлатҳои Осиё ва Аврупо маъдани оҳан, боксит ва ангишт содир карда мешавад. Баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳон дар мамлакат соҳаи мошинсозӣ низ инкишоф ёфт. Тараққиёти автомобилсозӣ, трактору локомотив, дастгоҳу таҷҳизотҳои техникӣ, радиоэлектроника ва ғайра назаррас аст. Мошинсозӣ дар шаҳру марказҳои асосии мамлакат – Сидней, Мелбурн, Аделаида, Брисбен тараққи ёфтааст.

Расми 17. Харитаи иқтисодии Австралия

Тафовутҳои дохилӣ. Солҳои тулонӣ зери таъсири сохти мустамликадорӣ будан ва шароитҳои ниҳоят гуногуни табиӣю иқлимӣ боиси дар ҳудуди мамлакат таъсис ёфтани соҳаҳои ҳархелаи хоҷагидорӣ ва ҷойгиршавии қувваҳои истеҳсоли гардидааст. Аз ин хотир дар Австралия чунин ноҳияҳои таҳассуси ҳархела ба назар мерасанд: 1) ноҳияҳои пеш азхудшуда ва айни замон ба дараҷаи баланд инкишофёфта; 2) ноҳияҳои нав азхудшуда; 3) ноҳияҳои ба дараҷаи кофӣ азхуднашуда.

Ноҳияи иқтисодии пеш азхудшуда ва ҳоло тараққиёфтаи Австралия қисмати Ҷанубу Шарқӣ буда, он иёлатҳои Уэлси Нави Ҷанубӣ, Виктория ва қисматҳои ҷанубу шарқии Ҷануби Австралияро дар бар мегирад. Ноҳияи мазкур ҳамагӣ 20 дарсад масоҳати мамлакатро дар бар гирад ҳам 70 дарсад аҳоли ва қисми зиёди истеҳсолоти саноату кишоварзӣ дар ин минтақа ҷойгиранд. Дар ин ҷо шаҳрҳои калонтарини мамлакат: Сидней (маркази маъмурии иёлати Уэлси Нави Ҷанубӣ), Мелбурн (маркази маъмурии иёлати Виктория) ва Канберра, ки вазифаи пойтахтро ба уҳда дорад, ҷойгир шудаанд.

Аз ноҳияҳои боқимондаи Австралия бештар қисмати шимолу шарқӣ, ҷанубӣ ва соҳили ҷанубу ғарбӣ бештар аз худ шудаанд, дар ҳоле, ки қисматҳои дохилӣ ва ноҳияҳои шимолӣ он нисбатан камаҳоли ва аксар беаҳолианд. Дар чунин ноҳияҳо ба тариқи пароканда ҷо-ҷо қорхонаҳои саноати маъдани кӯҳӣ ва дар дашту биёбонҳои васеъ бошад, соҳаи ғусфандпарварӣ тараққӣ ёфтааст.

Дар Австралия тамоми навъи нақлиёт инкишоф ёфтааст, вале нақлиёти баҳрӣ ва ҳавоӣ дар ривочи равобити берунии мамлакат аҳаммияти бузург доранд.

Савол ва супориш

1. Аз ҷиҳати иқтисодӣ Австралияро ба қатори кадом давлатҳо дохил мекунад?
2. Бо кадом навъи маъданҳо Австралия дар дунё шухрат дорад?
3. Дар харитаи контурӣ қонҳои калонтарини маъдани оҳан, боксит, мис, ангишт ва нафту газро тасвир намоед.
4. Аз чӣ сабаб дар Австралия дараҷаи баланди урбанизатсия ба назар мерасад?
5. Омилҳои муҳимтарини пешрафти иқтисодии Австралияро номбар кунед.
6. Дар харитаи иқтисодӣ марказҳои асосии саноати роишон диҳед ва дар харитаи контурӣ тасвир намоед.

7. Кадом соҳаҳои кишоварзӣ таҳассуси асосии мамлакатро муайян мекунанд?
8. Аз рӯи харита ва атлас дар харитаи контурӣ ноҳияҳои муҳимтарини кишоварзӣ саноати Австралияро тасвир кунед.

Худатонро санҷед

1. Кадом омилҳо сабаби асосии пешрафти иқтисодиёти Австралия гардиданд?
2. Сабаб дар чист, ки ҳаёти наҷодии аҳолии мамлакатро аксар англо-австралиягӣҳо ташкил медиҳанд?
3. Барои чӣ шаҳру марказҳои калони саноати Австралия дар қисмати шарқии он ҷойгир шудаанд?
4. Сабаби бартарӣ доштани капитали хориҷӣ дар иқтисодиёти Австралия дар чист?

Аз нигоҳи шумо

Оё Австралия барои дар дохили кишвар васеъ ба роҳ мондани коркарди ашёи хоми саноати маъдан имкон дорад?

Ба фикри шумо роҳҳои баробар намудани тафовутҳои дохилӣ дар мамлакат вучуд доранд?

АФРИҚО

Аз чӣ сабаб давлатҳои рӯ ба тараққи Африқо аз ҷиҳати иқтисодӣ қафомондатарин мебошанд? Кадом омилҳо ба қафомонии ин мамлакатҳо сабаб шудааст? Дар байни давлатҳои Африқо кадоме аз онҳо ба тақсими байналмилалӣ меҳнат бештар ҷалб карда шудаанд?

Африқо аз 1/5 ҳиссаи сатҳи хушкӣ кураи Замиро ишғол менамояд. Худуди он аз шимол ба ҷануб 8 ҳазор километр ва аз ғарб ба шарқ ба масофаи 7,5 ҳазор километр кашол ёфтааст. Аҳолии Африқо ба 840 млн нафар мерасад. Чун дигар қитъаи материкӣ дунё, мувофиқи ҳафриётҳои бостонӣ дар ин ҷо низ тамаддуни қадим вучуд дошту ба инкишофи ҷамъияти инсонӣ ҳиссаи худро гузоштааст. Вале дар сайёраи мо ягон

китъае дучор намеояд, ки мисли Африко аз зулму истибдоди мустамликадорон ва гуломкунию гуломфурушӣ мусибат дида бошад. Дар аввали асри XX тамоми Африко ба материки мустамликавӣ табдил ёфт, ки он минбаъд асоси қафомонии соҳаҳои иқтисодии мамлакатҳои он гардид.

Чанде пеш харитаи сиёсии Африкоро рангҳои гуногуни сохти мустамликадорӣ Англия, Фаронса, Белгия, Португалия, Испания ва Италия ҷило меод. Соли 1990 охири мустамлика дар китъаи Африко – Намибия истиқлолият ба даст овард. Ҳоло дар харитаи сиёсии Африко 55 мамлакат вучуд дорад. Гайр аз Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ ҳамаи давлатҳои дигари ин китъаро ба мамлакатҳои рӯ ба инкишоф дохил мекунанд.

Африко аз ҷиҳати саводнокӣ дар ҷаҳон ҷойи охиринаро гирифта, ғавти кӯдакон аз ҳама болост. Ин ягона китъаест, ки ҳисоби миёнаи дарозумрӣ аз ҳадди имкон паст аст.

Баъди истиқлолият мамлакатҳои Африко оид ба барҳам додани қафомонӣ якҷанд қадамҳои устувор ба пеш гузоштанд. Пеш аз ҳама, назорат аз болои захираҳои табиӣ, гузаронидани ислохот дар соҳаи кишоварзӣ, тайёр намудани мутахассисони маҳаллӣ, бунёди корхонаҳои саноатӣ ва ғайра. Вале пешрафти иқтисодии ин давлатҳо ба ҷалб намудани капитали хориҷӣ ниёз дорад.

Баъди истиқлолият зеритаъсири оқибатҳои мустамликадорӣ баҳсу мунозираҳои сарҳадӣ байни давлатҳои Африко гоҳ-гоҳ рӯй медиҳанд. Муноқишаҳои ҷиддӣ оид ба ин масъала байни Ҳабашистон, Сомалӣ, Марокашу Саҳараи Ғарбӣ, Чаду Ливия ва ғайра вучуд доранд. Барои мустаҳкамӣ ягонагӣ ва муносибатҳои неки ҳамсоягӣ сиёсӣ Ташкилоти Ягонагии Африко таъсис гардид. Соли 1963 ташкилоти мазкур дар Аддис-Абеба эълон шуд ва ҳоло ба ҳайати он 51 мамлакати Африко шомил мебошанд.

Шароит ва сарватҳои табиӣ. Инкишофи соҳаҳои муҳимми хоҷагидорӣ пеш аз ҳама ба шароитҳои табиӣ зич алоқаманд аст. Масалан, дар Африқои Шимолӣ пастҳои наздизоҳилӣ, инчунин водии дарёи Нил барои парвариши чорво ва зироаткорӣ хеле мувофиқанд. Шароитҳои табиӣ дар кӯҳсори Ҳабашистон ва суфақӯҳи Африқои Шарқӣ ҳам барои чорводорӣ ва ҳам зироаткорӣ мусоид мебошанд. Дар мамлакатҳои Африқои Ғарбӣ ва Марказӣ бошад (ғайри заминҳои биёбонӣ), ҳамвориҳо барои кишт, бунёди системаҳои обёрӣ ва сохтмони роҳҳои нақлиётӣ хеле зиёданд. Дар айни замон танҳо аз 1/10 қисми

масоҳати Африко барои зироаткорӣ истифода мешаваду халос. Давлатҳои Африко дар якҷанд минтақаи иқлимӣ ҷой гирифтаанд, ки он ба соҳаи кишоварзӣ таъсири назаррас дорад. Иқлими баҳримиёназаминӣ барои парвариши зироатҳои ситрусӣ, дарахтони зайтун, тоқ ва галладона мувофиқ аст. Ин навъи иқлим дар Африқои Шимолӣ ҳукмфармо аст. Дар ин ҷо ҳарорати тобистонӣ нисбат ба Аврупои Ҷанубӣ баланд буда, вай сабаби бармаҳал пухтани меваю сабзавот мегардад ва ин ҷиҳат аҳамияти содиротӣ (содирӣ)-и онҳоро зиёд мекунад. Вобаста ба хушкӣ иқлим сохтмони иншоотҳои обёрӣ аҳамияти калон пайдо кардааст.

Дар минтақаи биёбонии тропикӣ (Саҳрои Кабир) зироаткорӣ танҳо дар воҳаҳо ва заминҳои обёришаванда имконпазир аст.

Иқлими Африқои Шарқӣ нисбати қисми Ғарбии он камбориш аст, аз ин хотир дар ин мавзё парвариши зироатҳои ба хушкӣ тобовар инкишоф ёфтааст. Дар ноҳияҳои назди-соҳилии шимолӣ ғарбии Африко заминҳои ҳосилхез доман паҳн кардаанд. Вале ҷараёни тағйирёбии боду ҳаво ва боронҳои сел боиси шусташавию дигаргуншавии қабати хок ва кам шудани ҳосилхезии он мегардад.

Африко аз маъданҳо ниҳоят бой аст. Аз рӯи захираҳои маъдани марганетс, хромит, боксит, тило, платина, кобальт, алмос ва фосфорит дар байни дигар китъаҳо ҷойи аввалро мегирад. Конҳои калонтарини маъдани оҳан дар қисми Ғарбӣ, Шимолӣ ва экваториалӣ (Либерия, Мавритания, Гвинея, Габон), маъдани марганетс ва уран дар Габон, Нигер; боксит дар Гвинея, Камерун; маъдани мис дар Зоир, Замбия ҷойгир шудаанд. Солҳои охир як қатор конҳои бузурги нафту газ дар қисмати Шимолӣ ва Ғарбии Африко (Ливия, Алҷазоир, Нигерия) низ кашф карда шуд. Аз ҳама мамлакати бойтарини маъданҳо дар ин китъа Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ мебошад. Ғайри нафту газ ва боксит тамоми дигар навъи маъданҳо мавҷуд аст. Хусусан захираҳои тилою платина ва алмоси он шуҳрати ҷаҳонӣ доранд.

Захираҳои замини Африко хеле зиёданд. Ба ҳар сари аҳоли дар ин ҷо замини кишт нисбати ҷанубу шарқии Осиё ва Амриқои Лотинӣ бештар аст. Айни замон дар Африко аз 1/5 қисми замини барои кишоварзӣ мувофиқро истифода мекунанду халос. Аз тарафи дигар шусташавӣ (эрозия)-и замин миқёси хеле зиёди китъаи мазкурро ишғол намудааст.

Қитъаи Африқо дорои захираҳои бузурги об мебошад. Вале ин захираҳо дар ҳудуди қитъа нобаробар тақсим шудаанд. Ғайр аз дарёи Нил дигар дарёҳои бузургтарини он – Конго, Нигер, Замбези ва ғайра аз вилоятҳои минтақаи намноки тропикӣ қорӣ мегарданд. Дар ин материки гармтарини дунё, ки қисми зиёди масоҳаташ ба обёрии сунъӣ муҳтоҷ аст, танҳо 3-4 дарсади он обёрӣ мешаваду халос.

Захираҳои ҷангал сарвати бузургеро ташкил медиҳанд. Аз ҷиҳати масоҳати бешазор Африқо баъди Амрикои Лотинӣ ва Русия дар ҷойи сеюм меистад. Бешаҳои тропикӣ аз 1/10 қисми майдони қитъаро дар бар мегиранд. Хелҳои пурқимати дарахтон (дарахти сурх, абнус, гулобӣ ва ғайра) аксар барои содирот ба дигар давлатҳо ва коркарди ҷӯб бошад, дар дохили мамлакатҳои алоҳида (Габон, Зоир, Конго) соҳаи муҳимми саноатӣ ба шумор меравад. Дар натиҷаи исрофкоруна нобуд кардани бешазор хавфи аз байн рафтани навъи дарахтони киматбаҳо ба вучуд омадааст.

Аҳоли. Баъди истиқлолият афзоиши табиӣи аҳоли дар Африқо якбора зиёд шуд. Сабаби ин беҳтар шудани хизматрасонии тиббӣ ва хеле кам шудани ғавт дар ҳолати боқӣ мондани тавлиди зиёд мебошад. Дар натиҷа аҳолии Африқо дар солҳои баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ то алҳол бештар аз се маротиба афзуд. Таносуби ҷавонон дар аксарияти мамлакатҳо 40-50 дарсадро ташкил медиҳад, ҳол он ки ҳиссаи калонсолон хеле кам аст. Тараққиёти сусти иқтисодӣ ва миқёси таносуби баланди афзоиши аҳоли як қатор масъалаҳои мураккаби ба ҷойи кор ва бо ҳӯрок таъмин намудани аҳолиро ба миён овардааст. Мушкилиҳои зиёде дар соҳаи тандурустӣ ва маориф вучуд доранд. Ҳоло бештар аз нисфи аҳолии калонсоли Африқо маълумот надорад. Сол то сол дар баробари дигар касалиҳо хавфи паҳн гардидани НМБО (СПИД) хеле ҷиддӣ гардидааст.

Мамлакатҳои аз ҷиҳати шумораи аҳоли хеле калон Нигерия, Миср, Ҷабашистон ва Зоир ба ҳисоб мераванд.

Аҳолии мамлакатҳои Африқо дорои ҳайати хеле мураккаби этникӣ мебошад. Мувофиқи маълумоти олимони соҳаи этнография дар ин қитъа то 500 ва аз ин ҳам бештар гурӯҳҳои этникӣ мавҷуданд. Калонтарини ин гурӯҳ арабҳо дар Африқои Шимолӣ; хауса, йоруба, фулбе, ибо дар Африқои Ғарбӣ; амҳара дар Ҷабашистон ва ғайра мебошанд. Вале дар ҳар як мамлакат (хусусан дар Африқои Тропикӣ) халқиятҳои калоне ҳастанд, ки забони онҳо ба аксарияти аҳоли фаҳмост ва як навъ «забони

муомила» гардидааст. Дар мамлакатҳои Африқои Марказӣ, Шарқӣ ва Ҷанубӣ забонҳои бо ҳамдигар наздик паҳн шудаанд, ки ба забони оилаи банту мансубанд. Яке аз калонтарин забонҳои банту суахили алифбои худро дорад ва ҳамчун забони давлатӣ дар Танзания, Кения ва Уганда эътироф шудааст. Ҳоло дар аксарияти давлатҳои Африқо қаробат ва омезиши ғуруҳҳои этникӣ, ташаккули халқиятҳо ва миллатҳо ҷараён дорад. Дар Африқо ҳанӯз анъанавӣ аҳди қabilaвӣ (трайбализм) пурзӯр аст, ки дар асоси он шахсоне, ки мансабҳои баланди маъмуриро ишғол мекунанд, вазифаҳои ғуногунро бештар ба ҳамқabilaҳои худ медиҳанд.

Мисли қитъаи Осиё дар Африқо низ ба таври зиёд ихтилофҳои этникӣ (беҳтараш этнополитикӣ) рӯй медиҳанд. Ҷангҳои этникию қabilaвӣ дар Судан, Кения, Ҷумҳурии Демократии Конго (Зойр), Нигерия, Чад, Ангола, Руанда, Либерия аксар характери геносидро пайдо мекунанд. Масалан, соли 1994 ихтилоф байни қabilaҳои тутсӣ ва хуту дар Руанда боиси задухӯрди шиддатнок шуд. Дар натиҷа як млн кас нобуд гардида, 2 млн ғуреа дар дохили мамлакат ва зиёда аз 2 млн ғуреа кишварро тарк намуданд.

Зичии миёнаи аҳолии Африқо дар 1 километри мураббаъ 30 нафар аст, ки ин якчанд маротиба нисбат ба Аврупо ва Осиё кам мебошад. Мамлакатҳое, ки қисми масоҳати онҳоро биёбони Саҳрои Кабир ё бешаҳои сернами экваторӣ ишғол кардаанд, аксар беодам мебошанд. Канори баҳру уқёнусҳо одатан зич холианд, ки дар он ҷо шаҳру бандар ва қорхонаҳои саноатӣ ҷамъ омадаанд. Аксари аҳоли дар водии дарёҳо низ маскан гирифтаанд, ки бештар ба кишоварзӣ ва тичорат шугълдоранд. Аз ин ҳисоб зичии аҳоли дар водии дарёи Нил ба 1700 нафар, вале дар қисмати биёбон 1 нафарро дар 1 километри мураббаъ ташкил медиҳад. Дар Африқо аҳолии деҳот бартарӣ дорад. Ҳоло аҳолии деҳот аз 2/3 ҳиссаи аҳолии қитъаро дар бар мегирад. Дар вақтҳои охир суръати урбанизатсия нисбатан баланд шуд. Аҳолии баъзе шаҳрҳо дар ҳар даҳсола то ду баробар афзуда истодааст. Зиёдшавии аҳолии шаҳр бештар аз ҳисоби аҳолии деҳот, ки воситаи зиндагӣ надоранд, ба амал меояд. Масалан, соли 1950 шаҳри Лагос (пойтахти Нигерия) ҳамагӣ 300 ҳазор аҳоли дошт ва ҳоло ба 12,5 млн расидааст. Вазъи демографӣ дар қитъаи Африқо як қатор масъалаҳои мураккаби нарасидани хӯроқворӣ ва иҷтимоию экологиро ба миён овардааст.

Хочагӣ. Баъди ба даст овардани истиклолият мамлакатҳои Африко кӯшиши бартараф намудани қафомонии чандинасраро доранд. Дар ин давра милликунони захираҳои табиӣ, гузаронидани ислоҳоти аграрӣ, банақшагирии иқтисодиёт, тайёр намудани мутахассисони милли аҳаммияти калон дошт. Ин гуна чорабиниҳо барои пешрафти соҳаҳои хочагӣ тақон доданд.

Дар таркиби соҳавӣ ҳиссаи саноат ва соҳаҳои ғайриистехсолӣ зиёд гардид. Бо вучуди ин дар аксарияти мамлакатҳои ин қитъа таркиби хочагидорӣ сохти мустамликадорӣ боқӣ мондааст. Хусусиятҳои фарқкунандаи он чунинанд:

– дараҷаи пасти ҳосилнокии соҳаи кишоварзӣ ва фурӯши маҳсулот;

– инкишофи сусти коркарди маҳсулоти саноат;

– таназзулҳои соҳаҳои нақлиёт;

– монеагӣ нисбат ба инкишофи соҳаҳои ғайриистехсолӣ, пеш аз ҳама савдо ва хизмати маишӣ.

Барои тарзи хочагидорӣ сохти мустамликавӣ инкишофи яктарафаи иқтисодиёт хос аст. Ин дар навбати худ ба бартарии як навъи маҳсулот (дар шакли ашёи хом ва ё молҳои истеъмолӣ) барои содирот муайян карда мешавад. Чунин тарзи тахассуси иқтисодиро монокултура меноманд.

Хочагии кишоварзӣ асоси иқтисодиёти Африқоро ташкил медиҳад. Дар баъзе мамлакатҳои ин қитъа (Чад, Мали, Руанда ва Ҷумҳурии Африқои Марказӣ) зиёда аз 90 дарсади аҳоли ба соҳаи кишоварзӣ банд мебошанд. Инкишофи ин соҳаи иқтисодӣ аксар ба як қатор омилҳои номунтазам ва ноустувори паस्तкунандаи ҳосилнокии зироат, маҳсулнокии чорво ва ғайра дучор меояд.

Дар як қисми мамлакатҳои Африқои Шарқӣ ва Марказӣ заминдорӣ авлоду қабилавӣ боқӣ мондааст, ки дар ин ҳол аз як порча замин тамоми қабила истифода мебаранд. Дар баъзе мамлакатҳо замини мулкдорони хориҷӣ қисман ба ихтиёри давлат ва кооперативҳою деҳқонони майдаҳочагӣ гузаштааст.

Зироаткорӣ соҳаи асосии кишоварзии мамлакатҳои Африко ба шумор рафта, ба ҳиссаи он аз 65 то 80 дарсад истеҳсоли умумии маҳсулот рост меояд. Ин соҳа аз офатҳои табиӣ – хушксолӣ, обхезӣ, сел, ҳучуми малах ва таъсири боду шусташавии замин зарари калон мебинад.

Барои аксарияти давлатҳои Африко ду ҷиҳати зироаткорӣ – истеъмолӣ ва содиротӣ хос мебошад. Айни замон зироатҳои истеъмолӣ, хусусан майдони кишти ғалладона васеъ мешавад.

Ба ин сохтмони якчанд иншоотҳои обёрӣ дар мамлакатҳои иқлимаш хушк мадад мерасонад. Зироатҳои содиротӣ манбаи асосии даромад ва ворид гардидани арзи хориҷӣ буда, ба зиёд намудани ҳосилнокии онҳо манфиатдор мебошанд. Вале ин ҳолат боиси тараққӣ додани зироати монокултурӣ гардидааст. Масалан, дар Сенегал зироаткорӣ асосан аз ҳисоби арахис, Ҳабашистон қаҳва ва Гана какао мебошад. Зироатҳои содиротшавандаро дар плантатсияҳои калон ва ҳам дар хоҷагиҳои хурди деҳқонӣ парвариш мекунанд.

Микёси парвариши зироатҳои истеъмоли ва содиротӣ ба шароитҳои табиӣ зич алоқаманд аст. Дар Африқои Шимолӣ меваи дарахтони ситрусӣ ва зайтун, сабзавот, мева ва пахта аҳаммияти содиротӣ доранд. Дар воҳаҳои Саҳрои Кабир дар баробари парвариши хурмо, инчунин ба таври васеъ зироатҳои галладона (ҷав, гандум, ҷуворимакка) мекоранд.

Дар қисмати Ғарбӣ, Марказӣ ва Шарқии Африқо ба парвариши зироатҳои ба хориҷа содиршаванда – какао, арахис, нахли равғандор, қаҳва ва ғайра машғул мебошанд. Дар бобати ҷамъоварии ҷаҳонии какао махсусан Гана ва Нигерия бартарӣ доранд. Нигерия ва Зоир бошанд, давлатҳои асосии ба бозори ҷаҳонӣ равғани нахл мебаровардагианд.

Чорводорӣ дар китъаи Африқо хусусияти экстенсивӣ дорад. Гарчанде аз ҷиҳати саршумори чорво Африқо дар дунё яке аз ҷойҳои аввалро ишғол менамояд, бо вучуди он, имконият надорад, ки аҳолиро бо маҳсулоти ғушту шир таъмин намояд. Чорводорӣ ниҳоят каммаҳсул аст. Дар мисоли Ҳабашистон дидан мумкин аст, ки аз ҷиҳати саршумори чорво ба ҳар сари аҳоли ба Австралия ва Мугулистон наздик аст, вале чорвои он каммаҳсул ва аксари саршумори чорво ба касалиҳои гуногун гирифташуда. Ба соҳаи чорводорӣ дар ноҳияи бешаҳои тропикӣ мағаси сесе зарари зиёди иқтисодӣ меоварад. Ин мағас анgezандаи «касалии хоб» буда, соле миллионҳо саршумори чорворо нобуд месозад. Дар қисмати Африқои Шимолӣ (Судан ва Марокаш) соҳаи ғусфандпарварӣ тараққӣ ёфтааст. Солҳои охир дар як қатор давлатҳои Африқо фермаҳои хусусии хоziразамон пайдо шудаанд, ки ба нишондиҳандаҳои баланди истеҳсоли ноил гаштаанд.

Умуман соҳаи кишоварзии Африқо аксар ба олотҳои кӯҳнаи бобой таъя дорад. Ин яке аз сабабҳои камҳосилии зироат ва каммаҳсулии соҳаи чорводорӣ мебошад. Ба зами ин соҳаи

обёрӣ ба талабот ҷавоб намедихад, ҳол он ки 40 дарсад заминҳои Африко ҳамеша гирифтори хушксолӣ мегарданд.

Саноат. Дар байни соҳаҳои саноатӣ соҳаи истихроҷи маъдани кӯҳӣ таҳассуси асосии онро муайян менамояд. Ин соҳа дар тақсими географии меҳнати ҷаҳонӣ низ ҷойи Африқоро нишон медиҳад.

ҲИССАИ АФРИҚО ДАР ИСТЕҲСОЛИ ҶАҶОНИИ МАЪДАНИ КӯҲИ ВА МАҲСУЛОТИ КИШОВАРЗӢ

Саноати маъдани кӯҳӣ	Ҳисса бо ҳисоби %	Маҳсулоти кишоварзӣ	Ҳисса бо ҳисоби %
Алмос	48	Какао	54
Тило	33	Маниока	42
Кобалт	75	Сизал	27
Хром	44	Мағзи нахл	39
Маъдани марганец	33	Арахис	20
Уран	37	Қаҳва	21
Фосфорит	28	Зайтун	13
Мис	12	Чой	12
Боксит	18		

Мустамликадорон солҳои тӯлонӣ Африқоро ба манбаи асосии ашёи хоми маъдани кӯҳӣ табдил дода буданд. Маҳсулоти ин соҳа ҳоло ҳамчун ашёи хом ба бозори ҷаҳонӣ бароварда мешавад. Баъди истиқлолият иқтисодиёти аксари давлатҳои Африқо дар асоси истихроҷи маъдан ва сӯзишворӣ ба пойгузашта шуд. Ҳоло дар Африқо 1/4 ҳиссаи истихроҷи фосфорити ҷаҳонӣ ба амал бароварда мешавад. Истеҳсоли нафт ғайр аз Ливия боз дар ҳудуди Алҷазоир ва Миср низ ба роҳ монда шудааст. Дар Мавритания, Либерия, Гвинея коркарди содироти маъдани оҳан, дар Гвинея ва Гана боксит, дар Нигерия истеҳсоли уран мавқеи хос дорад. Дар ҳудуди Гана боз конҳои бузурги тилою алмос ва дар Нигерия қалбағию ниобий коркарда мешаванд, ки онҳо дар якҷоягӣ қариб нисфи истеҳсоли ҷаҳонии маъданҳои номбурдари ташкил медиҳанд. Қаламрави ҷумҳуриҳои Зоири ва Замбия аз маъдани мису кобалт ниҳоят бой

буда, боз дар худуди Ҷумҳурии Зоир калонтарин конҳои алмоси ҷаҳонӣ маскан гирифтаанд. Ҷумҳурии Гана бошад, бо конҳои калони маъдани марганес шухрат дорад.

Дар натиҷаи кофтуковҳои геологӣ солҳои охир дар Африко боз якчанд марказу ноҳияҳои нави саноати маъдани кӯҳӣ таъсис ёфтанд.

Дар таркиби саноати маснуотбарории Африко саҳми саноати сабук ва ҳӯрокворӣ асосӣ мебошад. Бисёр корхонаҳои ин соҳаҳои номбурда баъди истиқлолият раванк ёфтанд. Соҳаҳои саноати бофандагӣ дар Тунис, Миср ва Марокаш инкишоф ёфтаанд ва дар асоси ашёи хоми маҳаллӣ кор меkunанд. Дар дигар қисматҳои Африко соҳаҳои саноати сабуку ҳӯрокворӣ суи таракқӣ ёфтаанд ва талаботи аҳолиро бо сару либос, пойафзол ва маҳсулоти ҳӯрокворӣ таъмин карда наметавонанд. Маҳсулоти саноати ҳӯрокворӣ ин истеҳсоли равгани зайтун, арахис, нахл, қандпазӣ, ордкашӣ ва истеҳсоли шароб мебошад.

Дар Африко соҳаи мошинсозӣ вучуд надорад, ғайр аз он соҳае, ки ба ҷамъкунии қисмҳои автомобилҳои хориҷӣ сару кор доранд. Аз дигар соҳаҳои саноати вазнин, ки аҳаммияти маҳаллӣ доранд, ин заводи истеҳсоли алюминий дар Камерун ва Миср; мисгудозӣ дар Зоир ва Замбия; нафткоркунӣ дар Алҷазоир, Нигерия; корхонаҳои металлургияи сиёҳ дар Алҷазоир (Аннаба), Миср (Халвон), Марокаш, Тунис ва ғайра сохта шуданд.

Наклияти Африко дар солҳои мустамликадорӣ ба хоҷири қашонидани ашёи хом ба сохилҳо, дар дохили китъа сохтани бандарҳои баҳрӣ ва наклияти роҳи оҳан равона шуда буд. Дар солҳои истиқлолият дигар намудҳои наклият: автомобилӣ, ҳавоӣ ва кубурӣ инкишоф ёфтанд. Дар ин давра роҳи автомобилгард аз дохили Саҳрои Кабир ва якчанд роҳҳои кубурии нафту газ дар Алҷазоир ва Либия ба кор даромаданд.

Наклияти баҳрӣ саҳми худро нигоҳ медорад. Аз ҷиҳати борқашонӣ бандарҳои калонтарин – Портсаид, Дакар, Алҷазира, Касабланка, Лагос, Доруссалом ва Момбаса ба шумор мераванд.

Дар китъаи Африко масъалаи муҳофизати табиат хеле ҷиддӣ мебошад. Исрофкорона истифодабарии захираҳои маъданӣ, бешазор ва олами ҳайвонот боиси аз кор баромадани ҷадин ҳазор гектар замин, кам шудани дарахтони пурқимат ва намуди ҳайвоноти нодир гардид. Барои пешгирии роҳи исрофкорони табиати ин сарзамин дар бисёр ғушаю канорҳои дунё ва дар худ Африко ҳаракатҳо ва марказҳои ҳифзи табиат

таъсис ёфтанд. Бо кӯшиши олимон ва мутахассисон дар ҳудуди Африко якчанд мамнӯъгоҳ ва паркҳои милли ташкил шуданд. Махсусан, мамнӯъгоҳи Серенгети дар дунё шухрати калон пайдо кардааст.

Тафовути дохилӣ. Одатан ҳудуди Африқоро ба ду минтақаи калон: Африқои Шимолӣ ва Африқои Тропикӣ чудо мекунанд, ки ин бештар ба хусусиятҳои табиӣ ва маданияу таърихии онҳо алоқаманд мебошад.

Африқои Тропикӣ боз ба чор зерноҳия: Африқои Ғарбӣ, Марказӣ, Шарқӣ ва Ҷанубӣ тақсим мешавад, ки ҳар кадом тафовутҳои хоси географӣ доранд.

МАСОҲАТ ВА АҲОЛИИ НОҲИЯҲОИ АФРИҚО

Минтақа	Масоҳат млн км²		Аҳоли	
			млн нафар	%
1. Африқои Шимолӣ	7,1	24	170	20
II. Африқои Тропикӣ	23,2	76	650	80
1. Африқои Ғарбӣ	5,1	17	240	29
2. Африқои Марказӣ	7,3	24	110	13
3. Африқои Шарқӣ	7,7	25	215	30
4. Африқои Ҷанубӣ	3,1	10	85	8
Ҷамағӣ:	30,3	100	820	100

Хатти сарҳадии ноҳияҳои мазкур шартию ҳатмӣ ҳисоб намешавад.

Африқои Шимолӣ мамлакатҳои соҳили баҳримиёназаминии китъаи Африқоро дар бар мегирад, ки аксари аҳолиаш арабҳо мебошанд. Мавқеи географии ин минтақа пеш аз ҳама соҳили баҳри Миёназамин аст, ки баромади онро ба Ҷанубу Ғарбии Осиё муайян менамояд. Сарҳади ҷанубии онро биёбони Саҳрои Кабир ташкил медиҳад. Африқои Шимолиро гахвораи тамаддуни Юнони қадим меноманд. Аз замони антиқӣ дар ин сарзамин ёдгориҳои бузурги маданияу таърихӣ боқӣ мондаанд. Истилои арабҳо дар асрҳои VII–XII ба тарзи зиндагӣ, маданият, дину ойин ва ҳайати этникии аҳоли таъсири бағоят бузург расонид. Ҳоло аксари аҳоли дар Африқои Шимолӣ бо забони арабӣ гуфтугӯ мекунанд.

Хочагидорӣ дар Африқои Шимолӣ асосан ба қисмати наздизоҳилӣ вобаста аст. Дар ин қисмати минтақа марказҳои муҳими корхонаҳои саноатӣ ва зироаткорӣ дар заминҳои обёршаванда ҷойгир шудаанд. Аксарияти аҳоли низ дар заминҳои наздибахшӣ зиндагӣ мекунанд. Дарёи Нил ягона дарё дар Шимоли Африқо буда, аз ду тарафи соҳили он садҳо шаҳр деҳа ҷойгир буда, боз ҳазорҳо гектар заминҳои ташналабро шодоб мегардонад. Сохтмони неругоҳи барқии Асуон бо ёрии собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ барои беҳбудии иқтисодии Африқои Шимолӣ ва обёрикунӣ заминҳои нав кумаки бузург буд.

Навъҳои муҳимтарини зироаткорӣ ин кишти галладона, пахта, зайтуну тоқпарварӣ, парвариши зироатҳои ситрусӣ ва нахл мебошад. Соҳаи чорводориро асосан ғусфандпарварӣ (Марокаш) ва уштурпарварӣ (дар биёбони Саҳрои Кабир ва Либия) дар бар мегирад. Дар назди қонҳои қалони нафту газ ва фосфорит марказҳои муҳими корхонаҳои саноатӣ (Алҷазоир, Либия, Марокаш) қомат рост намудаанд.

Мамлакатҳои ин минтақа аз ҷиҳати тараққиёти иқтисодӣ ва рабобиту муносибатҳои берунӣ нисбати дигар давлатҳои Африқо хеле пеш рафтаанд.

Африқои Тропикӣ қисмати аз ҷиҳати иқтисодӣ қафомондатарини қитъаи Африқо ва умуман давлатҳои рӯ ба тараққӣ ба шумор меравад. Ин ягона минтақаи қалонтарини дунё аст, ки истеҳсолоти моддии онро соҳаҳои кишоварзӣ ташкил медиҳанд.

Ҳоло дар поён тавсифи чор ноҳияи ин минтақа (Африқои Ғарбӣ, Марказӣ, Шарқӣ ва Ҷанубӣ)-ро дида мебароем.

1. Африқои Ғарбӣ ҳудуди қариб 20 давлатро дар бар гирифта, аз ҷиҳати захираҳои табиӣ хеле бой аст. Зероҳияи мазкур ҷӣ аз ҷиҳати сиёсӣ ва ҷӣ иқтисодӣ пароканда ва ноустувор мебошад.

Дар пешрафти иқтисодии ноҳия ҳиссаи соҳаи кишоварзӣ қалон аст. Вале дар таркиби кишоварзӣ монокултураи зироат бартарӣ дорад. Дар ин ҷо аслан ба парвариши қакао (Гана, Нигерия), арахис (Сенегал, Нигер, Гамбия), нахл (Нигерия) диққати асосӣ дода мешавад.

Саноат ба истихроҷу қорқарди соҳаи маъдани қӯҳӣ таҳассус ёфтааст. Ин пеш аз ҳама истихроҷи маъдани оҳан (Мавритания, Либерия), боксит (Гвинея), уран (Нигерия) ва гайра мебошад. Дар байни давлатҳои ноҳия Нигерия бо соҳаҳои тараққиёфтаи саноати маъдани қӯҳӣ фарқ қарда, солҳои охир бо захираҳои нафт ва содироти маҳсулоти он низ дар бозори ҷаҳонӣ мақеи хос пайдо намудааст. Қариб тамоми навъи маъданҳои ин но-

хияи Африкои Тропикӣ ба хориҷа содир мешаванд. Солҳои охир қадамҳои нахуст баҳри дар ин минтақа барпо намудани соҳаҳои металлургияи сиёҳу ранга ва химияю мошинсозӣ ба назар мерасад.

2. Африкои Шарқӣ аз сарватҳои зеризаминӣ он қадар бой нест. Давлатҳои ин ноҳия дар миқёси китъаи Африқо ва бозори ҷаҳонӣ бо маҳсулоти кишоварзӣ: қаҳва (Ҳабашистон, Кения, Уганда), чой (Кения), пахта ва сизал (Танзания, Уганда, Кения), пӯст (Ҳабашистон, Танзания), чорвои зинда (Сомали, Чибутӣ) шуҳрат доранд. Аз дигар хели зироатҳо барои талаботи дохилӣ чав, ҷуворимаққа, зироатҳои лубийегӣ ва батат кишт мекунанд.

Аз корхонаҳои саноатӣ бештар соҳаҳои саноати сабуку ҳурукворӣ сохта шудаанд, ки ба коркарди ашёи дохилӣ сару кор доранд. Саноати вазнин қариб тамоман инкишоф наёфтааст.

3. Африкои Марказӣ (экваториалӣ)-ро яке аз маҳзанҳои бойтарини сарватҳои табиӣи дунё меноманд. Дар ин ғушаи Африқо «минтақаи мис»-и овозадор (дар қисми ҷанубу шарқии Заир ва ноҳияҳои ҳамшафати Замбия) ҷойгир шудааст, ки дар ин ҷо баробари маъдани мис боз ба миқдори зиёд сурб, рух, кобальт ва ғайра воমেҳурад. Ба зами ин, захираи маъдани оҳан (Ғабон, Замбия), марганетс (Ғабон, Заир), қалъагӣ, уран, алмос (Заир) низ мавҷуданд.

Мустамликадорон дар Африкои экваториалӣ низ аз худ иқтисодиёти қафомондaro мерос гузоштаанд. Дар Заир ва Замбия танҳо соҳаҳои металлургияи ранга амал мекунанд. Баъди истиқлолият сикли пурраи истеҳсолот – аз истихроҷи маъдан то ғудозиши металлӣ баландсифат ба роҳ монда шуд. Истихроҷи маъданҳо ҳоло дар дигар давлатҳои ноҳия низ сар шуда истодааст. Барои ноҳияҳои мазкур ба бозори ҷаҳонӣ баровардани ҷӯби аълосифати тропикӣ (Ғабон, Конго, Гвинейи Экваториалӣ) низ аҳаммияти калон пайдо кардааст.

Соҳаи кишоварзии Африкои Марказӣ ба парвариши қаҳва, какао, чой, тамоку, каучук, пахта, арахис, банан ва дигар меваҳои хуштамъ таҳассус ёфтааст.

4. Африкои Ҷанубӣ. Қаламрави он Ҷумҳурии Африкои Ҷанубӣ, Зимбабве, Ботсвана, Лесото ва Свазилендро дар бар мегирад. Ҷумҳурии Африкои Ҷанубӣ (ҶАҶ) ягона дар китъаи Африқо мамлакати мутаракқӣ буда, аз рӯи ҳамаи нишондиҳандаҳои иқтисодӣ дар ҷойи аввал меистад. Он ҳамагӣ 5,5 дарсад масоҳат ва 7 дарсади аҳолии Африқоро дар бар гирифта,

ба он аз 2/3 ҳиссаи маҳсулоти умумӣ ва аз 1/2 ҳиссаи маҳсулоти саноати коркардабароии китъа рост меояд. Дар тақсимои географии меҳнат ЧАЧ нафақат бо маҳсулоти соҳаҳои саноати маъдани кӯҳӣ, истихроҷи тило, платина, алмос, уран, маъдани оҳан, хром, марганец ва истеҳсоли ангишт, балки бо маҳсулоти металлургияи сиёҳ, мошинсозӣ ва саноати химия низ баромад мекунад. Соҳаи кишоварзӣ низ ба дараҷаи баланд инкишоф ёфтааст, ки он ба истеҳсоли зироатҳои галладона, меваҳои субтропикӣ ва ғусфандпарварию чорвои калони шохдор таҳассус ёфтааст. Мамлакатҳои дигари Африқои Ҷанубӣ – Зимбабве, Ботсвана, Лесото ва Свазиленд бештар ба истеҳсоли коркарди маҳсулоти чорво (пашм ва пӯсти қароқӯлӣ, ғӯшт ва пӯст) шуглдоранд.

Дар Африқои Ҷанубӣ тамоми навъи нақлиёти ҳозиразамон инкишоф ёфтааст.

Бо вучуди захираҳои бойи табиӣ китъаи Африқо нисбат ба дигар китъаҳои дунё хоҷагии қафомонда дорад. Дар шароити имрӯза танҳо инкишофи босуръати иҷтимоию иқтисодии ин китъа ба ҳал намудани масъалаҳои хӯрокворӣ, демографӣ ва экологӣ имконият медиҳад.

Савол ва супориш

1. Дар бораи мавқеи географӣ ва харитаи сиёсии Африқо нақл намоед.
2. Аз кадом намуди захираҳои табиӣ китъаи Африқо шуҳрат пайдо намудааст?
3. Аз харитаи иқтисодию табиии Африқо навъҳои асосии маъданхоро нишон диҳед ва дар харитаи контурӣ тасвир намоед.
4. Хусусиятҳои асосии иқлими Африқоро нақл намуда, дар харита нишон диҳед.
5. Сабабҳои асосии иқтисодию иҷтимоии қафомонии давлатҳои Африқо дар чист?
6. Таносуби каму зиёдшавии нуфузи аҳоли дар Африқо ба кадом омилҳои табиӣ сиёсӣ алоқаманд мебошанд?
7. Дар харитаи контурӣ ҷойгиршавии ғуруҳҳои этникии аҳолиро дар китъаи Африқо тасвир намоед.
8. Кадом хусусиятҳои фарқкунандаи тарзи хоҷагидориро дар Африқо медонед?
9. Аз харита давлатҳои соҳаи индустриалӣ ва аграрии Африқоро ҷудо намоед.

10. Равнаки монокултура дар Африко ба кадом омилҳо алоқаманд аст?
11. Тафовутҳои дохилии Африкоро аз харита шарҳ диҳед.
12. Хусусиятҳои асосии содироту воридот дар давлатҳои алоҳидаи Африко чӣ гуна сурат мегирад?

Худатонро санҷед

1. Сабаби кафомонии соҳаҳои хоҷагии Африко нисбат ба дигар давлатҳои ҷаҳон дар чист?
2. Дар кадом қисмати Африко қорқарди захираҳои бузурги металлҳои рангаю нодир ба роҳ монда шудааст?
3. Кадом навъи динҳо дар Африко бартарӣ доранд?
4. Барои чӣ Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ нисбат ба дигар давлатҳои Африко иқтисодиёти тараққиёфта дорад?

Аз нигоҳи шумо

Кадам давлатҳои Африко бештар дар тақсими байналмилалӣ меҳнат саҳмгузор мебошанд? Ба фикри шумо кадом роҳҳои аз кафомонии иқтисодӣ ҳалосӣ ёфтани давлатҳои ҷавони Африко вуҷуд дорад?

ҶУМҲУРИИ МИСРИ АРАБ

Масоҳаташ – 1,2 млн км².
 Аҳолиаш – 83,6 млн. нафар.
 Пойтахташ – Қоҳира.
 Забони давлатӣ – арабӣ.
 Воҳиди пулӣ – динар.

Ҷумҳурии Мисри Араб (ҶМА) қисмати шимолу шарқии қитъаи Африкоро ишғол намуда, канали Суэс Африкоро аз Осиё ҷудо мекунад. Мавқеи мусоиди географӣ ва баромади

бевоситаи он ба давлатҳои Осиёю Аврупо ба инкишофи иқтисодии он таъсири мусбӣ расонидааст. Ба воситаи канали Суэтс киштиҳои боркашони тамоми давлатҳои дунё мегузарад, ки аз ин ҳисоб ба хазинаи давлат даромади зиёд ворид мегардад.

Шароитҳои табиӣ. Зиёда аз 96 дарсад масоҳати Мисри Араб дар водии дарёи Нил воқеъ гаштааст. Водии Нил дар байни суфақӯхҳои ноҳамвори биёбонҳои Либия ва Арабистон ҷой гирифтааст, ки тӯли он дар ҳудуди Миср ба 1200 километр ва бараш дар қисмати шимолӣ ба 20-25 километр мерасад.

Аз маъданҳои фойданок фосфорит, маъдани оҳан, ангиштсанг, манган ва солҳои охир конҳои зиёди нафту газ кашф карда шудаанд.

Бо сабаби камборишӣ (боришоти солона ҳамагӣ ба 100 мм мерасад) киштзорҳо ба таври сунъӣ обёрӣ карда мешаванд. Дарёи Нил манбаи ягона ва асосии таъминоти об мебошад. Баъди сохтани дарғоти баланди Асуон дар ҷанубии мамлакат обанбори калони Носир (ҳаҷмаш 164 млрд м³) ба вуҷуд омад. Захираи обҳои зеризаминӣ низ калон аст, ки он оқилона истифода намешавад.

Аҳоли. Аз ҷиҳати миқдори аҳоли Мисри Араб дар қитъаи Африқо баъди Нигерия ҷойи дуумро мегирад. Дар Миср асосан арабҳо (93 дарсад), инчунин фаронсавиҳо, англисҳо, юнониҳо ва арманиҳо зиндагӣ мекунанд. Забони давлатӣ арабӣ буда, дини давлатӣ ислом аст. Аҳоли ниҳоят нобаробар ҷойгир шудааст: қариб 97 дарсади аҳоли дар водии дарёи Нил, минтақаи Асуон ва воҳаҳо зиндагӣ мекунанд. Зичии миёнаи аҳоли дар мамлакат дар 1 километри мураббаъ ба 66,4 нафар мерасад. Дар натиҷаи инкишофи урбанизатсия ҳиссаи аҳолии шаҳр ба 45 дарсад расидааст. Шаҳрҳои калонтарини Мисри Араб Қоҳира, Искандария, Порт-Саид, Исмоилия, Асуон мебошанд.

Миср яке аз аввалин марказҳои тамаддун мебошад. Миср аз соли 395 (баъди таназзули империяи Рим) ба музофоти Византия табдил ёфт. Ибтидои асри VII қисми зиёди аҳолии Миср дини масеҳиро қабул кард. Солҳои 639-642 Мисрро арабҳо забт намуда, ба хилофати араб ҳамроҳ карданд. Соли 1914 Миср протекторати Англия эълон шуд, вале ҳаракатҳои миллии озодихоҳии халқи он Англияро маҷбур намуд, ки соли 1922 Мисрро ҳамчун давлати мустақил эътироф наояд.

Ҳочагӣ. Дар Мисри Араб сиёсати ба иқтисодиёти мамлакат ҷалб намудани сармояи хориҷӣ мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Ҳоло сатҳи инкишофи тараққиёти соҳаҳои иқтисодиёти Миср

нисбат ба дигар давлатҳои Африқо хеле баланд аст. Бо вучуди он ки иктисодиёти мамлакатро соҳаи кишоварзӣ муайян мекунад, болоравии суръати тараққиёти саноат назаррас аст. Дар марҳалаи нисбатан кӯтоҳ соҳаҳои нави саноати химия, металлургия, мошинсозӣ, электротехника таъсис ёфтанд. Хусусан корхонаҳои нави нафтокорунӣ хеле зиёд шудаанд. Баробари ба вучуд омадани марказҳои нави саноатӣ, инчунин дар қисмати заминҳои навобёришаванда соҳаҳои тахассуси кишоварзӣ ва истеҳсоли маҳсулоти он ба роҳ монда шуданд.

Кишоварзӣ. Вобаста ба шароитҳои табиӣ дар Миср тахассуси хоси соҳаҳои кишоварзӣ вучуд дорад. Тамоми навъи зироаткорӣ аз замони қадим инчониб дар ду тарафи дарёи Нил ва резишгоҳи он ташаккул ёфтаанд. Обхезӣ ба соҳаи зироаткорӣ чорводорӣ зиёни калон мерасонад. Хушксолӣ обёрии сунъиро талаб менамояд. Ба ҳамин хотир обанбор ва неругоҳи барқии Асуон сохта шуд.

Дар таркиби кишоварзӣ саҳми зироаткорӣ хеле калон аст. Истифодаи дастовардҳои агротехника ва малакаи пешқадами аҳоли имконият медиҳад, ки то се бор ҳосил гиранд. Масалан, дар фасли тобистон аҳоли ба чамъоварии найшакар, пахта, шолӣ, чуворимаккаю сабзавот, зимистон гандум, чав, зироатҳои лубиёгӣ, хӯроки чорво машгул бошад, дар тирамоҳ ба чамъоварии шолӣ, чуворимакка, арзан ва сабзавот машгул аст.

Яке аз соҳаҳои инкишофёфтаи кишоварзии Миср пахтакорӣ мебошад. Навъи пахтаи дарознаи мисрӣ дар тамоми дунё шухрат дорад. Ғайри истифодаи дохилӣ қисми зиёди ҳосили пахта ба бозори ҷаҳонӣ содир мешавад. Талабот ба пахтаи мисрӣ дар бозори берунӣ ниҳоят калон аст. Дар баробари кишти зироатҳои галладона, дар ҳама қисматҳои мамлакат ба парвариши ниҳоли хурмо диққати асосӣ дода мешавад.

Ба тараққиёти чорводорӣ низ дар Миср диққат медиҳанд. Соҳаи асосӣ ғусфандпарварӣ мебошад. Чорвои калони тамоили ширу ғушт дошта нисбатан суст тараққӣ кардааст.

Саноат. Дар таркиби саноати Мисри Араб саҳми саноати сабук ва хӯрокворӣ калон аст. Дар ин ҷо корхонаҳои калони бофандагӣ аз ҳисоби коркарди пахтаи аълосифат барои содирот маҳсулот тайёр мекунанд. Корхонаҳои калони бофандагӣ дар Қоҳира, Порт-Саид ва Искандария ҷойгиранд. Корхонаҳои саноати хӯрокворӣ ба истеҳсоли равгани пахта, қанд, орд ва ғайра машғуланд.

Дар Миср ба тараққиёти соҳаҳои саноати вазнин диққати ҷиддӣ дода мешавад. Дар баробари саноати нафткоркунӣ ва химия соҳаҳои мошинсозӣ (аз ҷумла истехсоли автомобил, киштӣ, вагон, таҷҳизоти электротехникӣ) дар шаҳрҳои Қоҳира, Исмоилия, Порт-Саид, Искандария ба роҳ монда шудааст. Солҳои охир инкишофи металлургияи сиёҳ ва ранга ба назар мерасад. Ба пешрафти бисёр соҳаҳои саноатӣ сохтмони НОБ-и Асуон таъсири ҷиддӣ расонид. Иқтидори неругоҳи Асуон 2,1 млн квт буда, истехсоли солонаи қувваи барқ ба 10 млрд квт-соат мерасад. Даромади умумии маҳсулоти дохилӣ 165,1 млрд долларро ташкил менамояд. Ба ҳар сари аҳоли 2760 доллар рост меояд.

Тафовути иқтисодӣ. Ҷӣ тавре дар боло қайд намудем, водии дарёи Нил дар ҳаёти мардуми Миср аҳаммияти бағоят калон дорад. Вобаста ба пешрафти иқтисодӣ ва тарзи хоҷагидорӣ водии Нилро ба ду қисм: делтаи Нил (Мисри Поён) ва водии Нил (Мисри Боло) ҷудо мекунанд.

Мисри Поён ноҳияи асосии инкишофи кишоварзӣ, маҳсусан пахтакории мамлакат мебошад. Дар ин қисмати Миср соҳаҳои муҳимтарини саноат ва шаҳрҳои калонтарини он ҷойгир шудаанд. Дар ин мавзё пойтахти Миср шаҳри Қоҳира воқеъ аст, ки он чун маркази асосии саноату нақлиёт ва тиҷоратии мамлакат машҳур аст. Шаҳри Қоҳира чун маркази сиёсӣ маданӣ низ шинохта шуда, дар он ёдгориҳои муҳими меъморӣ таърихӣ Мисри қадим, осорхона, китобхона, донишгоҳ ва як қатор муассисаҳои мадания маъмури ҷойгир шудаанд. Соли 1969 бо қарори ЮНЕСКО 1000-солагии Қоҳира қайд карда шуд. Дар Халвон заводи металлургӣ сохта шудааст. Қисми зиёди тиҷорати берунии Мисри Араб ба воситаи бандари Искандария мегузарад.

Мисри Боло аксар мавзеи кишоварзӣ буда, дар ин ҷо кишти пахта, зироати галладона ва найшакар ба роҳ монда шудааст.

Сохтмони НОБ-и Асуон боиси дар ин ҷо аз худ намудани ҳазорҳо гектар заминҳои нав ва таъсис ёфтани соҳаҳои муҳими саноатӣ гардид.

Дар биёбони кӯҳсори Арабистон қитъаҳои танги замини ҳар ду соҳили канали Суэс ба кор андохта шудаанд. Дар даромадгоҳи канал бандарҳои Порт-Саид ва Суэс сохта шудаанд.

Савол ва супориш

1. Мавкеи Мисри Араб дар қитъаи Африко чӣ гуна аст?
2. Сатҳи Миср аз кадом навъи маъданҳо бой аст?
3. Кадом соҳаҳои кишоварзӣ дар Миср тараққӣ ёфтаанд?
4. Дар харита марказҳои муҳими саноати Мисро нишон дода, дар харитаи контури тасвир кунед.
5. Тафовутҳои иқтисодии Мисри Арабро нақл намуда, аз харита нишон диҳед.
6. Сохтмони неругоҳи обию барқии Асуон ба тараққиёти Мисри Араб чӣ гуна таъсир расонд?

Худатонро санҷед

1. Давлати Мисри Араб дар байни мамлакатҳои Африко чӣ гуна мавқеъ дорад?
2. Сабаби нобаробар ҷойгиршавии аҳолии Миср дар чист?
3. Чӣ тавр Мисри Араб дар як марҳалаи нисбатан кӯтоҳ ба инкишофи соҳаҳои нави саноатӣ ноил гашт?
4. Сабаб дар чист, ки аз рӯи хоҷагидорӣ водии Нилро ба ду қисм тақсим мекунанд?

Аз нигоҳи шумо

Барои инкишофи соҳаҳои кишоварзӣ дар Мисри Араб кадом омилҳои асосӣ бартарӣ доранд? Оё Мисри Араб аз рӯи суръати тараққиёти иқтисодӣ дар солҳои наздик имконияти ба сатҳи давлатҳои мутараққӣ расиданро дорад?

ФАСЛИ V

АМРИКОИ ШИМОЛӢ

ИЁЛОТИ МУТТАҲИДАИ АМРИКО

Масоҳати ИМА – 9,4 млн км².

Аҳолиаш – 313,8 млн. нафар.

Пойтахташ – Вашингтон.

Забони давлатӣ – англисӣ.

Воҳиди пулӣ – доллар.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Шароит ва сарватҳои табиӣ. Иёлоти Муттаҳидаи Амрико аз пуриқтидортарин давлатҳои дунё ба ҳисоб меравад. Чун давлати федеративӣ аз 50 иёлат иборат аст. Қисми асосии масоҳати онро 48 иёлат ташкил дода, иёлатҳои Аляска ва ҳазираҳои Гавай (дар уқёноси Ором) аз қисми асосӣ дур ҷойгир шудаанд.

Иёлоти Муттаҳидаи Амрико аз шарқ бо уқёноси Атлантика ва аз ғарб бо уқёноси Ором, дар шимол бо Канада ва дар ҷануб бо Мексика ҳамсарҳад мебошад. Мавқеи «он тарафи уқёнос»-аш онро муддати дароз аз ҷангҳои мудҳише, ки дар Осиёи Аврупо сар мезаданд, эмин медошт ва ин равобити тиҷорату иқтисодиётро бо давлатҳои ҳавзаҳои уқёносуҳои Орому Атлантика таъмин менамуд.

Шароити табиӣ ИМА барои инкишофи ҳама соҳаҳои хоҷагӣ мусоид аст. Ғайр аз баландкӯхҳои Аппалач қисмати зиёди сарзамини кишвар барои кишоварзӣ мувофиқ мебошад. Шароити иқлимӣ барои парвариши рустаниҳои минтакаи муътадил, зироатҳои субтропикӣ ва тропикӣ имконият медиҳад. Хушкӣи иқлим дар ноҳияҳои Марказӣ ва Ҷанубӣ обёрии сунъиро талаб мекунад.

Ҳоки сарзамини ИМА аз навъи хокҳои қаҳваранг, сиёҳхок, ҳоки сурх ва дигар навъҳои серҳосил иборат буда, аксар шудгор шудаанд. Замоне бешаҳои сердарахтро аз ҳад зиёд нобуд карданд ва ҳоло чоряки масоҳати мамлакатро ҷангалзори

азнавбаркароршуда ишгол мекунад. Қисмати аз ҳама бештар ҷангалзори он дар Аляска ва Кордилер ҷойгир шудаанд.

Захираҳои об дар ИМА зиёд буда, онҳо бештар дар қисми шарқии мамлакат ҷойгир шудаанд. Дар ин ҷо дарёи пуроби Миссисипи бо шохобҳояш (Миссури ва ғайра) ҷорӣ мешавад, ки аҳаммияти калони хоҷагӣ (наклиётӣ, обёрӣ ва энергетикӣ) дорад. Дар сарҳад бо Канада системаи калони кӯлҳои ҷаҳон – Кӯлҳои Бузург ҷойгир шудаанд.

Сарзамини ИМА дорои захираҳои бузурги сарватҳои зеризаминӣ мебошад. Дар мамлакат хелҳои ашёи минералӣ (ангист, фосфорит, сулфур, молибден, намакҳои калий) барзиёд буда, вале бо баъзе хелҳои дигар (нафт, газҳои табиӣ, маъдани оҳан, мис, рух, боксит, уран) эҳтиёҷоти саноатро пурра таъмин намекунад. Навҳои маъдани никел, марганец, хромит, қалъагӣ, графит хеле кам ва ё вуҷуд надоранд. Солҳои охир бисёр нави маъданҳо, аз ҷумла нафт, маъдани оҳан ва ғайра аз хориҷа оварда мешавад. Монополияҳои ИМА барои истифодаи маъданҳои ғайрикамолати мамлакатҳои дигари манфиатдорро бо нархи арзон ворид менамоянд.

Аҳоли. Аз ҷиҳати шумораи аҳоли ИМА дар ҷаҳон баъди Чин ва Ҳиндустон ҷойи сеюмро ишгол менамояд. Аҳолии мамлакат муддати дароз на танҳо аз ҷисби афзоиши табиӣ, балки аз ҷисби муҳоҷирати оммавӣ зиёд мешуд. Ба ин кишвар дар зарфи 100 сол, аз ибтидои асри XIX сар карда (с. 1821–1921) 35 млн муҳоҷирон омаданд. Дар давоми асри XVIII ва ибтидои асри XIX аз Африқо ба иёлатҳои ҷанубӣ бисёр ғуломҳои зангиро оварданд. Ҳамин тариқ, амрикоӣҳои ҳозира (ғайр аз ҳиндуҳо, эскимосу гавайҳо) ин аҷдодони халқҳои Аврупо, Чин, Ҷопон, Филиппин ва ғайра мебошанд. Дар айни замон амрикоӣҳо аз 4/5 ҳисса, вале аҳолии муқимӣ – ҳиндуҳо бошанд, ҳамагӣ 1 дарсад аҳолии мамлакатро ташкил медиҳанд. Зангиро 12,4 дарсад аҳолии ИМА-ро дар бар гирифта, дар даҳсолаҳои охир бештар аз нисфи онҳо аз иёлатҳои ҷанубӣ ба шимол муҳоҷират намуданд. Зичии аҳолии ИМА дар 1 километри мураббаъ 31 нафар буда, дар байни 20 мамлакатаи сарҳадоӣ ҷаҳон ҷойи 18-умро ишгол мекунад. Қариб 70 дарсад аҳолии он дар 12 дарсад қаламрави мамлакат ҷойгир шудааст. Тафовути зичии аҳоли нисбат ба иёлатҳои наздизоҳилӣ ва кӯҳсор чунин аст: аз 350-400 то 2-5 нафар дар як километри мураббаъ. Зичии аҳоли дар иёлатҳои соҳилӣ дар як километри мураббаъ 350-400, дар ноҳияҳои кӯҳсор аз 2 то 5 нафарро ташкил менамояд.

Қариб аз 3/4 ҳиссаи амрикоӣҳо дар шаҳрҳо зиндагӣ мекунанд. Миқдори умумии шаҳрҳои ИМА ба 9 ҳазор расидааст ва қисми асосии аҳолии шаҳр дар агломератсияҳои калон зиндагонӣ менамоянд. Соли 1950 дар ИМА ҳамагӣ 170 агломератсия вучуд дошт ва ҳоло аз 300 зиёд мебошад. Шаҳрҳои миллионери мамлакат 8-то буда, агломератсияҳои «миллионер» бошад, ба 35 расидааст. Дар онҳо бештар аз нисфи аҳолии шаҳри ИМА зиндагӣ мекунанд. Ба агломератсияҳои «миллионер» Нью-Йорк, Лос-Анҷелос, Чикаго, Детройт, Сан-Франсиско дохил мешаванд. Баъзе агломератсияҳои ҳамсоя бо ҳам як шуда, мегаполисро ташкил намуданд. Ҳоло дар ИМА се мегаполис: Шимолу Шарқ, Наздиқулҳо ва Калифорния вучуд доранд. Мегаполиси аввал аз Бостон то Вашингтон кашол ёфта, бо номи «Босваш», дуомаш байни Чикаго ва Питтсбург бо номи «Чипитс» ва сеюмаш байни Сан-Франсиско ва Сан-Диего бо номи Сан-сан воқеъ гардидаанд.

Аҳолии деҳот аксар дар хоҷагиҳои фермерӣ ҳаёт ба сар мебаранд ва аз шаҳриён кам фарқ доранд.

Хоҷагӣ. Саҳми ИМА дар хоҷагии ҷаҳонӣ ниҳоят бузург аст. Ҳанӯз охири асри XIX ИМА аз рӯи ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ Англияро ба қафо гузошта, ба ҷойи аввал баромад. Ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти дохилии он ба зиёда аз 7 трлн доллар мерасад, ки он 1/5 ҳиссаи истеҳсолоти маҳсулоти умумии ҷаҳониро ташкил менамояд. Дар даромади милли арзиши маҳсулоти саноат нисбат ба кишоварзӣ даҳ баробар зиёд аст. Саноати мамлакат ба заминаи пуриқтидори моддии аз ҷиҳати техникӣ хуб таҷҳизонидашуда таъя менамояд. Аз рӯи дурнамоҳои мавҷуда дар нимаи аввали асри XXI ИМА дар миқёси ҷаҳонӣ аз рӯи қариб ҳамаи нишондиҳандаҳои иқтисодию иҷтимоӣ дар ҷойи аввал хоҳад монд. Саноат соҳаи асосӣ ва пешравандаи иқтисодиёти мамлакат ба ҳисоб меравад. Асоси инкишофи саноати мамлакатро сарватҳои зеризаминӣ, пеш аз ҳама захираи сузишворию энергетикӣ ташкил менамояд. Захира ва истихроҷи нафту газ ба иёлатҳои Техас, Аляска, Луизиана, Калифорния рост меояд. Нафт ва гази табиӣ аз ноҳияҳои мазкур бо воситаи кубурҳои нафту газ ба марказҳои коркарди он дода шуда, қисме аз он ба ноҳияҳои шимолӣ низ фиристода мешавад. ИМА аз Мексика, Арабистони Саудӣ, Англия ва дигар давлатҳо ҳам нафт меҳарад, тавассути он фоидаи калони иқтисодӣ ба даст меорад. Қисми зиёди ангишт дар ҳавзаи Аппалачи Шимолӣ (қариб 80 дарсад) истихроҷ

мешавад. Ҳоло ангиштро аксар истгоҳҳои барқӣ, ки ба сифати он серталаб нестанд, аммо ба сӯзишвории арзон муҳтоҷанд, истифода мебаранд. Истгоҳҳои барқии обӣ аксар дар қисмати ғарбии мамлакат инкишоф ёфтаанд. Дар ИМА ба инкишофи энергияи ядрӣ диққати зиёд дода мешавад ва қариб 1/4 ҳиссаи истеҳсоли энергияи барқиро дар бар мегирад.

Дар ҳаҷми умумии истеҳсолоти саноати ИМА ҳиссаи металлургия, мошинсозӣ ва саноати химия хеле калон аст.

Металлургияи сиёҳ ба заминаи хуби ашёи хом таъя мекунад. Қисми зиёди корхонаҳои металлургӣ дар Шимол дар заминаи қони ангишти Аппалач ва маъдани оҳани Кӯлҳои Бузург қор мекунад. Дар ин ҷо корхонаҳои калони металлургӣ дар Чикаго, Гэри, Кливленд, Питтсбург ҷойгир шудаанд. Солҳои охир аз ҳисоби ашёи хоми берунӣ (аз Канада ва давлатҳои Амрикои Лотинӣ) дар соҳили Атлантика комбинатҳои калони металлургӣ сохта шудаанд. Иқтисодии истеҳсоли ин корхонаҳо то 8 млн тоннаро ташкил менамояд.

Корхонаҳои металлургияи ранга дар ноҳияҳои ашёи хом истихроҷкунандавобарбандарҳосохташудаанд. Миқдори зиёди онҳо дар ғарб ва ҷануби мамлакат ҷойгир шудаанд. Истеҳсоли алюминий дар назди истгоҳҳои барқӣ, ки дар дарёҳои Тенесси ва Колумбия сохта шудаанд, ба роҳ монда шудааст. Соҳаи мошинсозии ИМА дар сатҳи хеле баланд меистад. Дар байни зерсоҳаҳои он саноати электротехникӣ, радио-электроника, ҳавопаймоӣ ракетасозӣ хеле инкишоф ёфтааст. Корхонаҳои электротехникӣ ва электронӣ дар агломератсияҳо, ки дар он ҷо қувваи қори иқтисоснок бисёр аст, ҷойгир шудаанд. То Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ аксари ин корхонаҳо дар қисмати шимол воқеъ буда, минбаъд ҷунин заводҳо дар ғарб (Лос-Анҷелос) ва дар баъзе марказҳои саноатии ҷануб низ сохта шудаанд. Бо вучуди он ки соҳаҳои мошинсозии Ҷопон ва давлатҳои Аврупои Ғарбӣ дар миқёси бозори ҷаҳонӣ маъқеи ИМА-ро танг қарда бошанд ҳам, аммо сифати баланди мошинсозиро аз даст надодааст. Ҳоло 62 дарсад таҷҳизоти соҳаи ҳавопаймоӣ ва 66,5 дарсад қубурҳои газӣ интиқолкунандаи ҷаҳонро истеҳсол мекунад. Дар байни соҳаҳои мошинсозии мамлакат автомобил ва ҳавопаймосозӣ бештар инкишоф ёфтаанд. Автомобилсозӣ соҳаи миллии саноати ИМА мебошад. Дар ин ҷо ҳанӯз бо ташаббуси Форд охири асри XIX ва аввали асри XX нахустин дар ҷаҳон ба таври васеъ истеҳсоли автомобил ба роҳ монда шуд. Маркази автомобилсозии ИМА шаҳри Детройт буда, дар ин ҷо маркази

инкишоф ёфтанд. Дар солҳои ҳокимияти халқӣ саноат якчанд маротиба афзуд. Аз ҷиҳати афзоиши умумӣ истеҳсолот аз соҳаи кишоварзӣ пеш гузашт. Пешрафти ин соҳаҳо сабаби тараққиёти нақлиёт гардид. Аз рӯйи ҳаҷми умумии даромади дохилӣ Чин дар дунё ҷойи дуюмро ишғол менамояд.

Саноат. Чин аз ҷиҳати истеҳсоли маҳсулоти умумии саноат дар миқёси ҷаҳон мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Дар байни мамлакатҳои Осиё баъд аз Ҷопон ҷойи дуюмро ишғол менамояд.

Дар таркиби саноат соҳаҳои саноати вазнин бартарӣ дорад. Дар байни онҳо саноати сӯзишворию энергетика мавқеи асосиро ишғол менамояд. Ҳавзаҳои асосии ангишт дар қисми Шимолӣ ва Шимолу Шарқӣ ҷойгир шудаанд. Нафт дар минтақаи биёбон ва ҳавзаҳои байни кӯҳии Шимолу Ғарб ва Шимолу Шарқ истеҳсол карда мешавад. Қувваи барқро асосан дар нерӯгоҳҳои аловӣ (ТЭС) истеҳсол менамояд. Ҳоло Чин аз ҷиҳати истеҳсоли қувваи барқ дар ҷаҳон ҷойи дуюмро ишғол менамоянд. Саноати металлургӣ дар Шимол, Шимолу Шарқӣ (комбинати Баотоу, Аншан) ва дар қисми Марказии Чин (комбинати Ухан) инкишоф ёфтааст. Заводҳои металлургӣ дар шафати истгоҳҳои барқии Шимолу Шарқии Чин сохта шудаанд. Онҳо мис, сурб, руҳ, алюминий ва магний истеҳсол менамоянд. Дар заводҳои Чануб ва Чанубу Ғарбӣ ба миқдори начандон зиёд волфрам, сурб, мис, қалъагӣ, сурма мегудозанд. Дар заминаи металлургияи сиёҳ ва ранга саноати мошинсозӣ инкишоф ёфтааст. Ин соҳаи нисбатан нави саноат дар айни замон таҷҳизоти вазнин ва энергетикӣ, электроника, асбобҳои дақиқ, самолёт, автомобил ва ғайра истеҳсол менамояд. Марказҳои асосии мошинсозӣ Шэньян, Чанчун, Харбин, Пекин, Тайюан, Ухан, Нанкин ва ғайра мебошанд. Барои ташкил ва инкишофи саноати химия дар ҳама қисмҳои Чин ашёи хом мавҷуд аст. Дар Шимол, Шимолу Шарқ кислотаи сулфат, нурӣ, сода, аз варақсанг сӯзишвории моеъ истеҳсол менамоянд. Дар музофоти Марказӣ нурӣ, дар Шимолу Ғарб бошад, аз коркарди нафт маҳсулотҳои синтетикӣ истеҳсол менамоянд. Аз саноати бофандагӣ истеҳсоли матоъҳои пахтагӣ бештар тараққӣ кардааст. Он 90 дарсади истеҳсоли матои мамлакатро ташкил менамоянд. Ва дар ҷаҳон ҷойи якумро мегирад. Саноати хӯрокворӣ вобаста ба манбаи ашёи хом ва ҷойгиршавии аҳоли асосан дар қисми Шарқии Чин (Хитой) инкишоф ёфтааст.

Кишоварзӣ. Дар таркиби кишоварзии Чин (Хитой) тағйироти ҷиддӣ дида намешавад. Таносуби соҳавии он нисбат ба

дода мешавад. Сабзавот, мева, зироатҳои техникӣ, махсусан пахта, тамоку ва дар қазираҳои Гавай бошад, найшакар парвариш карда мешавад. Дахсолаҳои охир дар ҷойгиршавии як қатор зироатҳо тағйироти намоён ба вучуд омад. Масалан, кишти пахта аз иёлати шарқии ҷануби ИМА ба Техас ва ба заминҳои обёришавандаи ғарб паҳн шудааст. Дар заминҳои обёришавандаи ҳавзаҳои байниқуҳии Кордилер ба парвариши лаблабуи қанд ва сабзавот шурӯъ карданд. Дар ҷануб ва ғарб дар атрофи шаҳрҳо хоҷагиҳои атрофи шаҳрӣ ба вучуд омаданд. Кишти найшакар дар соҳилҳои халиҷи Мексика ва қазираҳои Гавай, тамоку бошад, дар иёлатҳои Виржиния ва Кентукки паҳн шудаанд.

Расми 18. Харитаи иқтисодии ИМА

Чорводорӣ дар ИМА нисоят сермаҳсул аст. Саршумори чорвои калони шохдор сол аз сол меафзояд. Агар пештар чорвои калони шохдорро бештар дар шимол парвариш мекарданд, солҳои охир бошад, саршумори он дар ҷануб ва ғарб хеле афзуд. Хукпарварӣ дар шимол, ғусфандпарварӣ дар иёлатҳои ғарбӣ ривоч ёфтааст.

Мурғпарварӣ хеле босуръат инкишоф меёбад. Хоҷагиҳои бройлёрӣ соли то 4 млрд мурғ медиханд. Онҳо дар ҳама ҷо мавҷуданд, вале хоҷагиҳои калонтарин дар иёлатҳои (штатҳои) ҷанубӣ воқеъ гардидаанд.

Нақлиёти ИМА аз магистралҳои трансконтиненталии ба мисли хатҳои мутавозею меридианӣ кашол ёфта, аз уқёнуси Атлантика то Ором ва аз сарҳади Канада то Мексика тӯл кашидаанд. Ин пеш аз ҳама ба роҳҳои оби дохилӣ дахл доранд.

Масалан, ба таври хати мутавозӣ роҳи обии системаи дарёи Лаврентияи Мукаддас ва Қўлҳои Кабир тўл кашадааст. Ба роҳи обии меридианӣ системаи дарёи Миссисипи дохил мешавад, ки бо он миқдори зиёди борҳои дохилӣ кашонида мешавад. Дар ҷойи бо ҳам пайваस्तшавии роҳҳои хушкӣ бо ҷойи ва ҳавойи гирехҳои калони нақлиётӣ пайдо шудаанд. Аз ҳама гирехҳои калони нақлиётии ИМА – шаҳри Чикаго мебошад. Дар ин гирехдаҳо хатҳои роҳи оҳану автомобилӣ пайваस्त гардидаанд, ки тавассути он намудҳои гуногуни борҳо кашонида мешаванд. Мавқеи нақлиёти роҳи оҳан нисбат ба нақлиёти автомобилӣ хеле танг шудааст. Ҳоло қариб 90 дарсад кашонидани мусофирони дохил ва байнишаҳрӣ ба воситаи нақлиёти автомобилӣ ба ҷо оварда мешавад. Нақлиёти кубурӣ низ хеле инкишоф ёфтааст.

Нақлиёти баҳрӣ мавқеи худро гум накардааст. Равобити берунии тичорати ИМА ба воситаи киштиҳои калонҳаҷми баҳрӣ гузаронида мешавад. Бандарҳои калонтарини ИМА шаҳри Нью-Йорк, Филадельфия, Балтимор, Орлеани Нав, Сан-Франсиско мебошанд.

Бо нақлиёти ҳавоӣ асосан мусофирҳоро мекашонанд. Авиатсияи мусофиркашонии ИМА дар дунё калонтарин ба шумор меравад. Мавқеи ИМА дар равобити тичорати хориҷӣ ниҳоят калон аст, аз ин ҳисоб дар дунё ҷойи аввалро ишғол менамояд. Асоси содироти онро дастгоҳу таҷҳизотҳои саноатӣ ва маҳсулоти кишоварзӣ ташкил медиҳад. Даромади маҳсулоти дохилии мамлакат ба ҳар сари аҳоли тақрибан 26980 долларро ташкил менамояд. Аз рӯи ин нишондодҳо дар байни мамлакатҳои саноатии тараққикарда ҷойи намоёнро ишғол менамояд.

Истироҳат ва туризм. Соле ба ИМА қариб 50 млн сайёҳони хориҷӣ сафар мекунанд. Равобити туристӣ бештар бо давлати ҳамсоя Канада ривҷ ёфтааст. ИМА дорои захираҳои бузурги табиӣ рекреатсионӣ мебошад, дар асоси он ноҳияҳои калони рекреатсияю истироҳатӣ ташаккул ёфтаанд. Ноҳияҳои асосии сайёҳати наздибаҳрӣ Флорида, Калифорния, ҷазираҳои Гавай; сайёҳати кӯҳсор дар ғарби мамлакат, хусусан дар кӯҳҳои харсангӣ; сайёҳати соҳили кӯлҳо дар мавзёҳои назди кӯлҳо ба роҳ монда шудааст.

Дар ИМА 50 парки миллии мавҷуд аст, ки онҳоро соле бештар аз 30 то 40 млн сайёҳон тамошо мекунанд. Аз ҳама машҳуртарин паркҳои миллии мамлакат ин Йеллоустон, Йосемит, Секвойя, Глейшер, Грейт Смоукс – Маунтинс мебошанд. Ғайр аз паркҳои

миллӣ дар мамлакат мамнӯъгоҳу ёдгориҳои таърихӣ ва табиӣ хеле зиёд мебошанд.

Ноҳияҳои калонтарин ва шаҳрҳои ИМА. То солҳои охир каламрави ИМА-ро се ноҳияи калонтарин ҷудо менамуданд. Ҳоло вобаста ба хусусиятҳои инкишофи иқтисодӣ ва таҳассуси хоҷагидорӣ онро ба чор ноҳия: Шимолу Шарқ, Ғарбии Миёна, Ҷануб ва Ғарб тақсим менамоянд.

1. Шимолу Шарқ. Масоҳати ноҳия хурд аст, вале саҳми он дар ҳаёти гузаштаю ҳозираи мамлакат ниҳоят калон аст. Маҳз дар ҳамин ноҳия аввалин муҳоҷирон аз Англия (соли 1620) пайдо шудаанд ва ғаҳвораи ИМА – Англияи Нав бунёд ёфт. Ноҳияи Шимолу Шарқ нисбатан тез инкишоф меёфт, ба он мавқеи географӣ, захираҳои зиёди ангишт ва хусусиятҳои тарзи нави истеҳсолот мусоидат менамуд. Беҳуда нест, ки корхонаҳои нахустини саноатӣ низ дар ҳамин ноҳия пайдо шудаанд. Дар ин ноҳия пойтахти ИМА шаҳри Вашингтон ва шаҳри бузургтарини мамлакат Нью-Йорк воқеъ гардидаанд.

Шаҳри Нью-Йорк калонтарин маркази саноату нақлиёт, савдою молия ва илму фарҳанг ба ҳисоб меравад. Дар Нью-Йорк идораи банкҳои калонтарин ва компанияҳои сугуртавӣ ҷойгир шудаанд. Шаҳри мазкур на ин ки дар ИМА, балки дар ҷаҳон бо марказҳои банкию молиявии худ шуҳрат дорад. Дар Нью-Йорк корхонаҳои саноати вазнин, аз ҷумла мошинсозӣ, полиграфӣ, ҳурукворию дӯзандагӣ бештар ҷойгир шудаанд. Шаҳр дорои 177 миллат буда, бо 15 забон рӯзномаҳо chop мешаванд. Аҳолии беҳад зиёди Нью-Йорк ин сабаби ба миён омадани масъалаҳои зиёди иҷтимоию иқтисодӣ ва экологӣ гардидааст.

Вашингтон аз соли 1800 инҷониб пойтахти ИМА ва ҳоло калонтарин маркази илмию фарҳангии мамлакат ба ҳисоб меравад. Чун Нью-Йорк дар ин ҷо биноҳои баланди серошӯна вучуд надоранд, зеро аз қасри конгресс баландтар сохтани биноҳои дигар манъ аст. Аҳолии Вашингтон аз 600 ҳазор зиёд нест ва дар он ҷо корхонаҳои саноатӣ хеле кам буда, аксар бинои идораҳои давлатию маъмурӣ ҷойгир шудаанд. Шаҳр тозаю озода буда, дорои чандин театру осорхонаҳо (музейҳо)-и таърихӣ фарҳангӣ мебошад.

Дар ноҳияи Шимолу Шарқ аввал соҳаи саноати сабук ва баъд металлургияи сиёҳ тараққӣ кардааст. Маркази асосии металлургияи сиёҳ Питтсбург мебошад.

2. Ноҳияи Ғарби Миёна. Ноҳияи мазкур дар асри XIX аз худ карда шудааст. Он Кӯлҳои Бузург ва марказҳои калони

саноатии Чикаго, Детройт, Кливлендро дар бар мегирад. Дар нимаи дуҷуми асри XX мегаполиси назди қўлҳо ба миён омад. Шаҳри Чикаго ҳамчун маркази ноҳияи Ғарби Миёна буда, дорои корхонаҳои калони саноатӣ ва бозори калони хариду фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ аст. Чикаго калонтарин маркази тичорату молия, маданияу фарҳангӣ ва гиреҳи калони нақлиётӣ мебошад. Ба ҳайати агломератсияи он дахҳо шаҳру нуктаҳои аҳоли-нишин дохил мешаванд.

Дар ноҳияи Ғарби Миёна дар баробари соҳаҳои гуногуни саноат инчунин кишоварзӣ тараққӣ кардааст. Дар ҳудуди он фермаҳои калони чорвои калони шохдор ва майдони кишти зироатҳои галладонагӣ доман паҳн кардаанд. Ноҳияи мазкур қариб 50 дарсад маҳсулоти кишоварзии мамлакатро истеҳсол мекунад.

3. Ноҳияи Ҷануб. Солҳои тўлонӣ ноҳияи Ҷануб нисбатан суст инкишоф меёфт, зеро ки дар ин ҷо муносибатҳои ғуломдорӣ боқӣ монда буданд. Дар давоми қариб якуним аср он маркази асосии истеҳсоли пахта ва заминаи ашёи хоми дигар ноҳияҳо қарор дошт. Дар ноҳия чандин муддат қашшоқӣ ва унсурҳои наҷодпарастӣ ҳукмрон буд. Солҳои охир ноҳияи Ҷануб хеле пеш рафт. Ҳоло он аз ҷиҳати истеҳсоли газу нафт, ангишт, фосфорит дар ҷойи аввал буда, дар ин ҷо истгоҳҳои калони барқӣ ва корхонаҳои бузурги нафту химия сохта шудаанд. Дар баробари пахтакорӣ соҳаҳои дигари кишоварзӣ низ инкишоф ёфтаанд. Калонтарин шаҳрҳои он Даллас, Хюстон, Атланта ба шумор мераванд. Дар Даллас корхонаҳои калони нафту химия, бофандагӣ ва маркази тадқиқоти кайҳонии мамлакат ҷойгир шудаанд. Шаҳри Майами яке аз калонтарин маркази курортӣ ҷаҳон ба ҳисоб меравад.

4. Ноҳияи Ғарбӣ. Ноҳия масоҳати нисбатан калонро дар бар мегирад. Он назар ба дигар ноҳияҳо дертар аз худ карда шудааст.

Ноҳия дорои қўҳҳои баланд, дарёҳои тезҷараён ва биёбонҳои васею заминҳои ҳосилхез мебошад. Дар ин ноҳия аз ҳама бештар якшавии анъанаю маданияти мардумони англису испанӣ, осийӣ, ҳиндӣ ва ғайра ба ҷашм мерасад.

Солҳои тўлонӣ дар ноҳияи Ғарб саноати истихроҷи сарватҳои зеризаминӣ ва чорводорӣ ривоч ёфта буданд. Баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ дигар соҳаҳои иқтисодиёт низ бо суръат тараққӣ карданд. Дар баробари инкишоф ёфтани соҳаҳои саноат ва зироаткорӣ обёришаванда муассисаҳои истироҳатӣю

муолиҷавӣ, туризм ва курортҳои ҳамешаамалкунанда бунёд ёфтаанд.

Шаҳри Лос-Анҷелос маркази иёлати Калифорния ба шумор рафта, ҳанӯз соли 1781 аз тарафи испанҳо бунёд ёфта буд. Дар ибтидо шаҳр чун маркази тиҷоратии маҳсулоти кишоварзӣ ва минбаъд маркази коркарди тилою нафт ва киноматография (Ҳолливуд) шуҳрат пайдо намуд. Солҳои охир бошад, он бо соҳаҳои саноати ҳарбӣ – ҳавопаймосозӣ, ракетабарорӣ, истеҳсоли киштиҳои кайҳонӣ ва соҳаи истеҳсоли таҷҳизоту саноати электроника тахассус пайдо кардааст. Ҳамчун маркази саноат баъди Нью-Йорк дар ҷойи дуҷум меистад.

Дар Калифорния (баъди Лос-Анҷелос) ва умуман дар ноҳияи Фарб аз ҳама шаҳри зебо Сан-Франсиско ҳисоб мешавад. Он яке аз марказҳои иқтисодӣ ва фарҳангии ноҳияи Фарб ба ҳисоб меравад.

Ба ҳайати ноҳияи Фарб Аляска ва ҷазираҳои Гавай дохил мешаванд.

Тезутундии вазъияти экологӣ. Солҳои 1960-70-ум як қатор шаҳру ноҳияҳои саноатии ИМА дар ҳолати ногувори экологӣ монда буданд. Ба таври васеъ зиёдшавии истихроҷи маъданҳои фоиданок ба тарзи кушод, инкишофи неругоҳҳои барқии аловӣ сабаби асосии ноустувории вазъияти экологӣ, боридаҳои боронҳои кислотагӣ ва ифлосшавии обу замин гардид.

Суръати баланди автомобилсозӣ боиси дар як қатор шаҳрҳо пайдо шудани тумани заҳрнок шуд. Нобудшавии организмҳои зинда дар Кӯлҳои Бузург, хусусан дар кӯли Эри хавфи калон ба миён овард. Корхонаҳои шаҳри Кливленд бошад, оби дарё-хоро бо партовҳои нафт ифлос мекард. Дар чунин вазъият дар ИМА як қатор қонунҳои муҳим дар бораи ҳифзи муҳити зист ва муҳофизати ҳаво ва оби тоза қабул шуданд. Ба ин мақсад маблағи иловагӣ ҷудо гардид. Барои ҷорӣ кардани технологияи нав низ ҷораҳо андешиданд. Маърифати экологӣ ва тарбияи ҷавонон беҳтар карда шуд. Чунин ҷорабинҳо ба як дараҷа беҳтаршавии муҳити зист мусоидат намуд. Ҳоло тозагии оби Кӯлҳои Бузург ва дарёҳои ба он ҷоришаванда хеле беҳтар гардид ва ҳавои шаҳрҳои Нью-Йорк, Чикаго, Лос-Анҷелос нисбатан тоза гардид. Ба ин нигоҳ накарда вазъи экологӣ дар бисёр дигар шаҳру мегаполисҳо ноустувор мебошад, ки аз тарафи ҳукумат ҷорабиниҳои иловагиро талаб менамояд.

Савол ва супориш

1. Аз рӯйи харита мавқеи географии ИМА-ро муайян намоед.
2. ИМА аз кадом навъи сарватҳои табиӣ бой аст?
3. Чаро аз дигар давлатҳо қашонидани ашёи хом афзалтар аст?
4. Дар харитаи контурӣ паҳншавии қонҳои муҳимтарини ИМА-ро тасвир намоед.
5. Таркиби аҳолии ИМА чӣ гуна аст?
6. Дар харитаи контурӣ сарҳади агломератсияҳои қалонтарин ва мегаполисиҳои асосиро ҷудо кунед.
7. Кадом омилҳои асосӣ сабаби пешрафти иқтисодиёти ИМА гардидаанд?
8. Кадом намуди соҳаҳои саноат дар ИМА инкишоф ёфтаанд? Сабаб?
9. Дар харитаи контурӣ марказҳои қалонтарини саноатиرو тасвир намоед.
10. Вобаста ба шароитҳои иқлимӣ кадом соҳаҳои зироаткорӣ тараққӣ ёфтаанд?
11. ИМА ба чанд ноҳияи иқтисодӣ тақсим мешавад?
12. Дар харитаи контурӣ тахассуси хоҷагидорӣ ва вазъии экологии ноҳияҳои иқтисодиро тасвир намоед.

Худатонро санҷед

1. Кадом омилҳои табиӣ сабаби тараққиёти хоҷагии ИМА гардиданд?
2. Сермиллатии шаҳру ноҳияҳои мамлакат ба кадом омилҳо вобастаанд?
3. Сабаби дар инкишофи соҳаҳои саноату кишоварзии ҷаҳон мавқеи асосиро ишғол кардани ИМА дар ҷист?
4. Аз чӣ сабаб вазъии экологии ИМА мураккаб гардидааст?

Аз нигоҳи шумо

Ба фикри шумо оё ИМА дар ояндаи низ метавонад пешсафи тараққиёти хоҷагии ҷаҳонӣ бошад?

КАНАДА

Масоҳаташ – 10 млн км²

Аҳолиаш – 34, 3 млн.

Пойтахташ – Оттава.

Забони давлатӣ – англисӣ.

Воҳиди пулӣ – доллари амрикоӣ.

Мавқеи иқтисодию географӣ. Шароит ва сарватҳои табиӣ.

Канада аз ҷиҳати бузургии масоҳат баъди Русия дар ҷаҳон ҷойи дуюмро ишғол менамояд. Қаламрави он аз шимол ба ҷануб ба масофаи 4600 ва аз шарқ ба ғарб 5100 километр тӯл кашидааст. Канада бо се уқёнуси ҷаҳонӣ баромад дорад ва хати сарҳади баҳрии он 250 ҳазор километрро ташкил менамояд. Мавқеи иқтисодию географии Канадаро пеш аз ҳама ҳамсарҳадӣ бо ИМА ва баромади он бо уқёнусҳои Атлантика ва Ором муайян менамояд.

Канадаро аз шимол зонаи биёбони арктикӣ ва дар ҷануб зонаи дашт ихота намудааст. Релефи он гуногун буда, дар баробари ҳамвориҳо кӯҳҳо ҳам мавҷуданд. Дар қисми ғарбии мамлакат каторкӯҳҳои Кордилер ба таври меридианӣ аз шимол ба ҷануб кашол ёфтаанд. Зери замини Канада аз сарватҳои зеризаминӣ ниҳоят бой аст. Дар ин ҷо захираи калони металлҳои рангаи камёфт, маъдани оҳан, нафт, газӣ табиӣ, ангиштсанг, уран муайян карда шудааст. Сарватҳои минералии ғайримаъданӣ дар шимолу ғарби мамлакат ва дар зерӣ баҳрҳо воমেҳуранд.

Канада аз захираҳои об ниҳоят бой аст. Дарёҳои он аҳамияти калони гидроэнергетикӣ доранд.

Қариб нисфи масоҳати Канадаро беша ташкил медиҳад. Хоки қаламрави Канада гуногун мебошад. Дар минтақаи дашт хокҳои ҳосилхез паҳн гардидаанд, ки ҳамвориҳои дохилиро дар бар мегиранд.

Аҳоли. Дар Канада ҳамагӣ 34, 3 млн аҳоли зиндагӣ мекунад. Аҳолии мамлакат аз замони мустамликавӣ то ҳол аз ҳисоби афзоиши табиӣ ва муҳоҷирати берунӣ меафзояд. Таркиби аҳолиро аслан ду миллат: англо-канадҳо, фаронса-канадҳо ташкил

медиханд. Мардуми муқими кишвар эскимосҳо ҳамагӣ як миллион мебошанд. Зичии миёнаи аҳоли дар 1 километри мураббаъ ба 3,3 нафар баробар аст. Аз тарафи дигар Канада мамлакати ба дараҷаи баланд урбанизатсияшуда мебошад. Аҳолии шаҳр бештар аз 77 дарсад аҳолии мамлакатро ташкил менамояд. Шаҳрҳои калонтарини он Торонто, Монреал, Ванкувер ва Оттава мебошанд.

Ҳочагӣ. Канада дар катори даҳ давлати пешқадами ҷаҳон ва ба ҳайати ҳафт давлати мутараккии Ғарб дохил мешавад. Канада дорои саноати пешрафта мебошад.

Соҳаҳои асосии инкишофи саноати Канадаро ҳамон соҳаҳои ташкил мекунанд, ки дар тақсими географии меҳнат иштирок менамоянд. Он соҳаҳои зеринро дар бар мегирад:

1. Саноати истихроҷи маъдани кӯҳӣ, ки дар асоси захираҳои калони маъданҳои зеризаминӣ ташаккул ёфтааст. Соҳаи муҳимтарини он истихроҷи нафту газ ва металлҳои ранга мебошад. Канада аз ҷиҳати истихроҷи маъдани руҳ, уран ва асбест дар дунё ҷойи якум ва аз ҷиҳати истихроҷи никел ва намаки калий ҷойи дуюмро мегирад. Дар мамлакат ба миқдори зиёд филиззоти (металлҳои) нодир, тило, нуқра, платина ва маъдани мису оҳан истеҳсол карда мешаванд. Солҳои охир истеҳсоли нафту газ бо суръати баланд инкишоф ёфтааст.

2. Дар заминаи истихроҷи филиззоти (металлҳои) ранга саноати металлургияи ранга инкишоф ёфтааст. Он ба манбаи калони ашёи хоми минералӣ ва энергияи арзони қувваи барқ таъия мекунад. Канада аз ҷиҳати худозиши никел, мис, руҳи сурб ва алюминий яке аз ҷойҳои намоёнро мегирад. Танҳо се корхонаи алюмингудозии Канада аз тамоми корхонаҳои алюмингудозии Аврупои Ғарбӣ бештар маҳсулот истеҳсол мекунанд. Қисми зиёди маҳсулоти ин соҳа ба хориҷа бароварда мешавад.

3. Саноати коркарди ҷӯб ва истеҳсоли қоғазу селлюлоза дар заминаи захираҳои бузурги ҷангал кор мекунанд. Маҳсулоти ин соҳа ба ғайри қонеъ гардонидани талаботи дохилӣ ба миқдори зиёд ба дигар давлатҳо содирот (экспорт) мешавад.

4. Соҳаи мошинсозӣ ба истеҳсоли навҳои автомобил, трактор, локомотив, таҷхизот, радиоэлектроника ва ғайра тахассус ёфтааст. Корхонаҳои калонтарини он дар Торонто, Монреал, Виндзор, Ванкувер ҷойгир шудаанд.

Кишоварзӣ. Канада дорои соҳаи инкишофёфтаи кишоварзӣ мебошад. Он асосан ба истеҳсоли зироатҳои ғалладонагӣ тахассусонида шудааст. Ҳоло ба ҳисси Канада зиёда аз 20 дарсад воридоти ҷаҳонии гандум рост меояд. Ғаллакории асосан

дар се минтақаи он – Манитоба, Алберта ва Саскачеван тараққӣ ёфтааст.

Дар баробари ғаллакорӣ зироатҳои рағандиҳанда ва боғдорӣ низ ривож дорад.

Аз соҳаи chorводорӣ дар Канада асосан chorводории тамоили ғушту ширдиҳанда инкишоф ёфтааст. Канада бо маҳсулоти ғуштӣ на танҳо талаботи дохилиро қонеъ менамояд, балки ба миқдори зиёд ба содирот мебарорад. Шарики асосии тичоратии берунаи Канада ИМА, Чопон, Англия ва Олмон мебошанд. Ҳоло даромади умумии маҳсулоти дохилии мамлакат ба ҳар сар аҳоли 23270 долларро ташкил мекунад.

Нақлиёт дар ҳаёти ҳоҷагии Канада нақши бағоят бузургро мебозад. Барои тичорати беруна нақлиёти баҳрӣ аҳамияти калон дорад ва қисми зиёди равобити иқтисодии мамлакат бо нақлиёт ба ҷо оварда мешавад. Дар равобити иқтисодии Канадаю ИМА дар баробари нақлиёти баҳрӣ инчунин нақлиёти дарёӣ, роҳи оҳан, автомобилӣ ва лӯлагӣ (кубурӣ) ба таври васеъ истифода бурда мешаванд.

Тафовути дохилӣ. Тафовути дохилии Канада хеле назаррас аст. Қисми асосии аҳолии Канада ва соҳаҳои асосии он дар қисми ҷануби мамлакат ҷойгир шудаанд. Ин минтақа 200-500 километр васеъгӣ дошта, қад-қади ҳудуди ИМА ба таври арзӣ кашол ёфтааст. Нохияҳои асосии иқтисодии мамлакат дар ҳамин қисм воқеъ гардидаанд.

1) **Ноҳияи Марказӣ** (қисми ҷанубии музофотҳои Онтарио ва Квебек) бо шаҳри марказҳои муҳимми саноатӣ.

2) **Ноҳияи Дашт** (музофотҳои Манитоба, Саскачеван, Алберта) бо соҳаи калони саноати маъдани кӯҳӣ, ҳоҷагии ғаллакорӣ ва chorводорӣ.

3) **Соҳили уқёнуси Ором** (музофоти Колумбияи Англия) бо соҳаи истехсолу коркарди маҳсулоти ҷангал.

4) **Соҳили Атлантика** chor музофотро фаро гирифта, маҳсулоти он на ҷандон калон буда, иқтисодиёти ақибмонда дорад.

Аз 2/5 ҳиссаи масоҳати Канадаро қисми шимолии он ташкил менамояд. Дар ин ҷо ба ҳар 100-200 километри мураббаъ як нафар одам рост меояд. Он аз саба-би вазнин будани шароити табиӣ суст аз худ карда шудааст. Бо вучуди ин, дар ин минтақа корхонаҳои калони истихроҷи маъданҳои кӯҳӣ ва неругоҳҳои барқӣ амал мекунанд.

Савол ва супориш

1. Канада бо кадом баҳру укёнусҳо баромад дорад?
2. Таркиби аҳолии он чӣ гуна аст?
3. Сабаби зиёд будани аҳолии шаҳр дар чист?
4. Дар харитаи контурӣ минтақаҳои табиӣ ва шаҳрҳои калонтаринро тасвир намоед.
5. Кадом соҳаҳои саноатӣ таҳассуси асосии мамлакатро муайян мекунанд?
6. Кадом навъи соҳаи кишоварзӣ бартарӣ дорад?
7. Дар харитаи контурӣ ноҳияҳои асосии иқтисодии Канадаро ҷудо намоед.

Худатонро санҷед

1. Бо таъсири кадом омилҳо аҳоли ва корхонаҳои саноатии Канада дар қисмати ҷанубии он бештар ҷойгир шудаанд?
2. Бо вучуди ниҳоят кам будани зичии аҳоли ҷаро урбанизатсия ба дараҷаи баланд ноил гаштааст?
3. Дар тақсимоти байналмилалӣ меҳнат Канада бо кадом намуди маҳсулот шинохта мешавад?
4. Ба фикри шумо тафовутҳои дохилии Канада ба таҳассуси хоҷагидорӣ он таъсир мерасонанд ё не?

Аз нигоҳи шумо

Дар оянда таҳассуси саноати Канадаро кадом соҳаҳои асосӣ муайян мекунанд? Оё Канада дар оянда метавонад сахми худро дар истехсолоти ҷаҳонӣ зиёд кунад?

АМРИКОИ ЛОТИНӢ

Амрикои Лотинӣ яке аз қитъаҳои калонтарини дунё буда, ҳанӯз дар асрҳои XVI-XVII аз тарафи Испания ва Португалия забт шуда буд ва фақат дар аввали асри XIX қисме аз кишварҳои он истиқлолият ба даст овардаанд. Ҳоло дар ҳудуди он 46 мамлакату қаламрав вучуд дорад. Аз ин 33 давлати соҳибихтиёр ба гурӯҳи мамлакатҳои рӯ ба инкишоф дохил мешаванд. Масоҳати умумии Амрикои Лотинӣ 21 млн километри мураббаъ буда, миқдори аҳолиаш 565 млн нафарро ташкил менамояд.

Одатан қаламрави Амрикои Лотиниро ба якчанд зерноҳия

чудо мекунанд:

1. **Амрикои Миёна** (Мексика, мамлакатҳои Амрикои Марказӣ ва Вест-Индия).

2. **Мамлакатҳои Анд** (Венесуэла, Колумбия, Эквадор, Перу, Боливия, Чили).

3. **Давлатҳои соҳили Ла-Плата** (Парагвай, Уругвай, Аргентина).

4. **Бразилия.**

Мавқеи иқтисодию географии Амрикои Лотинӣ чунин аст: онро аз ғарб ва шарқ обҳои ду уқёнус ихота кардаанд ва ба воситаи онҳо муҳимтарин роҳҳои баҳрии ҷаҳонӣ мегузаранд. Уқёнусҳои Ором ва Атлантикаро дар ин қаламрав канали Панама пайваस्त намудааст.

Масоҳати Амрикои Лотинӣ аз шимол ба ҷануб ба масофаи 13 ҳазор километр ва аз ғарб ба шарқ то ҳазор километр кашол ёфтааст. Давлатҳое, ки дар Амрикои Марказӣ ва дар ҷазираҳои баҳри Кариб ҷой гирифтаанд, мавқеи муносиби иқтисодию географӣ доранд. Мавқеи сиёсӣю географии мамлакатҳои Амрикои Лотиниро аз бисёр ҷиҳат ҳамсарҳадӣ бо ИМА ва ниҳоят дур будани он аз дигар материку давлатҳо муайян мекунад. Ғайри Боливия ва Парагвай ҳамаи давлатҳои Амрикои Лотинӣ ба баҳру уқёнус баромад доранд.

Захираҳои табиӣ. Давлатҳои Амрикои Лотинӣ аз захираҳои табиӣ хеле бой мебошанд. Шароити табиӣю иқлимӣ он барои инкишофи соҳаҳои гуногуни кишоварзӣ ва ҷойгиркунонии саноат мусоидат мекунад.

Дар қисми шарқии он пастиҳои ҳосилхези Ла-Плата, Амазонка, Орноко ва паҳнкӯҳҳои Бразилия ва Гвиана ҷой гирифтаанд. Дар пасти Ла-Плата яке аз ноҳияҳои ҳосилхези Амрикои Ҷанубӣ – Пампа (маънояш дашт) воқеъ гардидааст. Системаи хавзаи дарёҳои Амазонка, Ориноко, Парана ва ғайра барои инкишофи нақлиёти обӣ ва бунёди неруғоҳҳои барқӣ шароитҳои мусоид фароҳам овардаанд. Дар хавзаи дарёҳои номбурда ва бешазорҳои бузурги тропикии ин сарзамин ҳазорҳо намуди дарахтон, аз қабилӣ дарахти каучук, ҳино, шоколадӣ, паубразил нашьунамо мекунад. Дар ин ҷо ҷангалзорҳо зиёда аз 50 дарсади масоҳати Амрикои Лотиниро ишғол намудаанд.

Амрикои Лотинӣ аз захираи маъданҳои ғоиданок бой аст. Дар ин ҷо захираҳои калони нафт (Венесуэла, Мексика, Перу), газӣ табиӣ (Боливия, Венесуэла), металлҳои ранга, маъдани оҳан, нукра, тило, сулфур кашф шудаанд. Конҳои калони

маъдани оҳан дар Бразилия, Чили, Венесуэла, Перу ва Мексика, маъдани марганетс дар Бразилия, боксит дар Ямайка, Суринама ва Бразилия, маъдани мис дар Чили, Перу ва Мексика, қалъагӣ дар Боливия, металлҳои нодир дар Колумбия, Бразилия ва Перу воқеъ гаштаанд.

Аҳоли. Бо вучуди он ки суръати афзоиши аҳоли дар Амрикои Лотинӣ нисбати солҳои шастуми асри бист суғшудааст, дар давлатҳои Амрикои Марказӣ ва Ҷанубӣ (Парагвай, Боливия) бошад, ҳоло ҳам афзоиши солонаи он 1,9 дарсадро ташкил медиҳад.

Таркиби этникии аҳолии Амрикои Лотинӣ ниҳоят мураккаб аст. Он дар натиҷаи ҷараёни дуру дарози омехташавии се наҷод ташаккул ёфтааст. Дар айни замон таркиби этникии аҳолии ин сарзамин зери таъсири се омил асосӣ таркиб ёфтааст.

Омилӣ якумро қабилҳои ҳиндуҳо ташкил медиҳанд, ки то омадани аврупоӣҳо аҳолии муқими ин минтақа буданд. Дар байни ҳиндуҳо, махсусан қабилҳои инкҳо дар Амрикои Марказӣ тамаддуни қадимаи зироаткорӣ вучуд дошт. Ҳоло соқинони муқими он – ҳиндуҳо ҳамагӣ 17 дарсади аҳолиро ташкил медиҳанд.

Омилӣ дуюмро муҳочирони аврупоӣ (аслан аз Испания ва Португалия) дар бар мегирад. Сафи муҳочирони аврупоӣ то аввали асри XIX кам буданд, вале минбаъд миқдори он хеле зиёд гардид.

Омилӣ сеюмро африқоӣҳо ташкил медиҳанд, ки онҳоро аз асри XVI сар карда мустамликадорон ба Бразилия, Вест-Индия ва дигар давлатҳои ин минтақа барои кор дар плантатсияҳо оварда буданд.

Ҳоло аҳолии омехта: дунаҷодҳо ва мулатҳо бештар аз нисфи соқинони Амрикои Лотиниро ташкил медиҳанд. Бинобар ин, аҳолии ин минтақа таркиби мураккаби этникӣ дорад. Азбаски муҳочирони аврупоӣ ба соҳилҳои шарқии материк кӯч баста буданд, аз ин сабаб дар Бразилия, Уругвай ва Аргентина аҳолии аврупоӣ бартарӣ дорад. Қисми зиёди аҳолии Чили, Мексика, Парагвай, Гватемала, Панама, Никарагуа, Гондурас, Салвадор ва Колумбия дунаҷодаҳо мебошанд. Ҳиндуҳо зери фишори бегонагон ҳоло бештар дар ноҳияҳои дохилӣ (бешазори Амазонка) ва кӯҳсор соқин мебошанд. Онҳо дар Боливия, Перу ва Эквадор бисёртаранд. Дар Гаити, Ямайка ва ҷазираҳои Антилияи Хурд зангӣҳо бештаранд.

Дар Амрикои Лотинӣ бисёр расму русум, анъанаҳои милли ва фархангӣ омехта шудаанд. Ҳоло дини католиқӣ дар тамоми минтақа бартарӣ дорад.

Ба ҷойгиршавии аҳолии Амрикои Лотинӣ хусусиятҳои таракқиёти таърихӣ, мустамликадорӣ, шароитҳои табиӣ ва вобастагии он ба бозори беруни таъсири калон расониданд. Дараҷаи урбанизатсияи ин қаламрав бештар ба давлатҳои мутаракқӣ шабоҳат дорад. Ҳоло 66,2 дарсади аҳоли дар шаҳрҳо зиндагӣ мекунад. Афзоиши аҳоли дар шаҳрҳо зиёд аст. Миқдори шаҳрҳо аз 200 гузаштааст ва шумораи шаҳрҳои миллионер қариб ба 40 расидааст. Дар ин ҷо намуди махсуси шаҳрҳои ба ин ноҳия хос пайдо шудаанд.

Дар Амрикои Лотинӣ чор агломератсияи калонтарин ба назар мерасад, ки яке аз он Мехикои Калон мебошад. Ин агломератсия 0,5 дарсад масоҳат ва 1/5 ҳиссаи аҳолии мамлакатро дар бар мегирад. Афзудани ин агломератсия аз ҳисоби муҳочирон сурат мегирад, ки соле миқдори онҳо 250-300 ҳазор нафарро ташкил медиҳад. Дар қисми ҷанубии материк агломератсияи Буэнос-Айрес калон ҷойгир аст, ки ба он аз 1/3 ҳиссаи аҳолии мамлакат рост меояд. Ба ақидаи олимони дар Мексика, Бразилия ва Аргентина ташаққулёбии аввалин мегаполисо ҷароғи шуда истодааст.

АФЗОИШИ КАЛОНТАРИНИ АГЛОМЕРАТСИЯҲОИ ШАҲРИИ АМРИКОИ ЛОТИНӢ (млн нафар)

Агломе- ратсия	1920	1950	1970	1980	1990	2000	2008
Мехико	0,7	3,0	9,0	14,5	15,1	18,1	19,2
Сан-Паулу	0,6	2,5	8,0	13,0	14,8	17,3	20,1
Рио-де- Женейро	1,3	3,5	7,0	9,20	9,5	10,6	12,3
Буэнос- Айрес	2,3	5,3	8,5	10,0	10,7	12,4	13,6

Ҳоҷагӣ. Дар мамлакатҳои Амрикои Лотинӣ тӯли даҳсолаҳои охир нисбат ба давлатҳои Осиё ва Африқо дар инкишофи иқтисодию иҷтимоӣ як дараҷа пешравӣ ба назар мерасад. Аз тарафи дигар дар инкишофи иқтисодии мамлакатҳо пастравии

соҳаи кишоварзӣ ва афзудани ҳиссаи саноат дар ҳаҷми умумии даромади милли мушоҳида карда мешавад. Гузаронидани сиёсати индустриякунонӣ дар аксарияти мамлакатҳои ноҳия боиси пайдо гардидани соҳаҳои нави металлургияи сиёҳ, мошинсозӣ, саноати химия шуд. Баъди бӯҳрони вазнини солҳои 80-уми асри гузашта ва пастравии иқтисодиёт дар солҳои 2000-2010-ум ҳиссаи Амрикои Лотинӣ дар тараққиёти хоҷагии ҷаҳонӣ боз афзуд.

Инкишофи саноат дар ноҳия нобаробар аст. Дарачаи тараққиёти соҳаҳои асосии саноатро дар ноҳия ҳоло давлатҳои Бразилия, Аргентина, Мексика, Чили, Венесуэла, Колумбия ва Перу муайян менамоянд, хусусан се давлати бузург – Аргентина, Бразилия ва Мексика, ки аз 2/3 ҳиссаи маҳсулоти саноати Амрикои Лотиниро истеҳсол мекунанд.

Ҷойи асосиро дар таркиби саноат саноати маъдани кӯҳӣ мегирад. Дар байни соҳаҳои он бошад, нақши асосиро саноати сӯзишворӣ (асосан истихроҷу коркарди нафт) мебозад. Ба он 80 дарсад арзиши маҳсулоти саноати ноҳия рост меояд. Дар соҳаҳои саноати маъдани кӯҳӣ мавқеи асосиро Мексика, Венесуэла, Аргентина ва Бразилия ишғол менамоянд. Ба зами ин дар Амрикои Лотинӣ нисбат ба давлатҳои Африқо дида диққати асосӣ ба инкишофи соҳаҳои коркарди саноати ашёи хом (гудозиши металлҳои рангау маъдани оҳан, нафттозакуни) ва саноати дақиқу истеҳсоли таҷхизот равона карда шудааст. Масалан, дар Мексика истеҳсоли автомобил, электротехника, электроника; дар Бразилия – ҳавопаймосозӣ, электроника, автомобилбарорӣ, киштисозӣ; дар Аргентина дастгоҳбарорӣ, автомобилсозӣ тараққӣ ёфтаанд.

Дар қисмати Амрикои Марказӣ ва давлатҳои соҳили баҳри Кабир, инчунин дар Боливия, Парагвай ва як қатор мамлакатҳои дигар дар таркиби истеҳсолоти саноатӣ соҳаи саноати хӯрокворӣ бартарӣ дорад. Ин соҳа дар бисёр давлатҳои Амрикои Лотинӣ тамоили содиротӣ (экспортӣ) дорад. Масалан, гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ дар Аргентина, Уругвай, Бразилия; қанд дар Перу, Мексика, Куба.

Дар таркиби хоҷагии Амрикои Лотинӣ ҳиссаи соҳаи кишоварзӣ хеле калон аст. Дар як қатор давлатҳои ин ноҳия (пеш аз ҳама Амрикои Марказӣ ва давлатҳои соҳили баҳри Кариб) кишоварзӣ соҳаи асосии истеҳсоли моддӣ ба шумор рафта, дар он қисми зиёди аҳолии қобили меҳнат банд мебошад. Солҳои охир кишоварзӣ дар Мексика, Бразилия, Аргентина

Анд (Чили, Перу, Эквадор, Боливия) гӯсфанд ва лампа парвариш меёбад.

Наклиёт ба талаботи ҳозираи ин ноҳия пурра ҷавоб на-медихад.

Бо вучуди шабакаи зиёд наклиёти роҳи оҳан аз ҷиҳати техникӣ хеле паст ҷиҳозонида шудааст. Наклиёти обии дохилӣ ва кубурӣ низ нағз инкишоф наёфтааст.

Шабакаи наклиётҳои Амрикои Лотинӣ ба бозори беруна нигаронида шудааст. Масалан, дар Мексика роҳҳо ба сӯи сарҳади ИМА сохта шудаанд, ки қисми зиёди содироти мамлакат ба он ҷо равона карда мешавад.

Дар Амрикои Лотинӣ наклиёти автомобилӣ роҳи муҳимми қисми хушкӣ мамлакат ҳисоб меёбад. Хусусан шоҳроҳи автомобилӣ бо номи Панама аҳаммияти бузург дошта, он аз сарҳади ИМА то Буэнос-Айрес ва дар навбати худ аз дохили пойтахтҳои аксарияти давлатҳои мегузарад. Роҳи автомобилгарди Трансамазонка низ аҳаммияти калони иқтисодӣ дорад. Нақши асосиро дар тиҷорати берунӣ наклиёти баҳрӣ мебозад.

Тиҷорати берунӣ. Давлатҳои Амрикои Лотинӣ ба хориҷа бештар ашёи хомӣ саноатӣ (махсусан истихроҷи маъдани кӯҳӣ) ва маҳсулоти кишоварзӣ бароварда, ба ивази он аз хориҷа мошин, дастгоҳ ва дигар маснуоти тайёри саноатӣ мегиранд. Ҳар як давлат вобаста ба соҳаҳои асосии истеҳсолӣ (маъдани кӯҳӣ ё маҳсулоти кишоварзӣ) тахассус пайдо кардааст, ки ин вобастагии онро ба бозори берунӣ зиёд мекунад. Қисми зиёди равобити тиҷорати берунӣ давлатҳои Амрикои Лотинӣ ба ИМА рост меояд (аз 2/5 ҳисса). Равобити иқтисодии он бо Фаронса, Англия, Олмон, Ҷопон ва Русия низ инкишоф меёбад. Содирот ва воридоти тиҷорати берунӣ қисми зиёди давлатҳои ин ноҳия фаъол нест. Давлатҳои мутаракқӣ, хусусан ИМА мамлакатҳои ин ноҳияро ба сифати доираи маблағгузори худ истифода мебаранд. Солҳои охир алоқаҳои иқтисодии байни мамлакатҳои Амрикои Лотинӣ дар натиҷаи барпо ёфтани иттиҳодияҳои иқтисодӣ ва интегратсионӣ вусъат ёфта истодааст.

Масъалаҳои экологӣ. То солҳои охир ба ин масъала дар доираи мамлакатҳои Амрикои Лотинӣ диққати ҷиддӣ дода намешуд. Чунин муносибат боиси дар майдони чандин ҳазор гектар нестшавии бешазор, авҷ гирифтани фаросиши замин (эрозия), камшавии саршумори ҳайвону паррандагони нодир, пайдошавии боронҳои кислотагӣ ва ғайра гардид. Хусусан

3. Омилҳои асосии нуфуз ёфтани баъзе навъи зироатҳои кишоварзии минтақа дар бозори ҷаҳонӣ кадомҳоянд?
4. Сабаби дараҷаи баланди тараққиёти иҷтимоию иқтисодии давлатҳои Амрикаи Лотинӣ нисбат ба дигар давлатҳои Ҷу ба инкишофи Осиё ва Африқо дар чист?

Аз нигоҳи шумо

Кадам давлатҳо симони асосии индустрияи Амрикои Лотиниро ташкил медиҳанд? Дар оянда таъсисҳои мегаполисҳо ба иқтисодиёти мамлакат чӣ гуна таъсир мерасонад?

БРАЗИЛИЯ

Масоҳаташ – 8,5 млн км²

Аҳолиаш – 205,7 млн нафар.

Пойтахташ – Бразилия

Забони давлатӣ – испанӣ.

Воҳиди пулӣ – реал.

Бразилия калонтарин мамлакати Амрикои Лотинӣ буда, дар он хусусиятҳои зиёди қитъаро мушоҳида кардан мумкин аст.

Аз нигоҳи бойиғариҳои табиӣ низ яке аз бойтарин мамлакатҳои ҷаҳон аст ва ҳоло қариб 50 намуди ашёи хоми минералиро истихроҷ мекунад, ки дар байни онҳо захираҳои маъданӣ бартарӣ доранд. Аз рӯйи майдони заминҳои қорам, захираҳои обу ҷангал дар ноҳия яке аз пешсафон ба шумор меравад. Ҳамаи ин омилҳо барои тараққиёти иқтисодии мамлакат хеле мусоиданд.

Аҳоли. Бразилия аз рӯйи шумораи аҳоли ба қатори панҷ мамлакати аз ҳама сараҳолии дунё шомил буда, миқдори аҳолиаш ҳар сол 3 млн нафар зиёд мешавад. Ин ҳолат ба тараққиёти иқтисодӣ мусоидат мекунад. Вале дар баробари ин, афзоиши зиёди аҳоли дар мамлакат масъалаҳои шугли аҳолиро тезу тунд намуда, боиси «урбанизатсияи қалбакӣ» мегардад.

Шаҳри Рио-де-Жанейро муддатҳои тӯлонӣ пойтахти Бразилия буда, ҳоло шаҳри калони бандарӣ, банкирӣ ва туризм шудааст. Соли 1960 Сан-Паулу пойтахт шуд.

Сан-Паулу шаҳри калонтарини Бразилия буда, онро локомотиви иқтисодиёти мамлакат меноманд, ки тамоми таркиби иқтисодиёти дар худ дорад. Дар миёнаҳои асри XIX Сан-Паулу шаҳри хурди музофотӣ буда, таракқиёти қаҳвапарварӣ ва муҳочирати оммавӣ аз Аврупо ва Чопон сабаби калоншавии он гардид. Шаҳр тадриҷан ба яке аз марказҳои калони саноатии на танҳо Бразилия, балки тамоми Амрикои Лотинӣ ва умуман нимкураи ҷанубӣ табдил ёфт ва дар он торафт соҳаҳои истеҳсолоти ба илм эҳтиёҷманд, бонкҳо инкишоф ёфтанд.

Сан-Паулу шаҳри биноҳои баландтарин буда, онро Нью-Йорк Амрикои Лотинӣ меноманд.

Шаҳри Рио-де-Жанейро яке аз шаҳрҳои зеботарини дунё буда, дар соҳили бухаи Гуанавар, ки қад-қадӣ соҳили он маҳаллаҳои истиқоматию маъмурӣ, пляжҳои соҳилии Копа-кабана, бандару ноҳияҳои саноатӣ воқеъанд, ҷойгир шудааст. Шаҳр бо карнавалу майдони футболи «Маракана»-и худ машҳур гаштааст. Вале дар баробари ин, дар шаҳр нобаробарҳои зиёди иҷтимоӣ ба назар мерасанд.

Баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳон дар Бразилия сиёсати минтақавӣ гузаронида шуд, ки ҳадафи асосии он азхудкунии Амазония буд (Амазония 3/5 ҳиссаи қаламрави мамлакатро ишғол кардааст). Бо ҳамин мақсад 1,5 километр дуртар аз соҳил пойтахти нави мамлакат – шаҳри Бразилиа бунёд карда шуд, ки вай «қутби афзоиш» ва рамзи нави мамлакат гардид.

Солҳои 70-уми асри 20 роҳи Трансамазония сохта шуд, ки роҳи асосии воридшавӣ буда, 5,5 ҳазор километр дарозӣ дорад, қад-қадӣ он корхонаҳои истихроҷи маъдан, ҷӯбтайёркунии, ҷойҳои нигоҳдории рамаҳои ҷорводорӣ, деҳаҳо ва НОБ-ҳо бунёд шудаанд. Вале азхудкунии Амазония аксар ғайриоқилона ба роҳ монда шуда, боиси вайроншавии мувозинати экологӣ гардидаанд. Даромади умумии маҳсулоти дохилии Бразилия айни замон ба ҳар сар аҳоли 5580 долларро ташкил менамояд.

Савол ва супориш

1. Бразилия нисбат ба дигар давлатҳои Амрикои Лотинӣ чӣ гуна мавқеъ дорад?
2. Бразилия аз қадом навъи сарватҳои зеризаминӣ бой аст?
3. Дар харита ҷойгиршавии аҳоли ва сарватҳои зеризаминиро

нишон диҳед ва онро дар харитаи контурӣ қайд намоед.

4. Кадом соҳаҳои саноатии мамлакат таҳассуси онро муайян менамоянд?
5. Бо кадом давлатҳо равобити иқтисодӣ дорад?

Худатонро санҷед

1. Кадом омилҳои табиӣю иқтисодӣ сабаби пешрафти суръатноки иқтисодиёти Бразилия гардиданд?
2. Аз чӣ сабаб Бразилия нисбат ба дигар давлатҳои ру ба инкишоф ба нишондиҳандаҳои нисбатан баланди иқтисодӣ ноил гашт?
3. Сабаби пойтахти Бразилия эълон шудани шаҳри Бразилиа дар чист?

Аз нигоҳи шумо

Оё Бразилия вобаста ба шароитҳои табиӣ ва канданиҳои ғойданок имконияти дар оянда зиёд намудани истихроҷи захираҳои табииро дорад?

Ба фикри шумо имконияти дар оянда ба қатори давлатҳои мутараққӣ дохилшавии Бразилия мавҷуд аст ё не?

МЕКСИКА

Масоҳаташ – 1958 км²

Аҳолиаш – 114, 9 млн. нафар.

Пойтахташ – Мехико.

Забони давлатӣ – испанӣ.

Воҳиди пулӣ – песо.

Мексика яке аз давлатҳои бузургтарини ҷаҳон буда, он ҷумҳурии федеративӣ мебошад. Ба ҳайати мамлакат 31 иёлат дохил шуда, он 16 сентябри соли 1810 истиқлолият ба даст овардааст. Сарвари давлатро президент ба уҳда дорад. Ҳокимияти қонунгузори парламент (конгресси милли) аз ду

палата: сенат (палатаи болой) ва палатаи депутатҳо (палатаи поёнӣ) иборат мебошад.

Мексика аз шимол ва шарқ бо ИМА (дарозии сарҳад 3326 километр), дар ҷануб бо Гватемала (962 километр) ҳамсарҳад мебошад. Мексика аз ду тараф бо уқёнус баромад дорад, ки он барои инкишофи иқтисодӣ ва васеъ намудани равобиту тиҷорати берунӣ имконияти бузург ба амал овардааст. Қисми зиёди равобиту берунии он бо ИМА ва давлатҳои Амрикои Лотинӣ ба амал бароварда мешавад.

Шаронту захираҳои табиӣ. Мексика давлати кӯҳсор аст. Қисми зиёди масоҳати мамлакатро (қариб аз 2/3 ҳиссаи онро) паҳнкӯҳи Мексика ишғол кардааст, ки баландии он ба ҳисоби миёна 1000 то 2400 метрро ташкил менамояд. Релефи кӯҳӣ дар қисмати ҷанубии мамлакат барои пешрафти кишоварзӣ ва алоқаҳои иқтисодӣ мушкилӣ ба амал меорад. Аз 4/5 қисми масоҳати мамлакат бинобар кам будани боришот ба кишоварзӣ кам мусоидат мекунад. Роҳи асосии ҳалли ин мушкилот обёрии сунъӣ мебошад. Миқдори боришоти солона дар қисмати шимолӣ ва марказии мамлакат ҳамагӣ ба 25-100 мм мерасад. Дар қисмати ҷанубӣ ва хусусан ҷанубу шарқии он боришот ба 3000 мм мерасад, ки он сабаби асосии обхезҳои калон мегардад. Ин сохтани иншоотҳои бузурги гидротехниро талаб менамояд, ки он ба маблағгузори калон эҳтиёҷ дорад.

Мексика аз захираҳои табиӣ ниҳоят бой аст. Дар ин ҷо маъданҳои калони нафт, гази табиӣ, ангишт, нукра, тило, мис, руҳ, сурб хеле зиёданд. Майдони бешазор 24 дарсад ва ҷароғоҳу марғзор бештар аз 39 дарсад қаламрави мамлакатро ишғол менамояд.

Аҳоли. Аҳолии Мексика зиёда аз 114 млн нафар буда, зичии миёнаи он дар 1 км² ба 53 нафар мерасад. Аксарияти аҳолиро метисҳои испану ҳиндуҳо – 60 дарсад, сипас ҳиндуҳо – 30 дарсад ва аврупоӣҳо – 9 дарсадро ташкил медиҳанд.

Забони асосии аҳоли испанӣ буда, дар баробари он забонҳои маҳаллӣ низ паҳн гардидаанд. Урбанизатсия дар Мексика бартарӣ дошта, дар шаҳрҳо аз 2/3 қисми аҳоли зиндагӣ мекунанд (ҳол он ки аҳолии шаҳр дар аввалҳои асри XX ҳамагӣ 10 дарсадро ташкил медод). Шаҳрҳои калон дар ҳамаи музофотҳои Мексика мавҷуданд, вале Мехико аз ҳама калонтарин буда, дар он зиёда аз 13 млн нафар аҳоли зиндагӣ мекунанд.

Хочагӣ. Мексика яке аз давлатҳои тараққикардаи Амрикои Лотинӣ ба шумор меравад. Дар таркиби кулли маҳсулоти умумӣ

(аз соли 1940 то 2010) ҳиссаи истеҳсоли саноатӣ қариб 3 баробар зиёд гардид, вале соҳаи кишоварзӣ бошад, нисбатан паст фаромад. Саноат аз 4/5 ҳиссаи талаботи дохилиро пурра таъмин мекунад. Солҳои охир Мексика дар пешрафти иқтисодӣ ба як қатор муваффақиятҳо ноил гашт, ки ин, пеш аз ҳама, ба роҳи пешгирифтаи мамлакат дар гузаронидани ислоҳоти иқтисодӣ ва имконияти васеи инвеститсияи хориҷӣ алоқаманд аст. Соҳаи инкишофёфтаи саноати онро – саноати нафту коркарди нафт, мошинсозӣ (махсусан автомобилбарорӣ), маъдани кӯҳӣ, металлургия, химия, бофандагӣ ва саноати хӯрокворӣ ташкил медиҳанд. Дар Мексика калонтарин маҷмӯи истеҳсоли нафту газ барпо карда шудааст. Истихроҷи нафту газ дар минтақаи назди соҳили ҳаличи Мексика ва ҷанубу шарқии он ба роҳ монда шудааст. Дар ин ҷо соле зиёда аз 100 млн тонна нафт ва 50-55 млрд м³ газ истеҳсол карда мешавад ва бо сӯзишворӣ ноҳияҳои муҳимми иқтисодӣ ва марказӣ таъмин карда мешаванд. Дарозии умумии кубурҳои нафтгузаронӣ зиёда аз 13 ҳазор километрро ташкил медиҳад. Тамоми шоҳаҳои укёнуси Ором ва дигар марказу шаҳрҳоро бо нафту газ таъмин менамояд. Дар асоси корхонаҳои нафту газ соҳаҳои муҳимми нафту химия тараққӣ ёфтааст. Калонтарин корхонаҳои металлургӣ дар қисмати шимолӣ мамлакат, ки дорои захираҳои калони металлҳои ранга ва маъдани оҳан мебошанд, ҷойгир шудаанд. Барои инкишофи металлургия ҳавзаи ангишти коксшавандаи Сабинас аҳамияти калон дорад. Дар қисмати ҷанубии мамлакат дар соҳили дарёи Балсас маҷмӯи калони истеҳсоли пӯлод барои содирот ба қор даромадааст.

Соҳаҳои саноати сабуку хӯрокворӣ дар қисми ҷанубии суфакӯҳи Мексика ва ноҳияҳои кӯҳсори атроф инкишоф ёфтаанд. Мошинсозӣ дар шаҳрҳои сераҳолӣ, аз ҷумла аз 2/3 ҳиссаи соҳаҳои саноати коркардабароӣ дар агломератсияҳои Мехико, Монтеррей ва Гвадалахара ҷойгир шудаанд.

Дар соҳаи кишоварзӣ аз 2/3 ҳиссаи маҳсулоти умумӣ ба зироаткорӣ рост меояд. Инкишофи зироаткорӣ асосан ба обёрӣ вобастагӣ дорад (зиёда аз 4 млн га), ки аксар дар қисмати шимолӣ ва шимолу ғарбӣ раванқ ёфтааст. Ин ноҳияҳо то 500-550 ҳазор тонна пахта, то 3 млн тонна гандум ва қисми зиёди сабзавоти мамлакатро медиҳанд. Дар қисмати ноҳияҳои ҷанубӣ плантатсияҳои зироатҳои тропикӣ (қахва, найшакар) мавқеи хосро ишғол мекунанд. Ноҳияҳои ҷанубии мамлакат аслан ба кишти зироати ҷуворимаққа (соле дар ин ҷо зиёда аз 10 то

12 млн тонна истехсол мешавад) машгуланд. Чорводорӣ дар минтақаи биёбон ва нимбиёбон инкишоф ёфта, дар наздикии шаҳрҳо бошад, чорвои ширдеҳ таракқӣ дода мешавад.

Мексика яке аз давлатҳои асосии тараққиёфтаи туризм мебошад. Ҳамсарҳадии он бо ИМА имконият медиҳад, ки соле миллионҳо амрикоӣҳо баҳри саёҳати шаҳру ҷойҳои таърихӣ ва соҳилҳои баҳру уқёнус сафар кунанд. Туризм яке аз манбаи муҳимми даромади мамлакат гардидааст.

Дар Мексика ҳамаи навъҳои нақлиёт таракқӣ ёфтаанд. Дарозии умумии роҳи оҳан 31 ҳазор километр, роҳи автомобилӣ 354 ҳазор ва обҳои дохилӣ бошад, 2900 километрро ташкил медиҳад. Даромади умумии маҳсулоти дохилӣ ба ҳар сар аҳоли 7960 долларро ташкил менамояд.

Дар Мексика якҷанд ноҳияҳои иқтисодӣ таъсис ёфтаанд, ки аз якдигар аз ҷиҳати дараҷаи инкишоф фарқ мекунанд.

Аз ҳама бештар ноҳияи назди пойтахт таракқӣ ёфтааст, ки он таъриху сабабҳои худро дорад. Ноҳияи наздисоҳилии уқёнуси Ором (шимоли ғарб) бо соҳаҳои зироатҳои обёришаванда таҳассус пайдо намудааст.

Соҳили халиҷи Мексика ва ноҳияҳои ба он ҳамсарҳадӣ ҷанубу шарқӣ бошанд, бо маҷмӯи энергетикӣ ва нафту гази худ машҳур мебошанд.

Савол ва супориш

1. Мексика ба кадом гурӯҳи давлатҳои Амрикои Лотинӣ дохил мешавад?
2. Дар харитаи конгурӣ сарҳади Мексика ва мавқеи географии онро тасвир намоед.
3. Аз кадом намуди сарватҳои табиӣ ин мамлакат дар Амрикои Лотинӣ фарқ мекунанд?
4. Таркиби аҳолии Мексика чӣ гуна аст ва ба кадом омилҳо вобаста аст?
5. Дар харитаи контурӣ марказҳои муҳимми саноатии Мексикаро тасвир кунед.
6. Кадом соҳаҳои кишоварзӣ таҳассуси хоҷагидорӣи Мексикаро муайян мекунанд.

Худатонро санҷед

1. Кадом омилҳои муҳимми иқтисодӣ сабаби тараққиёти суръатноки Мексика гардидаанд?

2. Аз чӣ сабаб иқтисодиёти Мексика ба инвеститсияи хориҷӣ ниёз дорад?
3. Дар оянда метавонад, ки туризм ба соҳаи боз ҳам даромадноки мамлакат табдил ёбад?

Аз нигоҳи шумо

Кадам соҳаҳои истеҳсоли саноати Мексика дар оянда метавонанд нақши аввалиндараҷаро ба уҳда гиранд?

Оё масъалаҳои экологӣ метавонанд дар шаҳрҳои саноатӣ тезутунд шаванд?

КУБА

Масоҳаташ – 111,5 ҳазор км²

Аҳолиаш – 11,7 млн нафар.

Пойтахташ – Гавана.

Забони давлатӣ – испанӣ.

Воҳиди пулӣ – песо.

Мамлакати Куба дар байни давлатҳои дар қазира ҷойгиршудаи Амрикои Марказӣ калонтарин мебошад. Қазираи Куба аз ғарб ба шарқ ба масофаи 1250 километр кашол ёфтааст. Қисми ҷанубии соҳили онро баҳри Кариб, ҷанубу ғарбии онро халиҷи Юкатан ва қисми шарқии онро бошад, халиҷи хурд аз қазираи Гаити ҷудо мекунад. Дар шимол Кубаро аз ИМА халиҷи Флорида ҷудо кардааст.

Шароити захираҳои табиӣ. Куба табиати бою рангин дорад. Христофор Колумб баъди кашфи Куба онро зеботарин қазираи уқёнус номид. Ҳудуди Кубаро аслан ҳамворӣ ишғол карда, баландӣ ва кӯҳҳо масоҳати камро дар бар мегиранд. Аз сарватҳои табиӣ дар ин ҷо бештар никел, кобальт, мис, марганетс, хром воমেҳӯрад.

Куба иқлими гарм дошта, харорати солона ба 25 дараҷа, миқдори боришоти солона бошад, ба 1380 мм мерасад. Дар ноҳияҳои кӯҳсор харорат нисбатан салкин аст.

Аҳоли. Аҳолии Куба 11,7 млн буда, зичии миёнаи он дар 1 километри мураббаъ ба 99,7 нафар мерасад. Асосан аҳолии он дар натиҷаи бо ҳам омехташавии наҷодҳои гуногун ташаккул ёфтааст. Дар ин ҷо ду гурӯҳи этникии калон – мулатҳо (52 дарсад аҳоли) ва аврупоӣҳо (38,1 дарсад) зиндагӣ мекунанд. Боқимондаи онро африқоӣҳо ва чинӣҳо ташкил менамоянд.

Дараҷаи урбанизатсия хеле калон аст, вале шаҳрҳои хурду миёна бартарӣ доранд. Аз 2/3 қисми аҳолии шаҳрҳо дар қисмати агломератсияи Гаванаи калон маскан гирифтаанд.

Хочагӣ. Иқтисодиёти Куба мутамарказӣ буда, сектори давлатӣ бартарӣ дорад ва он асосан ба соҳаи кишоварзӣ ва тичорати берунӣ алоқаманд аст. Дар тақсимои географии меҳнат Куба ба истеҳсоли қанд тахассус пайдо намудааст. Ҳар сол 5-7 млн тонна қанд истеҳсол карда мешавад. Он ҳиссаи асосии содироти мамлакатро ташкил медиҳад. Плантатсияҳои найшакар аз 1/7 қисми масоҳати мамлакатро ишғол намудаанд. Давраи асосии ҳосилгункунӣ (сафра) ба моҳҳои ноябр то май рост меояд. Дар мамлакат зиёда аз 150 заводи қанд вучуд дорад. Аз зироатҳои ба экспорт тайёршаванда ҷойи муҳимро зироатҳои ситрусӣ ва тамоку мегиранд. Ҳоло ҷорводорӣ ва моҳидорӣ низ тараққӣ кардааст. Дар Куба соҳаи саноати маъдани кӯҳӣ ба соҳаи тахассуси саноатӣ табдил ёфтааст. Хусусан коркарди маъдани никелу кобальт хеле инкишоф ёфтааст ва он аз қисмати шимолу шарқии мамлакат истихроҷ карда мешавад.

Солҳои охир Куба алоқаҳои тичоратии хоҷагии ҳудро бо давлатҳои Амрикои Лотинӣ ва Чин пурзӯр карда истодааст. Дар баробари инкишофи истеҳсоли қанду маъдани никел ба тараққиёти саноати ҳурукворӣ низ диққати муҳим дода мешавад.

Асоси нақлиёти Кубаро роҳҳои оҳан ва автомобилгард ташкил медиҳад, ки онҳо асосан аз ғарб ба шарқи мамлакат кашол ёфтаанд. Дарозии умумии роҳи оҳан 4,2 ҳазор километр, автомобилӣ 61,0 ҳазор километр ва роҳи обҳои дохилӣ ба 240 километр мерасад. Бандарҳои муҳими мамлакат Гавана, Карденас, Мансанило, Мантансас ва Сантяго-де-Куба мебошанд.

Дар хоҷагии Куба нақши асосиро Гаванаи Калон мебозад, ки он аз 1/2 ҳиссаи маҳсулоти саноатии мамлакатро (ғайри қанд)

медихад. Ҳоло нақши ноҳияҳои марказӣ ва шарқӣ низ зиёд шуда истодааст. Даромади умумии маҳсулоти дохилии Куба ба ҳар сари аҳоли 1285 долларро ташкил менамояд.

Савол ва супориш

1. Мавқеи географии Куба чӣ гуна аст?
2. Аз кадом навъи сарватҳои зеризаминӣ бой аст?
3. Кадом соҳаҳои саноатӣ дар Куба инкишоф ёфтаанд?
4. Дар харитаи контури қонҳои калонтарини маъдани никел, кобальт, мис, марганец ва марказҳои саноатии Кубаро тасвир намоед.
5. Бо кадом давлатҳо Куба бештар равобита иқтисодӣ дорад?

Худатонро санҷед

1. Кадом омилҳо боиси пешрафти соҳаҳои иқтисодии Куба гаштаанд?
2. Чаро дар Куба соҳаи саноати маъдани қуҳӣ ба соҳаи таҳассуси саноатӣ табдил ёфтааст?
3. Аз чӣ сабаб тичорати хориҷии Куба бештар бо Чин ривоч меёбад?

Аз нигоҳи шумо

Кадом роҳҳои беҳтар намудани муносибатҳои иқтисодии Куба бо дигар давлатҳои Амрикои Лотинӣ ва Аврупо вучуд доранд?

ФАСЛИ VI

МУНОСИБАТҲОИ ИҚТИСОДИИ УМУМИЧАҲОНӢ

Муносибатҳои иқтисодии ҷаҳонӣ чӣ аҳаммият доранд? Дар байни кадом давлатҳо иттиҳоди баланди иқтисодӣ вучуд дорад? Чӣ гуна интегратсияи иқтисодӣ ба тараққиёти давлатҳои алоҳида таъсири мусбӣ мерасонад?

Муносибатҳои иқтисодии умумичаҳонӣ аз системаи алоқаҳои гуногуни иқтисодиёти миллии мамлакатҳои гуно-

гун иборат буда, асосан ин муносибатҳоро тақсимои байналмилалӣ меҳнат ташкил медиҳад. Ин муносибатҳо қувваи асосии ҳаракатдиҳандаи тараққиёти хоҷагии ҷаҳон мебошанд.

Суръати тараққии муносибатҳои иқтисодии умумиҷаҳонӣ аз суръати афзоиши истеҳсолоти моддӣ пеш аст, ки ин аз байналмилалӣ гардидани ҳаёти хоҷагӣ шаҳодат медиҳад.

Дар муносибатҳои иқтисодии умумиҷаҳонӣ нақши асосиро Шимол мебозад, ки дар он тамоми шаклҳои муносибатҳои иқтисодӣ (алалхусус дар шароити ҷаҳонишавӣ) аз ҳама бештар инкишоф ёфтаанд. Ҷануб бошад, дар ин алоқаҳо мавқеи сулҳдорӣ. Албатта, баъди ба даст овардани истиклолияти сиёсӣ мавқеи бисёре аз мамлакатҳои Ҷануб ба тараққӣ дигаргун шуда, нақши онҳо дар алоқаҳои иқтисодии умумиҷаҳонӣ назаррас гардид. Вале ин ҳолат то ҳол ба таври бояду шояд ба амал наомадааст. Аз ҳама сабаб мамлакатҳои Ҷануб қўшиши худро баҳри барқароркунии тартиботи нави иқтисодии ҷаҳонӣ пурзӯр карда истодаанд.

Дар шароити имрӯза масъалаи муносибатҳои Шимол-Шимол ва Ҷануб-Ҷануб низ аҳамияти бузург пайдо кардааст. Дар ин муносибатҳои иқтисодӣ гузарандадошта мақоми хоса доранд.

Мамлакатҳои ба алоқаҳои иқтисодии умумиҷаҳонӣ аз ҳама бештар вобаста бударо мамлакатҳои иқтисоди қушода дошта номидаанд. Дарачаи қушодагии иқтисодиётро аз рӯи квотаи содиротӣ (ҳиссаи содирот дар ҷамъи маҳсулоти дохилӣ) муайян мекунанд. Ин квота дар баъзе мамлакатҳои тараққиқардаи Аврупо ва мамлакатҳои нави саноатии Осиё бештар мушоҳида карда мешавад дар мамлакатҳои бозори дохилиашон ҳаҷми қалондошта камтар. Масалан, квотаи содиротӣ дар Сингапур то ба 70 дарсад, дар Белгия ва Нидерландия 55-60 дарсад, дар Фаронса Олмон 25-30 дарсад, дар ИМА фақат 10 дарсадро ташкил медиҳад.

Яке аз падидаҳои қушода будани иқтисодиёт дар шароити ҳозира ташкил намудани мавзёҳои озои иқтисодӣ (дар ноҳия ё шаҳрҳои мавқеи мусоиди иқтисодӣ географӣ дошта) аст. Дар ин мавзёҳо тартиботи имтиёзноки андозӣ гумрукӣ муқаррар карда шудааст. Ҳадафи асосии ин имтиёзҳо бештар қалбқунии захираҳои молиявӣ, моддӣ, технологӣ ва меҳнатӣ мебошад. Мавзёҳои озои иқтисодӣ, қал аз ҳама ба нияти қалбқунии сармояву технологияи нави хориҷӣ, зиёдқунии асбобгарӣ ва ғайи гардонидани бозори дохилӣ бо молҳо ва хизматҳои ба

рақобат тобовар таъсис дода мешаванд. Охири солҳои 70-уми асри XX шумораи чунин мавзеъҳо ба 3 ҳазор расида будо дар онҳо бештар аз 3 млн нафар шугл дошт. Айни замон ба ҳиссаи мавзеъҳои озода иқтисодӣ 1/4 ҳиссаи муомилоти ҷаҳонии мол рост меояд. Ин мавзеъҳо аз ҳама бештар дар Чин ва мамлакатҳои нави саноатии Осиё амал мекунанд.

Яке аз хусусиятҳои фарқноки амали хоҷагии ҷаҳонии имрӯза торафт бештар тараққикунии муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ мебошад. Онро дар васею ҳамаҷаҳаф шудани муносибатҳои иқтисодии байни мамлакатҳо, гурӯҳи мамлакатҳо, ширкат ва ташкилотҳои алоҳида мебинем. Сабабҳои ин хусусият инҳоянд: байналмилалкунии истеҳсолот, тараққи бемисл ва интегратсияи ноҳияҳо, тезтундшавии масъалаҳои глобалӣ.

Омилҳои асосии тараққи муносибатҳои иқтисодии умумиҷаҳонӣ, пайдоиши муносибатҳои пулию молӣ, кашфиётҳои бузурги географӣ, васеъшавии миқёси истеҳсолот, тараққию тақмили воситаҳои нақлиёт ва ғайраҳо мебошанд.

Шаклҳои муносибатҳои иқтисодии умумиҷаҳонӣ торафт муҳталиф мегарданд. Зеро пешравии ҳар қадам мамлакати ҷаҳон ба дараҷаи иштироки он дар муомилоти ҷаҳонии сарватҳои моддӣ маънавӣ вобастагии зиҷ дорад. Имрӯз ҳеҷ ягон мамлакат, ҳатто тараққиқардатарин ҳам ба самаранокии якхелаи тамоми маҳсулотҳои ҳозиразамон қодир нест. Ҳамин тариқ, замони ҷудоии миллӣ, сарбастагии хоҷагии давлатҳо бебозгашт паси сар шуданд.

Яке аз шаклҳои қадимаи муносибатҳои иқтисодии умумиҷаҳонӣ тиҷорати байналмилалӣ аст, ки дар ибтидои пайдоиши худ миқёси маҳдудро молиқ буд. Зеро дар он давраҳо истеҳсолот симои натуравӣ дошт ва асосан барои қонеъгардонии талаботи аҳоли амал мекард. Васеъшавии тиҷорати беруна ба давраи сармоядорӣ, маҳсусан дар давраи саноати қалони мошинӣ рост меояд. Дар замони пешрафти илмию техникий вай набзи нав пайдо намуда, аз суръати афзоиши истеҳсолот хеле пеш гузаштааст, ки ин аз васеъшавии тақсимои географии меҳнат дарак медиҳад. Солҳои 1950-1990 қадри тиҷорати ҷаҳонӣ 73 баробар, яъне аз 150 млрд доллар то ба 11 трлн доллар зиёд шудааст. Дар замони РИТ таркиби тиҷорати ҷаҳонӣ тағйир ёфтааст. Ҳиссаи молҳои тайёр торафт зиёд ва ҳиссаи ашёи хому хӯроқворихо қам шуда истодааст. Дар байни молҳои тайёр маҳсулотҳои илмталаб

(электроникӣ, электротехникӣ, автомобил ва ғайра) мавқеи калонро соҳиб шудаанд.

Тичорати хизмат нисбат ба тичорати мол тез афзуда, ба он ҳиссаи 1/4 қисми тамоми тичорати ҷаҳонӣ рост меояд.

Тичорати хизмат низ ҳодисаи нав нест. Хизматрасониҳои нақлиётӣ таърихи қадима дорад, ки хизматрасониҳои киштиҳои хориҷӣ ва кироҷкунии киштиҳои баҳрӣ аз ҳамин қабиланд.

Мамлакатҳои «кироқаши баҳрӣ» (Юнон, Олмон, Англия, Фаронса, Голландия, Шветсия, Дания, Норвегия) флотии баҳрии худро ба хизмати боркашонии байнибандариҳои дигар мамлакатҳо медиҳанд.

Дар замони ҳозира хизматрасониҳои сохтмонӣ, суғуртавӣ, намоишӣ, кироҷии кино, иҷораи таҷҳизотҳои илмӣ ва истеҳсолӣ, лоиҳакашии муҳандисӣ, коркардабарории ахбори илмӣ, истифодаи алоқаҳои кайҳонӣ пайдо шуда, ҳеле тез паҳн шудаанд. Мубодилаи таҷрибаҳои истеҳсолӣ, ки ба худ номи байналмилалӣ «ноу-хау» гирифтаанд, шакли махсус шудаанд. Футболбозону хоккеистҳо ва дигар варзишгарон дар командаҳои бонуфузи дигар мамлакатҳо бозӣ карда истодаанд.

Географияи тичорати байналмилалӣ бетағйир намондааст. Бо вуҷуди ин ҳоло ҷойи яқум дар ихтиёри мамлакатҳои тараққиқардаи Ғарб буда, ҳиссаи онҳо дар тичорати ҷаҳонӣ ба 70 дарсад мерасад. Ҷойи тааҷҷуб нест, ки ба қатори «даҳтои аввал» мамлакатҳои «хафтгона» дохиланду баъди онҳо Нидерландия, Белгия, Корея. Аз ҳама пешсаф ИМА буда, вале аз нигоҳи «баланси тичорат» (нисбати нархи молҳои воридотӣ ба молҳои содиротӣ) қафо мемонад.

Муомилоти калони мол байни ҳуди ҳамин мамлакатҳо ба амал меояд: ИМА-Канада, ИМА-Ҷопон, Олмон-Фаронса. Дар тичорати байналмилалӣ ҷойи дуҷумро мамлакатҳои Ҷанубишғол кардаанд, ки дар он ҳиссаи мамлакатҳои нави саноатии Осиё ва ташкилоти ОПЕК зиёд аст. Ҷойи сеюм ба мамлакатҳои ба иқтисодиёти бозорӣ гузаранда мансуб аст, дар он мавқеи Чину Русия назаррас аст.

Дар бозори ҷаҳонии мол рақобатнокӣ зиёд аст, ки онро «чангитичоратӣ» номидаанд. Масалан, содироти автомобилҳои Ҷопон, ки инҳо самаранок, боваринок, бароҳат ва аз нигоҳи экологӣ тозатар буданд, солҳои 80 қарни XX боиси он гардид, ки дар ИМА ҳар як автомобили панҷум тамғаи ширкатҳои ҷопонӣ дошт. Ширкатҳои ҷопонӣ «Хонда» ва «Нисан» дар ИМА заводҳои автомобилбарории худро сохтанд.

Баҳри танзими савдои умумиҷаҳонӣ Ташкилоти Умумиҷаҳонии Тиҷорат (ТУТ) таъсис дода шудааст, ки ба он ҳоло қариб 140 давлат аъзо мебошанд ва ба ҳиссаи онҳо 9/10 қисми тиҷорати ҷаҳонӣ рост меояд.

Ба қатори дигар шаклҳои ҳеле муҳимми муносибатҳои иқтисодии умумиҷаҳонӣ муносибатҳои қарзӣю молиявӣ шомил аст. Ин шакл нисбатан ҷавон буда, имрӯз аҳамияти аввалиндараҷа пайдо кардааст ва ҳоло қариб тамоми олами иқтисодиро фаро гирифтааст. Соҳиби асосии ин шакл ширкатҳои Трансмиллӣ мебошанд.

Агар арзиши молҳои содиротӣ аз арзиши молҳои воридотӣ боло бошад, баланси тиҷорат ғаъол аст ва баръаксаш баланси тиҷорат ғайриғаъол.

Муносибатҳои қарзӣю молиявӣ дар шакли қарздиҳӣ, содироти сармоя, махсусан дар шакли инвестицияи бевосита ифода меёбанд. Охири солҳои 90- асри XX ҳаҷми чунин инвестицияҳои дар ҷаҳон ҷамъшуда аз 3 трлн доллар зиёд буд.

Географияи соҳаи маблағгузорӣ (ё ки мигратсияи сармоя) тағйиротҳои зиёдро аз сар меғузаронад. Пеш аз Ҷанги дуҷуми ҷаҳон самти маблағгузорӣ асосан аз мамлакатҳои тараққикарда ба мамлакатҳои рӯбаинкишоф буду ин сармоя асосан дар соҳаҳои саноати истихроҷ ва плантатсияҳо гузошта мешуд. Дар замони РИТ маблағгузорӣ ба соҳаҳои илмталабу хизмат самараноктар гардид. Роҳи асосии ҳаракати сармояро муносибат байни давлатҳои ИМА, Аврупои Ғарбӣ ва Ҷопон муайян мекунад, ки дар байни инҳо аз рӯйи миқёси амалиётҳои молиявӣ Аврупои Ғарбӣ (Англия, Олмон, Фаронса, Нидерландия) дар ҷойи аввал, ИМА дар ҷойи дуюм ва Ҷопон дар ҷойи сеюм меистад.

Вазъи молиявии Ҷануб ташвишвар асту қарзи умумии онҳо аз 2 трлн доллар гузаштааст. Бо вучуди он, имрӯз дар Ҷануб ду маркази калони содироти сармоя ташкил ёфтааст. Якумини он дар мамлакатҳои содиркунандаи нафт амал мекунад. Аз ин мамлакатҳо нафт ба Аврупо, мамлакатҳои Осиё ва Африко фиристода мешавад. Маркази дуюм дар мамлакатҳои «палангҳои осӣ» (Сингапур, Гонконг, Тайван) таъсис дода шудааст.

Аз мамлакатҳои ба иқтисодиёти бозорӣ гузаранда дар бозори молиявии ҷаҳон Чин ва Русия мавқеи намоён доранд. Чин, дар баробари ҷамъкунии сармояи хориҷӣ, барорандаи сармоя низ мебошад. Русия бошад, танқисии молиявӣ мекашад ва барои аз мамлакатҳои Ғарб гирифтани мадади молиявӣ кушиши зиёде дорад.

Танзимгарони ҳаракати байналмилалӣ сармоя Бонки байналмилалӣ азнавсозӣ ва рушд (ББАТ) ва Захираи Асҷори Байналмилалӣ (ЗАБ) мебошанд.

ББАТ қариб 170 аъзо дошта, фаъолияти худро ба татбиқи лоиҳаҳои сохтории дарозмуддат равона кардааст. Ин ташкилот ба гурӯҳи Бонки умумичаҳонӣ мансуб аст. ЗАБ ташкилоти асҷориро қарзии байниҳукуматӣ буда, баҳри батартибории муносибатҳои асҷорӣ-молиявӣ байни мамлакатҳо, ниғаҳдорӣи қурбии асҷорҳо ва ёрии асҷорӣ расонидан ба мамлакатҳои ниёзманд таъсис дода шудааст ва 180 мамлакат, аз ҷумла Тоҷикистон аъзои он мебошанд.

Аз сабаби дар соли 1997 пайдо шудани бӯҳрони чаҳонӣи молиявӣ дар мамлакатҳои Ассотсиатсияи давлатҳои Ҷанубу Шарқии Осиё (АСЕАН) ва баъд дар Ҷумҳурии Корея, Ҷопон ва дигар мамлакатҳои чаҳон вазифаи ин ташкилот мураккабу вазнин гардид. Аз ин сабаб охири солҳои 90- асри ХХ масъалаи зарурияти ислоҳот дар тамоми низомии молиявӣи чаҳон ба миён гузошта шуд.

Шакли муҳимми муносибатҳои иқтисодӣи умумичаҳонӣ ҳамкориҳои истехсоли байналмилалӣ буда, онҳо дар навъҳои гуногун ба амал бароварда мешаванд. Инҳо, қабл аз ҳама, махсусгардонӣ ва кооператсиякунонии истехсолот ва истехсоли якҷояи маҳсулот дар асоси фаъолияти бисёртарафа мебошанд. Ду шакли аввал бештар дар соҳаи автомобилсозӣ паҳн шудаанд. Тайёрии мамлакатҳои Фаронса, Англия, Олмон, Испания оиди баамалбарории лоиҳаи истехсоли якҷояи аэробуси А-320 аз амсоли ҳамин аст. Ҳар кадом мамлакат қисми алоҳидаи тайёраро истехсол мекунад ва васли пурраи ин қисмҳо дар шаҳри Тулузаи Фаронса ба амал меояд.

Ҳамкориҳо дар ҷодаи якҷоя сохтани иншоотҳои хоҷагӣ, таъсиси корхонаҳои шарикӣ низ аз шаклҳои паҳншудаи ҳамкориҳои истехсолианд.

Дар шароити РИТ ҳамкориҳои илмӣи техникӣ хеле васеъ паҳн шуда истодаанд, ки ба ҷорикунӣи комёбиҳои нави илму техника, самаранокона истифодабарии сарватҳои табиӣ ва ғайра мусоидат мекунанд. Ин шакли муносибатҳо дар тичорати литсензияю патентҳо, ахбор оиди баамалбарории якҷояи лоиҳаҳо, тадқиқотҳои илмӣ, ҳифзи муҳити зист зоҳир мегардад.

Солҳои охир сайёҳати байналмилалӣ бо суръати қалон вусъат гирифта, ба шакли муҳимми муомилоти хизмат табдил ёфтааст. Омилҳои асосӣ ба ин ҳолат боисшуда тараққии

қувваҳои истеҳсолкунанда, қабл аз ҳама, тақмили воситаҳои нақлиёт, тараққиҳои урбанизатсия, болоравии сатҳи зиндагии мардум мебошанду ҳаваси донишони дигар мамлакатҳо ва халқҳо одамон афзудааст.

Сайёҳати байналмилалиро аз нигоҳи: а) мақсад ба сайёҳатҳои рекреатсионӣ (саломаткунӣ); б) экскурсионӣ (донистагирӣ); в) корӣ (хизматӣ); г) илмӣ; аз нигоҳи тарзи ҳаракат-автомобилӣ, роҳи оҳанӣ, баҳрӣ, ҳавоӣ, дарёӣ чудо кардаанд. Дар авҷгирии сайёҳат афзоиши «саноати сайёҳ» нақши муҳимро мебозад, ки ба он шабакаи меҳмонхонаҳо, кемпингҳо, фирмаҳои сайёҳатӣ, хизматҳои ахборию рекламагӣ, корхонаҳои истеҳсоли савготӣ ва ғайраҳо мансубанд.

Ноғуфта намонад, ки сайёҳати байналмилалӣ барои баъзе мамлакатҳо сарчашмаи хеле муҳими даромад аст. Ин даромад дар як сол дар миқёси дунё ба 500 млрд доллар расидааст. Аз рӯи ҳаҷми даромади мутлақ дар ҷойи аввал ИМА буда, вале аз ҳиссаи ин даромад дар ҷамъи маҳсулоти дохилӣ мамлакатҳои «курортӣ», ки аз ҳисоби фуруши хизмати сайёҳонӣ зиндагӣ доранд, пешсафанд.

Аврупо минтақаи асосии сайёҳони хориҷиро ҷалбкунанда мебошад, ки дар байни он мамлакатҳо «сегонаи калон» – Испания, Фаронса ва Италия мавқеи асосӣ доранд.

Миёни мамлакатҳои Осиё кишварҳои Малайзия, Таиланд, Чин, дар Амрикои Шимолӣ – ИМА, дар Амрикои Лотинӣ – Мексика ҷалбкунандагони асосии сайёҳон мебошанд.

Охири асри XX ва саршавии асри XXI на танҳо зиёдшавии одии миқёси фаъолияти хоҷагии мамлакатҳои алоҳида ва тамоми иқтисодиёти ҷаҳон, инчунин васеъшавии алоқаҳо байни мамлакатҳои гуногун, ривҷгирии тақсимои байналмилалӣ меҳнат, торафт байналмилалӣгардии ҳаёти хоҷагӣ, пайдоишу тараққиҳои гуруҳҳои интегратсионӣ, авҷи инқилоби илмӣ-техникӣ мебошад. Ҳақиқатан ягон мамлакате нест, ки вай ба низоми муносибатҳои иқтисодӣ ва бо ҳам вобастагӣ дохил нашуда бошад.

Хоҷагии ҷаҳони охири асри XX ва аввали асри XXI ба усулҳои нави истеҳсолоти ҷамъиятию постиндустриявӣ, ба ҷамъияти ахборию илмӣ табдилёбии мамлакатҳои тараққикардатарин соҳиб гардид. Маҳз чараёни иҷтимоикунонӣ дар вазъияти имрӯза омили ҳалкунанда гардидааст. Дар тарзи нав равиши асосӣ якҷоякунии комёбиҳои РИТ бо воситаҳои бозори майли иҷтимоӣ дошта мебошад.

Аломатҳои асосии ҳоси ҷамъияти постиндустриявӣ ҷунинанд:

1) дар соҳаи иқтисодӣ ин гузариш аз истехсоли молҳо ба истехсоли хизмат; 2) дар соҳаи шугл бошад, бартарӣ доштани коркунони меҳнати фикрӣ; 3) дар соҳаи илм истифодаи самаранок ва бо ҳам мувофиқ намудани тадқиқотҳо, ки ба тараққии истехсолоти илмталаб мусоидат мекунад; 4) дар соҳаи идоракунии бояд қабули қарорҳо дар асоси техникаю технологияи ахборӣ сурат гиранд; 5) дар соҳаи экология ин муқарраркунии назорати боваринок аз болои даҳолати инсон ба муҳити атроф мебошанд.

Давраи гузариш ба асри ХХI барои хоҷагии умумичаҳонӣ давраи нигоҳдории суръати муътадили афзоиши иқтисодӣ, баландшавии нақши омилҳои беруна дар тараққиёти хоҷагӣ, глобаликунонии бозорҳои молиявӣ ва пурзӯршавии бо ҳам вобастагии иқтисодиёти миллий, афзоиши соҳаи хизмат, муътадил гардидани усулҳои ҳамкорӣ байнидавлатӣ мебошад.

Савол ва супориш

1. Нақшаи шаклҳои асосии муносибатҳои иқтисодии умумичаҳониро кашед. Кадоме аз ин шаклҳо таърихи қадим ва нав доранд?
 2. Мамлакатҳои асосии содироткунандаи сармоя кадомҳоянд?
 3. Тағйиротҳои географии мигратсияи сармоя дар ҷӣ ифода меёбанд?
 4. Таъсири қарзи берунаи байналмилалӣ ба мигратсияи сармоя дар ҷӣ ифода меёбад?
 5. Нақши сайёҳати байналмилалиро дар иқтисодиёти кишваратон шарҳ диҳед.
-

ЗАМИМАИ 1

МАМЛАКАТҲОЕ, КИ ЗАХИРАҲОИ БУЗУРГТАРИНИ НАФТ ДОРАНД

Мамлакат	Захираҳои тадқиқшуда (млрд т.)	Мамлакат	Захираҳои тадқиқшуда (млрд т.)
Арабистони Саудӣ	35,4	Венесуэла	11,4
Канада	28,8	Ливия	5,1
Эрон	18,2	Нигерия	4,8
Ироқ	15,5	Қазоқистон	4,0
Русия	14,7	Чин	3,9
Қувайт	14,0	ИМА	3,0
АМА	12,9	Мексика	2,0

ДАВЛАТҲОИ ДОРОИ ЗАХИРАҲОИ БУЗУРГТАРИНИ ГАЗИ ТАБИИ

Мамлакат	Захираҳои тадқиқшуда (трлн м³)	Мамлакат	Захираҳои тадқиқшуда (трлн м³)
Русия	47,5	Венесуэла	4,2
Эрон	26,5	Австралия	4,0
Қатар	25,8	Ироқ	3,2
АМА	6,1	Туркменистон	2,9
Арабистони Саудӣ	6,7	Норвегия	2,1
ИМА	5,6	Египет	2,0
Нигерия	5,5	Индонезия	1,9
Алҷазоир	4,9	Канада	1,7

ТАЪМИНОТИ ЗАМИНҲОИ КИШТ ДАР САТҲИ НОҲИЯҲОИ КАЛОНИ ҶАҲОН (БА САРИ АҲОЛӢ)

Ноҳия	Таъминог (га)	Ноҳия	Таъминот (га)
ИДМ	0,80	Амрикои Шимоли	0,60
Аврупои Ғарбӣ	0,25	Амрикои Ҷанубӣ	0,35
Осиёи хориҷӣ	0,13	Австралия ва Океания	1,80
Африко	0,22	Тамоми ҷаҳон	0,20

ДАВЛАТҲОИ ДОРОИ ЗАХИРАҲОИ БУЗУРГТАРИНИ АНГИШТ ВА МАЪДАНИ ОҲАН

Мамлакат	Захираҳои тадқиқшудаи ангишт (млрд т.)	Мамлакат	Захираҳои тадқиқшудаи маъдани оҳан (млрд т.)
ИМА	250	Русия	33
Чин	115	Чин	15
Русия	195	Украина	15
РАҶ	50	Австралия	18
Австралия	82	Канада	12
РФГ	66	Бразилия	21
Ҳиндустон	84	Қазоқистон	4
Украина	34	ИМА	7
Британияи Кабир	45	Шветсия	4
Қазоқистон	34	Ҳиндустон	7

ГИДРОПОТЕНСИАЛИ ИКТИСОДИИ ҶАҲОНИ ВА ИСТИФОДАИ ОН

Ноҳия	Ҳамагӣ		Аз он ҷумла истифода- шуда%
	Млрд квт-соат	Ба ҳисоби %	
ИДМ	1250	15,6	20
Аврупои Ғарбӣ	700	8,8	72
Осиёи Хориҷӣ	2250	28,1	19
Африко	1100	13,8	8
Амрикои Шимолӣ	1000	12,5	70
Амрикои Лотинӣ	1600	20,0	33
Австралия ва Океания	100	1,2	40
Тамоми ҷаҳон	8000	100,0	30

МАМЛАКАТҲОЕ, КИ БЕШТАР БА АТМОСФЕРА ГАЗИ КАРБОН МЕПАРТОЯНД

Мамлакат	Ҳаҷми партов (млн т.)	Мамлакат	Ҳаҷми партов (млн т.)
ИМА	5500	Канада	400
Чин	4300	Италия	400
Русия	1800	Фаронса	350
РФГ	800	Мексика	330
Ҳиндустон	750	Қазоқистон	300
Украина	600	РАҚ	300
Британияи Кабир	500	Ҷумҳурии Корея	300
Япония	1200		

РАФТИ АФЗОИШИ ШУМОРАИ АҲОЛИ ДАР ҶАҲОН

Солҳо	Аҳоли (млн нафар)	Афзоиш дар даҳсолаҳо (млн нафар)	Афзоиши мутлақи солона (млн нафар)	Афзоиши миёнаи солона (%)
1950	2515	220	22	1,6
1960	3019	504	50	1,8
1970	3698	679	68	2,0
1980	4450	752	75	1,8
1990	5292	842	84	1,7
2000	6261	969	97	1,6
2010	7190	929	93	1,4
2020 (пешгӯӣ)	8000	810	81	1,3

СУРЪАТИ АФЗОИШИ АҲОЛИ (ДАРСАД)

Солҳо	1950-55	1965-70	1990-95	2010-15
Ҷаҳон	1,7	1,99	1,57	1,20
Мамлакатҳои тараққикарда	1,20	0,81	0,40	0,18
Мамлакатҳои ру ба тараққӣ	2,05	2,36	1,88	0,41
Мамлакатҳои Африко	2,22	2,65	2,81	2,50
Осиё	1,89	2,44	1,70	1,14
Аврупо	0,79	0,67	0,27	0,14
Амрикои Лотинӣ	2,70	2,58	1,84	0,18
Амрикои Шимолӣ	1,80	1,13	1,06	0,66

ТАҚСИМОТИ АҲОЛИИ ҶАҲОН ДАР ГУРӯҲИ МАМЛАКАТҲО ВА МИНТАҚАҲО

	1950	1970	1990	2010
Ҷаҳон (млн нафар)	2516,2	3697,0	5295,0	8472,0
%	100	100	100	100
Мамлакатҳои тараққикарда	33,1	28,4	21,9	16,6
Мамлакатҳои рӯ ба инкишоф	669	71,6	77,1	83,4
Африқо	8,8	9,8	12,1	18,7
Осиё	54,7	56,8	58,9	57,8
Чин	22,1	22,5	21,8	18,2
Ҳиндустон	14,2	15,0	16,0	16,5
Амрикои Лотинӣ	6,6	7,6	8,3	8,3
Амрикои Шимолӣ	6,6	6,1	5,2	4,3
Аврупо	15,8	11,1	9,6	6,4
Океания	0,5	0,5	0,5	0,5

МЕГАПОЛИСҲОИ КАЛОНТАРИНИ ҶАҲОН

Шаҳр - Мегалолис	Мамлакат	Шумораи аҳоли
1. Мехико-Сити	Мексика	27,6 млн н.
2. Токио - Иокагама	Ҷопон	23,8 млн н.
3. Сан-Пауло	Бразилия	21,5 млн н.
4. Нью-Йорк	ИМА	9,5 млн н.
С. 2025 (пешгӯӣ)		
1. Мехико-Сити	Мексика	96,7 млн н.
2. Токио-Иокагама	Ҷопон	29,7 млн н.
3. Бомбей	Ҳинд	27,0 млн н.

4. Калкутта	Ҳинд	26,4 млн.
5. Чакарта	Индонезия	23,6 млн н.
6. Дакка	Банғоладеш	20,7 млн н.
7. Токио	Ҷопон	20,7 млн н.
8. Карочӣ	Покистон	20,6 млн н.
9. Мадраса	Ҳинд	

**ДАВЛАТҲОИ Рӯ БА ИНКИШОФ БО
НИШОНДИҲАНДАИ БАЛАНДИ ИНКИШОФИ
ТАБИИИ АҲОЛӢ ДАР СОЛҲОИ 1995-2010**

Мамлакат	Афзоиши табиӣ (%)	Мамлакат	Афзоиши табиӣ (%)
Яман	38	Конғо	28
Сомалӣ	34	Бенин	28
Нигер	32	Гана	28
Мали	31	Мавритания	28
Конгои Демократӣ	31	Покистон	28
Умон	31	Бутан	28
Афғонистон	30	Ирок	28
Арабистони Саудӣ	30	Гандурас	28
Иордания	30	Камерун	27
Гватемала	30	Буркина-Фасо	27
Никарагуа	30	Сенегал	27
Мадагаскар	29	Того	27
Уганда	29	Лаос	27

ДАВЛАТҲОИ АВРУПО, КИ ҲОЛАТИ МАНФИИ АФЗОИШИ АҲОЛӢ ДОРАНД

Мамлакат	Афзоиши табиӣ (%)	Мамлакат	Афзоиши табиӣ (%)
Исландия	-1	Шветсия	-3
Швейтсария	-1	Руминия	-3
Юнон	-1	Венгрия	-4
Австрия	-2	Эстония	-4
Италия	-2	Латвия	-5
Чехия	-2	Белорус	-5
Словакия	-2	Русия	-6
Литва	-2	Булгория	-7
Олмон	-3	Украина	-7

МАРКАЗҲОИ АСОСИИ ҲОҶАГИИ ҶАҲОНИ (с.2008)

Марказ	ММД (млрд. долл)	Ҳисса дар ММД (%)
Амрикои Шимолӣ	13500	22,6
Аврупои Ғарбӣ	11570	19,4
Чин	8160	13,7
Чопон	3680	6,5
Ҳиндустон	2810	6,2
ИДМ	1810	3,9
Бразилия	1560	2,6
Давлатҳои халиҷи Форс	1190	2,0
Мексика	1070	1,8

БАЪЗЕ НИШОНДИҲАНДАҲОИ МУҲИММИ ИНКИШОФИ ХОҶАГИИ ҶАҲОН

Нишонди- ҳанда	Меъёри чепак	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2008
Истихроҷи нафт	Млн т	525	1060	2270	3000	3100	3600	3900
Истеҳсоли гази табиӣ	Млрд м³	200	450	1050	1500	2050	2420	2750
Истихроҷи ангишт	Млн т	1820	2575	2860	3750	4620	4950	5850
Коркарди энергияи электрикӣ	Млрд квт-с	950	2300	5000	8250	11800	15580	18,200
Истихроҷи маъдани охан	Млн т	250	500	750	900	965	1060	1520
Гудозиши пӯлод	Млн т	200	350	600	7,5	770	850	1100
Гудозиши алюминий	Млн т	1,5	4,6	10,2	16,1	19,3	25,0	31,6
Истеҳсоли матогҳои пахтагӣ	Млрд м²	30	40	45	55	77	78	90
Истеҳсоли галладона	Млн т	630	850	1100	1450	1950	2050	2350
Моҳидорӣ ва истихроҷи маҳсулоти бахрӣ	Млн т.	21	40	69	75	100	130	95
Дарозии роҳи автомо- билгарл	Млн км	15,5	17,0	19,7	22,3	26,6	28,0	32,5
Муомилоти савдои ҷаҳонӣ	Млрд доллар	125	260	650	4050	6980	13000	29200

ҶОЙГИРШАВИИ ИНШООТҲОИ МЕРОСИ ҶАҲОНИ ДАР НОҲИЯҲОИ КАЛОНТАРИНИ ДУНЁ

Ноҳия	Шумораи иншоот	Ҳиссаи онҳо дар миқдори умумӣ (%)
ИДМ	33	4,5
Аврупои хориҷӣ	297	41,8

Осиёи хориҷӣ	151	20,2
Африқо	94	12,6
Амрикои Шимолӣ	31	4,3
Амрикои Лотинӣ	104	14,1
Австралия ва Океания	20	2,5
Ҳамагӣ	730	100,0

**СОҲТИ ММД-и ЯК
ҚАТОР ДАВЛАТҲОИ ЧАҲОН (с. 2008)**

Мамлакат	%		
	Кишоварзӣ	Саноат	Соҳаи хизматрасонӣ
Қувайт	1	52	47
РФГ	1	29	70
Британияи Кабир	1	25	74
Италия	1	30	69
Чопон	1	25	74
ИМА	1	20	79
Фаронса	3	20	77
Нидерландия	2	24	74
Австрия	3	26	71
АМА	4	59	37
Чехия	3	40	57
Лаҳистон (Полша)	3	37	65
Канада	2	29	69
Венесуэла	5	48	47
Русия	5	35	60
Бразилия	10	39	51
Литва	6	32	62
Руминия		34	53
Украина	18	35	47

Чин	14	53	33
Индонезия	15	45	40
Ҳиндустон	21	28	51
Нигерия	27	49	24
Гана	5	26	39
Камбоча	33	29	38
Ўзбекистон	38	26	36
Уганда	31	22	47
Мали	45	17	38
Ҳабашистон	40	13	47

ДАҲ ДАВЛАТИ АВВАЛИНДАРАЧАИ КОРКАРДИ ЭЛЕКТРОЭНЕРГИЯ ДАР С. 2008

Мамлакат	коркард	
	Ҳамагӣ (мдрд квт-соат)	Ба ҳар сари аҳоли (ҳаз. квт-соат)
ИМА	4240	14250
Чин	2445	1870
Чопон	1140	6960
Русия	950	6650
Канада	600	18750
Олмон	620	7560
Ҳиндустон	680	630
Фаронса	575	9600
Британияи Кабир	405	5780
Бразилия	400	2180

ДАҲ ДАВЛАТИ АВВАЛИНДАРАЧАИ ИСТЕҲСОЛИ АЛЮМИНИЙ ДАР С. 2008

Мамлакат	Истеҳсол (млн.т)	Мамлакат	Истеҳсол (млн.т)
ИМА	2,3	Бразилия	1,5
Русия	3,7	Норвегия	1,4

Чин	8,7	РАҚ	0,9
Канада	3,0	Олмон	0,8
Австралия	1,9	Ҳиндустон	1,0

ДАҲ ДАВЛАТИ АВВАЛИНИ ИСТЕҲСОЛКУНАНДАИ НАҲИ КИМИЁВӢ ДАР С. 2008

Мамлакат	Истеҳсол (млн.т)	Мамлакат	Истеҳсол (млн.т)
Чин	11,0	Чопон	1,2
ИМА	2,9	Олмон	0,9
Қ. Тайван	3,5	Индонезия	1,3
Қумҳурии Корея	2,4	Италия	1,0
Ҳиндустон	2,1	Тайланд	0,9

ДАҲ ДАВЛАТИ АСОСИИ ИСТЕҲСОЛКУНАНДАИ МАТОИ ПАХТАГӢ ДАР С. 2008

Мамлакат	Истеҳсол (млн м²)	Мамлакат	Истеҳсол (млн м²)
Чин	24,5	Покистон	0,6
Ҳиндустон	18,0	Чопон	0,5
ИМА	8,0	Қ. Тайланд	0,6
Русия	2,8	Олмон	0,5
Миср	1,5	Фаронса	0,5

ДАҲ ДАВЛАТИ АСОСИИ ҚАМӢОВАРИИ ҒАЛЛА ДАР С. 2008

Мамлакат	ҚамӢоварӣ	
	Ҳамагӣ, млн т	Ба сари аҳоли, кг
Чин	420	310
ИМА	390	1300
Ҳиндустон	230	210
Русия	78	545

Фаронса	73	1200
Индонезия	63	260
Канада	57	1675
Бразилия	67	360
Украина	42	890
Бангладеш	41	280

**ДАВЛАТҲОЕ, КИ ДАР ОНҲО ТУРИЗМИ
БАЙНАЛМИЛАЛӢ БЕШТАР ИНКИШОФ ЁҶТААСТ**

Мамлакат	Шумораи сайёҳон, млн нафар	Мамлакат	Шумораи сайёҳон, млн нафар
Фаронса	75,5	Австрия	19,4
ИМА	46,1	Лахистон (Полша)	14,3
Испания	53,5	Мачористон (Венгрия)	12,2
Италия	37,1	Юнон	14,0
Британияи Кабир	27,8	Швейтсария	11,4
Русия	21,2	Нидерландия	9,2
Мексика	20,6	Малайзия	15,7
Канада	19,2	Тайланд	11,7
Олмон	20,1	Туркия	16,8

ФЕҲРИСТИ АДАБИЁТИ ИЛОВАҒИ ВА ИСТИФОДАШУДА

1. Абдуллоев Н. Дидактические основы изучения географии союзной республики в курсе географии СССР (на примере Таджикской ССР). Автореферат. – Душанбе, 1971.
2. Барков А.Ч. Вопросы методики и истории географии. – М., Просвещение, 1961.
3. Баранский Н.Н. Исторический обзор учебников географии (1876-1934). – М., «Просвещение», 1954.
4. Баранский Н.Н. Методика преподавания экономической географии. – М., «Просвещение», 1969.
5. Баранский Н.Н. Экономическая география. Экономическая картография. – М., «Просвещение», 1960.
6. Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса. – М., «Просвещение», 1982.
7. Забик А.Ч. Методика преподавания экономической географии и зарубежных стран. – М., «Просвещение», 1958.
8. Богоявленский Д.П., Менчинская Н.А. Психология усвоения знаний в школе. – М., «Просвещение», 1959.
9. Войлошликова Н.Н. Самостоятельная работа учащихся по экономической географии зарубежных стран. – М., «Просвещение», 1981.
10. Герасимова Т.П. Воспитание на уроках географии. – М.: Просвещение, 1965.
11. Герасимова Т.И., Коринская В.П. Методы и формы организации обучения географии. – М., «Просвещение», 1964.
12. Дрига И.И. Кабинетная система в общеобразовательной школе. 1981.
13. Даринский А.В. Методика преподавания географии. – М., «Просвещение», 1966.
14. Данилов М.А. Протцесс обучения в советской школе. – М., «Учпедгиз», 1961.
15. Есипов А.А. Самостоятельная работа учащихся на уроке. – М., 1960.
16. Заславский К.И. Карта на уроках географии. – М., 1954.
17. Кабанова-Миллер Е.Н. Учебная деятельность и развивающее обучение. – М., «Знание», 1981.

18. Кабанова-Миллер Е.Н. Формирование примеров умственной деятельности и умственное развитие учащихся. -М., «Просвещение», 1968.
19. Маринская В.А. Методика формирования понятий при изучении курса географии материков. -М., «Педагогика», 1979.
20. Коваленская М.М. Самостоятельные работы учащихся по экономической географии СССР. -М., «Просвещение», 1994.
21. Карман Т.А. Уроки географии (психологические основы). -М., «Просвещение», 1968.
22. Матрусов И.С. Связь обучения экономической географии СССР и производственного труда учащихся. -М., 1961 .
23. Матюшкин А.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. -М., «Просвещение», 1972.
24. Махмутов А.М. Теория и практика проблемного обучения. – Казань, 1972.
25. Основы дидактики/Под. ред. Д.П. Есипова. –М., «Просвещение», 1968.
26. Панчашникова Л. М. Исторический подход при обучении физической географии в школе. -М., «Просвещение», 1969.
27. Паловинкин А.А. Методика физической географии. –М., 1955.
28. Самойлов И.И. Методика обучения экономической географии СССР. –М., 1960.
29. Семакин Н.Н. Географический кабинет-учебная площадка в школе. –М., «Просвещение», 1973.
30. Скаткин М.Н. Проблемы современной дидактики. –М., «Просвещение», 1984.
31. Скаткин М.Н. Совершенствование процесса обучения. Проблемы и суждения. –М., «Педагогика», 1971.
32. Строев К.Ф. Краеведение. –М., «Просвещение», 1974.
33. Шамаев Н.М. Дидактические проблемы применения технических средств обучения в средней школе. -М., 1973.
34. Шаповаленко С.Г. Школьное оборудование и кабинетная система –М., 1974.
35. Щукина Г.М. Формирование познавательных интересов учащихся в процессе обучения. -М., «Педагогика», 1972.
36. Барномаи география барои синфҳои VI –IX. -Д. с., 2002.
37. Максаковский В.П. Научные основы школьной географии. -М., 1982.

38. Максаковский В.П. География. 10 – М., 2012.
39. Бабурин В.Л., Данышин А.И., Елиховская Л.И.. География Российского порубежья: мы и наши соседи. 8-9. –М., 1999.
40. Воспитательные аспекты обучения. –М., 1982.
41. Максимова В.Н. Междпредметные связи в процессе обучения. –М., 1988.
42. Вопросы географии. Новое содержание школьной географии. –М., 1977.
43. Полов В.П. Средства обучения географии и условия их эффективного использования. –М., 1987.
44. География в школе. – 1989, №2.
45. География. – 1993. - №№3,4.
46. Кузнецов А.П. География. –М., 1990
47. Дидактика. –М., 1959.
48. Основы дидактики. –М., 1967.
49. Диалог. Наука и искусство географии: спектр взглядов ученых СССР и США. –М., 1989.
50. Зуев Д.Д. Школьный учебник. –М., 1983.
51. Европа. Учебное пособие по географии для 8 класса «Briedis». – 2002.
52. Концепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, с. 2003.
53. Методика обучения географии в средней школе. –М., 1985.
54. Нақшаи таълимии мактабҳои ҳамагонӣ. –Душанбе, с. 2002.
55. Болдырев Н.И. Нравственное воспитание школьников// Вопросы теории. –М., 1979.
56. Казанский Н.Г., Назарова Т.С. Дидактика (началь-ные классы). –М., 1978.
57. Научные основы построения учебников геогра-фии. –М., 1979.
58. Основы экологии. –М., 1998.
59. Проблемы школьного учебника. –М., 1974, вып. I-II.
60. Проблемы школьного учебника. –М., 1980, 1983, 1983, 1987.
61. Социальные ресурсы и сациальная политика. –М., 1990.
62. Фармирование представлений и понятий при обучении географии. –М., 1970 (пер. с нем. яз.).
63. Бабанский Ю.К., Поташник М.М. Оптимизатсияи протсессии педагогӣ (саволу ҷавоб). –Душанбе, с. 1987.

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА.....	3
----------------	---

ФАСЛИ I

ТАВСИФИ УМУМИИ ИҚТИСОДИЮ

ГЕОГРАФИИ ҶАҶОН..... 4

Ҳаритаи кунунии сиёсии ҷаҳон.....4

Давлатҳои ба муносибатҳои нави иқтисодӣ гузаранда.....9

Ҳаритаи сиёсии ҷаҳон баъди Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ..... 10

Блокҳои ҳарбӣ. Ҳамкорӣ ва паст намудани шиддати байналмилалӣ..... 10

ГЕОГРАФИЯИ САРВАТҶОИ ТАБИИИ ҶАҶОН

МУҲОФИЗАТИ МУҲИТИ ЗИСТ..... 15

Мафҳуми муҳити географӣ ва мавқеи он дар ҳаёти ҷамъият..... 15

Мавқеи захираҳои табиӣ дар ҳаёти ҷамъият..... 16

САРВАТҶОИ ТАБИИИ ҶАҶОН ВА

ҶОЙГИРШАВИИ ОНҶО..... 18

Захираҳои ашёи минералӣ..... 19

Захираҳои заминӣ..... 24

Захираҳои об..... 27

Захираҳои ҷангал..... 29

Захираҳои сарватҳои Уқёнуси ҷаҳонӣ..... 32

Захираҳои сарватҳои иқлимӣ ва кайҳонӣ..... 35

Захираҳои рекреатсионӣ..... 36

Ифлосшавии табиат ва масъалаҳои ҳифзи муҳити зист..... 38

ГЕОГРАФИЯИ АҶОЛИИ ҶАҶОН.....43

Сиёсати демографӣ.....45

Ҳайати ҷинсӣ ва синну соли аҳолӣ..... 46

Ҳайати синфӣ, миллӣ ва наҷодӣ.....49

Масъалаҳои миллӣ ва ҳалли онҳо.....51

Ҳайати динӣ.....52

Дин ва тамаддуни ҷаҳонӣ.....54

Ҷойгиршавии аҳолӣ.....55

Аҳолии шаҳр ва деҳот56

Мафҳуми урбанизатсия.....56

Аҳолии деҳот..... 58

Ҳичрат (мигрантсия)-и байналмилалӣ аҳолӣ..... 59

ГЕОГРАФИЯИ ҲОҶАГИИ ҶАҶОНӢ..... 62

Ҳоҷагии ҷаҳонӣ. Марҳалаҳои ташаккул ва инкишофи он.... 62

Тақсимои байналмилалӣи географии меҳнат ва

интегратсия (ҳамгирӣ)-и иқтисодии байналмилалӣ.....	63
Интегратсияи иқтисодии байналмилалӣ.....	65
ХОҶАГИИ ҶАҲОН ДАР ДАВРАИ ИНҚИЛОБИ	
ИЛМИЮ ТЕХНИКӢ.....	66
СОҶАҲОИ ХОҶАГИИ ҶАҲОН.....	72
Географияи соҳаҳои саноат.....	72
Саноати сӯзишворӣ-энергетикӣ.....	73
Саноати нафт.....	74
Саноати газ.....	75
Саноати ангишт.....	75
САНОАТИ МАСНУОТБАРОРӢ.....	77
Саноати металлургия.....	77
Мошинсозӣ.....	78
Саноати химия.....	79
Саноати сабук.....	80
Саноат ва муҳити атроф.....	80
КИШОВАРЗӢ.....	82
Зироатчиӣ.....	83
Рустаниҳои ғайрихӯрока.....	84
Чорводорӣ.....	85
Кишоварзӣ ва муҳити атроф.....	86
НАҚЛИЁТ ВА РОБИТАҲОИ ИҚТИСОДИИ БЕРУНА.....	87
Нақлиёти хушкигард.....	88
Нақлиёти обӣ.....	89
Нақлиёти ҳавойӣ.....	90
Нақлиёт ва муҳити атроф.....	91
Алоқаҳои иқтисодии байналмилалӣ.....	92
МАСЪАЛАҲОИ УМУМИҶАҲОНИИ ИНСОНИЯТ.....	94

ФАСЛИ II

ТАВСИФИ МАМЛАКАТҲОИ ҶАҲОН.

МАМЛАКАТҲОИ АВРУПО ДАР ХАРИТАИ ҶАҲОН.....	101
Аҳоли.....	103
Ҳоҷагӣ.....	104
Кишоварзӣ.....	105
Нақлиёт.....	106
Алоқаҳои иқтисодии беруна.....	107
МАМЛАКАТҲОИ МУТАРАҚҚИИ АВРУПОИ ҒАРБӢ.....	108
Нақлиёт.....	112
ҶУМҲУРИИ ФЕДЕРАТИВИИ ОЛМОН.....	115
АНГЛИЯ.....	122

ФАРОНСА	128
ИТАЛИЯ	135
МАМЛАКАТҲОИ ХУРДИ АВРУПО	141
МАМЛАКАТҲОИ АВРУПОИ ШАРҚИ	145
ТАВСИФИ МУХТАСАРИ МАМЛАКАТҲОИ	
АЛОҲИДА	154
РУСИЯ	154
УКРАИНА	160
БЕЛОРУС	163
МОЛДОВА	166
ЭСТОНИЯ	167
ЛАТВИЯ	168
ЛИТВА	169

ФАСЛИ Ш

ТАВСИФИ МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ	171
Сарватҳои табиӣ ва имконияти истифодаи он.....	174
Аҳоли ва хоҷагӣ.....	176
Тавсифи умумии хоҷагӣ.....	179
ТАФОВУТҲОИ ДОХИЛӢ ВА ИҚТИСОДИЮ	
ГЕОГРАФИ	184
Осиёи Шарқӣ.....	184
Осиёи Ҷанубӣ.....	185
Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ.....	186
Осиёи Ҷанубу Шарқӣ.....	187
ҚИСМИ ОСИЁИ СОБИҚ ИТТИҲОДИ ШҶРАВӢ	188
Моварои Кафказ (Закавказия)...	189
Қазоқистон.....	189
Осиёи Марказӣ.....	190
ХАРИТАӢ СИЁСИӢ ОСИЁ	191
Шаклҳои тараққиёти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ.....	192

ТАВСИФИ МАМЛАКАТҲОИ АЛОҲИДАӢ ОСИЁИ	
МАРКАЗӢ, ШАРҚӢ, ҶАНУБӢ, ҶАНУБУ ҒАРБӢ ВА	
ҶАНУБУ ШАРҚӢ	195
ҶУМҲУРИИ ХАЛҚИИ ЧИН	195
ҶОПОН	201
ОЗАРБӢЙҶОН	205
ГУРҶИСТОН	209
АРМАНИСТОН	212
ҚАЗОҚИСТОН	215

ЎЗБЕКИСТОН	220
ТУРКМАНИСТОН	224
ТОЧИКИСТОН	228
ҚИРҒИЗИСТОН	235
ҲИНДУСТОН	239
ИНДОНЕЗИЯ	245
ПОКИСТОН	249
АФҒОНИСТОН	253
ЭРОН	257
ТУРКИЯ	262
АРАБИСТОНИ САУДИ	267

ФАСЛИ IV

АВСТРАЛИЯ ВА АФРИҚО	272
ИТТИФОҚИ АВСТРАЛИЯ	272
АФРИҚО	277
ҶУМҲУРИИ МИСРИ АРАБ	290

ФАСЛИ V

АМРИКОИ ШИМОЛӢ	294
ИЁЛОТИ МУТТАҲИДАӢ АМРИКО	294
КАНАДА	305
АМРИКОИ ЛОТИНӢ	308
БРАЗИЛИЯ	316
МЕКСИКА	319
КУБА	323

ФАСЛИ VI

МУНОСИБАТҲОӢ ИҚТИСОДИИ УМУМИҶАҲОНӢ	325
---	-----

Замимаи 1	333
Феҳристи адабиёти иловагӣ ва истифодашуда	345

Қисман чадвалу нақшаҳои дар китоби дарсии мазкур истифодашуда аз сарчашмаҳои гуногун, аз ҷумла аз китоби дарсии муаллифони Максаковский В.П., Кузнетсов А.П., Гладкий Ю.Н., Лавров С.Б., Бабурин В.Л. ва дигарон гирифта шудааст.

Х. Муҳаббатов, М. Раҳимов, Ш. Ғаффоров

ГЕОГРАФИЯИ ИҚТИСОДИ ВА ИҶТИМОИИ ҶАҲОН

Мухаррир *Фатҳуллоҳи Азиз*
Саҳифабанд *Раҳимов Фаридун*
Ороиши мукова *Сотиболдиева Барно*
Мусаххех *Хучамқулов Сирочиддин*

Ба чопаш 08.07.2013 имзо шуд. Андозаи 60x90^{1/16}. Коғази офсет.
Чопи офсет. Гарнитураи Times New Roman Tj. Ҷузъи чопии шартӣ 22,0.
Теъдоди нашр 35 000 нусха. Супориши №186.

ҶДММ «ЭР-граф».
734036, ш. Душанбе, кӯчаи Р. Набиев, 218.
Тел: +992 (37) 881-15-16. Е-mail: r-graph@mail.ru